

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BAND CXIX—CXX

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXIX—CXX

ЛЬВІВ 1917

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ЗМІСТ СХІХ і СХХ ТОМУ.

1. Життя і твори Т. Шевченка — ІВАНА СТЕШЕНКА (Київ) с. 1—58
 2. Документи про Т. Шевченка з архіва С. Петербурської Академії Художеств — КОСТЯ ШИРОЦЬКОГО (С. Петербург) с. 59—76
 3. Спомин про Т. Шевченка з 1859 р. — МИХАЙЛА ЯШОВСЬКОГО (Камінка Струмилова) с. 77—80
 4. Культ Т. Шевченка на Буковині — ДЕНИСА ЛУКІЯНОВИЧА (Львів) с. 81—94
 5. Шевченкова поема „Іван Гус“ (Перша частина) — ІВАНА БРИКА (Львів) с. 95—168
 6. Т. Шевченко і Ж. Красінський — ЯРОСЛАВА ГОРДИНСЬКОГО (Львів) с. 169—216
 7. Основи Шевченкових звязків з Поляками — ВАСИЛЯ ЩУРАТА (Львів) с. 217—347
 8. Шевченкова „Марія“ — ІВАНА ФРАНКА (Львів) с. 348—356
 9. Тарас Шевченко по болгарськи — С. ЧІЛІНГІРОВА (Софія) с. 357—365
-

INHALT DES CXIX und CXX BANDES.

1. Ševčenko's Leben und Werke — von IVAN STE-
ŠENKO (Kiev) s. 1—58
 2. Dokumente über T. Ševčenko aus dem Archiv der
S. Petersburger Akademie der bildenden Künste—
von KOSTJ ŠYROCKYJ (S. Petersburg) s. 59—76
 3. Eine Erinnerung an T. Ševčenko — von MICHAEL
JAŠOVSKYJ (Kaminka Strumylowa) s. 77—80
 4. Die Verehrung Ševčenko's in der Bukowina —
von DENYS LUKIANOVYČ (Lemberg) s. 81—94
 5. Ševčenko's Poëm „Ivan Huss“ — von IVAN BRYK
(Lemberg) s. 95—168
 6. T. Ševčenko und S. Krasinski — von JAROSLAV
HORDYNSKYJ (Lemberg) s. 169—216
 7. Die Grundlagen der Verbindungen Ševčenko's mit
den Polen — von VASSYL ŠČURAT (Lemberg) s. 217—347
 8. Ševčenko's „Maria“ — von IVAN FRANKO (Lem-
berg) s. 348—356
 9. T. Ševčenko im Bulgarischen — von S. ČILINGI-
ROV (Sofia) s. 357—365
-

ЖИТТЯ І ТВОРИ Т. ШЕВЧЕНКА.

Написав ІВАН СТЕШЕНКО.

Великі історичні постаті, з осібна письменники, мають одну цікаву рису: вони ніколи не вкладають ся в межі часу. Вони мов живі організми... Пройде час... вони виростуть, роздадуть ся в гору, в широчінь, і розламують ся пута старого розуміння генія, старих поглядів на нього.

І се не тільки що-до змісту його творчості, а й що-до життя. Люди одходять від генія на далечінь і одержують змогу бачити те, що ховалось від очий попередників, чого вони може й бачити не хотіли. З'являють ся нові звістки, що інакше трактують старі факти, і знов у погляді на генія мусить відбутись зміна.

Все сказане відносить ся цілком і до Шевченка. Через наше національне становище, через брак наших сил, для пояснення Шевченка зроблено, порівнюючи, небагато.

Але й сама постать Шевченка не сприяла широкості його вивчення. Він — був неблагонадежною людиною в політичному значінні, таким для багатьох лишаєть ся і до нині. От через що ряд матеріалів — і його самого і про нього — мусів ховати ся в скринях або в місцях інших, — ховаєть ся там і по нині.

От через що, а часом і незвісно через що, десятки років могли ті матеріяли лежати звісні, а власники — не свого навіть, а переданого їм Шевченківського матеріялу — не хотіли його показувати нікому, як се вияснило ся з поемою „Марьяна“, що була в охороні Корсуна (Вѣстникъ Европы, 1914 р. № 2). Лежали і лежать через незнання власників, що з ними робити, або через небажання кудись з рук оддавати.

От через що справа з вивченням коли не творів, то життя й особи Шевченка доси затримувалась і, на жаль, у деякій мірі буде ще затримуватись. А тим часом знання життя Шевченка у повному його обсягу повинно стати на відповідному рівні. І се ми мусимо відчутти особливо в ювілейний рік, коли для пам'яті Шевченка ми обов'язані зробити все, що в нашій спроможності.

Один з наших обов'язків — перегляд матеріалів про життя нашого генія для змалювання повнійшої його картини. В цьому значінні ми відчуваємо недостачу.

Вартими назви життєпису Шевченка можна признати лиш дві книги — стару Чалого (Жизнь и произведения Т. Г. Шевченка, 1882) і двотомову О. Кониського (Т. Шевченко-Грушівський, Львів, 1898 і 1901 р.). Але про першу говорити не доводить ся, бо її заслонено, як застарілу, книжкою Кониського.

На жаль — і се зрозуміло — й остання теж не відповідає в даний час вимогам науки. Свої матеріали автор використовував неповно, не завсїгда уміло; крім того нераз не зазначав джерел, з яких узято його звістку, — а без сього його праця не може, в повному своєму цілому, стати підвалиною для дальших наукових дослідів. Його дані треба перевірити і точнійш часом установити.

Але й мимо того його праця потребує доповнень. За сей час (1901—1914 рр.) прийшло чимало нових матеріалів, без яких обійтись не можна. В викладі самого Кониського є прогалини, які треба заповнити, — тому-то для нового життєпису доба приспіла.

Я не кажу вже про суб'єктивізм, яким обарвлено освітлення фактів у Кониського; — хоча в цьому пункті свобода належить кожному авторові, але і в сій царині можливі більші точності. Все се й привело нас до думки подати новий перегляд життя Шевченка в звязку з розвоєм його поетичної творчості.

Але річ очевидна: дійсно повна і точна біографія Шевченка ще далеко попереду, коли можна буде сказати, що всі матеріали про нього, які поховано тепер в багатьох місцях од очий світа, стануть звісні і приступні для праць над ними. Побажаймо, щоб се було швидче!

Дитячий і хлопячий вік Т. Шевченка.

I.

Великий артист і великий громадянин України — Тарас Григорович Шевченко-Грушівський¹⁾ народився в с. Моринцях²⁾, Звенигородського повіту, Київської губернії, 25-го лютого 1814 р. „Молитвовав і хрестив ієрей Олексій Базаринський³⁾. Хрещеним батьком був Григорій Іванович Даценко, мешканець моринський“.

Батько Тараса був родом із сусіднього села — Кирилівки; мати, Катерина Бойко, з Моринців⁴⁾.

Обоє були крепаки дідича Вас. Вас. Енгельгардта, дійсного тайного совітника, небожа світлішого князя Гр. А. Потемкіна Тавричеського. „По смерті Василя Василевича, 1830 р... Кирилівка, Моринці і інші надбані села, разом із капіталами небіжчика, стали власністю незаконних його синів, з яких полковник гвардії Павло Вас. Енгельгардт став господарем Кирилівки і дідичем Тараса Шевченка“⁵⁾.

Місцевість, де родився і жив Шевченко, визначається мальовничістю. „Кирилівка, Моринці, Сегединці і Пединівка представляють із себе й нині широкий ліс садів, наповнених великими яблуневими, грушевими, сливними і черешневими деревами“⁵⁾.

¹⁾ О. Кониський: Тарас Шевченко-Грушівський, Хроніка його життя, т. I, у Львові, 1898 ст. 11; М. Грушевський: Дрібничка до генеалогії Шевченка, Зап. Н. Т. ім. Ш-ка т. V, стор. 3—4; Правда, 1876 р. стор. 24, або Піскунов: Т. Шевченко, Київ, 1878, стор. 109.

²⁾ Против твердження самого Шевченка, ніби він родився у Кирилівці (Народное Чтеніє, 1860, № 2, або Піскунов стор. 2), читай „Метрическую выпись“, К. Старина, 1891 р. № 2, стор. 315.

³⁾ У О. Кониського сей піп помилково названий Іваном, ст. 12; читай згадану Метр. выпись стор. 315.

⁴⁾ А. Лазаревський: Матеріали для біографії Т. Гр. Шевченка, Основа, 1862 р. № 2, стор. 3; Кониського стор. 11—12.

⁵⁾ Пр. П. Л-въ: Тарас Григ. Шевченко, К. Ст. 1882, № 9, ст. 561. Див. теж Кониського ст. 10.

Незвісно, чому батько Тараса перейшов із Кирилівки до Моринець: можливо, що через велику сімю свого батька. Незвісно теж, чому швидко по народженню Тараса його батьки перебрались знов до Кирилівки, не пізнійш 1816 року. Можливо, що сьому сприяли напади на Шевченків грабівника Копія, котрого ґрунт, по його втеках, купив батько Тараса. (Див. Кониського стор. 12). В усякому разі до Моринець вони не вертались і дитинство Тараса протекло власне в Кирилівці.

Мало ми знаємо про сю добу в його житті, але і те, що звісно, малює нам його як надзвичайну дитину. У батьків його була садиба, яку описує Тарас Шевченко в своїй московській повісті „Княгиня“¹⁾.

„І от стоїть передо мною наша вбога, стара, біла хата, з потемнілою солом'яною стріхою і чорним димарем; а коло хати на причілку яблуня з червонобокими яблунями, а навколо яблуні квітник, — улюбленець моєї незабутньої сестри, моєї терплячої, моєї ніжної няньки; біля воріт стоїть стара розлога верба з засохлим верховіттям, а за вербою стоїть клуня оточена стогами жита, пшениці і всякого хліба, а за клунею по косогору піде вже сад, та який сад! Бачив я багато на своєму віку таки порядних садків, як наприклад, уманський і петергофський; але що се за сади! Шага не варті в порівнанні з нашим розкішним садом: густий, темний, тихий, словом — другого такого саду нема на всьому світі. А за садом левада, за левадою долина, а в долині тихий, ледве дзюркотливий струмок, обставлений вербами і калиною і обкутаний широколистими лопухами“...

Як же серед сих роскошій природи жилось малому Тарасові? Його життя мусіло бути відгомонам загального селянсько-крепацького життя, а яке було останнє, не трудно вгадати, — воно всім відомо. Правда, в поодиноких маєтках воно могло текти краще, ніж в других, і про се власне говорить мешканець тих околиць, П. Лебединцев. „Селяне Енгельгардта жили в повному достатку, користуючись своїми великими садами, левадами і ставками, і одбуваючи неважку панщину, введену Енгельгардтом. Хати селянські було збудовано в замки з дубових, липових та берестових брусків, з гарними при них клунями, дворами, обнесеними високим дубовим тином. Тягар пан-

¹⁾ Поэмы, повѣсти и рассказы Т. Г. Шевченка на рус. языкѣ. К. 1883, стор. 659.

щини і зубоження селян повстали з переходом Вільшанського маєтку у власність А. В. Браніцької, під управу Поляків¹⁾.

Так іділлічно малює автор споминів життя крепаків, а значить і сімї Шевченка, у свого дідича. Але перш за все якось говорить проти нього антипольська тенденція автора, а вдруге — цілком виразні заяви самого Тараса Шевченка про вплив тої панщини на його родинне життя²⁾:

... нам довело ся йти
Ще з-малечку колючу ниву. —

Або³⁾: Міні аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села.

.
Мене там мати повила
І повиваючи співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину; в тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою —
Ще молодую, — у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми були малі і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині...

Сих слів Шевченка досить, щоб не повірити намальованій Лебединцевим іділі, тим паче, що догляд за крепаками Енгельгардта доручено було управителям, що звичайно дбали тільки про себе.

Через те і все життя Тараса в пору дитинства мусіло бути непоказним. Правда й те, що родина Шевченка, крім хліборобства, працювала ще по різних ремесництвах, — дід його був шевцем⁴⁾, а батько стельмахом і чумаком⁵⁾, але заробітки були, очевидно, не великі.

Тому-то, по смерті батьків, не маючи достатку, всі діти, каже поет —

Розлізли ся межі людьми,
Мов мишенята. Я до школи
Носити воду школярам,

¹⁾ К. Ст. 1882, № 9, стор. 561.

²⁾ Кобзарь, Петерб. 1908 р., стор. 557. ³⁾ ib., стор. 505, 4.

⁴⁾ А. Лазаревський, Основа, 62, 3, стор. 3.

⁵⁾ Кониський, стор. 13.

Брати на панщину ходили...
А сестри... в наймах вирости, чужі¹⁾).

З низки чорних дитячих літ Шевченка можна тільки на догадку виділити перші роки несвідомого життя та ті безтурботні дні перших 7 років, коли він ще був зовсім малим і для його радощів треба було так небагато. Братів та сестер у Шевченка було чимало: Микита, Катерина, Йосип, Ярина, Марія; роботи для батьків було теж чимало; де його тут пригланути за дітьми? Тож не дивно, що Тарас виростав на волі, відданий самому собі, і використовував утіхи йому приступні... Які втіхи? Звичайно, головню з красоти природи, якими поет захоплювався змалку. Та й то раювання серед природи було можливе йому теж головню тільки в-літку, і тут до послуг його була рідна садиба та сусіднє поле та струмок.

„В цьому струмку під навислими лопухами купається кубічний білявий хлопчик, а викупавшись перебіга він долину і леваду, вбіга в тїнявий сад і пада під першою-ліпшою грушею чи яблуною і засипа справжнім безтурботним сном“²⁾.

Від недогляду дитина може дійти часами до шкідливих для себе наслідків, і ми дійсно бачимо, „як Шевченко в ранньому своєму дитинстві любив дуже їсти землю: бувало, не доглянуть за ним — животик у Тараса і надує, ніби в хворобі якій; розпитають — і виявить ся, що він землі об'їв ся“³⁾.

Але віддання самій собі може кебетливу дитину і розвинути. В ній може виробитись самостійність, вдумчивість, бажання одповісти на глибокі питання духа. Уривок таких настроїв малого Тараса ми бачимо в його споминах у „Княгині“⁴⁾.

Цікавило його не одного разу, що там є за протилежною горою, за його левадою. От раз, прокинувшись, він дивиться на ту гору і питає сам у себе: „А що ж там за горою? Там мусять бути залізні стовпи, що підтримують небо. А що, колиб піти та подивитись, як се вони його там підпирають? Піду та подивлюсь, атже се недалеко“. Встав і не задумуючись, пішов він через долину і леваду просто на гору. І от виходить він за село, пройшов царину, пройшов з пів верстви поля; на полі стоїть висока, чорна могила; він на могилу, щоб з неї подивитись, чи далеко ще до тих залізних стовпів.

1) Кобзарь, стор. 504—55. 2) Княгиня, стор. 659.

3) А. Лазаревській, Основа, 62, № 3, стор. 3.

4) Поэмы, повѣсти і т. д. Шевченка, стор. 659—661.

Стоїть хлопець на могилі і дивить ся на всі боки: і по один бік село, і по другий бік село, і там з темних садів вигляда трьохбанна церква, білою бляхою крита, і там теж вигляда церква з темних садів і теж білою бляхою крита. Хлопець замислив ся. Ні, дума він, сьогодні пізно, не дійду я до тих залізних стовпів, а завтра разом з Катрею. Вона до череди коров пожене, а я піду до залізних стовпів, — сьогодні-ж одурю Микиту (брата), скажу, що я бачив залізні стовпи, ті, що підпирають небо. І він, скотившись клубком з могили, встав на ноги і пішов, не оглядаючись, у чуже село. На його щастя стрілись йому чумаки і, спинивши, спитали:

— А куди ти мандруєш, парубче?

— До дому.

— А деж ти дома, небораче?

— В Кирилівці.

— Так чого ж ти йдеш у Моринці?

— Я не в Моринці, а в Кирилівку йду.

— А коли в Кирилівку, так сїдай на мою мажу, товаришу, ми тебе доведемо до дому.

Посадовили його на скриньку, що була на передку чумацького воза, і дали йому батіг в руки; він поганя собі волів і ні гадки собі. Підїзжаючи до села, він побачив свою хату на протилежній горі і закричав весело:

— Он де, он де наша хата!

— А коли ти вже бачиш свою хату, — сказав власник воза — то і йди собі з Богом!

І знявши хлопця з воза, спустив його на землю і обернувшись до товаришів, сказав:

— Нехай іде собі з Богом!

— Нехай іде собі з Богом! — промовили чумаки і хлопець побіг собі з Богом у село.

На дворі вже смеркало, коли я — розказує дальше Шевченко — дійшов до нашого перелазу; дивлюсь через перелаз на двір, а там, коло хати, на темному, зеленому, оксамитному шпоришу всі наші сидять собі кружком і вечеряють; тільки моя старша сестра і нянька Катерина не вечеря, а стоїть собі коло дверей, підперши голову рукою, і ніби погляда на перелаз. Коли я висунув голову з-за перелазу, то вона покликнула: „прийшов, прийшов“! І підбігши до мене, схопила мене на руки, понесла через двір і посадила до гурту вечеряти, сказавши: „Сїдай вечеряти, прибудо“! Повечерявши, сестра повела мене

спати і поклавши в ліжку, перехристила, поцілувала і усміхачись, назвала мене знов приблудою.

Я довго не міг заснути; події минулого дня не давали мені спати. Я думав усе про залізні стовпи і про те, чи казати мені про них Катерині й Микиті, чи не казати. Микита, гадаю, був раз із батьком у Одесі і там конче бачив сі стовпи, — як же я буду казати про них, коли я їх зовсім не бачив; Катерину можна б одурити... але ні, я і їй не скажу нічого, і подумавши ще не довго про залізні стовпи, я заснув¹⁾.

З усього уступу ясно, яку ролю грала в його житті улюблена сестра Катерина.

Дивним на перший погляд здаєть ся тільки те, що про матір і про її тривогу за Тараса не згадуєть ся в нього зовсім.

Можна з сього приводу творити різні здогади, але ймо-

¹⁾ Про цю подію маємо инше оповідання в „Споминах“ Варт. Шевченка (Див. Правда, 1876 р., стор. 68; або Древняя и новая Россия, 1876 р. т. 2, стор. 83—90; або Піскунов: Шевченко, стор. 132). В них подано невірну звістку, ніби мати Тараса тоді вже була вмерла († 1823 р.); таку-ж звістку, ніби привітала його сестра Ярина. Теж неймовірно, що він здивував ся, „як есть іще села, крім Пединівки“ (Піскунов, стор. 131), — але неймовірно не через те, що підкреслює Кониський, себ то, буцім Тарас, знаючи про Одесу, не міг не знати, що в ї другі села (Кониський, стор. 19). Про Одесу же не згадуєть ся у Варт. Шевченка; а просто не міг не знати Тарас у 5—6 років, що в другі села, бо розмова про них завсїгда була в хаті. Звістку Варт. Шевченка, заперечену Кониським, що Микита хотів навіть Тараса за блуканину побити, навпаки можна прийняти за можливу, бо блуканка Тараса могла роздратувати сімю, а через те й Микиту. Сам Тарас міг потім про се ї не згадати навмисне. Таким чином треба все-таки визнати вірнійшою редакцію самого Т. Шевченка, і се цілком зрозуміло.

Щоб надати певності споминові останнього, Кониський (стор. 18) посилаєть ся на те, „що першим розповів його О. М. Лазаревський, коли російські оповідання Шевченка, де в „Княгині“ розказав і поет про ті стовпи, не були ще надруковані; значить Лазаревському розповів хтось з Тарасових кривняків“. Можливість сеї „розповідки“, звичайно, не одкидаєть ся, але даремне Кониський робить її джерелом переказу Лазаревського. Сей просто посилаєть ся на „Княгиню“ (Основа, 62, № 3, стор. 3), і для сього йому не треба було її мати друкованою, бо він мав її перед собою в рукописі.

Таким чином і Лазаревський тільки стверджує одно: що головне джерело для розказаної події — тільки повість Шевченка „Княгиня“. Чи не збив тут Кониського з пантелику Чалий, що в своїй книзі про Шевченка (К. 1882 р.), подаючи згаданий епізод за Лазаревським, пропускає чомусь подану останнім назву „Княгиня“. Взагалі Чалий, подаючи ряд не тільки фактів, а й думок Лазаревського, чомусь зовсім не вказує, звідки їх узято.

вірним буде той, що тривога матері і інших членів була, з погляду автора, цілком ясною для всіх. А йому хотіло ся підкреслити ту особливу участь і увагу, яку приймала в його житті власне помічниця матері — Катерина.

Інших подій у ту добу життя Шевченка ми не знаємо. Йому ж тоді, по ймовірному здогаду О. Лазаревського, було 5—6 років.

І сей здогад підтримує пізнійше і Варт. Шевченко. Подія, значить, відноситься до 1819—20 р.

З наведеного епізоду випливає ясний вивід: коли Тарас хлопчиком чув оповідання про залізні стовпи, що підпирають небо, то певно чув і другі перекази самого ріжноманітного змісту. „Батько Тараса був письменний і для свого осередку досить начитаний; розмова його визначалась релігійною вдачею: він любив переказувати життя Святих і ріжних подвижників благочестія. Іншого характеру була бесіда діда, живого свідка Коліївщини; всі герої сього кривавого епізоду української історії були йому гарно відомі і про них-то він любив у святочні вечері розказувати дітям і онукам“¹⁾. Про се свідчить сам поет в епільозі до „Гайдамаків“.

„Бувало, в неділю, закривши Мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізник, Гонта Ляхів покарав.
Столітнії очі, як зорі сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось...
І міні, малому, не раз довелось
За титаря плакати. І нікто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче“.

Звісно, подібні перекази стали зрозумілі йому тільки в пізнійшому зрості, але і в самих ранніх літах його вони хоч частиною западали йому в серце і створювали ту його психіку, що пізнійше розгорнула ся вельми яскраво.

Як же зрештою малюєть ся перед нами образ малого Тараса? Се був вдумливий хлопчик, з любовю до природи, з нахилом до пізнання головних засад життя, з потягом до поетичних переказів, з самостійною волею. Одно слово: се був хлопчик, з натяком в поривах душі на його неабияке будуче,

¹⁾ А. Лазаревській, Основа, 1862, № 3, стор. 9.

що могло розгорнутись при кращих умовах. Одною з них було віддання Шевченка до дячка в науку років „через два-три“ після розказаної події¹⁾, себ-то приблизно 1822 р.²⁾.

II.

Кирилівська школа містилась у великій хаті біля церкви, на майдані. Ся хата була обідрана, необмазана; шибки в вікнах розбиті. Від сусідніх хат вона одріжнялась тільки своєю величиною та ще тим, що стояла на одшибі, одиноко і без двора; а на кирилівський шинок несхожа тільки тим, що держалась у більшому непорядку, ніж він, і більш од нього була запущена...

У школі, через всю її ширину, стояв довгий стіл, за яким і вчилися усі школярі... Кому бракувало місця за столом, той сидів просто на долівці³⁾. Так описує сю школу Варт. Шевченко.

Хто був першим учителем Тараса? Що-до сього, то думки біографів розходять ся.

А. Лазаревський (стор. 6), а за ним Маслов⁴⁾ і Чалий (стор. 11) називають першим його вчителем міщанина Губського, відносячи перше вчення Тараса до того часу, коли вже мати Тараса вмерла⁵⁾. Пр. Л-ев каже, що се був Богорський⁶⁾. Сам Тарас зве його Совгирем⁷⁾, а Кониський⁸⁾, вважаючи останню фамілію псевдонімом, каже, що під нею теж треба розуміти Губського, раніш попа, а потім дячка в Кирилівці. Врешті Петро Павлович Шевченко в листі до Кониського пише, що Тарасів дід Іван віддав його в школу до дяка Рубана (Кониський, стор. 20).

1) Поэмы і т. д. Шевченка, стор. 661.

2) Кониський, стор. 21.

3) Піскунов, стор. 106.

4) Масловъ, Тарас Григ. Шевченко, Москва, 1887, стор. 11.

5) І зовсім безпідставно: в „Княгині“, звідки взяв Лазаревський свою звістку про Тараса, на стор. 664 сказано, що Шевченко вступив до школи Совгиря, першого свого навчителя, до смерті матері. А епізод з мачихою, після якого ніби-то йде Тарас до Губського, був уже по смерті матері.

6) Київ. Старина, 82, № 9, стор. 562. Се звістка невірна, бо Богорського прислано в Кирилівку аж 1824 р.

7) Поэмы і т. д. Шевченка, стор. 661.

8) Хроніка, стор. 20; увага.

Проти здогаду Кониського можнаб не мати нічого, колиб не було звісно з цитованої вище замітки М. Грушевського, що в стороні Шевченка була дійсно фамілія Совгирів; а вдруге, колиб не було теж відомо, що в школі вчило по двох дяків і що учні обох сиділи за одним столом. Тому-то легко було змішати, яко учителів Тараса, Совгиря і Губського, що учили своїх учнів у одній хаті, за одним столом. Теж можливо, що якийсь час у школі вчив і дяк Рубан. Так чи інакше, а вчення Шевченка у Совгиря чи Губського треба безперечно віднести до момента раніш смерті його матері, себ-то до 1823 року, і приймати, як се завважав сам Тарас („Княгиня“, стор. 661), що йому було тоді 7—8 років¹⁾.

Що-ж то був за вчитель Тараса, Совгир, і як велась у нього Тарасова наука? Про се розказує сам Шевченко. „Совгир сліпий — сліпим звали його за те, що він був тільки зизоокий, а не сліпий²⁾ — був у нашому селі дячком, не то щоб стихарним, справжнім дячком, а так собі прибудуою. Попередник його, Никихвор Хмара, теж був у нас нестихарним дячком, тільки раз у титаря на меду захворів у ночі, а до ранку і помер, Бог його зна від чого. А Совгир сліпий нагодив ся тут же у титаря на меду-ж, та й не довго думаючи, на другу-ж неділю, став на крилосі, проспівав обідню, прочитав Апостола, та так прочитав, що громада і сам пан-отець Касіян тільки що переглянули ся й більш нічого. Після обідні громадою наіменовано було сліпого Совгиря дяком і з пошаною належною його чину заведено було до школи, яко в його дідівщину... Оселив ся він у своїй школі, і школярі, в тому числі і аз невеликий, пішли до нього по науку. А на зріст він був собі високий, широкоплечий і виглядав би справжнім запорожцем, колиб не був зизоокий, навіть свою незаплетену косу носив як щось подібне до чуприни. Вдачі він був більш суворої ніж мягкой, а що-до життєвих потреб і взагалі комфорту, то він був справжній спартанець. Але мені більш всього не подобалось те, що як настане, бувало, субота, він після вечерні і почне нас всіх по звичаю годувати березовою кашею. Ну, се б ще нічого, хай би собі годував, нам ся каша була звичайною; а то от де, можна сказати, дійсне поневіряння: бє, бувало, а самому лежати велить, та й не кричати і не борзя ся, виразно самому читати чет-

1) Дивись його Автобіографію; теж К. Ст. 85 р. № 11.

2) Княгиня, стор. 662.

верту заповідь. Справжній спартанець! Ну, скажіть, люди добрі, чи рождав ся на світі такий герой, щоб улежав спокійно під різками і читав би, не борзя ся, четверту заповідь? Ні, я думаю, такого чоловіка ще земля не носила. Бувало, коли дійде до мене черга, то я уже не прошу помилування, а прошу тільки, щоб він змилосердив ся надо мною, велів мене, ради суботи святої, притримати хоч трошечки. Інший раз, бувало, і змилосердить ся і велить придержати, та вже так одшмага, що кращоб і не прохати ласки.

Правда, треба й те сказати, що Губський (Совгир) ніяк не міг опанувати свого учня, щоб спинити його від пустоти. Шевченко що-разу тікав од свого вчителя і завсігди, бувало, напрокудить при сьому. Батько теж марно пильнував оговтати його¹⁾...

Такі були умови для вчення Тараса, а всеж в самій по-статі Совгиря було щось таке, що дало змогу потім Шевченкові поставитись до нього сумирно і все те йому простити. Інші відносини побачимо ми дальше до другого вчителя Богорського, що, очевидно, над хлопом просто вже знущав ся.

„Земля тобі пером, сліпий Совгирю! — казав поет. — Ти, неборака, і сам не знав, що робив: тебе так били, і ти так бив і не бачив гріха у своїй щирості“²⁾.

Чого ж одначе учив ся і навчив ся у свого вчителя Шевченко?

Вчення його почалось із складання тму-мну. Проскладавши, бувало до тлю-тля, вийду з школи на улицю, подивлюсь в яр, а там мої щасливі однолітки грають собі на соломі коло клуні і не знають, що є на світі і дяк і школа. Дивлюсь, бувало на них і думаю: через що-ж я такий безталанний, за що мене сер-дешного мордують над сим проклятим букварем, і махнувши рукою, дам драла через цвинтар у яр до щасниць на світлу, теплу соломі, і скоро я почну перекочуватись на соломі, як ідуть два псалтирники, беруть мене раба божого за руки і вертають назад, се-б то ведуть у школу, а в школі — самі здорові знаєте, що робить ся над нашим братом школярем за відго-жування³⁾.

Але згодом, „на превелику мою радість, кінчив я „Маль-бѣхъ“, себ то скінчив псалтир, поставив, по звичаю, кашу бра-

¹⁾ Основа, 62, № 3, стор. 6. ²⁾ Княгиня, стор. 663.

³⁾ Поеми, стор. 661.

тії з грішми, виконав сей свячений обряд достоту по всім пе-реказам старовини і другого-ж дня почав крейдою виводити премудрі кривулї на фарбованій дощї, себ то, я вже був не псалтирник який-небудь, а скорописець¹⁾. Сїєї, сливе щасливої для мене пори, трапилось перетворення школи: прислали до нас з самого Києва стихарного дячка. Совгир слїпий спочатку було поогинав ся, але змушений був поступитись перед могут-ністю закона і зібравши всю свою мізерію в одну торбу, за-кинув її за плечі, взяв патерицю в руку, а зшиток із синього паперу зі сковородинськими псалмами чи віршами в другу і пі-шов шукати собі іншої школи. А братія моя по науцї, аки вівцї од вовка розсипаше ся, так вони од нового стихарного дячка, зане пяниця бѣ, паче всіх пяниць на світї. Тяжко про-тиву рожна перти; і я, терпеливійший з братії, врештї взяв свої причандали — таблицю, перо, каламар із крейдою, і пішов до себе з миром, дивуючись булому²⁾.

Хто був новий вчитель і коли його прислано до Ки-рилівки? Ним був, очевидно, Богорський, — на се вказує і Ла-заревський (Основа, 62, № 3, стор. 7) і Варт. Шевченко, що був у кирилівській школі після Тараса. Прибув же він до Кири-лівки, — як се ясно з добутих Кониським справок у київській консисторії, 1824 р.³⁾ Його прибуття внесло багато неприємно-стий в життя Тараса, але й до того над головою його стали збиратись тяжкі хмари.

¹⁾ В своїй автобіографії Шевченко каже, що: „на протязї двохлїтнього тяжкого життя в так званій школі вивчив я граматку, часословець і врештї псалтир“. Але се вчення відносить до пори по смертї батьків, заперечу-ючи вище поданим фактам, що псалтир він скінчив при першому вчи-телю і що тих вчителїв було два і що він ще тоді жив дома в батьків, а не служачи в „школі у приходського дячка, яко школяр-попихач“ (Див. Автобіографію). Перевагу треба віддати версії, виложеної в „Княгинї“. В автобіографії-ж Шевченко не дбав про точність: йому, очевидно, треба було просто намалювати картину свого життя-вчення по смертї батьків. Недбанням про точність поясняєть ся і вказання на свій 8-лїтній зріст, на який ніби припала та смерть, — звісно, що йому було 9½ років, коли по-мерла мати, і 11, коли помер батько.

²⁾ Поемы... стор. 663.

³⁾ Сїй точній цифрі перечесть звістка подана Лазаревським і спогад самого Шевченка („Княгиня“, стор. 664), що смерть його батьків скоїлась по приїзді Богорського. Се вірно тільки відносно до батька, що вмер 1825 р. Що ж до матері, то Лазаревський не мав точної дати про приїзд Богор-ського, а Шевченко забув про неї, через те в них приїзд нового дяка став ся до її смертї й батькової.

Першою було віддання заміж коханої його сестри-няньки Катерини в с. Зелену Діброву за Антона Красицького¹⁾.

Другою, ще тяжчою хмарою була смерть його матері 1823 р.²⁾, 20 серпня.

Правда, Катерину замінила друга мила сестра — молодша Ярина, але матері не замістив йому ніхто — навпаки, її місце швидко зайняла лиха мачуха.

Батькові з 4 малими дітьми трудно було обійти ся без господині, і от він перегодом одружив ся³⁾, взявши за себе молоду вдову Оксану Терещенчиху⁴⁾ і „з нею троє дітей замість посагу“⁵⁾.

З того часу почалось для Тараса не життя, а пекло. „Хто бачив хоч здалеку мачуху — каже Шевченко — і так званих зведенят, той, значить, бачив пекло в самому противному його вигляді. Не минала година без сліз та бійки між нами дітьми і не минала година без сварки та бійки між батьком та мачухою; мачуха особливо ненавиділа мене, мабуть за те, що я часто товк її плохого Степана“⁶⁾. І коли тільки могла, вона знущалась над Тарасом до схочу. От із уст Ярини оповідання⁷⁾ про один типічний факт з того-ж темного періоду життя Тарасового. У мешканця-москаля вкрадено два з половиною асигнаціями⁸⁾. Той, розумієть ся, наробив страшного галасу, трохи не розігнав усіх з хати. Кого винувати? Вже-ж сироту-горопаху. Втікаючи від кари, через саму тільки призру мачухи, хлопець утік з двору і заховав ся в далекому городі, в кущах калини. Там він просидів чотири доби.

Сестра Ярина, боячись за долю брата, пильно скривала від домовників його захист і потай носила йому їсти, також розважаючи його цяцьками.

Тарас зробив собі в кущах калини катрягу, проробив біля неї доріжки і посипав їх піском; намалювавши на дереві щось в роді мети, він бавив ся, влучанням у неї з бузинової пукавки. На п'ятий день захист Тараса викрито. Його взяли на

¹⁾ П. Л-ев, К. Ст. 82, № 9, стор. 562.

²⁾ Лазаревський, Основа, 62, № 3, стор. 5; Кониського т. I, стор. 22.

³⁾ *ib.*, стор. 5. ⁴⁾ Кониський, стор. 23.

⁵⁾ Поеми і т. д. „Княгиня“, стор. 664. ⁶⁾ *ib.*, стор. 664.

⁷⁾ Сава Ч., „Новые матеріали для біографії Шевченка“. Основа, 62, № 5, стор. 49.

⁸⁾ Лазаревський, Основа, 62, № 3, стор. 6 — каже, що вкрадено було тільки три злотих.

допит. Головним слідчим у сій справі був рідний дядько Тараса, Павло, по переказу Ярини „великий катюга“. Мордування тяглося коло трьох день. Не видержавши катування, хлопчик, і то на прохання сестри, під різками признав ся нарешті до злочинства, не ним скоїного.

„Коли-ж його розв'язали — продовжує се оповідання уже Лазаревський¹⁾ — і спитали, куди-ж він дівав украдені гроші, то маленький мученик одповів, що він закопав їх там-то в садку; коли наказали визначити місце точнійше, Тарас знову одмовив ся і мордування поновилося. Але нічого більше не добились, і бідного пасербка покинуто трохи не мертвим“.

„Гроші, як виявилось потім, украв син мачухи, сховавши їх у дупло старої верби“²⁾.

Але тим часом „москаля задовольнити треба було, для чого й продали юпку покійної матері“.

Сей випадок не можна не признати гідною причиною тої ненависти, яку Тарас мав до своїх зведених братів, а почасті і до дядька, до якого нелюбов він ховав до самої смерті³⁾.

Таке було життя Тараса з мачухою. Що-ж мусіло одбитись у його псіхіці? „В самому ніжному зрості розбавлений любовю і нььчиними пестощами, хлопчик звик замикатись у собі самому, цурав ся людей і приймав недовірливо всяке привітне поведення з ним родичів і сусідів“⁴⁾. Становище своє він змалював у відомому вірші (Кобзарь, стор. 486):

аж заплачу!
 . . . як побачу
 Малога хлопчика в селі.
 Мов одірвалось од гіллї,
 Одно однісеньке під тином
 Сидить собі в старій ряднині...
 Міні здасть ся, що се я,
 Що це-ж та молодість моя...

Така самотність примушувала його більш займатися своїм внутрішнім світом, вдумуватись у життя оточення і впиватись чарами природи. „Мачуха, що не полюбила Тараса за його скриту і уперту вдачу, щоб він не був у неї на очах, доручала йому в літку пасти телят і свиний в околицях Кирилівки і Тарасівки. Поля, що оточують сі села, творять не зовсім рівну

¹⁾ Основа, 62, № 3, стор. 6.

²⁾ Сава Ч. Основа, 1862 р., № 5, стор. 49. ³⁾ ib., стор. 6.

⁴⁾ Сава Ч., Новые материалы, Основа, 1862, № 5. стор. 47—8.

місцевість: степова даліч закриваєть ся високими могилами, яких взагалі досить багато у звенигородському повіті.

Високії ті могили
Стоять та сумують¹⁾.

„До Тарасівки підступає мальовничий став, зарослий ситником і облямований струнками тополями²⁾).

З шматком сухого хліба хлопець пробував цілі дні в полі. Улюбленим його місцем одпочинку в велику спеку була одна з таких могил. Він часто сидів під нею і несвідомо дивив ся в далину. Звісно, як сї перші вражіння дитинства відозвались у поета в добу його зрілости, в крацях його творах:

Кругом його степ, як море
Широке, синіє.
За могилою могила,
А там — тільки мріє — і т. д.³⁾.

Але одною естетикою не можна було заповнити Тарасові тяжкого життя; треба було йому якоїсь розваги: се розумів добре його батько, як розумів і те, що лишати сина на одну мацуху було неможливо. Сим треба пояснити, що Тарасові прийшлось зробити велику чумацьку подорож разом із батьком.

„В пору самої ніжної моєї молодості⁴⁾ я чумакував із небіжчиком батьком. Виїздили ми з Гуляй-поля; я сидів на возі і дивив ся не на Новомиргород, що лежав у долині над Тикичем, а на степ, що лежав за Тикичем; дивив ся і думав (а що я тоді думав, те розгада один тільки Бог). От ми взяли собі, перейшли бридьма Тикич, дістались на гору; дивлю ся, знов степ, степ широкий, безмежний, тільки і мріє лїворуч щось подібне до ліска. Я питаю в батька, що се видко.

— Девята рота, — відповіда він мені; але для мене сього не досить. Я думаю: що се за девята рота?

Степ і все степ.

Врешті ми спинили ся ночувати в Дїдовій Балці. Другого дня той-же степ, і ті-ж дитячі думи.

— А ось і Єлисавет! — сказав батько.

— Де? — спитав я.

— Он на горі циганські шатра біліють.

1) ів. 2) ів. 3) ів.

4) Поємы і т. д. III-ка, стор. 131. Шевченко помилково каже, що йому було тоді 13 літ: батько вмер, коли йому було тільки 11 років.

О півдні ми приїхали у Грузівку, а другого дня вранці уже в самий Єлисавет.

Журно мені, сумно мені згадати тепер мою молодість, моє парубоцтво, моє дитинство безтурботне! Журно мені згадувати тепер ті степи широкі, безмежні, що я тоді бачив і яких я вже не побачу ніколи“.

Так чи інакше, а Тарасові якось можна ще було жити дома, доки жив батько, але доля його круто повернулась, коли він умер 1825 р.

Батько його — людина письменна і булава — очевидно помічав у думливому Тарасі задатки вищого дару¹⁾. От через що, „умираючи, він висловив, між иншим, знамените пророкування про будучину сина: синові Тарасові з мого хазяйства нічого не треба; він не буде абияким чоловіком, з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо, для його моє наслідство або нічого не буде значить, або нічого не допоможе“.

„Слова сі дуже знаменні, щоб можна бачити в них одну випадковість“, — і се стверджує сам Шевченко своїм нахилом до всього розумового і одвертанням од практично-господарського.

„По смерті батька один з багатьох моїх дядьків, щоб вивести сироту в люди, як він казав, пропонував мені за їжу й пиття пасти в лїтку свиний, а зимою помагати наймитові по господарству; але я вибрав другу дорогу“²⁾). Про се його хазяїнування у дядька розказує син останнього, Петро Павлович Шевченко.

„Оце, було, як оремо на зеленому полі, дак я і Тарас поганяємо волів; орали восьмириком. Як у добру злагоду, дак Тарас і нічого, поганяє; аби-ж хоч трохи розсердив ся — зараз покине і піде у бурян, да там „фонтали“ (сикавки) і робить. Батько мій було підкрадеть ся до його та й побе! Він тоді й зовсім покине та й піде на могилу до Пединовки у Кульбахів лїс. Той лїс від могили був з пів верстви. У лїсі з лопухів зробить щитку, щоб сонце не пекло, та й сидить собі на могилі або біля вітряка, а то у печеру залізе, що була на тій могилі“³⁾.

Було очевидно, що до хлїборобства Тараса не тягло і що він мусїв обрати собі иншу дорогу — яку, він каже дальше. „Взявши свою таблицю, каламар і псалтир, помандрував я до

¹⁾ А. Лазаревскій, Основа, 62, № 3, стор. 6.

²⁾ Поемы і т. д. Ш-ка, стор. 664. ³⁾ Кониський, Хроніка, т. I, стор. 26.

пяного дячка в школу і оселив ся в нього, як школяр і робітник⁴¹).

„Сї школярї в дячків теж саме, що хлопці віддані батьками або іншою владою на вивчення до ремісників. Права майстра над ними не мають жадних певних меж: вони повні раби його. Всї домові роботи і виконання ріжних захотїнок самого господаря і його домівників лежать на них безумовно. Лишаю вашій уяві представити собі, чого міг вимагати од мене дячок — завважте, гіркий п'яниця, — і що я мусїв виконувати з рабською покорою, не маючи жадної істоти на світі, що подбала б, чи могла б подбати про моє становище⁴²). Той учитель Шевченка був згаданий уже Богорський³).

1) Поеми і т. д., стор. 664.

2) Автобіографія, див. Піскунов, стор. 2. З дальшого викладу Тараса видно, що до періода вчення у Богорського він відносить дволітню науку письма й читання, але се невірно: Тарас змішав до-купи і те, що відносить ся до Богорського, і те, що до Совгиря. Але загальна характеристика першого дяка вірна: її стверджує дальше і Варт. Шевченко. Проти тої характеристики повстає Пр. П. Л-ев, досить безцеремонно і невдатно зачіпаючи особу самого Тараса, якого дозволя собі ставити на одну дошку з п'яницею Богорським. Про сього він каже: „Яким-небудь гірким п'яницею він не був, хоча на требах і в суспільстві він не одбивав ся у випиванні від своїх парафіян. І через те Тарас Григорович, що по сій часті далеко перейшов свого вчителя, не слушно малює його в своїх споминах п'яницею і не слушно не згадав його хоч одним словом подяки. Колиб не взяв його Богорський до себе в науку, Тарас певно загубив ся б у юрбі других сільських дітїй. А коли згадати звичаї і мійських шкіл того часу, гімназій і пансіонів, де не жалували лози для пустотливих дітїй, то нема чого дивуватись, що дячок Богорський не дуже-то був ніжний з хлопцем такого зухвалого та непостійного норову, яким був Тарас Шевченко в часі свого дитинства“ (К. Стар. 82, № 9, стор. 562).

Тут що не слово, то нерозуміння елементарних річий і обивательська трактовка великої людини.

Що Шевченко грішив проти тверезости, се факт, але од його пиття не було шкоди нікому, крім нього самого. Що били в ті часи різками і по гімназіях, се теж факт, але не проти самої бійки повстає Шевченко: він розуміє, що в дикі часи і дикі норови. Він сам згадує добрим словом Совгиря, що теж бив його, але згадує недобрим — Богорського, бо сей причіпав ся до нього, знущав ся над ним, як се видно з споминів і Варт. Шевченка.

Що без Богорського Шевченко загубив ся б межі іншими сільськими дітїми, се просто дивовижна думка. Тарас знав головне з науки і без Богорського; Тарас навпаки мусїв утекти від нього. І вже коли в жарт казати, то вивів у світ Шевченка Дмитренко, управитель Енгельгардта, віддавши його в козачки до дідича, і сам дідич, повізши його по світах. Вивів себе в люди сам невмирущий геній Шевченка. 3) Кобзарь, стор. 548: „Доля“.

Чим він з своїм товаришем був для учнів, розказує Варт. Шевченко, що теж брав науку від нього.

„Навчителі наші не дуже дбали про наше вчення; бувало, по два, а то й по три дні вони не заглядали в школу. Змовчу про те, де вони гаяли сі дні; додам лиш, що коли вони навідались у школу, то ми тремтіли від страху, як листя на осиці; тремтіли ми, чекаючи своїх навчителів і не знаючи, в якому гуморі вони являть ся в школу. Ми тримались міцно одного: не виглядати вчителів, бо всі ми вірили, що в такому разі вчитель неодмінно буде сердитий і тоді — горе учням...

Кожний школяр мусів у сусідньому садку Грицька Полного нарізати (звісно — потай, щоб не побачив власник) вишневих різок і принести їх до школи, дожидаючись, доки його сими різками вибють. Били-ж нас і часто і сильно. Небитим лишав ся тільки той, до кого не дійде черга, бо вчитель, утомивши ся від шмагання, ляже, бувало, одпочивати¹⁾.

При такому вченні не дивно, що „ледви налічиш таких чоловік два чи три, що вивчились у школі читати. Всі вони вертались до сохи й борони з такою ж письменністю, з якою вперше вступали до школи“.

У Богорського, як і в Губського, Шевченко, по переказу, вчив ся гарно, але вчитель ніяк не міг помирити ся з його непосидючістю, чому одначе він і сам був причиною через свою надмірну до нього суворість. Тарас часто кидав школу і, звичайно, в той час тиняв ся по різних пустках.

Улюбленим втечищем його в таких випадках був сад односельця Шевченків — Жениха. Тут, у калиновому кущі, школяр-утікач зробив собі придобний притулок од шкільної різки: висипавши піском, він склав собі з дерну щось подібне до ліжка і ховав ся сюди, коли йому не ставало сили терпіти шкільні муки. (По переказу Ірини Григорівни, товкли його там, як того гамана; часом не витерпить та що скаже, то вже йому єсть). В сій схованці Шевченко пробував иноді по кілька день, за помічу сестер, що постачали йому в таких випадках їстівне і взагалі покривали прошкоди брата, щоб визволити його від зайвих стусанів дяка і мачухи¹⁾.

Як бавив час Шевченко у Жениха в калині, про се заховавсь у нього спомин у посланії до А. О. Козачковського.

¹⁾ Основа, 62, № 3, стор. 7.

Давно те діялось! Ще в школі,
 Таки в учителя-дяка,
 Гарненько вкраду пятака
 [Бо я було трохи не голе, —
 Таке убоге], та й куплю
 Паперу аркуш, і зроблю
 Маленьку книжечку; — хрестами
 І везерунками з квітками
 Кругом листочки обведу,
 Та й списую „Сковороду“
 Або „Три царіє со дари“;
 Та сам собі у бурьяні,
 Щоб не почув хто, не побачив,
 Виспівую було та плачу¹⁾.

Тарас одначе не тільки тікав у свою калинову схованку, — він часом вдавав ся і до своєї заміжної сестри Катерини в Зелену Діброву. „Приблудую, матусечко, звали його, ей Богу, — розказує Катерина. Було оце й невидно, як воно рип і ввійде тихенько до хати, сяде собі на лаві та все мовчить. Нічого в світі у його не допитаєш ся: чи його прогнали відтіля, чи його били, чи їсти йому не давали. Було манівцями ходить, геть попід дібровою, та через Гарбузів яр, та через левади, та могилками. І як прийшло раз воно, то так впало грудочкою і заснуло на лаві; а як загляну йому в голову, аж у його, пробачайте, матусечко, в голові... як у свинячому стегні... Еге, отаке було, а далі вистербала. Ніхто й не сподівав ся з його чоловіка“²⁾.

Таке невідрадне життя було в сироти Тараса! І не дивно, бо й матеріальне його становище було, звичайно, кепське. „Добре ще, коли траплялись покійники на селі (прости мене, Господи! — казав він), то ми ще якомсь перебивались; а не то, просто голодали по кілька день поспіль. Ввечері, бувало іноді, я візьму торбу, а вчитель візьме в правицю костур дебелий, а в лівицю посуд скудельний (ми й рідюю не нехтували, як грушевим квасом та ин.) і підемо під вікнами виспівувати „Богом ізбранну“. Іншого разу принесемо таки де-що в школу, а часом і так на-сухо прийдемо, тільки що неголодні. Я знав сливе весь псалтир і читав його, як казали слухачі мої, виразно, себто голосно. Через таку мою моторність у селі не поховано

¹⁾ Основа, 62, № 3, стор. 7—8.

²⁾ О. Лобода, К. Ст. 87, № 11, стор. 566 і К. Ст. 82, № 9, стор. 562.

³⁾ Поєми і т. д. Ш-ка, стор. 664.

було жадного небіжчика, над яким я не прочитав би псалтиря. За прочитання його я одержував книш і копу гроший, і віддавав їх учителю, як його зиск, і він уже од щедрот своїх вділяв мені пятака на бублики, і се було одно-єдине джерело мого існування. При таких, можна сказати, помірних прибутках, я не міг жити одверто і вдягав ся не по джигунському, як се личить станові школяря. Ходив я раз-у-раз у сіренькій, дірвій свитині і в вічно брудній сорочці, а про шапку і чоботи й думки не було, ні в-літку, ні в-зімку. Одного разу дав мені якийсь селянин за прочитання псалтиря на пришви реміню, та й той учитель од мене одібрав, як свою власність.

„До сього оповідання можна тільки додати те, що дячок часто морив його голодом. Сліпа сестра Тараса приховає бувало за обідом шматочок хліба і покладе в умовленому місці в садку. Вибравши вільну хвилину, хлопець по-під тинню прокрадав ся в садок і, схопивши хліб, утікав у школу, боячись попасти на очі лютій мачусі⁽¹⁾).

І багато, багато міг би я розказати прецікавих і навчальних річий на сю тему, та розказувати якось сумно⁽²⁾.

„В той же час Шевченко перестав стригти ся, став носити волосся в кружок, як у великих; сам пошив собі шапку на кшталт конфедератки, і всіма сими „чудасіями“ звертав на себе увагу не тільки товаришів своїх, а й старших. Треба теж одмити, що Тарас у ту пору був „зухвалої та непостійної вдачі“⁽³⁾), але трудно було триматись янгольського настрою, маючи перед собою такого вчителя, як Богорський.

Подібними ж чудасіями, певно, викликав Шевченко у батька і той передсмертний присуд його, про який розповідано вище⁽⁴⁾.

Брак засобів до життя і жага до нього з усіма його потребами мусіли викликати у хлопця ухиляння од путі правдивої, аби себе задовольнити.

Про се розказує в своїх споминах Козачковський. „Голод примушував його сягати по чужу курку або чуже поросся, з яких він звичайно нічної доби робив собі вечерю в печері, що була за селом; мешканці, бачивши по ночах вогонь у печері, зміркували, що там повинна бути нечиста сила і обернулись до пан-отця, щоб він вигнав її відтіля... Піп, разом із народом, покропивши вхід у печерю свяченою водою, запропо-

1) Основа, 62, № 5, стор. 50. 2) Поемы і т. д. Ш-ка, стор. 664.

3) К. Стар. 82, № 9, стор. 569. 4) Основа, 62, № 3, стор. 8.

нував оглянути її. Ніхто не згожував ся на такий сміливий подвиг, через те ухвалили — для підбадьорення — зробити складчину. Коли назбирали доволі мідяків і не виявилось жадного смільця, то Шевченко, виступивши наперед, заявив бажання вийти в печерю. Деякі не хотіли піддавати хлопця небезпечному експериментові, другі-ж заперечили: „Воно мале, до нього нечиста сила не торкнеть ся“. Щоб більш оддалити всяке підозріння, він прохав привязати до нього віжку, щоб нею в разі небезпечності могли витягти його.

Увійшовши на віжці в печерю і заховавши на узбочі всі послідки свого куховарства, він вийшов і оголосив, що в печері нічого не виявилось, за що й одержав порядний пай складчини від здивованої його сміливістю юрби⁽¹⁾.

У Чалого заховав ся переказ, певно, про ту-ж школу: „По суботах, — переказував буцім сам Шевченко, перед відпуском до дому всіх нас, і правих і винних, пороли, вимовляючи четверту заповідь. Обовязок сей виконував консул, себто старший у класі. Я ніколи не ходив у відпуск, але коли став консулом, то зажив чудово: всі мені приносили з дому гостинці, щоб не боляче шмагав, і швидко я обернув ся в страшного хабарника. Хто приносив мені досить, тому давав не більш одної або двох легких різок, підчас яких устигав промовити звичну заповідь; але хто приносив мало, або нічого, над тим я з почуттям і поволі читав: памятай — день — суботній і т. д.“⁽²⁾.

В усякому разі головним джерелом засобів до життя в Тараса було читання псалтиря, і про деякі подробиці виконання того обовязку розказує Козачковський.

Щоби прискорити сю втомну роботу, він часом на половині псалми починав „прїїдїте, поклонїм ся“ і, користуючись неувагою одвідачок, перегортав кілька листків. Ті сього не завва-

¹ Київській Телеграф, 1875 г., № 25; К о н и с ь к и й (стор. 29) не припуска думки, щоб тим попом, що потурав тим кропінням „забобонам темного народу“, був освічений, на його думку, Кошиця. Ми знаємо, що таке потурання всякими освіченими попами робить ся заєдно. Тим паче міг се робити Кошиця, який був такий „освічений“, що, одержавши звістку про смерть Шевченка, сказав: „Не знаю, за що його так виславили. Ет, так ледащо собі було, закінчив він“. Для характеристики Кошиці сього, здаєть ся, більш, ніж досить.

² Вірячи навіть сьому переказові, трудно припустити, щоб Тарас на консульстві жив чудово: сьому перечать ріжні інші посвідчення самого поета, що малюють життя його вельми убогим. М. Ч а л и й, Жизнь и произв. Ш., стор. 13.

жали і, дивуючись зрозумілості і разом з тим хуткості його читання, лічили його кращим читачем і охотніш, чим других, запрошували¹⁾).

Байдуже про се все, Шевченкові жилось досить погано, — тільки й утіхи було йому, що дружність сестри Ярини, до якої він заховав на все своє життя найніжніші відносини²⁾).

Одною з його розваг було тікання до Катерини, або хід на прощу з нею до сусідніх монастирів Лебединських та Мотронинського³⁾). Останній замітніший тим, що на цвинтарі його положено багато коліїв, як свідчать про те кам'яні плити на деяких могилах. Маленький Шевченко, на той час уже письменний, прочитував могильні написи, задовольняючи тим цікавість, як свою власну, так і других богомольців, — між останніми чимало знайшлося тих, що пам'ятали небіжчиків мотронинського монастиря, і вони тут же доповнювали ляконічні написи своїми споминами про коліїв. Ті оповідання Шевченко слухав з такою увагою, що пам'ять про них заховалась у поета до пізнього часу⁴⁾).

Подібне розважання себе могло бути лише рідким промінням у житті Тараса, а загальний колір — був сумний та безнадійний.

Головне його лихо містилось у завсїгди п'яній особі дяка Богорського, що зав'язав близькі стосунки з мачухою Тараса; її недолюблвання хлопця, очевидно, було ще більшою причиною до його переслідувань і остаточно обернуло життя Тараса у пекло. Та й не тільки його, а й усіх його кривих, з яких сестра Марія була навіть сліпою⁵⁾).

Моя поміч постачала суворому мойому вчителю змогу більш оддаватись укоханій своїй „праці“, разом зі своїм другом, Йоною Лимарем, — каже Шевченко⁶⁾ — так що після повороту з молитвословного подвига я сливе завсїгди знаходив їх обох п'яними, як ніч.

Дячок мій обходив ся жорстоко не зо мною одним, а й з другими школярями, і ми всі глибоко його ненавиділи. Безглузде його прискипання зробило нас у відносинах до нього лукавими і мстивими. Ми дурили його при кожній нагоді і ро-

¹⁾ Київській Телеграфъ, 1875, № 25. ²⁾ Основа, 62, № 3, стор. 7.

³⁾ П. Л-евъ, К. Ст. 82, № 9, стор. 564.

⁴⁾ А. Лазаревскій, Основа, 62, № 3, стор. 9; Сава Ч., Основа, 62, № 5, стор. 49. ⁵⁾ Кониський, Хроніка, т. I, стор. 27.

⁶⁾ Автобіографія; див. Піскунов, стор. 3.

били йому всякі капості. Той перший деспот, на якого я наткнувся в моєму житті, зародив у мені на все життя глибоку відразу і погорду для всякої насилі одної людини над другою. Моє дитяче серце ображене було сим нащадком деспотичних семинарій мілїон разів, і я кінчив з ним так, як взагалі кінчають безоборонні люди, що їм урвав ся терпець, — помстою і втеками. Знайшовши його одного разу непритомно-п'яним, я вжив проти нього власної його зброї — різки, і скільки мав сили, віддячив йому за всі жорстокості. З усіх манатків п'яниці-дядька коштовнішою річею здавалась мені завсїгди якась книжечка з кунштиками, себ то гравірованими малюнками, певно, самої поганой роботи. Я не вважав за гріх, або не втримав ся од спокуси привласти собі сю коштовність, і в ночі утік у містечко Лисянку!

По такій події Тарас не міг не втекти: вона була занадто гомінкою і в серцях школярів Кирилівки зосталась героїчною про нього легендою, з якою трохи пізнійше стрів ся потім у тій же школі Варт. Шевченко¹⁾.

Є ще звістка, що від Богорського Тарас перейшов у науку до попа Нестеровського²⁾. Се могло бути уже після повороту Тараса з утеків³⁾.

Утік Шевченко з Кирилівки в 12 році віку, себ то 1826 р., і від сього моменту почалось для нього нове, краще життя.

III.

В Лисянку Тарас утік до діякона-маляря⁴⁾ і сей його вибір був зовсім не випадковий. Його тягло, очевидячки, до малювання і ранійше. З посвідчення самого Шевченка видно, що він любив рисувати різні визерунки й квітки і всякі інші малюнки.

Про теж говорить і Варт. Шевченко, котрому розказував товариш Тараса, що сей „любив малювати і що його малюнки є в шкільного його товариша — Тараса Гончаренка. Незабаром — каже Варт. Шевченко — я зайшов до Гончаренка і бачив ті малюнки Тараса Грушівського, наліплені на стінах хати: тут були і коні і москалі, намальовані на грубім сірім папері“⁴⁾.

¹⁾ Піскунов, Шевченко, стор. 108—9.

²⁾ Чалий, Жизнь и произв. Ш-ка, стор. 13.

³⁾ Пр. Л-ев (К. Ст. 82, № 3, стор. 563) заперечує се.

⁴⁾ Піскунов, стор. 108.

Є й друге свідоцтво, що „з раннього дитинства у Тараса особливо була помітна пристрасть до малювання: де тільки можна було, — на стінах, дверях, воротях — він завсігди малював, вугіллям чи крейдою. В школі, коли вже він міг добути папір і оловець, пристрасть ся розвинула ся в ньому ще дужче¹⁾).

Про пристрасть поета до рисування оповідала теж і сестра його Ірина Григорівна²⁾). Таким чином з усього видно, що талант його до малювання був тим чинником, що не дав йому заспокоїти ся на хліборобській праці; він виривав його геть із селянського духового рівня і наперед, вирвавши його від дяка, погнав шукати долі по різних малярях.

Доля поставилась спочатку до нього непривітно. Втікши в сусіднє містечко Лисянку, „я — каже Шевченко — знайшов собі нового учителя в особі маляря-діакона, який, як я швидко впевнив ся, дуже мало відрізняв ся своїми правилами і звичаями від мого першого наставника. Три дні я терпляче тягав під гору ведрами воду з річки Тикича і розтирав на блясі фарбу-мідянку. Четвертого дня терпіння мене зрадило і я втік у село Тарасівку до дяка-маляря, що славив ся в околиці змалюванням образа великомученика Микити і Івана-воїна. До сього-то Апелеса обернув ся я з твердою рішучістю перенести всі проби, нерозлучні, як думав я тоді, з наукою; засвоїти його велике мистецтво хоч у малій мірі бажав я палко. Та, леле! Апелес подивив ся уважно на мою руку і одмовив мені рішучо. Він пояснив мені, на мій великий жаль, що в мене нема кебети ні до чого, ні навіть до шевства або бондарства. Згубивши всяку надію зробитись коли-небудь хоч середнім малярем, з розбитим серцем я вернув ся у своє рідне село“³⁾).

Так тиняв ся по селах Тарас, що „не згадав ще про одного маляря в с. Стеблеві (Канівського пов.), куди він ходив, здаєть ся, з Лисянки“⁴⁾).

Ходив я, — каже поет —
Та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили⁵⁾).

Але поки-що люди його не навчили бажаною мистецтва. Особливо вразив його іспит, вчинений діяконом у Лисянці.

¹⁾ А. Лазаревській, Основа, 62, № 3, стор. 10. ²⁾ ib.

³⁾ Піскунов, стор. 5.

⁴⁾ Основа, 62, № 5, стор. 50. Сава Ч.

⁵⁾ Кобзарь, стор. 130.

„Багато спробував я після сеї першої лекції, але ніщо так не врізалось у моїй пам'яті, як сей перший іспит“¹⁾.

Що-ж лишалось бідолашному хлопцеві? Знов вертатись до наймитування, але вже не в школі.

„У мене була на меті — каже поет — скромна доля, якій одначе моя уява надавала простосердечну привабність. Я хотів зробитись, як висловлюєть ся Гомер, пастирем „стад непорочних“, з тим одначе, щоб хоч за громадською отарою, читати свою любязну крадену книжку з кунштиками²⁾. Але й се мені не вдало ся“. Одначе пробу пастирства Тарас зробив. Се було 1827 р. на 13-й весні його життя. Від того року дійшла до нас сторінка його внутрішніх настроїв, що одкривають перед нами багату переживаннями, чулу його душу.

Міні тринадцятий минало;
 Я пас ягнята за селом.
 Чи то так сонечко сіяло,
 Чи так мені чого було —
 Мені так любо, любо стало,
 Неначе в Бога...
 Уже прокликали до паю,
 А я собі у бур'янї
 Молю ся Богу; і не знаю,
 Чого маленькому міні
 Тоді так приязно молилось,
 Чого так весело було.
 Господнє небо і село,
 Ягня, здаєть ся, веселилось,
 І сонце гріло — не пекло.
 Та не довго сонце гріло,
 Не довго молилось;
 Запекло, почервонїло
 І рай запалило.
 Мов прокинув ся, — дивлю ся:
 Село почорнїло,
 Боже небо голубеє —
 І те помарнїло.
 Поглянув я на ягнята —
 Не мої ягнята;
 Обернув ся я на хати —
 Нема в мене хати.
 Не дав міні Бог нічого!
 І хлинули сльози...
 Тяжкі сльози... А дівчина
 При самій дорозі,

¹⁾ Поэмы і т. д., стор. 449. ²⁾ Піскунов, стор. 6.

Недалеко коло мене
Плоскінь вибірала,
Та й почувла, що я плачу:
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози,
І поцілувала...¹⁾

В спогаді про сю дівчину можна бачити натяк на дитяче кохання Тараса, про яке він згадує в іншому місці:

Ми в купочці колись росли,
Маленькими собі любились,
А матері на нас дивились
І говорили, що колись
Одружимо їх... Не вгадали!
Старі зараня повмірала,
А ми малими розійшлись,
Та вже й не сходились ніколи.²⁾

Ся дівчина звалась Оксана — „миленька, кучерява“; про неї він розпитуєть ся, як вертаєть ся до дому про неї пише й пізнійше, згадуючи старі мрії³⁾.

Про неї він пише в „Гайдамаках“, її має на мислі і в „Марьяні“; їй пізнійше присвячує свіжо знайдений вірш (Оксані К . . . ко):

Чи правда, Оксано, чужа чорнобрива
І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побачить диво — твою красоту;
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душею, серцем розмовлять,
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать?
І ти не згадаєш... Оксано! Оксано!
А я й досі плачу і досі журюсь,
Виливаю сльози на мою Марьяну —
На тебе дивлю ся, за тебе молюсь.
Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,
І сестру Марьяну рястом уквітчай,
Часом на Петруся усміхнись, щаслива,
І хоч так, як жарти, колишне згадай (1841 р.)⁴⁾.

Його кохану осягла сумна доля, але образ дівчини глибоко вривав ся в його серце і зостав ся в ньому на віки. Зовсім справедливо каже новий дослідник, що „бажаний і милий

¹⁾ Кобзарь, стор. 336. ²⁾ Ibid. стор. 487, ³⁾ Ibid. стор. 488, 494.

⁴⁾ П. Зайцев, Первая любовь Шевченка. Вѣстн. Европы, 1914, № 2. ст. 253.

образ був такий йому дорогий, до такої міри незамінений нічим, що коли у поета зароджувалось почуття кохання, яке приводило його до захоплення істотою другої статі, то се захоплення барвило ся осібними психологічними прикметами, що повставали з дивовижної цільності його вдачі, яка ледви розлучалась зі засвоєними колись представленнями⁽¹⁾.

Він нових своїх коханих бачив у образі своєї незабутньої Оксани. „Так на все життя лишило в душі поета незагряжений слід його перше кохання. І ніколи не вмре в вінку його слави ся тендітна квітка — безталанна кучерява Оксаночка — „весняний ряст“, *primula veris* великого і так багато стражденного серця“⁽²⁾.

Почуття до неї було в його житті, очевидно, ясною смугою, що веселила хмуру його душу і скрашала його великі печалі. А їх росло все більше та більше. Тарас покинув своє пастикування і почав помагати братові Микиті у господарстві⁽³⁾, але з того теж нічого не вийшло: не тягло його до хліборобства і мусів він іти од родичів до чужих людей у найми. Тим паче, що й дома в нього скоїлись одміни. Хоч дід прогнав мачуху назад у Моринці, але-ж він і сам женив ся, — значить, для Тараса знов життя дома стало складнішє⁽⁴⁾.

Мусів Тарас знов іти з дому у найми, але не до хліборобської праці.

На сей раз його притулком був дім кирилівського попа Григорія Кошиці, де він „жив кілька років у невизначеному становищі не то наймита, не то приймака“⁽⁵⁾.

„Спочатку, через малий зріст, він був креденсовим, як казали в жарті, себ то, чистив і ховав у шафу ножі і виделки, перемивав тарілки й ножі, топив „грубку в покоях“, був на дрібних посылках по селу і в поле; по вечерах повторював псалтир і життя Святих, на дозвіллі рисував угіллям на коморі

¹⁾ *ib.*, стор. 261. ²⁾ *ib.*; стор.

³⁾ Основа, 62, № 5, стор. 50.

⁴⁾ Кониський, говорячи про ті переміни (стор. 36), переказує за листом Прокопа Шевченка зовсім неможливі факти: ніби мачушиного Степана віддали тоді в москалі, а Ярина побрала ся... Се б то все 1827—8 р., коли Тарасу було 13—14 років... А на стор. 23 він говорить, що Ярина Степан були на 2 роки молодші від Тараса, значить, мали по 11—12 років. Як же в такі роки Степан міг піти в москалі, а Ярина — заміж? Се очевидне непорозуміння, викликане непевністю листа Прокопа Шевченка, якому так поняв віри Кониський.

⁵⁾ О. Лобода, К. Стар. 1887, № 11, стор. 564, 565 і дальше.

і стайні півнів, людей, церкву, навіть і київську дзвіницю, а потім стали його вживати і до всіх інших господарських і польових робіт і навіть до самотійних та відповідальних подорожий з Ясем у школи і на ярмарки.

„Чи одержував Тарас за свою працю і послуги якусь платню, не знаю, — каже автор споминів — думаю, що спочатку, як він був ще хлопям, то не мав жадної грошевої винагороди, як сирота, якого треба було одягти і прогодувати, і як не привчений ще і мало-здатний до роботи. І пізнійш наємна платня не могла бути більш-менш значною: в ті роки дебелий парубок на хазяйській одежі одержував 15—20 карб. асс. на рік, а хлопчик літ 16, з жартовливою назвою „креденсового“, служив у нас приблизно у той же час за три карбованці асс. на рік. Знаючи близько священника Кошицю і його жінку, можна без помилки стверджувати, що на тодішній селянський побут Тарас, що підростав, не міг би знайти кращого притулку, як в домі парафіяльного батюшки, і що життя його тут (а жив він, треба думати, не менше 3 літ) було далеко придобнійше та безтурботнійше, чим життя других, навіть хазяйських синів його зросту. О. Григорій був гарний розпорядливий господар і коли й був строгим, то, певно, більш на словах, бо про ті карі та катування, яким підлягали несправні та лінівні робітники на панщині, тут не могло бути й мови: що ж до самої матушки, то се була ідеальна жінка по надзвичайній доброті, кротості, поблажливості, дбайливості та старанності про всіх і про все. У такої господині робочим не могло бути поганого життя, а відносно до годівлі їм могли позавидувати й хазяйські діти. Надмірною працею своєї челяді батюшки ніколи не обтяжали; але і без роботи сидіти в них не доводилось, бо господарство їх було більше од селянського і в ньому містилось головне джерело їх удержання“¹⁾.

Про можливе життя Шевченка в Кошиці згадує і другий мемуарист, прот. П. Л-ев, кажучи, що „в господі о. Григорія Тараса Григоровича нічим не скривджено, бо о. Григорій був людина вельми заможна, мав гарне господарство і два великі сади при домі, а жінка його була дуже добра людина; обоє-ж вони провадили життя доволі патріархальне, просиживали дні та вечери разом зі своєю челядю у великій чистій пекарні, що займала пів дому, і лише для спочинку і витання гостей відхо-

¹⁾ К. Ст. 1887, XI, стор. 565.

дили од своїх слуг у свої світлиці, що складали ся з двох невеличких кімнат на другій половині дому¹⁾.

Маючись у таких добрих умовах, Тарас користував ся дозвіллям для читання, але звичайно був завсїгди при роботі. Коли до автора споминів про Шевченка приїздив у гостину о. Григорій зі своєю дружиною Ксенією Прокопівною, то широкохвостою їх кобилою здебільша правив Тарас, будучий український поет, і він же годував її в нашій стайні та водив напувати до „Нечитайлового ставка“. На тій же самотній кобилі одвозив він Яся, сина о. Григорія, до школи в Богуслав, а потім у Київ, а иноді возив сливи, яблука чи дині на продаж у сусідні містечка Бурти та Шполу²⁾. Як сказано вище у Кошиців Тарас пробув до 3-ох років³⁾. Як себе почував за той час Тарас, трудно сказати точно за недостачею потрібних даних. Можна тільки сказати імовірно, що не вгасав у нього порив до прояву свого мальовницького таланту, що робота наймита його гнітила і що він сидів у попа тільки тому, що в нього, справді життя не було подібне до пекла, та що йти йому власне було нікуди. Він і не знав — куди, та й не міг іти, бо над ним тяжів страшений тягар крпацького його стану. Що Тарас дійсно неохоче брав ся до господарської праці, видно з думок про нього о. Кошиці: вони були „не на користь Тараса Григоровича; він і пізнійш називав його все-таки „ледачим“, себ то нездатним до якоїсь господарської справи“⁴⁾.

Брак широких відомостей не дозволя також зазирнути у моральний світ Тараса і уявити собі, що він гадав про життя і що з себе уявляла душа його в усіх розуміннях у ту пору. Можна тільки цілком згодитись, що пробування його в Кошиців мало на нього взагалі добрий моральний вплив: „З морального боку тут було більше витриманості, ладу життя і охорони від усякої гульні та спокус. Можна з повною певністю припускати, що кращі моральні свої погляди та ідеали наш поет виніс відтіля і обовязаний ними боголюбивій, суто-християнській

1) К. Ст. 1882, IX, стор. 563.

2) К. Ст. 1887 р., № 11, стор. 564.

3) Кониський заперечує сьому (Хроніка, стор. 38) і каже, що Тарас був у Кошиці „не більш году“. Своєі думки він не доводить нічим, а тим часом свідцтво пр. П. Лева дуже правдоподібне. Поступив Тарас до Кошиці на 13-му році, а до панського двору на 16-му, — то так і вийде, що він пробув у попа не менш двох років.

4) К. Ст. 1882, № 9, стор. 563.

душі своєї матушки та її співчуттю і любові до всіх страдальців та пригноблених. Тим більш дивно, що небіжчик Тарас Григорович, обов'язаний, може бути, кращими роками свого життя о. Григорію Кошиці та його жінці, жадним словом не промовив про них ні в своїй життєписі, ні в пізнійших розмовах зо мною, — каже Лобода — коли, здавалось, не було більш годящого предмета для розмови, як се життя у людей, так близько відомих нам обом. Чому? Чи не тому, що взагалі він не любив обертатись спогадами до свого сирітського приниженого життя¹⁾.

Не вважаючи на всі кращі умови життя Тараса у Кошиці, належні йому обов'язки були все-ж таки Тарасу не по душі.

Його напевно поривало до малювання, а раз він бачив, що воно даєть ся йому легко і що природа його хилить ся до сього діла нестримно, то він мусів знов спробувати щастя на тому-ж таки мистецькому ґрунті.

Він кинув насижений куток у Кошиців і знов подав ся до вчителя-маляря у село Хлібнівку.

„Хлібнівський маляр узнав його здатним до свого майстерства, але боячись відповідальності, що держить панського хлопця без паперу, порадив Шевченкові виправити наперед потрібне свідоцтво а потім уже оселитись у нього — на вчення. Тарас пішов у Вільшану, де жив управитель Енгельгардта, Дмитренко, і став прохати в нього паперу для проживання у Хлібнівського маляря. Дмитренко, розбалакавшись із хлопцем і завваживши його моральність, замість видати свідоцтво, взяв Тараса до своєї челяді“²⁾. Властиво не своєї, а панської. „Новому панові знадобились ріжного роду двораки, яких він, як сутий аристократ, бажав мати спеціально приготованими до ріжних надвірних посад; конторщика, форејтора, кухаря, льокая, конторника, домового живописця і т. п. Головному впра-

¹⁾ К. Ст. 1887, № 11, стор. 565.

Дивного нема нічого. В життєписі Тарас не згадав про Кошиців тому, що мав на увазі підкреслити тяжке своє крєпацьке становище. В розмовах же Тарас не згадував про Кошиців тому, що йому тяжко було про них згадувати. Перед тим упертий піп Кошиця одмовив поетові в шлюбі з його дочкою, і се тяжко вразило Тараса. Чи до приємних споминів про дитинство було йому в ті години? А що Тарас мав у серці іскру вдяки для Кошиців, се видно з того, що по приїзді на Україну він запитав до них і навіть думав знайти собі жінку власне в тій же, приємній для нього родині Кошиців!

²⁾ Основа, 62, № 3, стор. 10.

вителью К..му¹⁾ було наказано набрати з селянських дітей коло 12 хлопців, здатних до згаданих посад, і приставити їх у Варшаву (по переказах других у Вільно). І от, одним начерком пера, взято було в батьків дітей (не всі-ж вони були сироти, як Тарас) і приставлено у село Вільшану. Для спроби, до відправки до пана, їх росташували при панському дворі по різних посадах. Наш Тарас попав у кухаря під управою головного кухаря-митця: став чистити каструлі, носити в пекарню дрова, виливав помії і т. д. В таких непоетичних заняттях, певно, він не міг знайти нічого, спорідненого з його природними поривами; а тим часом пристрасть до малюнків і книжок не кидала хлопця ні на мить.

При всякому влучному випадку він придбував за перший, що трапляв ся, шаг якийсь твір суздальської школи у мандрівного коробочника, а коли ні за що було купити, то з любові до мистецтва він часом пускав ся на крадіжку. Придбавши досить значну збірку подібних рідкостей, він ховав ся з нею від численної челяді у саду. В гущині дерев, подалік від дому, він зробив собі щось на подобу галереї, наклеївши на на деревах свої малюнки. Туди Тарас зникав співати пісні, розглядати і копіювати якогось Соловія-розбійника, або Кутузова. За такі службові провини його не раз вибив кухар²⁾.

Крім сього некорисливого пориву до малювання треба підкреслити ще одну видатну його рису — надзвичайну добрість, що видно з такого факту. Одного разу Тарасу поталанило одержати цілого семигривеника від заїзжого пана за вчищені чоботи. Коли одвідав його брат Микита, він оддав йому весь сей придбаний капітал на дорогу. На проводах його тіла в Києві, Микита з слізми на очах згадував про се. „Що то за добра душа була! Я таки його бив колись маленьким, та й здорово бив, а він, покійник, оддав мені послідне“³⁾.

¹⁾ Основа, 62, № 5, стор. 50, 1.

З тими управителями Енгельгардта — маленька плутанина. Крім двох згаданих у Т. Гринцевича (К. Стар. 1889, № 9) і в листі Шевченка, а через те і в статейці до нього (К. Ст. 1891, № 2), ще згадуєть ся управитель Димовський, і через те автор статейки не зна, чи тут „мішанина осіб, чи річ іде про осіб різних“? (210 стор.) Се особи різні. К-ий „головний“ управитель; а Дмитренко був очевидно, місцевим управителем, — Димовський же його помічником (Кониський. стор. 38). Що Дмитренко був окрема особа, говорить не тільки Чалий, а й Лазаревський (Основа, 62, № 3, стор. 10).

²⁾ Основа, 62, № 3, стор. 51—2. ³⁾ Основа, 1862, № 5, стор. 51.

Сталого нахилу Шевченка до малювання не міг не спостерегти управитель та й сам Тарас, певно, виявляв свої бажання, пояснюючи свої службові провини. В догадах можна навіть і таке приймати, що сам управитель, завваживши кебетливу природу Тараса краще о. Кошиці, хотів йому допомогти вибитись на ліпшу дорогу. Се може бути стверджено дальшим поступованнем управителя з Шевченком¹⁾.

„Коли скінчилась проба будучих двораків²⁾, зложено було список із позначенням якостей і гідностей кожного хлопця: Тараса в сьому списку було записано здатним на „кімнатного живописця“. Се перелічне звідомлення переслано панові разом з його рухомим добром, як накладну, що звичайно даєть ся збіржаникам, які доставляють крам у різні місця російської держави“³⁾.

Се було 1829 р., коли Тарасові йшов 16-тий рік і він уже вступив у нову добу свого життя — парубоцьку⁴⁾. Ся доба, що почалась так драматично, внесла нові, гострі одміни в його долю і врешті поставила Шевченка на цілком иншу дорогу, про яку йому не могло і приснити ся в дитинстві.

З чим же він вийшов з сього останнього і що поніс з собою на дальший шлях творчості й життя? Виніс він досить багато. Напевно ненависть до крпацького ладу і ніжну приязнь для всіх, хто показує іскру спочуття до занедбаного селянина.

Виніс багато гіркого почуття сирітства і бозпорадності, які були такі глибокі, що огорнули всю поетичну творчість Тараса від першої до останньої стрічки.

Виніс почуття одокремлювання, замкнутості, через що не зразу одкривав свою душу.

Під впливом оповідань старих людей виплекав у собі незломний порив до кращого, до волі, ще більш скріплений нахилом до малювання.

Він споїв свою душу чарами рідної природи, пісні і взагалі поезії.

Змалечку виявив нахил до міркування і таким чином набув поважний матеріал, щоб з нього вийшов якийсь видатний

¹⁾ Се власне відносить ся до Поляка Івана Станиславича Димовського і стверджуєть ся світлою памятою про нього в Шевченка. К. Ст. 1891, № 2, стор. 210.

²⁾ А се тяглось з півроку, від весни до осени 1829 р., див. Кониський, т. I, стор. 47.

³⁾ Основа, 62, № 5, стор. 52. ⁴⁾ *ib.*, № 3, стор. 10.

овоч. Але для сього не було в умовах життя Тараса відповідного ґрунту: не було самої елементарної науки. До неї він рвав ся цілою душею, але що-разу порив його утинали. Так би на віки було втято й приспано велику душу поета, колиб у житті його не знайшло ся ряду випадків, а власне тих подій, що по часті виплили з соціяльних і особистих обставин життя Тараса, а по часті з умов життя Енгельгардта. Сполучення сили різних причин вирвало Тараса з серця України і закинуло спочатку в Польщу та Литву, а потім до Петербурга, де йому всміхнулась нарешті доля... Всміхнулась, розхитала його могутні сили і вкрила вінком слави... Але той усміх не був журливий і той вінок на половину був терновий... Все-ж він парубоцький його вік окрасив поривами надзвичайної втіхи, що наступила по роках поневіряння.

Як же протекли його парубоцькі тії роки?

Ларубоцький вік Т. Шевченка до визволення з крпацтва.

Пересланий до свого пана Тарас був поставлений у кімнатні козачки.

„Винайдення кімнатних козачків належить, — каже сам Шевченко — цивілізаторам задніпровської України, Полякам; дідичі інших національностей переймали і переймають у них козаків, як вигадку, безперечно розумну. В країні, колись козацькій, зробити козака ручним від самого дитинства — се теж саме, що в Лапландії підхилити волі людини прудкононого оленя. Польські дідичі колишнього часу утримували козачків, поза льокайством, ще яко музик і танцюристів. Козачки грали для панської потіхи веселі двозначні пісеньки, утворені народньою музою з горя, на підпитку, і пускались перед панами, як кажуть Поляки: сюди-туди навприсюди. Новіші представники вельможної шляхти з почуттям просвічених гордощів звуть се підтримуванням української народності, яким ніби-то все відзначались їх предки. Мій дідич, як руський Німець, дививсь на козачка більш практичним поглядом і підтримуючи мою народність своїм побитом, ставив мені обовязком тільки мовчання та нерухомисть у кутку сїний, поки не здійметь ся його голос, що наказує подати люльку, яка тут-же стоїть біля нього, або налити у нього перед носом у склянку води. Через мою природженну нахабу вдачі, я ламав панський наказ, наспівуючи ледви чутним голосом гайдамацькі журливі пісні і змальовував крадькома малюнки суздальської школи, що украшали панські покої. Рисував я олівцем, що — признаюсь у сьому без всякого докору сумління — украв у конторника. Пан мій був людина діяльна: він що-разу їздив то в Київ, то в Вильно,

то в Петербург і тягав за собою в обозі мене — для сидіння в сїнях, подавання люльки і інших подібних потреб. Не можна сказати, щоб я почував себе важко на моїм тогочаснім становищі: воно тільки тепер наводить на мене жах і здаєть ся якимсь диким безладним сном. Певно, багато з руського народу подивить ся колись по мойому на своє минуле. Мандруючи з своїм паном з одного заїзду на другий, я користувався всякою нагодою украсти з стїни лубочний малюнок і склав собі таким чином коштовну колекцію. Особливими моїми улюбленцями були історичні герої, як Соловій-розбійник, Кульнев, Кутузов, козак Платов і другі. Проте не охота придбання кермувала мною, а непоборне бажання змалювати з них можливо вірнійші копії.

Одного разу під час пробування нашого у Вильні 1829 р., 6-го грудня, пан і пані поїхали на баль, у так звані ресурси (дворянське зібрання) з приводу іменин у Бозі почилого імператора Миколи Павловича.

В господі все заспокоїлось, заснуло. Я запалив свічку в самотній хатї, розгорнув свої крадені скарби і вибравши з них козака Платова, почав з побожностю копіювати. Час линув для мене непомітно. Уже я добрав ся до маленьких козачків, що басували коло дебелих копит генеральського коня, як позад мене одчинились двері і увійшов мій дідич, що повернув ся з балю. Він скажено надер мені вуха і надавав ляпасів — не за моє мистецтво, ні (на мистецтво він не звернув уваги), а за те, що я міг би спалити не тільки дїм, але і город. Другого дня він звелїв машталіру Сидоркові вишмагати мене гарненько, що й було виконано з відповідною ревністю¹⁾.

Так непривітно поставив ся спочатку до Тараса пан, що хотїв бачити в ньому тільки кімнатного козачка, а не хлопця з мистецьким нахилом.

„На щастя і ся нова посада була тільки тимчасовим спробунком, і на сьому новому для нього полі, як і на пекарні в Вільшаній, пристрасть до малювання його не покидала, завдаючи йому чимало горя. Мандрівне життя пана по ярмарках ріжних західних міст і містечок, трохи не в вигляді ремонтера, скінчилось, певно, з підвисшенням у чинї і Тараса віддано до кімнатного живописця у Варшаві. Хазяїн, завваживши у своїйому ученикові надзвичайну кебету до малювання і не будучи

¹⁾ Автобіогр. Піскунов, стор. 7—9.

в стані навчити його нічого гарного, крім розмалювання стель і стін, а іноді й парканів, був на стільки совісним, що при кінці року, прийшовши до пана по умовлену платню, просто висловив йому, як він розуміє крепака-молодика. На пораду цього доброго маляря, Тараса віддано до звісного на той час у місті портретиста, нащадка знаменитого данського живописця катерининських часів, Франца Лямпі.

Оберігаючи свої інтереси, дідич розраховував, що з здібний крепака можна згодом витягти ще більше користи, коли він буде порядним живописцем, а через те він зробив умову з Лямпі, котрий не взяв учня до себе в господу, а згодився на те, щоб він був приходящим. Тараса одягли чепурнійше і веліли ходити на вчення; воно дало йому перші яснійші хвилі¹⁾.

В той час він познайомився з одною гарненькою швачкою, і вперше пізнав і глибоко почув свою людську гідність — любов для тої Польки, що належала до другого осередка — з незалежним ладом думок, мала сильний вплив на його забиту, загнану, але глибоко вразливу вдачу. Се перше почування, після признання самого поета, ублагороднило його душу, піднісши його у власних очах. „Я вперше²⁾ прийшов тоді до думки“, оповідав він Сошенкові, — „чому й нам, нещасним крепакам, не бути такими ж людьми, як і інші вільні стани“?

Кохання не обійшлося без жертви³⁾. Любка Тарасова вимагала від нього відречення від рідної мови на користь польської національності: в розмові з ним вона другої мови не припускала. Навчення, йшло, очевидячки, дуже поспішно, вважаючи на те, як небіжчик балакав по польському. Вона ж чимало дбала про нього: сама йому шила сорочки, прасувала манишки і краватки. Звали її, здається, Дуня Гашовська⁴⁾ і хоч вона була з Варшави, але Тарас ніби познайомився з нею в Вильні.

„Для бідного сироти одкрився новий світ. Але се бистрокриле щастя, що майнуло чарівною примарою серед убожества й горя, не примусило його ні на мить забути за своє неви-

¹⁾ В. Щурат: Літературні нариси (Варшавський учитель Шевченка) Львів, 1913.

²⁾ Кониський каже, що й раніш у Тараса виникала така думка. Се вірно, але підчас кохання з вільною вона очевидно шибнула в його особливо болючо.

³⁾ Як вірно завважав Кониський (стор. 55), жертва була малою, бо третьої мови — російської, ні одно з них добре не знало; лишалося балакати тільки по польському.

⁴⁾ Записки Ш-ка, 5 сент. 1857 р. і Кониський, стор. 54.

крутне становище. З одної сторони його гірке минуле, його неволя і жорстоке поведіння з селянами, управителів і економів, про що він все чув від своїх земляків, прибулих з маєтку, а з другої сторони вільна воля панів-щасниць і незалежність од панської сваволі других станів, до яких він не належав, але до яких він міг би належати по своєму талантові, — думка ся страшенно мордувала його і вкидала в похмурий настрій, близький до самогуби.

Але наш Тарас не загинув. Починалось польське повстання. Дідич його вийшов у відставку і переїхав на житло в Петербург. Разом із другими двораками Тараса одправлено в столицю по етапу. Такий спосіб переселення людей, що не допустили ся ніякого злочинства, натхнуто дідичеві зайвою обережністю, щоб вони по дорозі не розбіглись⁽¹⁾.

Сей перехід Шевченка по етапу зв'язано з цілою низкою неприємностей, про що він сам і оповідає. „Коли його, як двірського крепака, вели зимою по етапу з Варшави до Петербурга, то в нього порвав ся один чобіт так, що відпадала підшва, і Шевченко, щоб не одморозити ноги, примушений був переміняти чоботи, взуваючи на час цілий чобіт на мерзлу в драному чоботі ногу; сі зупинки обридли етапним москалям, і один з них ударив Шевченка по шії.

Се може підходити до 1831 року, коли Шевченко жив у Варшаві і його було вислано з наказу польського революційного уряду⁽²⁾). З такої звістки можна бачити, що пан раніш

¹⁾ Основа, 62, № 5, стор. 53.

²⁾ Н. Білозерській, Тар. Григ. Шевченко. К. Ст. 1882, № 9, стор. 68—9. Сьому фактові заперечує Кониський (стор. 55), говорячи, що деякі крепаци і без того не втеклиб; що для провадження етапом — треба було дозволу уряду і врешті, що Енгельгардту сором було б одправляти свою челядь етапом. Через те Кониський приймає за вірнішу звістку Мартоса (Вѣст. Юго-зап. Росії, 1863, стор. 36), що Тарас одправив ся „в гурті иншої челяді, з обозом панським“; теж тримаєть ся звістки Костомарова (Кобзарь, 1876 р., стор. VII), що Тараса вирядив з Варшави польський революційний уряд. З доводами Кониського не можна годитись. Салдатів для етапу Енгельгардт, як вояк, міг дістати; теж такий добродій, як він, сорому за етап не міг чути; в тюрмах його челяді теж не треба було бути... А вважаючи на те, що пан виїхав з Варшави раніше, — його челядь, справді, могла йти під етапом, хоча і в обозі, — одно не шкодить другому. Хоча звістку про етап, подану Сошенком, одкидає і Мартос, але ж за „вірність сього факту може ручити ся д. Забіла, близький приятель Шевченка“ (Основа, 62, № 5, 53), і той же факт підтримує й Н. Білозерський, що чув про нього від того ж самого Забіли. Про те ж є натяк і в самого

виїхав з Варшави, а Шевченка захопила хвиля повстання. Але навряд чи можна гадати (як Кониський, стор. 56), що пан лишив Тараса у Варшаві, „щоб не переривати йому науки у Лямпі. Той добродій, що по приїзді до Петербурга зараз же віддав його не до якогось митця, а до парканного маляря, не міг пускаться на такі сантіментальності з Шевченком. Просто повстання виникло тоді, як пан одгодив ся з Варшави, і через те власне він і міг виправити свою челядь відтіля тільки етапом. Тарасові тяжко, очевидно, було розставати ся з своєю коханою і з своїм ученням у Лямпі, але що робити?

З якихсь причин він не міг не послухати пана і мусів одмірювати довгий шлях у Петербург.

Певно, про сю подорож він згадує недобрим словом у своїх творах:

Шлях на Московщину.
 Далекий шлях, пани-брати!
 Знаю його, знаю!
 Попоміряв і я колись —
 Щоб його не мірять!
 Росказав би про те лихо,
 Та чи то ж повірять¹⁾?

Так чи инакше, по муках великих переходів, Тарас дістав ся до Петербурга, і тут почало ся для нього нове горювання. З дальших вчинків його пана можна було бачити, що се за особа і на скільки він міг „соромитись“, як дума Кониський, посилати своїх крепаків по етапу.

До мистецтва йому не було ніякого діла, до кебети Шевченка дуже мало. Малює його сам Тарас при нагоді²⁾, як некультурну, грубо матеріялістичну вдачу. От через що сей добродій, нехтуючи мистецькі пориви Тараса і попередню науку в Лямпі, запроторює його до парканного маляря, де про мистецтво не могло бути й мови.

„1832 р. мені минуло 18 літ, — каже Шевченко — а що надії мойого дідича на мою лакейську моторність не справдились, то він, вгоджуючи невідступному мойому проханню, законтрактував мене ріжних живописних діл майстру, Ширяєву в Петербурзі. Ширяєв сполучував у собі риси дячка-спартанця, дія-

Шевченка (Коб. стор. 23). Врешті й сам Кониський визнає, що в тій подорожі „не в одного Шевченка порвали ся чоботи, і всім, хто їхав у купі з ним, доводило ся в дорозі бідувати“ (стор. 56). Отже і без „етапу“, факт повневір'яння Шевченком лишаєть ся фактом.

¹⁾ Кобзарь, стор. 23. ²⁾ Поеми і т. д. Ш-ка, стор. 275.

кона-маляря і другого дячка-хіромантика¹⁾... Ширяєв, каже Шевченко в другому місці, був цеховий майстер живописного і малярського цеха; тримав він усе трьох, а іноді й більше замазур у демикотонових халатах, із найменням учнів, і в міру потреби наймав від одного до десяти, поденно й помісячно, костромських селюків-малярів і склярів, отже він був у своєму цеху не останній майстер, і по мистецтву і по капіталу“.

„Крім згаданих матеріальних гідностей“ у нього було „кілька гравюр на стінах — Одрана і Вольпато, а на комоді кілька томів книг, серед них — і мандрівка Анахарсіса Меншого“. Але се були тільки оманливі ознаки його неіснуючої інтелігентності. Він належав до тих людей матеріалістичних і нерозвинених, що „прожили своє вбоге парубоцтво в бруді та поневіряннях і вилізши якимось на світ Божий, не вірують ні в яку теорію; для них нема інших шляхів до добробиту, як ті, що вони самі пройшли, а часто до сих грубих переконань примішуєть ся ще грубійше почуття: мене, мовляв, не гладили по головці, за віщо й я гладитиму“. От через що, на думку такого добродія, поліпшення долі його учнів „повело б ні до чого іншого, як до власної-ж їх загибелі“²⁾.

З такої характеристики Ширяєва можна вже бачити, чим мусіло в нього бути життя Тараса: тим же крпацьким станом, що й ранійше; тільки ще гіршим — відповідно вирослій самосвідомості і гідності Тараса.

А як власне жилось йому і що він із себе вдавав тоді, можна прекрасно бачити з його оповідання „Художник“. Бійка хазяїна — був звичайний спосіб його поведіння, а постійний страх — звичайний настрій Тараса у відношенню до Ширяєва. Оскільки сей настрахав нашого поета, можна бачити з визнання його самого, що свідчить теж і про лад Шевченкового „життя взагалі“. „Колись давно, 1836 року, коли не помиляюсь, — пише він — мене на стільки було очаровано оповіданнями про ...чарівне свято, що я, не спитавшись хазяїна (я був тоді в навчєнні у маляря, так званого кімнатного живописця, Ширяєва, людини грубої та жорстокої), і нехтуючи наслідки своєвільного відходу (я напевно знав, що він мене не відпустить), зі шматком чорного хліба, з коповиком мідяків у кишені та в тиковому халаті, який звичайно носять учні-ремісники, втік з роботи

¹⁾ Автобіографія, Піскунов, стор. 10.

²⁾ Поеми і т. д. Шевченка, стор. 268.

просто в Петергоф на гулянку. Гарний десь я був тоді! Дивно про-те: чудовий Самсон і другі водомети, і взагалі свято не подобались мені й на половину в порівнанні з тим, що мені про нього балакано. Чи занадто сильно розпалено було уяву оповідками, чи просто я був утомлений і голодний. Останнє, здається, вірнійше. Та й як на те я ще побачив у юрбі свого грізного господаря з пишною своєю господинею. Се останнє цілком затьмило блиск і розкіш свята і я, не дочекавшись ілюмінації, вернув ся назад, зовсім не здивувавшись булому. Ся штука минулась мені щасливо. Другого дня були певні, що я спав на горищі, і ніхто не мав мене в підозренні за своєвільний вихід. Правду сказати, я й сам уважав його за щось подібне до снища¹⁾.

Так себе тяжко почував Шевченко в Ширяєва, чуючи своє горе, та не маючи змоги йому зарадити.

Про те — каже Тарас — не вважаючи на весь тягар троїстого його генія, я в світлі весняної ночі бігав у Літній Сад рисувати з статуй, що украшали сей прямолінійний твір Петра. В один з таких сеансів познайомив ся з малярем Іваном Максимовичем Сошенком²⁾...

Про се знайомство з Тарасом розказував Сошенко П. Леву. „В-літку, в один з місяшних петербурських вечерів, гуляючи по Літньому Саду, Сошенко завважив, що якийсь обідранець, у брудноватому пістрьовому халаті, босий і без шапки, копіює олівцем одну з статуй, що украшають доріжки саду. Завваживши південний тип обличчя, Сошенко поцікавив ся поглянути на його роботу. Зайшовши з заду, він побачив, що рисунок зовсім не поганий; тоді, вдаривши маляря по плечу, Сошенко запитав: „Звідкіля земляче“? „З Вільшаної“, одповів халатник. „Як — з Вільшаної? Я сам з Вільшаної“, сказав Сошенко, і зацікавившись земляком, пізнав у сьому халатнику Тараса Шевченка, крепака Павла В. Енгельгардта, законтрактowanego Ширяєву в робітники для фарбування дахів і парканів. До сього випадку він про Тараса ні від кого не чув“³⁾. З другого джерела звісно, що Сошенко покликав Тараса до себе і звелів йому принести на показ і другі свої малюнки⁴⁾.

¹⁾ Дневник Т. Г. Шевченка. Основа. 1861, юль, стор. 7—8.

²⁾ Піскунов, Шевченко, стор. 10.

³⁾ К. Стар. 1882, № 9, стор. 564.

⁴⁾ Поэмы і т. д. Ш-ка, стор. 262—3.

„В обличі його було щось принадне, особливо в очах — розумних і добрих, як у дівчинки“¹⁾.

Сошенко хотів розпитати його подрібнійше, але він узяв у одну руку відро з жовтою фарбою, а в другу жовтий та обтертий великий квач і хотів іти.

„Куди-ж ти хапаєш ся?“ — спитав він.

— На роботу я й так уже запізнив ся, хазяїн прийде, так дістанеть ся мені²⁾.

Вони розійшлись і в неділю до нього прийшов Шевченко, стрівши його в коридорі.

„Уже не в тиковому брудному халаті, а в чомусь подібному до сертука кофійкового коліру, з великим сувоєм паперу в руках. Я поздоровкав ся з ним і подав йому руку. Він кинув ся до руки і хотів поцілувати. Я одтягнув руку, — мене змішало його знижання. Я мовчки увійшов у помешкання, а він лишив ся в коридорі. Я зняв сертук, надів блюзу, закурив цигарку, а його все ще нема в кімнаті. Я вийшов у коридор, дивлюсь, приятеля мого, як злизало; я зійшов у низ, питаю двірника: чи не бачив такого? Бачив, каже, мало з паперами в руді, вибіг на вулицю. Я на вулицю — і слід запав. Мені стало журно, ніби я загубив щось дороге мені. Сумував я до другої неділі і ніяк не міг здумати, щоб се значили раптові втеки мого приятеля“³⁾.

Тої-ж неділі у ночі Сошенко зустрів Шевченка у тому-ж Літньому Саду.

„Побачивши мене, — розказує Сошенко — він кинув малювати і почервонів до вух, як дитина, спіймана на крадіжці

¹⁾ Поеми і т. д. стор. 262.

²⁾ Ті звістки, подані за слів Сошенка П. Л-им, розминають ся зі звістками, поданими за слів Сошенка -ж д. Чалим (Основа, 62, № 5, стор. 54), ніби Сошенко дізнав ся про Ш-ка від родича Ширяєва в Академії, та ніби Шевченко явив ся до Сошенка замазаний, „босий, розхристаний та без шапки“. Перше ще можливе в тому розумінню, що Сошенко забалакав з родичем Ширяєва по знайомству вже з Шевченком, — і се придало ся Сошенкові, щоб полегшити йому вхід до хазяїна Шевченка — Ширяєва. Факт же появи Шевченка у Сошенка якимсь обідранцем треба цілком відкинути. Шевченко по кількох роках життя в Варшаві та Петербурзі виробив уже собі досить самолюбства, щоб не ходити обідранцем. Та і в Петергоф на гулянку їздив же у якійсь одежі...

Сю редакцію переказу Сошенка треба визнати за помилкову і коли ми знаємо, що й сам Шевченко помиляв ся у своїх спогадах, то тим більше можемо се визнати у відношенні до споминів про нього в Сошенка.

³⁾ ib. стор. 263.

варення. Я взяв його за тремтячу руку і як переступця повів у павільон та звелів трахтирному заспаному хлопцеві принести чаю.

Як умів, я приголубив мого приятеля і коли він заспокоївся, я спитав його, чого він утік із коридора.

— Ви на мене розсердились і я перелякався, — одмовив він.

— І не думав я на тебе сердитись, — сказав я йому — але мені неприємне було твоє зниження. Собака тільки руки лиже, а людина сього не повинна робити“.

Сей гострий вираз так вплинув на мого приятеля, що він знов було схопив мою руку. Я засміявся, а він почервонів, як рак, і стояв мовчки, понуривши голову. Напившись чаю, ми розстались. На розстання я сказав йому, щоб він неодмінно зайшов до мене або сьогодні або в найблизшу неділю...

Я пішов просто до дому, боючись примусити приятеля свого чекати на себе в коридорі. Що ж, входжу на сходи, а він уже тут, в тому ж кофійковому сертуці, умитий, причесаний, з усмішкою.

— Ти неабиякий бігун, — сказав я — атже ти ще заходив до себе в господу? як же ти поспів так швидко?

— Та я хапався, — одмовив він — щоб бути дома, коли хазяїн прийде з обідні.

— Хиба в тебе хазяїн сердитий? — спитав я.

— Сердитий і...

— І лихий, ти хочеш сказати.

— Ні, скупий, хотів я сказати. Він побє мене, а сам радий буде, що я спізнився до обіду.

Ми вийшли у господу... Я взяв у нього з рук сувій, розгорнув і став розглядати... Одно, що мене вразило в сих більш ніж слабких нарисах, се надзвичайна схожість із оригіналами, особливо нариси Пракліта й Геракліта. Я в душі радів своїй нахідці. Мені і на думку тоді не спадало, що я робитиму при моїх більш ніж обмежених засобах із сим алмазом у кожусі?

...Чому в тебе нема ні одного рисунка одтушованого? — спитав я, оддаючи йому сувій.

— Я малював сі рисунки рано-вранці до схід сонця.

— Значить, ти не бачив їх, як вони освітлюють ся?

— Я ходив і в день дивитись на них, але тоді не можна було рисувати: люди ходили.

— Що ж ти маєш тепер робити: зостати ся у мене обідати, чи йти до дому?

Він хвилину помовчав і не підводячи очий, ледви чутно сказав:

— Я лишив ся б у вас, коли ви дозволите.

— А як же після сього ти погодиш ся з хазяїном?

— Скажу, що спав на горищі.

— Ходім же обідати¹⁾.

По обіді я запропонував йому, чи йти гуляти на бульвар, чи читати книгу; він вибрав останнє; я-ж, щоб зробити йому іспит і в сій речі, примусив його читати в голос. На першій сторінці славнозвісного романа Дікенса „Ніклас Нікльбі“ я заснув...

Коли я прокинув ся і вийшов у другу кімнату, мені якось приємно кинулась у вічі моя безладна студія: ні окурків цигар, ні тютюнного попелу ніде не було примітно; скрізь все було прибрано і виметено, навіть палета, що висіла на цвяху з усохлими фарбами — і її було вичищено, і вона блищала, як скло, а винуватець цілої сеї гармонії сидів біля вікна і рисував маску знаменитої натурщиці Торвальдсена — Фортунати...

За чаєм у трактирі „Берлин“ мій приятель розказав мені про своє життя-буття. Журливе, сумне оповідання! Але він розказав його так наївно-просто, без тінї ремствования і докору. До сеї сповіді я думав про засоби для поліпшення його виховання, але прочувши сповідь, і гадати перестав: він був крепаком.

Мене так вразило се сумне відкриття, що я згубив усяку надію на його перетворення. Мовчанка тяглась найменше пів години. Він розбуркав мене з сього остовпіння своїм плачем. Я подивив ся на нього і спитав, чого він плаче.

— Вам неприємно, що я...

Він не доказав і залив ся слізми.

Я переконав його, як міг, і ми вернулись до мене в хату. По дорозі їх стрів професор живописець Венеціянов, вельми добра людина. Йому Сошенко розказав про становище Шевченка, і той, не обіцяючи поки-що нічого, „радив тільки познайомитись із хазяїном і по зможі полегшувати його сучасне тяжке

¹⁾ Поемы Ш-ка, стор. 265 і далі.

становище¹⁾). Сошенко так і зробив. Він спочатку хотів піти, очевидно, разом із Шевченком і шукав його кілька днів у Літнім Саду; але той не приходив, бо в них почалась робота у Великому Театрі, як розказав уже в найблизчу неділю сам Шевченко.

„Другого-ж дня — каже Сошенко — я пішов у Великий Театр і познайомився з його хазяїном. Дуже хвалив його трафарети і стельні рисунки власного його утвору, чим і положив міцну підвалину нашому знайомству“.

Сошенко бував у нього й дома і йому — каже він — поталанило умовити його, щоб він не боронив моєму protégé одвідувати мене в свята і в будні, коли роботи не бува, на примір, зимою. Він, хоч і згодився, але все таки дивився на се, як на пустоту, що зовсім ні до чого не веде, крім загибелі.

„Минуло і літо і осінь, настала зима“. Одного разу на Шевченка звернув увагу і знаменитий професор-живописець Брюлов, що гостював у Сошенка.

Поки Шевченко ходив із дорученням про театральні білети, Брюлов розбалакався про нього і дізнався про його долю. Він пообіцяв про Шевченка „гарненько подумати“²⁾ і звелів коли-небудь привести до нього.

Потім Сошенко стрів у Брюлова поета Жуковського, якому Брюлов показував свої малюнки. Пішовши в другу кімнату з Жуковським, він розказав йому про становище Шевченка, а коли „за пів години вони вернулись у майстерню“, то „Брюлов... сказав, усміхаючись: фундамент есть“³⁾.

І фундамент, справді, був — у прекрасно-добрій душі російського поета-романтика Жуковського; був він взагалі в душах тих людей, з якими познайомив його Сошенко.

„В сей час, — каже він⁴⁾ — я був добре знайомий з відомим українським письменником Е. Гребінкою. З ним то я перш

¹⁾ Поемы Ш-ка і т. д. стор. 267—8; Кониський говорить, що „на другий день“ після поради Венеціанова Сошенко пішов до Ширяєва. Се невірно. В повісті „Художник“, відкіля Кониський взяв свою звістку, ясно сказано, що се було далеко пізніше. Взагалі, і хронологію і текст „Художника“ треба брати тільки гіпотетично; але Кониський і сю гіпотетичність розширює до очевидної невірності в подаванні факту.

²⁾ Поемы і т. д., стор. 270.

³⁾ Поемы і т. д. Шевченка, стор. 274.

⁴⁾ Сава Ч. Основа, 62, № 5, стор. 55—4; див. теж Автобіографію Шевченка.

за все порадив ся, яким чином допомогти нашому землякові. Гребінка взяв близько до серця мою пропозицію, став часто запрошувати Тараса до себе, давав йому для читання книжки, переказував рідні відомості і т. д. Потім я вже представив Тараса конференц-секретарю Академії Красних Штук, В. П. Григоровичу, з уклінним проханням — визволити його од жалісної долі.

З Гребінкою Тарас став іноді бувати у придворного живописця Венеціянова, який, разом із Григоровичем, представили його Жуковському.

Знайомість із такими людьми не могла лишитись без впливу на розвій молодого людини. Розмови, слухані в їх домі, книги, одержувані од Гребінки, швидко посунули вперед його освіти. Пробувши цілий день на роботі, взятий хазяїном з підряда на змалювання вікон, стель, а іноді й парканів, він в ночі забирав ся на горище і заєдно читав усе, що йому попадало ся в руки. А пам'ять у нього була надзвичайна.

Не набравшись змалку початкової освіти, що полегшує трудний шлях до поважного вчення, поет-самоук із великою працею засвоював наукові відомості, без ладу й порядку; але він подужував сі труднощі, поставлені йому на дорозі до розвою ранішим ученням на мідний шаг у дячка-спартанця; і сила придбаних відомостей не задавила його талантів: світлий природний розум поета владнав сі відомості, одріжняючи між ними важне од неважного, не затрудняючи пам'яті пустим крамом.

Тарас дивував Сошенка своїми успіхами. Бажаючи ближче познайомитись із напрямом його таланту, Жуковський дав йому одного разу тему: описати життя митця. Незвісно, як Тарас задовольнив цікавість нашого знаменитого романтика; звісно тільки те „що від сього власне часу Жуковський дуже почав клопотатись викупом крепацького автора“¹⁾.

Крім загальної освіти Шевченка, Сошенко дбав і про спеціальну — мистецьку. „Я почав думати, чим би зайняти свого учня; домові засоби мої були мізерні. Я думав про античну галерею. Андрей Григорович, доглядач галереї, припустім і згодив ся б, та в галереї статуї так оствітлено, що рисувати не можливо. По довгих міркуваннях я, з семигривеником, обернув ся до живого Антіноя, натурника Тараса, щоб він у не-

¹⁾ Поэмы і т. д. Шевченка, стор. 274.

клясні години пускав мого учня у гіпсовий кляс. Так і зроблено. На протязі тижня він і обідав у клясі, нарисовав голову Люція Верра, розпусного улюбленця Марка Аврелія, і голову Генія — твір Канови. Потім я перевів його в фігурний кляс і підбадьорував невтомного працьовника фунтом ситника та шматком ковбаси, а постійно він обідав шматком чорного хліба з водою, коли Тарас принесе води...

По Антіної мій приятель зробив рисунок Германіка і Фавна в танку, і одного прекрасного ранку я представив його Карлу Великому. Захват мого учня був неописаний, коли Брюлов ласкаво і поблажливо похвалив його рисунки.

Я, за життя моє, не бачив людини веселійшої і щасливішої, як він на протязі кількох день.

— Не вже Брюлов завсігди такий добрий, такий ласкавий? — питав він мене кілька разів.

— Завсігди — одмовив я.

— І ся червона кімната його улюблена кімната?

— Улюблена — одмовив я.

— Все червоне! кімната червона, диван червоний, завіси край вікна червоні, халат червоний і рисунок червоний! Все червоне! Чи побачу я його ще коли-небудь так близько?

І по сьому питанню приятель мій починав плакати. Я, звісно, не розважав його; та й яке втішання, яка увага можуть бути вище сих щасливих, сих райських, божественних сліз? Все червоне! — повторював він крізь сльози.

Червона кімната... йому зосталась памятною до труни. По довгих і страшних поневіряннях забув він усе: і мистецтво, і духове життя, і кохання, що струїло його, і мене, щирого друга свого, все і все забув. Червона декорація і Карл Петрович були його останнім словом.

„Коло сього часу — продовжує своє оповідання Сошенко¹⁾ — в одні з канікул мене було запросив управитель дому Шевченкового пана, Прехтель, з яким я познайомив ся ще в Вільшаній, перебрати ся до нього на Мохову улицю. Пани переїхали на дачу. Тарас одвідував мене й тут. Одвідини сі дуже не подобались Прехтелю. Він зненавидів Тараса за вільні промови та ліберальні розмови з двораками, що й самі почали сваволити, ухилитись од роботи і заявляти перед дворецьким про свої людські права. Розлютований Прехтель наважив ся провчити

¹⁾ Основа, 1862, № 5, стор. 56.

ліберала-крепака. І от, з суботи на неділю, машталіру наказано було приготувати в стайні все, що потрібно. Другого дня, скоро мій приятель з'явився на панському дворіщі, його арештовано. Я, бачучи, що Лях жартувати не любить, взяв на себе ролю оборонця. Але як я не прохав сього варвара, ніщо не помогло. На щастя, на той час я малював портрет його жінки (Прехтель недавно одружився). Я до неї. Ледви-ледви вона змогла вблагати свого розгніваного чоловіка, який до того розходився, що з ним трапився нервовий припадок. Не виконавши своєї помсти, він навіть зліг у ліжку. Сей випадок коштував мене чимало. Я „падал до нуг, сцїскал раціци“, і викидав інші шляхетські штуки. Але як би там не було, а Тараса уратовано. Йому заборонено було бачитися з двораками під грозою найжорстокішої кари¹⁾.

Настала осінь. Я переселився з панських палат у свою вбогу господу, до Німки Марії Іванівни.

Тарас не залишав бувати в мене все частійш і частійш. Я завважав, що йому що-дня стає все тяжче. В сей час вернувсь з-за кордону Брюлов. Малюючи по цілим дням паркани, штахети й дахи, Тарас по ночах уходив у Літній Сад рисувати з статуй і віддавати ся коханим мріям про волю; а на святах він не спинявся задивлятися на великі твори малярства в салях Ермітажу.

Душа його рвалась до Академії. В сей час він уже досить влучно малював портрети акварелю. Пан і не від того був щоб виконати бажання Тараса, але на нещастя крепакам був заказаний вступ до святині вільного мистецтва. Причиною до того була безталанна доля багатьох крепаків-живописців. Одержавши освіту в Академії, вернувшись до своїх панів, вони не виносили їх поведіння та кінчали своє життя убийством, різались, вішались, топились. Випускати-ж на волю здібну людину не було принципом панської влади: вчинки наших панів хили-

¹⁾ Кониський (стор. 67), хоч і не заперечує сьому фактові, але дивується, як міг Шевченко назвати іменем такого „добродія“ одного з симпатичних героїв свого оповідання „Прогулка съ удовольствием“ (стор. 534). А що, коли фамілія останнього була справжня? А чому незлобивий Шевченко не міг і забути про стару образу? Атже забув він і образи Совгиря Димовського? В усякому разі, сумнів Кониського, чи в герою оповідання „той самий Прехтель, що хотів висікти Тараса“, треба розв'язати рішучо: конче, се дві різні постаті, — бо герой оповідання освічений лікар, а управитель дому Енгельгардта — тільки управитель!

лись до того, щоб як можна більше визискувати працю й талант свого селянина. Вважаючи для себе великою вигодою мати в господі гарні картини, за які треба було б заплатити добрі гроші, вони пильнували мати їх дурно, віддаючи до Академії своїх крепаків“.

І ся звичка панів здійснилась і на Шевченку. Як він сам розказує, „для багатьох брудних проб мені терпляче служив за модель другий мій земляк і друг, козак Іван Ничипоренко, дворак мого дідича. Одного разу пан побачив у Нечипоренка мою роботу і вона йому до того вподобалась, що він сам почав приспособлювати мене для знімання портретів з улюблених своїх коханок, за які іноді нагорожував мене цілим карбованцем“ (Автобіографія).

Стан душі в Шевчечка мусів бути тяжкий і приятелі його повинні були вжити ріжних засобів, щоб визволити його з неволі. Для того вдали ся перш за все до моралі, думаючи вплинути на серце дідича.

Але се було діло не легке. Очевидно, він не хотів ні продавати, ні тим більше випускати крепака на волю, цїнячи його яко здатного робітника і не маючи жадної потреби в грошах. Про впертість дідича можна міркувати зі слів Сошенка.

„Стан душі Тараса був у той час жахливий. Дізнавшись про те, що справа його визволення, задумана такими впливовими людьми, як Венеціянов, Вельгорський, Жуковський, не вважаючи на їх вплив, все-таки вперед не посуваєть ся, він одного разу прийшов до мене у страшному хвилюванні. Проклинаючи свою гірку долю, не щадив і дідича-егоїста, що не випускав його на волю. Врешті, нагрожуючи йому жахливою помстою, він пішов од мене.

Не знаю, що б він зробив, колиб справа його викупу не кінчилась добре. Бодай я дуже налякав ся за Тараса і чекав якої-небудь біди“¹⁾.

Дідич врешті подав ся але заправив очевидно спочатку такі гроші, що приятелі Шевченка певно зумились.

Одну з останніх проб перебалакати з Енгельгардтом зробив Брюлов, але як було легко мати діло з тим дідичем, бачимо з переказу в повісті самого Шевченка на підставі слів Сошенка.

¹⁾ Основа, 1862, № 5, стор. 58.

Він — розказує Сошенко — взяв збіржаника і поїхав, сказавши мені: у вечері зайдіть!

В вечері я зайшов.

— Се дуже велика свиня у торжковських черевиках! — такими словами стрів мене Карл Петрович.

— В чім діло? — спитав ся я його, догадавшись, про кого мова.

— Річ в тому, що ви завтра підете до тої амфібії, щоб він призначив ціну вашому учню.

Карл Великий був у поганому настрої. Довго ходив він мовчки по кімнаті, врешті плюнув і промовив: вандалізм!...

Його, як видно, довго ще переслідувала свиня у торжковських черевиках...

Сошенко багато бачив панів-драпіжників. „Бачив я багато оригіналів у сьому роді, але такого оригінала, руську людину, що грубо приняла-б у себе в господі К. Брюлова, не бачив.

Цікавість мою збуджено в великій мірі, я довго не міг заснути: все думав і питав сам себе, що се таке за свиня в торжковських черевиках. Цікавість моя одначе охолола; коли я другого дня вранці став одягати фрак, розважність запанувала. Вона казала мені, що свиня не така цікава рідкість, щоб за-для неї жертвувати власним самолюбством, хоч справа вимагала і великої жертви. Але ось питання: а коли я, по прикладу мого великого вчителя, не витримаю мордування? тоді що? Поміркувавши трохи, я зняв фрак, надів своє щоденне пальто і пішов до старого Венеціянова. Він практик у подібних справах: йому певно не раз і не два доводилось мати спірки з сими оригіналами, — спірки, з яких він виходив з гонором...

Я вияснив йому причину невчасних одвідин і сказав адресу амфібії. Старий покинув роботу, вдяг ся і ми вийшли на вулицю. Він узяв збіржаника і поїхав, а я повернув ся у своє помешкання, де й застав уже мого веселого, щасливого учня. Веселість його і щасливість ніби похмарювались чимсь-то; він був похожий на людину, що хоче поділитись із приятелем великою таємницею, але й боїть ся, щоб вона не стала не таємницею¹⁾.

Виявилось, що Шевченко приніс малюнок власної творчості, як ілюстрацію до твору Озерова „Едіп в Афінах“; вона подобалась Сошенкові і він порадив йому читати, крім поезії, історію більш за все, і пильнійш зрисовувати гарні естампи, як

¹⁾ Поэмы і т. д. Шевченка, стор. 276—8.

приміром, Рафаеля, Вольпато або Пуссена Одрана. „І ти і другі, кажу (Сошенко), — є в твого хазяїна, от і малюй на дозвіллі, а книги я тобі постачати-му“. І тут же наділив його кількома томами „Історії стародавньої Греції“.

— У хазяїна — промовив він, беручи книги — крім тих, що висять на стінах, повний портфель естампів, але він мені не дозволяє рисувати з них: боїть ся, щоб я не попсував... Та — продовжав він, усміхаючись — я сказав йому, що ви водили мене до Карла Петровича і показували мої рисунки і що... (тут він зупинив ся) і що вони... та, правда, я сам сьому не вірю.

— Що ж? — підхопив я — він не вірить, що Брюлов похвалив твої рисунки.

— Він не вірить, щоб я бачив Карла Петровича і назвав мене дурнем, коли я його запевняв.

Він хотів ще щось казати, коли в кімнату увійшов Венеціянов і знімаючи бриля, сказав, усміхаючись:

— Нічого не було! Дідич, як дідич! Правда, він мене з годину притримав у сніях; ну, та у них вже звичай такий. Що робити — звичай той-же закон. Прийняв він мене в себе в кабінеті. От кабінет мені не подобав ся. Правда, все се ро-скішне, дороге, велеліпне, — але все се по японському велеліпно. Спочатку я зняв мову за просвіту взагалі та філантропію з-осібна. Він мовчки довго мене слухав з увагою і врешті перебив: „Та ви скажіть прямо, просто, чого ви хочете од мене з вашим Брюловим? Прислуживсь він мені вчора, сей справжній американський дикун!“ І він голосно зареготав. Я було змішав ся, але хутко поправив ся і спокійно, просто виложив йому справу.

— От так би давно сказали, а то філантропія, яка тут філантропія! Гроші та більш нічого! — додав він вдоволено. — Так ви хочете знати рішучу ціну? Чи так я вас зрозумів?

— Я одповів: дійсно так.

— Так от же вам моя рішуча ціна: 2500 карбованців — згодні?

— Згоден — одмовив я.

— Він людина ремесника, — говорив він — у господі потрібна... і ще щось хотів казати, але я уклонив ся і вийшов. З цього приблизно, звичайно, переданого Шевченком оповідання Венеціянова можна у весь зріст бачити постать Енгельгардта: грубу, матеріялістичну, не здатну ні на крихту увійти

в страдницьку душу поета. Постать аналогічну до попа Кошиці, що до кінця віку Шевченка не здатен був зрозуміти його великого духа.

Так чи инакше, але перший крок для визволення його було зроблено. Нові були вже менш трудні, ніж були на переду. Гроші було не тяжко дістати¹⁾.

„Сторгувавшись попередю з дідичем, — розказує сам Шевченко в своєму листі — Жуковський прохав Брюлова написати портрет, щоб розіграти його в льотерії. Великий Брюлов зараз згодився і незабаром портрет Жуковського був у нього готовий²⁾).

Поки-ж ішли ті балачки з дідичем, а потім змалювання портрета Брюловом, в житті Шевченка одбувались поважні події. Перш за все Сошенко добув у Григоровича дозвіл „одвідувати пансіонерські учебні зали“ Товариства заохоти живописців³⁾. Там Шевченко мусів учити ся і навчив ся анатомії. Почавсь уже 1838 рік. Наступила весна. Справа з викупом тяглася, а тут Тарасові знов нагрожувало малювання парканів⁴⁾. Щоб одтягти час до тої ненавидної праці, Сошенко за змалювання портрета Ширяєва, виклопотав Шевченкові волі ще на місяць.

„Я любував ся моїм приятелем, — каже Сошенко⁵⁾ — на протязі того щасливого місяця. Його виразне парубоцьке обличчя сяяло такою світлою радістю, таким повним щастям, що я, прости Господи, позаздрив йому. Бідне, але охайне і приємне його вбрання здавалось мені джигунським; навіть фризова шинеля його здавалась мені з байки, найкращої руської байки“.

Одного разу обід їх з Сошенко у М-те Юргенс почтив своєю присутністю Брюлов. Се зробило на Шевченка величезне вражіння.

„Учень мій сидів мовчки за столом; мовчки й блідий випив він склянку Джаксона і мовчки стиснув руку Карла Великого; і до дому прийшов мовчки; а дома вже, не роздягаючись, упав на підлогу і проплакав решту дня і цілу ніч. Ще тиждень лишало ся його незалежності; але він другого дня по

¹⁾ В протилежному я зовсім не згоден з Кониським (стор. 68), бо гроші можна було дістати, як се видно з самої справи; про відсутність трудності з сього боку свідчить і оповідання „Художник“, де нема скарги на сей бік справи з викупом. Трудно було тільки взагалі вкоськати Енгельгардта. ²⁾ Автобіографія.

³⁾ Поемы і т. д. Шевченка, стор. 280.

⁴⁾ *ib.*, стор. 281. ⁵⁾ *ib.*, стор. 284.

описаному мною обіді згорнув у дудочку свої рисунки і не сказавши мені й словечка, вийшов за двері. Я думав, що він пійшов, як звичайно, в сьому лінійю, а через те і не питав його, куди він іде. Прийшов час обіду — його нема, і ніч прийшла — його нема. Другого дня я прийшов до хазяїна — і там нема. Я перелякав ся і не знав, що робити. На третій день перед вечером він приходить до мене більш звичайного блідий та стурбований.

— Де ти був? — питаю я — і що з тобою? ти хорий? ти нездужаєш?

— Нездужаю, ледви чутно одмовив він¹⁾.

Шевченко, справді, захворів на гарячку і його треба було відправити у лікарню св. Магдалини, що біля Тучкового мосту. Сошенко одвідував його що-дня. На девятий день йому стало краще, але до справжньої поправки було ще далеко.

Два тижні він пролежав у гарячці; за тиждень по тому вже міг ходити, але вийти з лікарні було йому годі. Не можна було й читати, тим паче щось поважне.

Тоді, по нараді з лікарем, розказує Сошенко²⁾, знайшли можливим дати йому „курс лінійної перспективи нашого професора Воробйова“. Рисунки того курсу перспективи у мене були в портфелі (правда, в безладді). Я зібрав їх і спочатку порадившись із медиком, оддав їх учню своєму разом з циркулом і трикутником і тут же прочитав йому перший відчит лінійної перспективи. Другий і третій відчит із перспективи нічого вже було йому викладати; він, як швидко видужував, так хутко і розумів сю математичну науку, не знаючи проте чотирьох правил арифметики.

Відчити перспективи скінчились. Сошенко хотів було вже забрати хорого з лікарні, але медики наказали Шевченкові бути в ній ще з місяць³⁾. І він знов у ній зостав ся.

Тим часом ішли клопоти про викуп Шевченка і змалювання портрета Жуковського. Останнє відбувалось потайно; про його призначення не говорилось тим більше. Навіть не сказано було про се Сошенкові ні Брюловом, ні Жуковським та гр. М. Ю. Вельгорським⁴⁾. На протязі того часу — каже він⁵⁾ — часто я стрівав ся з Карлом Павловичем, бачив разів два чи три портрет В. А. Жуковського по другому сеансу.

¹⁾ Поеми і т. д. Шевченка, стор. 284. ²⁾ *ib.*, стор. 285.

³⁾ *ib.*, стор. 288. ⁴⁾ *ib.*, стор. 287. ⁵⁾ *ib.*, стор. 287, 288.

В розмові з Карлом Павловичем завважав я невмисні натяки на якийсь секрет, але не знаю, чому я сам одхилив його отвертість. Я ніби чогось бояв ся, а між иншим сливе угадував секрет.

Тайна хутко відкрилась. 22 квітня 1838 р., рано вранці, одержую я власноручну записку В. А. Жуковського, такого змісту:

Шановний Добродію! Приходьте завтра о одинайцятій годині до Карла Павловича і дожидайтесь мене в нього; дожидайтесь неодмінно, як би я пізно не приїхав. — В. Жуковський.

Р. S. Приведіть і його з собою¹⁾.

Було ясно, що діло йшло про викуп Шевченка. Сошенко кинув ся до Брюлова, і той повторив тіж запросини до себе на завтра. Він хотів теж привести до нього і хворого Шевченка, та лікарі рішучо заборонили.

Другого дня зійшлись до Брюлова гр. Вельгорський та Жуковський; останній вийняв і подав Сошенкові засвідчену ними відпустку Шевченка. Той взяв „побожно перехрестив ся і тричі поцілував сі знамениті рукоприкладства“²⁾.

Подякувавши, він побіг до Венеціанова, що знав про все і без нього, змовчав про свою ролю в тій справі і розказав про весь секрет Сошенкові.

„Карл Брюлов написав портрет Жуковського, а Жуковський і гр. Вельгорський той самий портрет запропонували августійшій сімі за 2500 карб. ассигнаціями і за ті гроші визволили мойого учня; а старий Венеціанов, як він сам висловив ся, розіграв у тому доброму ділі ролю горячого та шляхотного посередника“³⁾.

Од Венеціанова пійшов Сошенко до Шевченка, щоб поволі готувати його до бурхливої для нього звістки.

Але тут йому трохи не пошкодив Ширяєв.

„Одного разу — розказує він — до мене приходить хазяїн мойого хворого і без обиняків почина докоряти мені, що я пограбував його самим варварським побитом, що я вкрав у нього кращого робітника і що він через мене губить що-найменше не одну тисячу карбованців. Я довго не міг збагнути, в чім діло і яким чином устряв я у грабівники. Врешті він мені сказав, що вчора його прикликав дідич, розказав йому

¹⁾ Поемы і т. д. Шевченка, стор. 288. ²⁾ ib., стор. 291.

³⁾ ib., стор. 291 та Автобіографія.

весь хід діла і вимагав у нього скасування умови, і що вчора-ж він був у лікарні, і що хворий нічого про се не знає¹⁾.

Хворий і справді нічого певного не знав. Коли Сошенко зайшов до нього в лікарню, то Шевченко з плачем став питати, чи правду сказав Ширяєв. Сошенко і тепер не сказав усього, а лиш, що „се ще тільки подібне до правди“¹⁾.

„Через кілька днів він виписав ся з лікарні і оселив ся в мене — каже Сошенко — у помешканні цілком щасливий“¹⁾.

За ті дні Шевченко, очевидно, одержав уже певну звістку про свою волю і от як — після слів Сошенка — одізвав ся на неї по приході до останнього.

„Одержавши роботу від Пісехонова — чотирьох євангелістів, я сидів у господі і працював пильно. Се було в останніх днях квітня... Раптом у кімнату мою через вікно встрибує Тарас, звалює мого євангеліста, трохи й мене не збив з ніг, кидаєть ся мені на шию і кричить: „свобода, свобода“! — „Чи не здурів ти, Тарасе?“ А він все стрибає та кричить: „свобода, свобода“! Зрозумівши, в чім діло, я вже з свого боку почав душити його в обіймах і цілувати. Сцена кінчилась тим, що ми розплакались, як діти“²⁾.

Подія викупу Шевченка з крпацтва дала привід до різних розмов у друку, що або хибні, або крім того зневажають память його. Дві з них належать Мартосу, перше приятелю і видавцю „Кобзаря“ 1840 р., а потім настроєному проти нього злобливо. Причина тої злобливості — пансько-реакційний світогляд у даний момент, а разом з тим, певно, і особисті рахунки: може невдячність до видавця-пана, виявлювана картанням панства. Мартос каже³⁾, що „діло викупу Шевченка почалось зовсім не так, як розказує д. Сава Ч. і сам Шевченко. В кінці 1837-го чи на початку 1838 р. якийсь генерал замовив у Шевченка свій портрет олійними фарбами. Портрет вийшов дуже гарний і, головно, надзвичайно схожий. Його превелебність був дуже невродливий; живописець у змалюванні ні трохи не прикрасив. Чи се, чи генералові не хотілось дорого, як йому здавало ся (хоч він був дуже багатий), платити за

¹⁾ Поемы і т. д. Шевченка, стор. 292.

²⁾ Основа, 1862, № 5, стор. 58; Кониський (стор. 73) ніби вважа сей уступ суперечними з розказаним вище епізодом з „Художника“ про момент одержання звістки за волю. Але ясно, що тут суперечного нема нічого: обидва епізоди ідуть у порядку поданому нами.

³⁾ Вѣстникъ юго-зап. и зап. Россіи, 1863. Апр. стор. 36—7.

таке огидливе обличчя, але він одмовив ся брати портрет. Шевченко, замалювавши генеральські причандали і окраси, замість яких він навісив на ший рушник, і додавши до того знаряддя до гоління, віддав портрет у циркульню для вивіски. Його превелебність пізнав себе — і от запалив ся генеральський гнів, який треба було вволити, щоб там не було. Дізнавшись, хто був Шевченко, генерал приступив до Енгельгардта, що був тоді у Петербурзі з пропозицією — купити у нього крепака. Поки вони торгувались, Шевченко дізнавсь про се і уявляючи, що може чекати його, кинув ся до Брюлова, благаючи ратувати його. Брюлов переказав про се В. А. Жуковському, а той імператриці Олександрі Теодоровні. Енгельгардту дано було знати, щоб він припинив продаж Шевченка. Неодмінною умовою виконання прохань за Шевченка імператриця поклала Брюлову скінчення портрета Жуковського, давно вже Брюловом обіцяного і навіть початого, але закинутого, як се дуже часто бувало у Брюлова.

В сім уступі, в епізоді з портретом одданим до циркульні, все повно фантазії, яка була б байдужа, коли б не була шкодлива; все повно суперечностей.

Як генерал міг замовляти портрет у Шевченка, коли він не був зовсім звісний? І не вже під час малювання він не міг би зробити відповідних поправок? І не вже в них не була умовлена ціна? Припустім і те, що Жуковський і Брюлов могли поклопотатись за нього перед царицею; але ж не вже до того моменту вони не дбали про його визволення?

Знаючи особливо Жуковського, трудно се припустити, а цілком безсторонне свідоцтво Сошенка розбиває фантазії Мартоса зовсім. А найголовнійше те, що згаданий анекдот пришивав ся до багатьох живописців, як се свідчать різні люде, і через те має характер мандрівного, що вже В. Щуратом і виказано¹⁾.

Комментарії-ж Мартоса до події з льотерією виходять для Шевченка особливо гостро. „Портрет незабаром скінчено і розіграно межі високими особами імператорської фамілії, Енгельгардту внесено було гроші за Шевченка. Чи потрібні тут якінебудь коментарії? Як же потім Шевченко віддячив імператриці за сей великодушний вчинок! Не даром тепер і друзі його закрили дійсний факт і учасників в акції у викупі Шевченка...

¹⁾ Чалий: Жизнь и произведения, стор. 29; К. Стар. 1902, № 2, стор. 182. Допрось Шевченка; Василь Щурат: З життя і творчости Т. Шевченка (Шевченко в малярським анекдоті), Львів, 1914.

Не даром каже прислів'я: з хама не буде пана"! Своєю чергою можна спитати: чи потрібні тут коментарії? З приводу закривання імен „високих осіб“ уже Чалий каже, що „Шевченко не згадав про сю участь царської фамілії в своїй автобіографії не „з чорної невдячності“, як думає П. М-сь, а по скромності, не вважаючи себе в праві без дозволу говорити в другу про височайші добродійства; в приватних же розмовах він ні передким сього не ховав“. Сам же Шевченко теж розбива чутку про свою невдячність і казав „що царська родина взяла білети в ту льотерію так само, як і люди приватні“¹⁾.

Так чи инакше, а свободу Шевченкові здобуто і від тої хвилі починаєть ся нова невмируща доба його ествання.

„На протязі кількох день мій учень був такий щасливий, такий прекрасний, що я не міг дивити ся на нього без розчулення... У всі ті дні він хоч і брав ся до роботи, але робота йому не йшла; він, бувало, покладе свій рисунок у портфель, вийме з кишені одпускну, прочита її, трохи не по складах, перехрестить ся, поцілує і заплаче. Щоб одтягти його увагу від предмета його радощів, я взяв у нього одпускну ніби для посвідчення її в цивільній палаті, а його що дня водив в академічні галереї, а коли була готова одежа, я одяг його, мов нянька, і ми пішли в губерське правління. Посвідчивши священний акт, я повів його в Строганову галерею, показав йому оригінал Веляскеза, і тим скінчились у той день наші ходи“²⁾.

Як каже сам Шевченко, він почав „одвідувати кляси Академії Художеств і незабаром став одним з улюблених учнів-товаришів — Брюлова“³⁾.

Малюючи ті поривання Шевченка до живописі, ми питали себе: де ж той момент, від якого починаєть ся творчість його, як поета? І не бачили його до самої сливе останньої хвилини викупу з неволі. Сам Шевченко пише: „Про перші мої літературні проби скажу тільки, що вони почались у тому ж Літньому Саду, в світлі безмісяшні ночі. Українська строга муза довго цуралась мого смаку, зіпсутого життям у школі, в панській присінешній, на заїздах і в мійських помешканнях; але коли подих волі вернув моїм почуттям чистоту перших літ дитинства, проведених під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обняла і приголубила мене на чужій стороні. З перших слабих моїх проб, написаних у Літньому Саду, надруко-

¹⁾ Кониський, стор. 72.

²⁾ Поеми і т. д. Шевченка, стор. 292, 3. ³⁾ Автобіографія.

вано тільки одну баладу „Причинна. Коли і як писались дальші вірші, про се я не чую тепер охоти розпросторювати ся“. „Вірші я любив змалку, — каже він в другому місці¹⁾ — і почав писати 1837 року. Перший мій вірш під назвою „Катерина“ присвячено Жуковському і я став продовжувати писати вірші, не лишаючи малювання“.

Отже факт ясний. „Слабий“ твір „Причинну“ (1838 року) і кращий „Катерину“ надруковано по ряді „невдалих“ проб, — можливо, таких же, як і „Причинна“. В ній і в них пробивався справжній талант, але неосвічений поки-що молодик ні цїни не знав своїм пізнішим творам, ні ладу не вмів дати раніjším, доки не познайомився з Гребінкою та Жуковським. По одержанню від першого книг і по ознайомленню взагалі з письменством, і своїм і чужим, він зрозумів, що йому треба для творчості. Чужі іскри торкнули ся пламенних скарбів його генія і запалили його світлом, невмирущим до віку. Але се потім. Поки ж що він ховав ся з своїм творами, надавав, та й то непевну спочатку, вагу самим своїм малярським поривам і лише, коли огненне слово його стало неодбойно вириватись із душі, він оддав ся його могутньому творчому впливові.

Від того часу і малювання словом і малювання фарбами стало одночасно панувати над його духом і навіть слово в більшій мірі. І той дух був прекрасним для нього сосудом.

Нам яскраво ввижається постать Шевченка до 1839 року. Дужа, схильна до прекрасного в мистецтві, до такого-ж у житті, повна вдячності, побожна до великого в людях, скромна, вільнолюбна, надзвичайно вразлива.

Постать, що огненними рисами визначить ся на всьому славянському обрії, сповнить наше життя чарівними з'явами і сама впаде жертвою нового життя в боротьбі проти старого.

Все се розвинулось у житті Шевченка в найблизчі по сьому роки.

¹⁾ К. Ст. 1902, № 2, стор. 183.

ДОКУМЕНТИ ПРО Т. ШЕВЧЕНКА

з архіва С. Петербурської Академії Художеств.

Подав КОСТЬ ШИРОЦЬКИЙ.

В архіві Петербурської Академії Художеств переховується під № 96 літ. Ш „Дѣло о Т. Шевченкѣ“, котре тут опублікуємо, зважаючи на більший інтерес скуплених у нїм матеріалів для дослідувачів життя і творчости Шевченка, артистичної та поетичної.

Документи про Шевченка утримують ся в архіві дуже старанно; всі зведені до купи, описані й уложені хронологічно. Тут же є документи й ціла переписка, що торкається не самого Шевченка безпосередно, а памяти про нього, як в Академії, де він добував освіту й жив перед смертю, так і в громадянстві — саме зібрано чимало газетних вирізків зі статями про Шевченка, каталогів виставок йому присвячених, тексти постанов і переписки заряду Академії з приводу устроєння 50-тих роковин смерти поета, усякі листи приватних людей до Академії, що інтересували ся особою Шевченка — його біографів й инше.

Тут передруковують ся одначе лиш ті документи, які мають безпосередне відношення до Шевченка, почавши з його вступу до Академії після увільнення від крѣпацтва й кінчаючи ліквідуваннем Академією справ зі спадщиною, що залишила ся в Академічних будинках після смерти поета. Найменше в ділі документів, які торкають ся заслання Шевченка; сюди належить лиш оден лист майора Ускова — та й то власне в ньому йде справа про поворот Шевченка з заслання.

Найчисленнїйші й найціннїйші по змісту се ті папери, що мають молодечі роки Шевченка, коли він діставав малярську науку, маючи надїю їсти з неї свій насущний хлїб. Більшість

сих документів, які тут маємо: прохання Шевченка подавані до уряду Академії у різних справах, постанови Академії про нагороди Шевченкови за успіхи в науці, відпускні білети з Академії й Петербурга й нарешті аттестат на художника, друкують ся у перше (I—X).

Дальші з хронологічного порядку документи дають картину життя Шевченка під час другого пробування його в Академії (XI—XXV) від заборони Шевченкови в'їздити в столиці аж до його смерті і заходів Михайла Лазаревського коло добра небіжчика.

Цікава переписка що торкаєть ся права в'їзду Шевченка в Петербург; до неї належать документи XI—XVI. Тут мають ся листи Ускова, гр. Толстого, папери „3-го отд'їлення“ і т. и. Приходило ся уживати всяких способів і різних доріг та аргументів, аби добути дозвіл на приїзд Шевченка в столицю.

Знаходимо також цілу офіційальну переписку з приводу того, що Шевченко забажав р. 1859 поїхати на Україну. Академія в особі своїх урядовців мусіла знов звертати ся в бюрократичні сфери й вести цілу переписку, поки не добула дозволу Шевченкови побувати на Україні (XIX—XXIII).

На ту пору, коли провадила ся та нудна і довга, не потрібна нікому бюрократична переписка, Шевченко встиг дістати і зване академіка. До сего моменту з його життя належать ся документи XVII—XVIII і XXIV—XXV. Текст самого дільому на академіка маєть ся тут не в оригіналі, а в копії, як і всі інші папери, видані Шевченкови на руки.

На самому кінці йдуть папери про долю добра Шевченкового, коли він умер. Тут знов маємо цілу переписку, котру провадила Петербурська поліція, департамент благочиння, Академія й брати Шевченка. В архіві Академії зберігають ся одначе, не всі папери про спадщину Шевченка і значна частина їх пероховуєть ся ще в Нижньому Новгороді у нащадків Михайла Лазаревського.

Всі документи друкуємо в хронологічним порядку; деякі в повному текстї, а інші в скороченню, як наприклад, постанови Академічного уряду про нагороди Шевченкови, або прохання братів Шевченка (I, III, V, XXIV), зважаючи, що скорочені документи на тім нічого не втратили.

До тих документів зовсім не долучають ся папери з архіва Академії, що говорять про Шевченка після 1861 р. Дуже інтересних між ними й нема.

I.

№ 80, 1839 г.

Журнальнымъ постановленіемъ Совѣта Академіи Художествъ 1839 г. 3 мая... награжденъ серебрянною медалью за рисунокъ съ натуры... посторонній Т. Шевченко... по третнему экзамену 29 апрѣля 1839 г.

II.

№ 915, 1839 г.

Изъ вольноотпущенныхъ посторонняго ученика Императорской Академіи Художествъ Тараса Шевченка. Прошеніе.

Получивъ свободу отъ помѣщика своего вотъ уже годъ посѣщаю рисовальные классы Императорской Академіи Художествъ. Не будучи приписанъ еще ни къ какому званію, числясь только постороннимъ ученикомъ Академіи, прошу покорнѣйше Правленіе Императорской Академіи Художествъ въ такомъ качествѣ выдать мнѣ (на) свободное жительство въ Санктъ-Петербургѣ — билетъ, какой по положенію выдается для вольноприходящихъ учениковъ Академіи.

Юля 3 дня 1839 г. Къ сему прошенію руку приложилъ Тарасъ Шевченко¹⁾.

III.

№ 7, 1840 г.

Журнальнымъ постановленіемъ Правленія Императорской Академіи Художествъ сентября 27 1840 г. опредѣлено: вольноприходящаго ученика Академіи Т. Шевченко наградить серебрянною медалью второго достоинства за первый опытъ его въ живописи маслянными красками — картину „нищій мальчикъ, дающій хлѣбъ собакѣ“ — сверхъ того положено объявить ему похвалу.

IV.

№ 1753, 1840 г.

Посторонняго ученика Академіи Художествъ прошеніе.

Желая посвятить себя изученію живописи подъ руководствомъ Госп. Профессора Карла Брюлова и съ этой цѣлью посѣщать художественные классы Императорской Академіи Художествъ, представляя при семъ выданный мнѣ отъ сей Академіи на право жительства билетъ и рисунки съ натуры — про-

¹⁾ Проханія писане власною рукою Шевченка.

чихъ же документовъ никакихъ не имѣю — покорнѣйше прошу Совѣтъ Императорской Академіи Художествъ принять меня въ число вольноприходящихъ учениковъ, посѣщающихъ художественные классы, причемъ обязываюсь ежегодно вносить слѣдующую плату за билеты для входа въ рисовальные классы и въ точности исполнять все, что о вольноприходящихъ ученикахъ постановлено, а равно посѣщать и классы наукъ по избранному мною роду художествъ въ Академіи преподаваемыхъ; въ случаѣ же неисполненія его подвергаюсь строгой отвѣтственности.

Тарасъ Шевченко подписался¹⁾.

V.

№ 33, 1841 г.

Журналъ Совѣта Академіи Художествъ 1841 г. 26 сентября... Определено... изъ вольноприходящихъ учениковъ Академіи за успѣхи въ художествѣ, доказанные представленными работами по живописи исторической и портретной, Тараса Шевченко за картину изображающую „цыганку“... наградить серебряною медалью 2 достоинства.

VI.

№ 402, 1845 г.

Вольноприходящаго ученика Потапа Шевченко прошеніе.

Имѣя надобность по художественнымъ моимъ занятіямъ, ѣхать въ Малороссію, всепокорнѣйше прошу Правленіе Академіи выдать мнѣ билетъ на проѣздъ какъ туда, такъ и обратно и на безпрепятственное на мѣстѣ пребыванія жительство.

22 марта 1845 г. Т. Шевченко²⁾.

VII.

№ 386, 1845 г.

Въ Совѣтъ Императорской Академіи Художествъ.

Ученика Г. Профессора К. П. Брюллова Тараса Шевченко прошеніе.

Обучаясь живописи исторической подъ руководствомъ Г. Профессора К. П. Брюллова и желая получить званіе худож-

¹⁾ Власноручний тільки підпис.

²⁾ Прохання писане чужою рукою; підпис власноручний. Через помилку писаря в проханні замість Тарас стоить: Потап.

ника, почему представляю при семь свои работы, прошу удостоить меня просимаго званія.

22 марта 1845 г. Тарасъ Шевченко¹⁾.

VIII.

Журнальнымъ постановленіемъ Совѣта Академіи Художествъ отъ 22 марта 1845 г. опредѣлено: поелику Шевченко извѣстенъ Совѣту по своимъ работамъ и награжденъ уже за успѣхи въ живописи серебрянной медалью 2 достоинства, то удостоить его званія некласнаго художника и представить на утвержденіе общаго Собранія Академіи.

IX.

№ 275, 1845 г.

Билетъ.

Предъявитель сего удостоенный званія некласнаго художника Императорской Академіи Художествъ Тарасъ Шевченко отправляется въ Малороссійскія губерніи для художественныхъ занятій, почему Г. Г. на заставахъ команду имѣющіе благоволятъ чинить ему какъ туда, такъ и обратно свободный пропускъ, равно и безпрепятственное на мѣстѣ, гдѣ сколько нужно будетъ, пребываніе, во увѣреніе чего и данъ ему Шевченко сей билетъ съ приложеніемъ Академической печати.

Марта 25 д. 1845 г.

Конференцъ Секретарь.

X.

№ 1267, 1845 г.

Аттестатъ.

Изъ Императорской Академіи Художествъ бывшему вольноприходящему ученику Ея Тарасу Шевченко въ томъ, что онъ во вниманіе къ хорошимъ успѣхамъ его въ живописи исторической и портретной, за которые онъ награжденъ отъ Академіи серебрянную медалью второго достоинства на основаніи § 13 Высочайше утвержденнаго въ 4-й день марта 1840 г., преобразованія училища Императорской Академіи Художествъ Академическимъ Совѣтомъ 22 марта 1845 г. возведенъ въ званіе некласнаго художника и утвержденъ въ ономъ Публичнымъ Собраніемъ Академіи, 18 ноября того же года бывшимъ, съ правомъ по силѣ Всемилостивѣйше дарованной Академіи Художествъ Привиллегіи пользоваться съ потомствомъ его вѣчною

¹⁾ Весь документ писаний власною рукою Шевченка.

и совершенною свободою и вольностью и вступать въ службу, въ какую самъ, какъ художникъ, пожелаетъ. Во увѣреніе чего и данъ ему Шевченко сей аттестатъ съ приложеніемъ Академической печати С. Петербуръ.

Декабря 10 дня 1845 р.

Президентъ¹⁾.

XI.

№ 1440, 1857 г.

Репортъ въ Правленіе Академіи Художествъ Новопетровскаго Командира Маіора Ускова.

По Высочайшему повелѣнію сообщенному въ преписаніи Его Сіятельства Господина Генераль-Адъютанта Графа Перовскаго отъ 28 мая сего года за № 543 Г-ну Начальнику 23 пѣхотной Дивизіи, а мнѣ объявленнаго 23 числа сего Августа, рядовой бывшій художникъ Тарасъ Шевченко уволенъ отъ службы съ воспрещеніемъ вѣзда въ обѣ столицы и жительства въ нихъ съ тѣмъ, чтобы онъ имѣлъ жительство въ предѣ до окончательнаго увольненія его на родину въ г. Оренбургъ.

Между тѣмъ по необьясненію всѣхъ означенныхъ обстоятельствъ въ первомъ сообщенномъ ко мнѣ еще въ Іюнѣ мѣсяцѣ распоряженіи черезъ ошибку Завѣдывающаго Оренбургскимъ Линейнымъ № I Баталіономъ, я выдалъ отъ себя билетъ отъ 1 Августа за № 1403 рядовому Шевченкѣ на проѣздъ и жительство его въ Санктъ-Петербургъ.

Вслѣдствіе чего, почтительнѣйше увѣдомляя о семъ Правленіе Академіи Художествъ, имѣю честь покорнѣйше просить не оставить своимъ распоряженіемъ объ объявленіи Тарасу Шевченкѣ, если онъ прибудетъ въ С. Петербургъ, вышепрописаннаго Высочайшаго повелѣнія, да бы онъ не вѣзжалъ и не проживалъ въ столицахъ, а немедленно возвратился въ г. Оренбургъ, гдѣ онъ долженъ имѣть мѣсто жительства въ предѣ до окончательнаго увольненія его отъ туда на родину, — а прежде виданный ему отъ меня билетъ возвратитъ ко мнѣ.

О слѣдующемъ же не оставить почтить меня своимъ увѣдомленіемъ.

№ 1613

29 Августа 1857

Укрѣпленіе Новопетровскъ.

Маіоръ Усковъ²⁾.

¹⁾ Внизу иношою рукою приписано: Для доставленія получилъ ученикъ Иванъ Гудовскій.

²⁾ Власноручный тільки підпис Ускова.

XII.

Къ № 1600.

Листъ г-ра Ф. Толстого до Президента Академіи.

Бывшій художникъ по части живописи Шевченко, по участию его въ дѣлѣ Костомарова и Кулиша, былъ записанъ рядовымъ въ военную службу, въ которой пробылъ 10 лѣтъ.

По милосердному ходатайству Ея Императорскаго Высочества Президента Академіи Художествъ¹⁾ онъ Все милостивѣйше освобожденъ отъ военной службы съ дозволеніемъ жить вездѣ, гдѣ онъ пожелаетъ, кромѣ столицъ.

Отправляя службу рядоваго, онъ дотолѣ извѣстный своимъ замѣчательнымъ талантомъ въ живописи, отвыкъ отъ самыхъ обыкновенныхъ пріемовъ своего искусства.

Въ настоящее время одно только искусство можетъ доставить ему средства матеріальной жизни и духовнаго обновленія, для чего необходимо ему жить въ Петербургѣ, чтобы посѣщать классы Академіи, упражняясь въ урокахъ живописи.

Такъ какъ его сообщники по извѣстному дѣлу Кулишъ и Костомаровъ пользуются дозволеніемъ проживать въ столицахъ, то и онъ Шевченко слезно умоляетъ Его Императорское Высочество о милосердомъ Ея ходатайствѣ относительно разрѣшенія ему жить въ С. Петербургѣ, чтобы посѣщать классы Академіи.

Ему осталась одна только надежда на глубоко-любящее и всепрощающее сердце Царя-Отца, исполненное благи и столь живочувствуемой его многочисленными подданными.

Вице-Президентъ Графъ Ѳеодоръ Толстой.

28 Декабря 1857 г.²⁾

XIII.

1600.

29 Декабря 1857 г.

Листъ В-Президента Академіи до Министра Царскаго Двора³⁾.

Господину Министру Императорскаго Двора.

Бывшій художникъ Императорской Академіи Художествъ Шевченко по участию его въ дѣлѣ Костомарова и Кулиша былъ

¹⁾ Велика княгиня Марія Павловна.

²⁾ Папір залитый чорнилом, а через те, хоч і переписаний був на чисто, не пішов, куди призначав ся.

³⁾ Лист сей майже дословно в першій половині повторює попередній документ.

записанъ рядовымъ въ военную службу, въ которой пробылъ 10 лѣтъ.

По милосердому ходатайству Ея Императорскаго Высочества Президента Академіи Художествъ, онъ Всемиловѣйше освобожденъ отъ военной службы съ дозволеніемъ жить вездѣ, гдѣ онъ пожелаетъ, кромѣ столицъ.

Отправляя службу рядоваго, онъ дотолѣ извѣстный своимъ замѣчательнымъ талантомъ въ живописи, отвыкъ отъ самыхъ обыкновенныхъ приемовъ своего искусства.

Въ настоящее время одно только искусство можетъ доставить ему средства матеріальной жизни и духовнаго обновленія для чего необходимо ему жить въ Петербургѣ, чтобъ посѣщать классы Академіи, упражняясь въ урокахъ живописи, вслѣдствіе сего, имѣя въ виду, что сообщники Шевченко Костомаровъ и Кулишъ пользуются дозволеніемъ проживать въ столицахъ, я прошу Ваше Сіятельство не оставить своимъ ходатайствомъ передъ Государемъ Императоромъ о Всемиловѣйшемъ его Императорскаго Величества соизволеніи на дозволеніе Шевченкѣ жить въ С. Петербургѣ, чтобы посѣщать классы Академіи для усовершенствованія въ художествѣ и о послѣдующей Высочайшей волѣ меня увѣдомить.

Президентъ¹⁾.

XIV.

121.

11 января 1858 г.

Господину Министру Императорскаго Двора.

Вслѣдствіе предписанія Вашего Сіятельства отъ 8 сего января № 130, имѣю честь увѣдомить Васъ, что дѣло о Кулишѣ и Костомаровѣ, къ которому замѣшанъ былъ художникъ Шевченко, производилось въ III отдѣленіи Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи; въ Академіи по этому предмету свѣдѣній не имѣется.

Вице Президентъ.

¹⁾ Лист писаний рукою гр. Толстого.

XV.

289—I, 1858 г.

*Мин. Имп. Двора
Канцелярія
Отдѣленіе 3
Въ С. Петербургѣ
10 февраля 1858 г.
№ 744
О Шевченкѣ.*

Его Императорскому Высочеству Президенту Императорской Академіи Художествъ.

Главный начальник III Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи сообщилъ мнѣ, что по всеподданѣйшему докладу его ходатайства Вашего Императорскаго Высочества о дозволеніи отставному рядовому Шевченко проживать въ С. Петербургѣ, и для усовершенствованія въ живописи посѣщать классы Академіи, Государь Императоръ изволилъ на таковое ходатайство изъявить Всемилостивѣйшее соизволеніе съ тѣмъ, чтобы Шевченко подвергнуть былъ здѣсь строгому полицейскому надзору, и чтобы начальство Академіи Художествъ имѣло должное наблюденіе, дабы онъ не обращалъ во зло своего таланта.

Имѣю честь довести о семъ до свѣдѣнія Вашего Императорскаго Высочества въ дополненіе отношенія моего отъ 2 февраля за № 631 и присовокупить, что распоряженіе о дозволеніи Шевченко проживать въ С. Петербургѣ сдѣлано будетъ Генераль-Адъютантомъ Княземъ Долгоруковымъ.

Министръ Императорскаго Двора (підпис).

XVI.

289—2, 1858 г.

Правленіе Академіи Художествъ 18 февраля 1858 года сдѣлало постановленіе принять это (попередне повѣдомлене) къ свѣдѣнію.

XVII.

№ 676—I, 1859 г.

Въ Совѣтѣ Императорской Академіи Художествъ художника Академіи Тараса Шевченка прошеніе.

Получивъ званіе художника въ 1844 году, съ того времени я постоянно занимаюсь гравированіемъ на мѣди. Представляя на благоусмотрѣніе Совѣта двѣ гравюры моей работы: одну

съ картины Рембрандта, изображающую притчу о виноградарѣ и дѣлателяхъ. Другую съ картины Соколова „Пріятели“.

Покорнѣйше прошу Совѣтъ Императорской Академіи Художествъ удостоить меня званія Академика, если мои работы будутъ признаны удовлетворительными, или же дать мнѣ программу для полученія сего званія.

Художникъ Тарасъ Шевченко¹⁾.

1859 г. Апрѣля 16 дня.

XVIII.

676—II, 1859 г.

Журнальнымъ постановленіемъ Предварительнаго засѣданія Совѣта Академіи Апрѣля 16, 1859 г. ст. 11, по прошенію гравера Тараса Шевченка опредѣлено: Шевченко по представленнымъ гравюрамъ признать назначеннымъ въ Академики и задать программу на званіе Академика по гравированію на мѣди.

XIX.

762, 1859 г.

Въ Правленіе Императорской Академіи Художествъ художника Тараса Шевченко прошеніе.

Покорнѣйше прошу Правленіе Императорской Академіи Художествъ выдать мнѣ видъ на проѣздъ въ Губерніи: Кіевскую, Черниговскую и Полтавскую срокомъ на пять мѣсяцевъ, для поправленія здоровья и рисованія этюдовъ съ натуры.

1859 г. Мая 5 дня. Т. Шевченко²⁾.

XX.

588, 1859 г.

Господину Министру Императорскаго Двора.

Отъ 10 февраля 1858 г. объявлено было Вашимъ Сіятельствомъ Высочайшее Его Императорскаго Величества повелѣніе и дозволеніе отставному рядовому художнику Шевченко проживать въ СПетербургѣ и для усовершенствованія въ живописи посѣщать классы Академіи. Съ того времени Шевченко, занимаясь съ особымъ успѣхомъ частію живописью, а въ особенности гравированіемъ на мѣди иглою, не подвергъ себя въ Академіи ни малѣйшему невыгодному замѣчанію въ отношеніи его поведенія и образа мыслей.

¹⁾ Власною рукою Шевченка зроблений один тільки підпис.

²⁾ Підпис власноручний.

Нынѣ онъ Шевченко просить дозволенія отправиться на 5 мѣсяцевъ въ губерніи Кіевскую, Черниговскую и Полтавскую для рисованія этюдовъ съ натуры.

Не удовлетворяя просьбѣ Шевченко самъ собою, имѣю честь испрашивать по содержанію оной разрѣшенія Вашего Сіятельства.

Вице Президентъ.

XXI.

№ 675, 1859 г.

Листъ г-ра Ф. Толстого в справѣ Т. Шевченка.

Милостивый Государь Евгений Ивановичъ!

Получивъ свѣдѣніе, что отъ Господина Министра Императорскаго двора послано Ея Императорскому Высочеству, Президенту Императорской Академіи Художествъ отношеніе на счетъ увольненія въ отпускъ художника Шевченко, покорнѣйше прошу Ваше Превосходительство по возслѣдованіи рѣшенія Ея Высочества не оставитъ меня Вашимъ увѣдомленіемъ.

Примите увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности.

Графъ Федоръ Толстой.

20 мая 1859 г.

Его Превосходительству
Е. И. Мюссару.¹⁾

XXII.

№ 694, 1859. г.

Милостивый Государь, графъ Петръ Андреевичъ!

Состоящій подъ надзоромъ Полиціи, обучающійся въ Императорской Академіи Художествъ и нынѣ признанный отъ оной за успѣхи его въ гравированіи назначеннымъ въ Академики, Тарасъ Шевченко желаетъ отправиться на пять мѣсяцевъ въ губерніи Кіевскую, Черниговскую и Полтавскую для поправленія здоровья и рисованія этюдовъ съ натуры.

Вслѣдствіе чего имѣю честь увѣдомить Ваше Сіятельство, что къ такому отпуску Шевченко со стороны Академіи препятствій не имѣется и Ея Императорское Высочество Президентъ Великая Княгиня Марія Павловна изволила изъявить на то свое согласіе. Примите увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности.

¹⁾ З боку в кінці бумаги дописано.

XXIII.

№ 988, 1859 г.

Министерство Императорскаго Двора.

Канцелярія

Отд. 3.

Въ Царскомъ Селѣ

28 мая 1859 г.

Разрѣшеніе на № 583.

Милостивый Государь, Князь Григорій Григорьевичъ¹⁾!

На отношеніе бывшаго Вице Президента Императорской Академіи Художествъ къ Господину Министру Императорскаго Двора отъ 5-го сего мая имѣю честь увѣдомить Ваше Сіятельство, что къ дозволенію отставкѣ рядовому художнику Шевченко отправиться на 5 мѣсяцевъ въ губерніи Кіевскую, Черниговскую и Полтавскую для поправленія здоровья и рисованія съ натуры этюдовъ по изъявленному согласію Ея Императорскаго Высочества Президента Академіи Художествъ препятствія не состоятъ.

Примите, милостивый Государь, увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности.

Графъ А²⁾.

XXIV.

Журналъ засѣданія совѣта Академіи 2-го сентября 1860 г. ст. 4:

Опредѣлили: Въ уваженіи искусства и познаній въ художествахъ, доказанныхъ исполненными работами, по заданнымъ отъ Академіи программамъ и по другимъ извѣстнымъ трудамъ признать Академиками по архитектурѣ... и по гравированію Тараса Шевченко и представить о семъ на утвержденіе общаго академическаго собранія.

XXV.

3005, 1860 г.

Дипльомъ на званіе Академика.

Санктъ - Петербургская Императорская Академія Художествъ за искусства и познанія въ гравировальномъ художествѣ признаетъ и почитаетъ художника Тараса Шевченка сво-

¹⁾ Князь Григ. Гагарин.

²⁾ В кінці документа приписано: Къ свѣдѣнію. Тарасъ Шевченко получилъ уже билетъ на проѣздъ отъ Г. СПетербургскаго Оберъ - Полицій-мейстера.

имъ Академикомъ, съ правами и преимуществами въ установленіяхъ Академіи предписанными.

Данъ въ Санктъ-Петербургъ за подписаніемъ Президента и съ приложеніемъ печати 1860 г. Октября 31 дня¹⁾.

XXVI.

Проханія братів Шевченка, Микити й Йосипа Шевченків, про видачу їм зосталого після смерти поета в будинках Академії Художеств мастку, який вони довіряють взяти Михайлови Матвіївичеві Лазаревському.

Під проханнем власноручні підписи братів Шевченка: Никита Григорієвъ сынъ Шевченко; Йосипъ Григорієвъ сынъ Шевченко²⁾.

XXVII.

704, 1861 г.

В. И. Д.

Императорская
Академія Художествъ.

27 марта 1861 г.

№ 704.

Императорская Академія Художествъ Господину Академику Лебедеву.

Вслѣдствіе отношенія Господина Надзирателя I квартала Васильевской части отъ 25 сего марта за № 93, канцелярія Правленія Императорской Академіи Художествъ покорнѣйше просить Васъ оцѣнить картины оставшіеся послѣ умершаго Академика Тараса Шевченко, для чего и прибыть 31 сего марта въ 11 часовъ дня въ зданіе Академіи и по исполненіи сего возвратить это отношеніе въ Академію съ надписью надзирателя или его помощника. Объ отношеніи этомъ къ Вамъ сообщено уже и означенному Господину Надзирателю.

Дѣлопроизводитель.

¹⁾ Дипльом виготовлено вже після смерти Шевченка; через те його видано наслідникам. На чорному папері Академічного архіва приписано: „Подлинный дипломъ для доставленія наслідникамъ получилъ коллежскій совѣтникъ Михаилъ Лазаревскій“. Текст диплому друковано на великому аркуші грубого паперу, оздобленому образками державного орла в горі, а ліри, сови й голов клясичних богів на боках із відповідними написами.

²⁾ Проханія й підписи засвідчені полцією в Корсуні канівського повіту.

XXVIII.

703, 27 марта 1861 г.

Господину надзирателю I квартала Васильевской части.

Согласно отношенію Вашему отъ 25-го сего марта за № 93, канцелярія Правленія Императорской Академіи Художествъ назначила Господина Академика Лебедева для оцѣнки картинъ отставшихся послѣ смерти Академика Тараса Шевченко; для чего и прибудетъ отъ назначеннаго Вами 31-го числа сего марта въ 11 часовъ дня въ зданіе академіи.

№ 722, 28 марта 1861 г.

Въ первый Департаментъ Санктъ-Петербургскаго Управленія Благочинія.

По распоряженію полиціи Васильевской части назначено произвести 31 сего мѣсяца оцѣнку картинъ и оставшихся послѣ смерти Академика Императорской Академіи Художествъ Тараса Шевченко.

Нынѣ наслѣдники Шевченко родные братья его живущіе въ Кіевской губерніи, Звенигородскаго уѣзда, въ селѣ Кирилловкѣ, Никита и Юсифъ Григоріевъ Шевченко присланнымъ въ Академію прошеніемъ засвидѣтельствованнымъ мѣстнымъ начальствомъ просятъ все имущество покойнаго передать коллежскому совѣтнику Михаилу Лазаревскому, которому они довѣряютъ то имущество принять и продать или переслать къ нимъ.

Вслѣдствіе сего, имѣя въ виду, что на основаніи 1276 ст. т. X. часть I (въ законѣ гражданскомъ изданномъ 1857 г.) движимыя имущества умершихъ лицъ описываются и сохраняются подъ надзоромъ мѣстныхъ полицій, или же подъ наблюдениемъ того управленія, вѣдомству коего умершій принадлежалъ, — Правленіе Императорской Академіи Художествъ находитъ себя въ правѣ принять въ свое вѣдѣніе имущество покойнаго Шевченко и сообщая о семъ на благоусмотрѣніе перваго Департамента Санктъ-Петербургскаго управленія Благочинія, покорнѣйше проситъ сдѣлать распоряженіе, чтобы то имущество по сдѣланной оному описи было оставлено въ вѣдѣніе Академіи для передачи коллежскому совѣтнику Лазаревскому согласно вышеизъясненной просьбѣ братьевъ покойнаго и о послѣдующемъ распоряженіи по сему предмету увѣдомить Правленіе Академіи.

Конференцъ-Секретарь.

XXIX.

№ 458.

Первый Департаментъ
Санктъ-Петербургскаго
Управленія Благочинія
Отдѣленіе
Распорядительное
столъ 3.
№ 6256
4 апрѣля 1861 г.

Въ Правленіе Императорской Академіи Художествъ.

На отношеніе Правленія Академіи Художествъ отъ 28 ми-
нувшего марта за № 425 I Департаментъ Управленія Благочинія
имѣеть честь увѣдомить, что о сдачѣ въ вѣдѣніе Академіи
оставшаго ся послѣ умершаго Академика Тараса Шевченко,
по описи отъ Департамента вмѣстѣ съ симъ предписано При-
ставу Исполнительныхъ Дѣлъ Васильевской части.

Совѣтникъ...

Начальникъ Отдѣленія...

Столочальникъ.

XXX.

№ 485.

Санктъ-Петербургской
Полиціи Надзирателя
I квартала Васильевской части
12 апрѣля 1861 г.
№ 144.

Въ правленіе Императорской Академіи Художествъ.

Во исполненіе предписанія I-го Департамента Управленія
Благочинія отъ 4-го сего Апрѣля, за № 6255, препровождая опись
имущества умершаго Академика Тараса Шевченко, имѣю честь
покорнѣйше просить оное правленіе принять имущество по
описи въ свое вѣдѣніе и-такую возвратить ко мнѣ съ роспискою
въ принятіи.

Надзиратель Г.

XXXI.

Копія.

*Опись имущества Академика Тараса Шевченко, описан-
ному по предписанію I Департамента Управленія Благочинія,
отъ 14 марта 1861 г. за № 4614 по случаю смерти Шевченко,
находящемуся въ зданіи Академіи Художествъ Васильевской ча-
сти I квартала по набережной рѣки Большой Невы. — Марта
...дня 1861 г.*

Число	Какъ именуется вещь :	Количество вещей	Оцѣнка серебромъ	
			Р.	к.
1	Часы карманные золотые съ тремя досками на 13 камняхъ подъ № 5372 фабрики Тобіаса съ золотой цѣпочкой и такимъ же ключемъ, часы стѣнные Парижскіе, въ круглой деревянной рамѣ дубоваго дерева	2	35	—
2	Три нитки коралловъ, при одной изъ нихъ крестъ золотой съ бирюзью, при другой медальонъ съ портретомъ Шевченко, при третьей сердце изъ золота съ бирюзью, булавка золотая с кораллами, всѣ вещи эти въ футлярѣ, табакерка черепаховая съ золотою и серебрянною насѣчкою и въ ней вещи: два кольца обручальныхъ золотые, наперстокъ серебрянный, вызолоченный, три запонки золотыя, булавка золотая съ коралловою головкою, ложка чайная серебрянная	12	15	—
3	Шкатулка мозаиковая съ внутреннимъ замкомъ. Термометръ — реомюръ комнатный въ мѣдной оправѣ, шкатулка простого дерева, обитая кожею	3	3	—
4	Семнадцать досокъ красной мѣди гравированныхъ и разной величины	17	1	70
5	Двѣ шкатулки съ принадлежностями для рисованія Акварелью, шкатулка краснаго дерева съ принадлежностями для живописи, мольбертъ орѣховаго дерева, двѣ палки изъ коихъ одна съ эмалевою ручкою	6	6	—
6	Семь гравированныхъ картинъ, изображающихъ сцены и портреты въ деревянныхъ рамкахъ подъ орехъ и подъ стеклами, картина гравированная оригинальная Рембрандта, изображающая притчу о виноградарѣ и сѣятелѣ, въ золоченной круглой рамкѣ и подъ стекломъ, двѣ большія гравюры, изображающія пейзажи Каляма, тридцать картинъ разной величины гравированныхъ и изображающихъ			

Число	портреты, фотографическій снимокъ съ картины Брюллова „Благовѣщеніе“ въ рамкѣ орѣховаго дерева подъ стекломъ	Количество вещей	Оцѣнка серебромъ	
			Р.	к.
7	Два женскихъ пальто, одно драповое сѣрое, а другое такое же бѣлое, обшито золотымъ шнуркомъ; три суконныхъ пальто мужскихъ; одинъ сюртукъ суконный, два такихъ же жилета, такой же фракъ одинъ, пальто 4 парусиновыхъ, такихъ же панталонъ 4, жилетка такая же, одна мужская малороссійская одежда кобенякъ суконный, армякъ верблюжаго сукна, баранья шапка, два тулупа овчинныхъ крытыхъ сукномъ, двѣ шляпы пуховыя сѣрыя, шляпа соломенная мужская, малороссійская женская одежда, плахта шерстяная клѣтчатая, женская поддѣвка безъ рукавовъ шерстяной матеріи коричневаго цвѣта, юбка клѣтчатая шерстяная, кусокъ матеріи голубого цвѣта шерстяной съ шелкомъ около 7 аршинъ; рубахъ мужскихъ 27, подштанниковъ 7, полотенцевъ 6, салфетокъ 9, носовыхъ платковъ 15; — все бѣлье холщевое, галстухъ бѣлый бумажный, чулковъ женскихъ бумажныхъ три пары, дѣтскихъ одна пара, два полотенца и одна наволочка холщевая, шитая красною бумагою и шелкомъ.	49	45	—
8	Три кастрюльки красной мѣди около 10 фунтовъ, самоваръ желтой мѣди старой формы, лампа столовая желтой мѣди со стеклянымъ колпакомъ, преисъ-папье бронзовый изображающій лежащаго льва	91	38	40
9	Диванъ турецкій обитый клеенкою, столъ на четырехъ ножкахъ простого дерева безъ окраски, столикъ круглый, простого дерева на одной ножкѣ окрашенный подъ орѣхъ, зеркало складное въ рамѣ березоваго дерева, стекло шириною 5 вершковъ, длиною 5 вершковъ и сундучекъ простого дерева окрашенный синею краскою	6	4	—
10	Китайскіе туфли	5	1	80
		1	—	20

Описывалъ и при оцѣнкѣ находился старшій помощникъ надзирателя Китченко.

Мебель оцѣнена мною в 1 р. и 80 к.

Лукашъ Беперецъ.

Мѣдныя вещи оцѣнены мною в 5 р. и 70 к.

Экспертъ купецъ Михаилъ Погиль.

Вещи подъ № 5 и 8 оцѣнены мною в 51 р. серебромъ.

Академикъ А. Лебедевъ.

Вещи подъ № 7 и 10 оцѣнены мною на 38 р. 65 к.

Экспертъ портной мастеръ Якобсонъ.

Вещи подъ № 1, 2 и 3 оцѣнены мною на 53 рубля.

Экспертъ купецъ и золотыхъ дѣлъ мастеръ Иванъ Миллеръ.

Означенные въ сей описи вещи, принадлежавшіе умершему Академику Тарасу Григорьевичу Шевченко, на основаніи довѣренности данной мнѣ наслѣдниками Шевченка принявъ въ свое распоряженіе коллежскій совѣтникъ Михаилъ Матвѣевичъ Лазаревскій.

Вѣрно.

Производитель дѣлъ А. Зворскій.

XXXII.

№ 856

19 апрѣля № 61.

Г-ну надзирателю I-го квартала Васильевской части.

Согласно отношенію Вашему отъ 12 сего Апрѣля за № 147 Правленіе Императорской Академіи Художествъ, принявъ въ свое вѣдѣніе при препровожденной при томъ отношеніи описи имущество умершаго Академика Тараса Шевченко, сдало оное въ томъ же видѣ и цѣлости довѣренному наслѣдниками Шевченка коллежскому совѣтнику Михаилу Лазаревскому съ роспискою на самой описи, которая при семъ препровождается обратно.

Конференцъ-Секретарь.

СПОМИН ПРО Т. ШЕВЧЕНКА з 1859 р.

Подав МИХАЙЛО ЯШОВСЬКИЙ.

Було се перед 1860 р. як батько мій Франц Яшовський, родом з Лопатина, брідського повіта, в Золочівщині, по званню геометр, поживши якийсь час у Бродах, і оженивши ся, виїхав до Росії за паспортом і там — на Україні — держав у посесії земні маєтки, — а вже в пізнійшим своїм віці, коли йому було літ з шістьдесять, поселив ся в місточку Голоскові над Бугом у балтськім повіті подільської губернії й там став завідателем двох великих водяних млинів на Бузі. Млини належали до поміщика Тадея Каєтановича Янішевського, котрий мешкав у сусіднім селі Ониськові. При тих млинах був мурований, з ганком, скарбовий дім і в тім домі тоді мешкав мій батько, — а я був ще при батькові малим хлопцем. Батько тоді був уже вдівцем. У нас дома не було „пані“, був кухар, хлопець до помочі, та дві служниці. — Старим звичаєм мій батько був чоловіком вельми гостинним, завсігди радо приймав гостей та любив бесіду. Гості в нього не були звязані, бо у самотного вдівця поводили ся як би у себе дома; часто вони у нас і ночували.

Тоді-ж ото, около 1860 р., поет Тарас Шевченко скрізь по Україні їздив і проїздом через Голосків літом — саме вечером — заїхав до нашого дому. — Коли я ввійшов до їдальної кімнати, то застав поета в хвилі, як посиляв ся рибою, а мій батько сидів біля нього, та підливав вина до склянок. Як добре вихований хлопець, я чемно уклонив ся поетові й цокнув каблуками, мов жовнір, а він подав мені на привітанє свою руку й я зараз примітив тоді, що руки у нього були малі, білі,

мовби у панночки. Батько пояснив, що має ще двох синів, та вони вже старші, в школах, а я найменший маю шість літ і ще зістаю при батькові. На запитанє поета, як мені на імя, я відповів, що Михась, а отець додав, що я мами не памятаю, бо вона давно вмерла, і мені стало дуже жалко, що я не маю мами. Я відійшов від стола й на убоці присів на канапі та слухав, як поет своєю українською мовою розповідав про свої події на морі, та про свою солдатську службу. Томуж, що було уже пізно, звелів мені батько іти спати, а вони оба ще довго розмовляли з собою.

На другий день рано я вже міг добре приглянути ся поетові і скажу, що ніколи ніхто з гостей — чимало їх бувало у нас, всіляких, великих і малих панів — а ніхто з них не зробив на мене такого сильного вражіння, як поет Шевченко. Росту був середнього, барчистий, собою повний, але не дуже; лице мав чисте, біле, загально бліде, очи голубі, хороші, погляд милий, брови тонкі, вуси повні, козацькі, чоло високе, над ним лисину, руки малі, дуже гарні, білі. Одягнений був у костюм літний одного кольору попеластого, на шиї була кольорова шовкова хустка, недбало завязана, а ковнір від сорочки викладаний і такіж викладані манкети з полотна тонкої веби, чисті, білі, але не крохмалені, як у мого батька, або у інших панів. Голос його був чисто грудний баритон — мило звучний і дуже прийємний. Ціла його постава була дуже величава, поважна й незвичайна. Робив він на мене вражіння якогось великого пана; курив листяні цигара.

Зараз того дня, по сніданю, поет сказав до мене: „Ходім на прогульку“. — І ми пійшли берегом Буга понад скалистою горою, аж до великих очеретів і там поет присів на скалі й любував ся рікою, де на середині красував ся великий острів, а по тім острові великі старі верби, ліщина й інші дерева, та висока трава і всілякі квіти. А загальний образ тої місцевости був дуже хороший. Поет задумав ся, сидя на скалі, потім пильно подивив ся мені в очі й сказав: „Красний буде з тебе хлопець“.

Як ми вже вертали домів, то я зауважив, що поет був дуже сумний, мовчаливий; він усе зітхав, потирав рукою чоло й тихо вимовив: „ох Боже“.

По обіді поет взяв мене за руку й сказав: „Ходім на базар“. — Тоді власне був день торговий, себто ярмарок. Ми вийшли на гору а там зараз — таки не далеко — показалось

місточко Голосків і ціла торговиця, де було багато, багато возів, коний і волів. А коли ми вийшли в саму середину місточка, то я зауважив, що поет зірко оглядав ся навкруги, якби когось шукав, а потім нараз сказав: „Онде він“. І ми підійшли під мур одного дому, а там я увидів, під стіною розстелену велику білу плахту, а на тій плахті книгар розкладав рядками свої книжки на продаж. Тоді Шевченко, показуючи пальцем на одну з книжок, промовив: „Дивись, се моя книжка, то я її написав“. Книжка та була в ясно синіх окладинках, а з верху було надруковано: „Поема. Катерина. Т. Шевченка. — Поет звелів ту книжку подати собі до рук, та звертаючись до мене, сказав: „Дарую її тобі на памятку“. — Книгар, котрий сидів тоді на землі, як то почув, зараз підняв ся на ноги, скинув з голови шапку, уклонив ся і, як тоді було в звичаю, хотів поета цілувати в руку, але-ж поет не допустив його до руки, тільки ласкаво поздоровив його і став розмовляти з ним про книжки. Я тоді був дуже задоволений, що дістав такий дарунок і ми вернули домів.

На третій день рано поет відіхав, а коли прощав ся з батьком, то памятаю і ніколи не забуду, як він обняв мою голову обома руками і цілував мене в чоло, а я його в обі руки.

Більше я його вже ніколи не видів, бо якось через рік донесли газети, що поет Шевченко в Петербурзі умер нагло 26 лютого 1861 р.

Коли я вже, по літах, дожив до повного возраста, і прочитав усі твори Шевченка, мені стало ясно, що той його великий смуток походив з того, що хоть він сам був викуплений з кріпацької неволі, то тим більш боліло його серце, що вся Україна і цілий нарід, а надто його рідні братя і сестри тоді ще мучились на панщині в злиднях, темноті й убожестві. І так він з тим своїм смутком зійшов у могилу непотішений.

Честь і слава тобі великий мученику!

Нині, коли наш селянин дочекав ся повної свободи і просвіти, коли він спізнав вже своє чоловіче достоїнство, а правда і братня любов просияла в народі, то можна сказати, що пророчі слова великого поета Тараса Шевченка „як процвінуть убогі села“... уже збулись і що незадовго — настане час, як по всему юго-западному краю, по всій великій Україні, во славу й честь безсмертного поета Тараса Шевченка люди доброї волі ставлятимуть з доброї скелі добрий памятник багатий, котрий треватиме во віки вічні, що дай Боже!

А тепер, на закінчене мого спомину, звертаючись до Всевишнього Бога, молю ся: пошли-ж йому, Великий Господи, в твоїм небеснім раї вічний со святими супокій, а нам убогим людям на землі подай щасливу долю, та утверди нам нашу св. віру, надію й братню любов! ¹⁾

Камінка Струмилова, 8 серпня, 1913.

¹⁾ Автор сього спомину д. Яшовський жив останніми роками перед вибухом війни в Камінці Струмиловій, часто буваючи у Львові. З ряду тих людей, що мали щастє бачити на власні очі українського генія, він в Галичині певне вже останній, а і в російській Україні без сумніву належить нині до нечисленних. Характер його малюєть ся найкраще самим його спомином, особливо-ж закінченням того спомину. Достовірність спомину дасть ся ствердити цілим рядом свідоцтв інших людей, що таксамо, а навіть ліпше знали поета. Його вигляд, що в дитячій пам'яті мусів задержатись як найвиразнійше, згоджував ся би з описами знаними нам відки инде, з винятком помічення, що в поета були руки білі, малі, як у паночки. Воно противилось би тільки поміченню Куліша; та ледви чи Кулішеве поміченє великого, здорового п'ястука в поета не було подиктоване реторикою, коли випало зазначити силу удару тим п'ястукком об стіл в запалі. Куренє листяних сигарів датувало ся в поета з доби заслання, що знаємо зі споминів Н. І. Ускової і його самого. Любов дітий і природи засвідчена за поетом нераз. „Кого люблять діти, значить той не зовсім ще поганий чоловік“, — потішав себе він. А любов природи проявляла ся в нього і після заслання так сильно, що в часі останної поїздки на Україну він скрізь, де-б ні спинив ся, шукав нагоди полюбувати ся її красою — у Козачковського в Переяславі, у Максимовича на Михайловій Горі, у Варт. Шевченка в Корсуні. „Ніхто не був так вражливий на красу природи“, — замітила Кат. Юнге. Під впливом чарівних картин природи він ставав мовчальвий, смутнів. Замічував се Чалий і інші, не могучи вгадати причини. І нахил поета піти на ярмарку та поговорити людяно з народом знаний нам. Перша пропозиція його зроблена Козачковському в Переяславі була: піти на ярмарку. Поема „Катерина“, що її поет знайшов на ярмарці у Голоскові, се буде петербурське виданє з 1840 р., бо друге, Кулішеве, вийшло що-йно в 1860 р., коли Шевченко вже був у Петербурзі. Яшовський, правда, каже, що бачив Шевченка в хаті батька коло 1860 р., та ми знаємо, що Шевченко був на Україні в останнє 1859 р. літом, в місяцях червні, липні і серпні. До 15. липня, поки його не арештовано по доносу, він міг їздити по Україні свобідно. Випущений 24. липня з арешту, поет уже менше вештав ся по селах. У Голоскові міг він бути як не в останних днях червня, то в першій половині липня 1859 р. Нема про се сліду в ніяких інших споминах про поета, ані в біографіях його. Тим ціннійший для нас є спомин д. Яшовського. — *За редакцію: В. Ш.*

КУЛЬТ Т. ШЕВЧЕНКА НА БУКОВИНІ.¹⁾

Подав ДЕНИС ЛУКІЯНОВИЧ.

I.

Дослідник історії Шевченкового культу на Буковині мусить відразу відмітити, що вона пізнійше всіх українських земель почала прилюдно шанувати пам'ять найбільшого нашого поета.

Причини треба шукати в пізнім пробудженню національної свідомости у буковинських Українців.

В другій половині XVIII в. вийшла північна окраїна Молдави в зв'язок із культурною німецько-австрійською державою і тим чином Українці, що переважно заселяють той край, вступили на шлях поступу.

Жерела того поступу могли бути такі: власна сила народу, заходи правительства і впливи сусідів.

Дика, рабівницька господарка фанаріотів під орудою турецьких султанів затерла сліди давньої матеріальної і духової культури в Молдаві й довела край до руїни. В такому стані, в тодішньому строю держави не могли Українці добути з себе потрібних засобів і двигнути ся. Мусіла сповнити свій обов'язок нова держава.

¹⁾ Література: Kaindl: Geschichte der Bukowina, Czernowitz, 1904; Ziegler: Geschichtliche Bilder, Czernowitz, 1893; Beschreibung der Bukowina von General Spleny, herausgegeben von Polek, Czernowitz, 1893; Polek: Die Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina, Czernowitz, 1893; Смаль-Стоцький: Буковинська Русь, Чернівці, 1897; Павлик: Про русько-українські народні читальні, Львів, 1887; Франко: Карпато-руське письменство, Львів, 1900; Маковей: Житєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича, Львів, 1911, VI розд.; Маковей: Матеріяли до житєписі О. Ю. Гординського - Федьковича, Львів, 1910; Слово, видавав і редагував Б. Дідицький у Львові від 1861 р; річники буковинських українських часописий.

На жаль, недовго була Буковина під рукою великого правителя Йосифа II. Зрештою попала Австрія у вир Наполеонських війн, а після тої доби прийшла страшна, тільки для шляхти корисна реакція, серед якої не легко було переводити потрібні реформи в державі, отже й на Буковині. Австрія значно менше могла зробити для Буковини, ніж у перших роках за часів Йосифа II. Крім того все, що тільки могло зробити на Буковині нове правительство, з національного боку було для Українців шкідливе. Буковину, в супереч історичній правді, вважали волоською, отже Австрія новозабраний край германізувала й волощила на шкоду Українців. А ще з прилученем Буковини до Галичини (1786) замінила ся вона з самостійної одиниці на адміністраційний округ (Kreis, Kreisamt), а вся перевага Поляків над Українцями в Галичині відбила ся болючо і на Буковині. Доказом школа, за яку першим чином мусіла взяти ся держава, потребуючи грамотних людей, хоч би для низших урядів. Що-йно державний закон із 1868 р. признав українську народну школу, а до того часу вчили там волоської, німецької мови, від колиж (1816 р.) дістали ся школи під нагляд львівської латинської консисторії, то ще і польської, тільки не української. Колиб не наші дяківки, то не було би кому і Св. Письмо прочитати. В латинсько-німецькій гімназії в Чернівцях (основ. 1808 р.) аж 1851 р. заведено науку української мови. Але починала ся вона з букваря, була лишена всякого нагляду, віддана на ласку й неласку учителів-москвофілів, які не допускали улпшених галицьких шкільних книжок. Один з них, приміром, писав про себе у річнім звітненню шкільної дирекції¹⁾: „geprüft für russische Sprache, lehrte russische Sprache“; інші явно підчас лекцій у школі зневажали перед учениками Шевченка, висмівали українську мову; один давав ученикам письменні вправи з „Наталки Полтавки“, драми Григорія Квітки (так!). Шкільні власти, так само як правительство і загал Румунів, уважали всіх православних Ромунами тай православних Українців казали вчити релігії по румунськи, греко-католиків по німецьки. Коли ще пригадаємо собі, яку то опіку розвів російський конзуль над гімназистами згуртованими в товариствах „Согласіє“ і „Братний Союз“, то буде кожному ясне, чому виховані в таких буковинських школах Українці без позитивного

¹⁾ Programm der gr.-orientalischen Oberrealschule in Czernowitz, 1884, стор. 26.

знання своєї історії та свого народу, без пошани для свого рідного ставали перевертнями — Ромунами і Німцями, або Москалями, що вандрували й до Росії.

Коли таке творило ся серед інтелігенції, народ жив своїм життям по давньому і непомітно, але постійно вносив причинки до скарбу своєї поетичної і артистичної творчости, черпаючи з вікової традиції. Тільки нікому було приглянути ся до того життя, ніхто не шукав за тим жерелом, з якого міг зачерти животворної води. Ні, роблять се Федькович і Воробкевич, але свідомість і доцільність тої роботи взяла ся у них аж геть пізнійше і під постороннім впливом.

А зовнішні впливи були свої і чужі, відемні і додатні. Шкідний ішов на Буковину просто з Росії або через Галичину, а посів самопізнання і поклик до народної праці прийшов від своїх із Галичини.

Найслабший і хвилевий був подих весни народів 1848 р. Взаємини буковинських послів з „Головною Руською Радою“ порвали ся зараз¹⁾; аграрні розрухи в горах прокинули ся самостійно, не знайшли відгомону в краю і послів-селян, що стояли під впливом галицьких товаришів, ніхто в краю не піддержав у їх роботі; в „Зорі Галицькій“ тільки раз писало ся про Буковину²⁾ і не було властиво видних і важних змін на Буковині. Тому твори Василя Продана і Коморошана виходять правдивим анахронізмом, а талановитий лірик Олександр Попович (senior) (*1832—1870) писав по німецьки³⁾.

Та хоч як нетривкі були взаємини з Галичиною, а всеж вони несли світло так само, як учительська праця Галичан: Барановського, Ганкевича, Спир. Литвиновича і ин.

За те живою хвилею відбило ся на Буковині відроджене 60-тих років, бо той рух зродив ся з подій в лоні самої української суспільности, а не з посторонніх і не доразу. Він був настільки дужий, що вже перемиг москвофільську течію, до якої признали ся агітатори і в печати і в галицькім соймі; він двигнув народ, хоч нас, проскрібованих здавна, представлено тепер ворогом держави й династії не тільки перед найвисшими властями, але й перед головою держави.

1) Павлик: Про русько-українські читальні, стор. 130.

2) В числах 94—97 „Русини Буковинські і письмо румунського „Буковина“.

3) О. Маковей: Житєпись О. Ю. Гординського-Федьковича, стор. 251.

Той рух дав Буковині двох поетів — Федьковича і Воробкевича, навязав живі, численні, особисті зносини найкращих Буковинців із світлими Галичанами, Кобилянським, Горбалем, Лукашевичем і ин. З їх товаришів виросли свідомі Українці¹⁾, а Кобилянський ще й тим заслужив ся, що видрукував першу на Буковині книжечку в народній мові і то книжечку з творами Федьковича. Тодішня молодіж, духовні семинаристи і гімназисти з двох висших кляс, в слід за Федьковичевим „Поменником“²⁾ здобули ся на поминки Шевченка, раз 1864 р.³⁾ другий раз 1866 р.⁴⁾, а тоді й ширено Федьковичеву брошуру: „В день скону батька нашого Т. Шевченка“. Тоді Федьковичеви „блиснула надія наші школи на народнім язичі оснувати“⁵⁾, отже став укладати шкільні книжки; молодіж збирала ся видати Федьковичеві твори; підготовляло ся видаване газети в Чернівцях по замислам і під редакцією Федьковича; живійші діячі на провінції zaloжили 8 читалень⁶⁾. Вкінці, в пару тижнів по закладних зборах „Просьвіти“ у Львові дійшло (26. I. 1869) до заснованя товариства „Руська Бесіда“, а в рік потім до заснованя „Руської Ради“ в Чернівцях.

З тим і настала нова доба в історії буковинських Українців.

Правда, цілих 15 років більшість членів „Руської Бесіди“ ходила ще манівцями, бо над молодим товариством знов розвів опіку російський конзуль так само, як над студентами університету і їх товариством „Союз“. Але живуча ідея вже не пропала, а її подвижники не перестали працювати, особливо з приходом професора української літератури на новозаснований (1875 р.) університет у Чернівцях. Тим першим професором був Гнат Онишкевич, видавець „Руської Бібліотеки“.

І в „Руській Бесіді“ не всі були одурені, тільки нова думка не могла ще прибрати нової форми, а радше визволити ся із старих форм і пересудів. Той, що подав гадку заснувати „Руську Бесіду“, еп. Гакман міг собі мати свої замисли⁷⁾, але за-

¹⁾ Біографія Єротей Федоровича в „Буковин. календарі“ Руської Бесіди, 1896 р., стор. 5.

²⁾ Співацка добраніч на скін Т. Шевченка, друк. в „Слові“ 1861 р.

³⁾ Слово 1864 р., ч. 21. ⁴⁾ Слово 1866 р., ч. 34.

⁵⁾ Матеріяли до житєписі О. Ю. Гординського-Федьковича, стор. 184.

⁶⁾ Павлик, ор. с. 131 і д.

⁷⁾ „Man muss einen Gegenverein schaffen“, сказав Гакман, організуючи Українців на те, щоб зломити затії Волохів. Забирав ся він і часопись видавати.

сноване осередка духового життя буковинських Українців було вже на часі, мало підготовлений ґрунт і тому остаяло ся. Помимо того, що „Руська Бесіда“ брала „пособія“ з Росії, вона підносила голос в обороні всіх прав і не пожаліла ніякого заходу для культурного розвитку буковинських Українців¹⁾, між иншим передала також подяку проф. Обрістови за його працю про Шевченка і переклад Шевченкових творів і видала 16 чисел (в 1870 р.) літературної часописі „Буковинская Зоря“, писаної замало народною мовою. Тай тим віддала „Руська Бесіда“ велику прислугу відродженню буковинської України, що як касинове товариство гуртувала черновецьких Українців і вони не тиняли ся по чужих клябах. Вона й у перве прилюдно оголосила свій звязок і єдність із галицькими Українцями і навязала з ними взаємини²⁾.

А тимчасом на початку 80-тих років галицькі Українці по пропаганді Драгоманова в „Правді“ та в приватній переписці, по заснованю часописів для народа (1. I. 1879 „Батьківщина“) і для інтелігенції (1. I. 1880 „Діло“) тай по всенароднім вічу у Львові (20. XI. 1880) вспіли перевести у себе в перве політичну організацію. Оттоді то 1884 р. і в „Руській Бесіді“ в Чернівцях перемогли народовці і по уступленю москвофілів самі лишили ся в товаристві при роботі. Вони спромогли ся на політичну часопись і популярні видавництва, у твердій боротьбі з правительством (президент краю Алезані) і Ромунами (митрополит Морар-Андрієвич) здобували ступінь за ступенем належні їм права і клали основу під дальший розвиток. А вкінці вспіли змінити у висших і найвисших кругах погляд на становище Українців у міждержавній політиці тай здобули собі участь в самоуправі краю, а голос у краєвім правительстві. Сей останній здобуток не прийшов за скоро, але ослабив енергію і працю з низу, коло найтривкіиших основ правдивого поступу. А ще біда і в тім, що при малім числі інтелігенції не все можуть буковинські Українці оперти ся на своїх людях. Сяк чи так, а Буковина одинока нині закутина, де Українці наслідком праці, таланту кількох одиниць і вмілого використання обставин мають як нація і в теорії і в практиці бодай стілько прав до повного розвитку, кілько є в них сил із тих прав користати.

¹⁾ Витяг з протоколів засідань товариства поданий Стоцьким.

²⁾ Опис зборів у Слові з 6 і 10 лютого 1869 р.; протоколи засідань виділу „Руської Бесіди“.

А тим робітникам, що промостили шлях, тим трудовникам, що рілю справляли, мов сонце присвічували ідеали найбільшого Українця, безсмертного Тараса. Передові люди не тільки сповняли його заповіт своєю суспільною роботою, але й прилюдно поклонялися йому, що жите своє дав за Україну.

II.

Скоро тільки благословило ся на буковинській ниві на весну, хоч і припізнену, і скоро закипіла пильна просвітна праця в краю, пригадала собі черновецька українська громада, хто збудив Україну до нового життя. В 1886 р., в день роковин Тарасових, уже міг радувати ся Федькович, що стільки земляків його поклонило ся батькови. Федькович перший і одинокий з Буковинців помянув був Тараса віршом ще 1861 р.¹⁾ Несміливо, очікуючи кари за своє діло, товариші Кобилянського, богослови і гімназисти в шістьдесятих роках подбали за панахиду по Шевченкови і той священник, що її читав, мусів виправдувати себе тай пояснювати консисторії, що Шевченко не був уніятим, але належав до православної церкви. В 1886 р. вже не одиниці і не потайки, але громада старших, поважних людей, згуртована в „Руській Бесіді“ відсвяткувала пам'ять поета прилюдними вечерицями для найширшого загалу. Професор української літератури зобразив жите і працю Тараса, сказав про його твори і значіне, а по тій промові відбув ся концерт²⁾.

В наступуючій році заходять ся коло концерту побіч „Руської Бесіди“ студентське товариство „Союз“ і українське жіноцтво, яке промовою та деклямаціями причинило ся до величнійшого обходу³⁾. Ще краще пішло діло третього року, бо прибуло ще одно товариство, яке подбало про Тарасові поминки і то самостійно. Була се „Міщанська читальня“. Міщани устроїли концерт і запросили інтелігенцію до себе в гості.

В 1889 р., коли треба було зробити й Федьковичеви перші поминки (він помер 11 січня 1888 р.), зайшла неоправдана зміна і вже через чотири роки черновецька українська громада не святкує пам'яті самого Тараса, тільки — як кажить ся в покликах — поминає наших трех геніїв рідного слова — Шевченка, Шашкевича і Федьковича разом. В однім з тих покликів можна

¹⁾ гл. висше. ²⁾ Буковина р., 1886, ч. 7.

³⁾ Буковина, 1887 р., ч. 6. Загалом усі дальші вістки про святочні концерти взяті з річників Буковини; хиба що подано инше жерело.

відшукати причину, чому в такій саме формі виходило Шевченкове свято. Там сказано: „Буковинська Русь рік-річно споминає Шевченка, а культ його сполучений з іменами Федьковича і Шашкевича, котрі положили так великі заслуги коло відродження руського народу в Галичині і на Буковині“. Деяке світло кине на всю справу виїмок з промови виголошеної на Шевченковім концерті 1901 р. провідником буковинських Українців. Ось той уривок: „Не еманципуймо ся силоміць зпід впливу Тараса, бо ніби то маємо вже інших батьків-провідників. Богу дякувати за се, що є інші, але памятаймо на того, хто перший клав підвалини і будував хату. Ба, і нових наших провідників цїнуймо після того, чи і о скілько ведуть вони нас дорогою витиченою батьком Тарасом“.

Сама ідея прилюдних, народних обходів здобувала собі що-раз більше прихильників. На свято „трех геніїв“ у Чернівцях зїздить ся сільська публіка, напливають привіти з усіх сторін. До концерту забрав ся талановитий композитор і поет Воробкевич. Інший діяч уложив і відчитав свій принагідний твір „Три зорі“, професор української літератури зготовив виклад про Трійцю, себто про Шевченка, Шашкевича і Федьковича. В 1891 р. виходить концерт уже не від „Руської Бесіди“, але від усіх українських товариств у Чернівцях. А вже дуже величаво відбуло ся свято в 1892 р. Українська преса запросила тоді й чужих, не самих тільки Українців, щоб „і чужі пізнали провідні думки наших геніїв і пізнали думки, які оживляють нашу громаду, тим самим причинили ся до мирного життя всіх народностей нашого краю, до взаїмного пошанованя своїх ідей і прав, чого ми з цїлого серця бажаємо“¹⁾. На заповіджений концерт стягнули черновецькі Українці не тільки львівського „Бояна“, але й професорів німецької музичної школи в Чернівцях і посторонніх солістів.

Той концент — по тогочасним часописним вісткам — гарно удав ся. За те від наступуючого 1893 аж до 1900 р., отже цїлих сім літ стоїть темна прогалина у хронології Шевченкових обходів. На ніяке святкованє не здобула ся за той довгий час черновецька громада. У тій прогалині містять ся, правда, дві самі собою дуже вірадні події: Шевченкові роковини в містечку Вашківцях, устроєні заходом тамошного гр.-кат. священника і його жінки в 1896 р. та вечерниці в „Руській Бурсі“ (те-

¹⁾ Буковина з 13 марта 1901, ч. 25.

перішній Бурсі ім. Федьковича“) в Чернівцях, святковані бурсаками 1899 р. Відраді се події, бо Вашківське свято — перший на Буковині Шевченківський обхід поза столицею краю, а бурсацькі вечерниці розпочинають наново ряд обходів святкованих шкільною молодіжю на Буковині. А всеж таки отсе черговане між столицею і провінцією, між черновецькою громадою і дітьми представляєть ся або кроком взад, або ослабленем в лоні самої громади. Воно правда, що та громада була під ті роки дуже занята. Працювала над економічною організацією („Руська Каса“), над просвітою (українські паралельки при II гімназії в Чернівцях 1896 р., заходи за українську гімназію в Кіцмані), над пресою і друкарнею („Буковина“ замінила ся 1896 р. в дневник, на закупно української друкарні посипали ся жертви і лепти) і над скріпленем політичної організації початої 1891 р. Українці муіли використати переворот і пересунене політичних сил серед волоських партій, з нагоди зміни в краєвій політиці муіли зголосити свої права. Се правда. Але саме серед такої праці потрібна була перевірка демократичних основ і демократичного строю громадянської роботи в імя Тарасових ідеалів. Наступні події дали на се важкий доказ.

В 1900. р. почала черновецька громада наново лаштувати концерт і то в честь самого вже Шевченка, а не „трех геніїв нашого слова“. Від того часу на протязі 14 років тільки раз, 1904 р., не відбув ся концерт певне з тої причини, що Лисенків ювілей на Буковині затяг ся до пізної весни і взяв стільки енергії, сили та вкладів громади, що вже на другий обхід не сила їй було спромогти ся.

Отак Шевченкове свято на Буковині справді єднало громаду і бувало показчиком її сили. Одного року (1906) поява президента краю і краєвого маршалка на концерті дала свідоцтво великій повазі, якої в ту пору заживали Українці на Буковині.

Та прийшли невідраді часи. Замість того, щоб політичні партії на Буковині розрізняли ся на основі програм і тактики, цілком інші ріжницї лягли в основу тих партій. Вістками про се заповнена вся буковинсько-українська преса. А сумна ся справа тим причасна до Шевченкового культу, що такі міжпартійні взаємини відбивали ся відемно на Шевченкових обходах¹⁾, головнож у малих місточках.

¹⁾ Нпр. одного року промовник на Шевченківським концерті в Чернівцях робив прикрі і то дуже виразні притики по деяких осіб.

Від того часу ті, що приходили на Шевченкове свято, вже не почували себе членами тої самої, великої родини. Шевченківські обходи перестали єднати всіх і були тільки маніфестаціями. Не диво, що серед таких обставин деколи навіть такий зверхний культ Шевченка, сам концерт, виглядав дуже убого¹⁾. Тільки в 50-ті роковини смерти генія здобула ся буковинська Україна на гідний обхід. Окрім панахиди і концерту відбула ся ще й академія; видано наліпки в користь „Української Школи“; день 10 марта був вільний від науки у всіх школах, де тільки вчили ся Українці²⁾. І за тим світлим почином певне й вернула ся давна традиція обєднаного Шевченкового свята.

В Чернівцях дбала про Шевченківські обходи не тільки старша громада, згуртована коло „Руської Бєсїди“ і „Народного Дому“. Три рази (1909, 1911 і 1913) поминали Тараса мїщани цілком окремо в своїм товаристві „Мїщанській Читальні“ і то при третім коливі помянули вони разом ще Федьковича і Лисенка³⁾. Одні вечериці устроїли учасники т. зв. „курсу висшої освіти“ з допомогою черновецької філії „Руської Бєсїди“, кілька поминок відсвяткувала шкільна молодїж⁴⁾. Але тепер брала ся молодїж до справи инакше, ніж богослови у 60-их роках. Там був товчком пієтизм для поета і для його ідей, може навіть недобре продуманих, але глибоко відчutih. Тут виходив почин від шкільної власти, чи тільки від учителїв, які не все вмїли заґрїти молодїж та дати їй достаточну свободу і самоуправу в устроєнню свята; формальність і попис брали верх над запалом і змістом. Само собою розумїєть ся, що ся замітка відносить ся не до самої тільки буковинської молодїжи. Але в таких умовах культ Шевченка не буває внутрішню потребою молодих сердець; і хоч могло тай повинно було инакше бути, він перевїв ся. Часописї занотували тільки три такі обходи в Чернівцях: 1901,

¹⁾ Нпр. 1912 р.; гл. Камінярі, 1912, ч. 10. Концерт був даний театральною дружиною.

²⁾ Вісти про обходи в цілім краю дуже неточні. В рр. 1910 і 1911 „Буковина“ не виходила, „Нова Буковина“ стала на її місце виходити що-йно в 1912 р. В 1911 р. виходив популярний тижневник „Народний Голос“, а в нїм не було місця на більше дописий, не всі хотїли до нього дописувати, а — по правді — мало хто розумїв вагу таких дописий.

³⁾ Про давнїйший концерт 1888 р., коли у мїщан гостила вся черновецька громада, не справляючи вже концерту окремо, була згадка висше.

⁴⁾ Про свято в „Руській Бурсї“ гл. висше.

1902 і 1903 р.: раз у I гімназії, раз спільно для обидвох¹⁾, а раз в учительській семінарії. Правда, 1911 р., у ювілейний рік улажували всі черновецькі школи свято, користаючи з зазиву Краєвої Ради Шкільної.

Щось такого можна сказати про обходи в інших середніх школах на Буковині. В кіцманській гімназії (заснованій 1904 р.) пізно почали святкувати пам'ять Тараса, але й не покидають; у вижницькій (заснованій 1908) закинули.

В народній школі стояла справа гірше. На 216 українських шкіл із 760 учителями²⁾ записані в часописах ось такі обходи: 1909 р. в Бобівцях і Замістю; 1910 р. в Рівні, Судилові, Чорнавіці і в Оршівцях; 1911 р. на зазив Кр. Ради Шк. святковано ювілей мало не в кожній школі, але звідомлень з них нема³⁾, тільки з Судилова; 1912 р. в Вікні. Статистика зладжена по часописним вісткам, очевидно, невірна. Та хочби в двоє і в троє більші числа прийняти, то таких обходів все таки мало.

В малих містах, де української інтелігенції буває мало, були дві спірні точки: в чю честь устроювати вечерниці і хто мав ними порядкувати? В Кіцмані ставило ся справу так: чи концерт Шевченкови, чи Воробкевичеви? Замість того, щоб святкувати один і другий, не устроєно ні одного ні другого. Одного року (1905) випала відповідь у користь Воробкевича і концерт відбув ся. Правда, в два-три місяці побідники добровільно відсвяткували і Шевченкові роковини, але від того часу другого концерту вже і не зложили⁴⁾...

І в Вижниці стояла справа: чи Шевченко, чи Воробкевич? За відповідь було лекше, чим за концерт, поки все не прогуло. Аж згодом, у ювілейний 1911 рік, було до концерту дуже близько. Та був се також 50-літний ювілей першої появи Федьковичевих творів⁵⁾, тому мав відбутися також кон-

¹⁾ На святі в I гімназії, дуже величавім, директор витав гостей і дякував за те, що прийшли вшанувати пам'ять „des Besten der ruthenischen Nation“. Було багато чужої публіки.

²⁾ Statistische Nachweisung über den Stand der Volksschulen in d. Bukovina.

³⁾ У нас, на жаль, мало ще розуміють всі, які важні для будучого дослідника нашого національного розвитку короткі, об'єктивні вістки про кожду подію з нашого культурного життя.

⁴⁾ Ще 1901 р. черновецький „Боян“ і запрошені ним сили на просьбу кіцманської „філії Руської Школи“ устроїли в Кіцмані Шевченківський концерт.

„Slovo na Slovo do redaktora Slova“ в Чернівцях 1861 р.

церт у честь Федьковича. Необхідна в тім ділі людина (Галичанин) устроїла концерт Федьковича, а до Шевченкового не прийшло вже. Загалом Вижниця не здобула ся досі на Шевченків обхід, за те от у Сереті, де української інтелігенції нема і четвертини того, що в Вижниці, тай ще москвофільські діячі робили там свою роботу, тамошна філія „Руської Бесіди“ устроїла 1910 і 1911 р. гарне свято. Так знов „філія Руської Школи“ в Путилові здобула ся ще 1901 р. на скромний концерт, але власними силами.

Вашківці, що мають своє міщанство, подібно як Кіцмань, і якийсь час давали приклад громадянської роботи, закинули свою добру традицію з 1896 р. В 1907 і 1908 р. відбули ся там Шевченківські концерти, але тільки серед подібних, невідрадних обставин, як у Кіцмані. А з якою болючою зневагою віднесла ся тоді часть учительства до Шевченкового свята, се списано в „Камінярях“¹⁾.

Найвідраднійше представить ся справа на селах. Там, не вижидуючи ніякої нагороди ані користи, читальники, чи січовики з самих ідейних мотивів, з допомогою місцевого учителя (дуже виїмково панотця), шанували мужицького поета, як знали і вміли: 1905 р. в Бергометі, 1906 в Росточках, 1909 в Монастирську і в Раранчи (при помочи „філії Руської Бесіди“ в Чернівцях), 1911 в Валяві, Плоскій, Стебнах, Мелешівцях, Кучурові, в Оршівцях. І ся статистика також неповна, бо в ювілейний рік було таких обходів дуже багато, в кождім більше свідомім селі. Правда, що і сих обходів також мало, але не в порівнанню з містами.

Коли до опису Шевченківських концертів — для точности — додати, що в Чернівцях і в декількох місцевинах на Буковині є вулиці з назвою Шевченка, що портрети і бюсти поета досить розширені, можна тим закінчити історію зовнішнього культу Шевченка на Буковині.

III.

Шевченко сам співав, що йому однаково, чи будуть за нього молити ся, чи ні. Та не байдуже йому, чи Україну злії люди не присплять. Так і зовнішній культ Шевченка може лекший і більше впадає в око, але він, хоч і не без ваги і значіння, не повинен нас звільнити від того, що нам іти за Шевчен-

¹⁾ Камінярі, 1912, ч. 11 і 12, у переписці між Іваницьким і Гарасимовичем.

ком. Не повинен він стати формальним почитанєм особи і творів поета, заступити розумінє і ширенє його ідеалів.

Зовнішний культ Шевченка у поневоленого народа, у недержавної української нації буває висказом туги за тими ідеалами, які перед нами поставив Шевченко. Культ, хоч і зовнішний, того апостола, що був і є речником найрізкіїших змагань України до культурної і політичної самостійности і все жите своє присвятив, у жертву дав боротьбі за той ідеал — буває кличем до нашого відродженя і до піднесеня з занепаду. Такі народні обходи, голосні маніфестації обєднують нас закинутих у різні держави й осібні краї, розєднаних деколи межиусобицею. Вони й додають бодрости нам самим та показують нашу силу нам і постороннім. Прилюдні обходи розславили імя Тарасове навіть по сільських закутках на Буковині, а що-раз живійша народна праця на всіх полях суспільного житя має здійснювати Тарасові ідеї.

Тільки-ж власне про постійне, несвяточне і недоривочне ширенє Шевченкових ідеалів на Буковині менше дасть ся сказати ніж про вечерки. І то з природи річи, але в немалій части також і з тої причини, що ся робота йде на Буковині пиняво.

Ширити Шевченкові ідеали — так се задача тих, що виховують, навчають і просвічують, задача преси і письменників. Що на тім полі зробить ся, видасть овочі, хоч би і згодом. Се робота тиха, неголосна; не все, що робить ся, може дійти до ширшої відомости. Через те — треба сказати — перегляд такої роботи не може бути повний. Бо можна тут подати здебільша тільки випадкові вісти. Така робота, а власне більша її часть не так стоїть під наглядом загалу. В ній більше важить совість одиниці, робітників. За те різні обяви суспільного житя дають свідоцтво тому, чи роблено сю роботу, чи ні. І саме найважнійші сучасні події на Буковині, весь розвій тамошної політичної роботи показує, що серед буковинської інтелігенції не були й не є достаточо розширені Шевченкові ідеали.

Повисший огляд, огляд не маніфестацій, але позитивної праці [„малих дїл“] містить ся в історії культурного розвитку Буковини. Бож і практичну просвітну і політичну діяльність ведеть ся під кличем Тарасових ідеалів, хоч не кождий тай не все здає собі з того справу. Алеж задля свідоцтва про культ Шевченка на Буковині, про плеканє його ідеалів буде досить розглянути найголовнійший вклад у тамошну культурну роботу, розглянути шкільні книжки, популярну літературу, пресу, красне

письменство і літературну критику, на скільки вони відносять ся до Шевченка. І знов не слід входити у зміст покликаних статей. Саме їх число най буде мірою для розширення Тарасових ідеалів.

Отже на тім полі, можна сказати, зроблено на Буковині мало і робить ся мало. В книжках для народних шкіл є вісім виїмків із Шевченкових творів; в книжці для V і VI року науки є довший уступ про жите і значіне Шевченка. В книжках для I і II кл. гімназії, відмінних від галицьких, є надто вже дрібні уривки з „Кобзаря“¹⁾ і якісь фабrikати буїім Шевченкових приповідок; є і по два уступи з його житеписі. Значить, книжка дає притоку, а все дальше в руках доброго учителя.

З популярних книжок у „Буковинськїм календарі“ за 1887 р. надрукована статя про Шевченка і Шевченкова поема „Наймичка“, в однім із дальших річників (1895) „Калина“; в „Православнім календарі“ (продовжене „Буковинського“) за 1914 р. виданім „Руською Бесїдою“ в Чернівцях як 250-ий випуск, є дві статі про Шевченка, багато малюнків з його жита і один виїмок з творів („Ой умер старий батько“). Та сама „Руська Бесїда“ в 1911 р. видала окремим випуском популярно написану статю про поета і вибір з його творів з малюнками і дописками²⁾.

У випусках „Бібліотеки для молодїжи“ певне теж друкували ся уривки Шевченкових творів³⁾, а в 1895 р. появил ся окремий її випуск під заголовком: „Слова правди і науки із поезій Т. Шевченка списав О. Попович“ (150 коротких речень, 3 портрети поета). В „Народній Бібліотеці“⁴⁾ вийшла Шевченкова поема „Невольник“, в діточій Бібліотеці⁵⁾ Кобзарик, вибір із Шевченкових творів.

Добре сповняла свою задачу преса. Побіч вісток про Шевченківські концерти на всіх українських землях, подавала вона і вартнійші промови на концертах, нпр. в „Буковині“ 1891, 1901, 1907 р. і и. Особливож 1896 і 1897 р. подавала „Буковина“ зміст усіх нових праць про Шевченка,} навіть чужомовних, і певне,

¹⁾ В книжці для I кл. (друге виданє!) 7, для II кл. 2.

²⁾ Книжечка Р. Бесїди ч. 222 за лютий 1911 „Кілька слів про жите і твори Шевченка“ розказав Д. Лукіянович. Додано 19 виїмків з думок і поем Шевченкових, пояснених В. Сїмовичем.

³⁾ Комплету „Бібліотеки для молодїжи“ нема в бібліотеці ані у видавця. ⁴⁾ 1911 р. ч. 5.

⁵⁾ 1911 р., видавав Кость Кракалїя.

що ніодна тогочасна українська часопись не робила того в такій власне мірі, як Буковина. Народний Голос в 1910 і 1911 р. присвятив окремі числа пам'яті Шевченка таї були вони зредаговані гарно, цікаво і навчаючо. „Буковина“ і вся українська преса на Буковині взивала до складок на пам'ятник Шевченка, „Руська Каса“ в Чернівцях збирає їх і тепер той фонд виносить 1300 кор.¹⁾ Популярна газета „Руська Рада“ нотувала вістки про Шевченкові обходи, а в III річнику (1900) окрім статі про Шевченка надрукувала зазив до всіх читалень, щоб устроювали у себе Шевченківські вечериці. „Камінярі“, становий учительський двотижневник, надрукували в ювілейний рік 1911 — правда — дуже коротку, але й дуже розумну статю про культ Шевченка таї передрукували з львівського „Учителя“ статю В. Щурата про Шевченків Б у к в а р.

Літературна продукція на Буковині загалом мала таї від невеликого числа тутешніх Українців годі більше вимагати. А в тім, що писало ся, присвячено увагу і Шевченкови. На Буковині появили ся праці трьох перекладчиків Шевченкових творів на німецьку мову: Обріста, Шпойнаровського і Олександра Поповича (jun.). Перший перекладчик був Німець. Подаючи своїй суспільности кільканайцять перекладів²⁾, сказав кілька слів про самого Шевченка. Під впливом об'єдинителя Кириловича, на котрого покликаєть ся в передмові, Обріст уважав Українців Москалями і написав, що між українською і московською мовою (він каже між велико- і малоросійською) менша ріжниця, ніж межі Platt- і Hochdeutsch. Шпойнаровський видав два невеликі томики перекладів, а під текстом дав деякі річеві поясненя. Ол. Попович окрім власних перекладів подає в „Ukrainische Rundschau“ вістки про переклади Шевченкових творів інших авторів, а в послідних річниках того місячника надрукував дві статі про Шевченка: Schevtschenko, der politische Dichter und Künstler³⁾ і „Ein Zaungeist der Romantik“ т. є розбір Шевченкової „Відьми“⁴⁾.

До того огляду нема вже що й додати.

¹⁾ 31 грудня 1913 р. було 1288 К 42 с.

²⁾ Taras Grigoriewicz Szewczenko, ein kleinrussischer Dichter von J. Georg Obrist, Czernowitz, 1870. ³⁾ 1912 ч. 6—7. ⁴⁾ 1913 ч. 2.

ШЕВЧЕНКОВА ПОЕМА „ІВАН ГУС“.

(Перша частина)

Написав ІВАН БРИК.

В розвитку літературної творчості Тараса Шевченка до часу його ув'язнення замітний момент появи поеми „Єретик“ або „Іван Гус“.

В часі, як „ще свіжою силою кипіла кров у Тараса“,¹⁾ коли його талант підняв ся найвисше, коли зпід його пера вийшли твори наймогутнійші силою слова і ідей, заняла ціле єство поета поруч таких творів, як „Сон“, „Н. В. Гоголю“, „Невольник“, „Великий льох“, „Наймичка“, „Кавказ“, „Дружнєє посланіє“, історична стаття Івана Гуса. Се перший твір, в якому Шевченко вийшов поза границі історії і побуту України та Росії, а зачіпив історію відродження інших славянських народів, особливо народа чеського і з його минувшини взяв тему для своєї поеми.

Поема „Іван Гус“ інтересна для нас ще й з іншого боку. В оцінюваню своїх поезій все здержаний і вповні безпретенсіональний поет до поеми „Іван Гус“ відніс ся трохи инакше. В листі²⁾ до П. А. Куліша з 5 грудня 1857 р. пише між иншим: „Чи не найдеш там у панночки хуторяночки в альбомі мого „Івана Гуса“? Добре булoб, як би найшов, а то шкода буде, як пропаде“.

Коли поет не дістав від Куліша бажаної звістки, в листі³⁾ з 26 січня 1858 р. просив його, щоб далі шукав за поемою і додав, що: „Ян Гус“ повинен бути у Василя Вас. Тарнав-

¹⁾ Основа, Птб. 1861, юнь, ст. 29.

²⁾ Основа, Птб. 1862, V, ст. 10. Підчеркнене мною.

³⁾ Основа, Птб. 1862, V, ст. 12.

ського, що жив колись у Потоках Київської губернії. Перероблять його, або знову робить, у мене щось руки не підіймаютьця“. В переїзді з заслання у Петербург в 1858 р. розпитував Шевченко за своїм „Гусом“ і в Москві, як свідчить об тім лист¹⁾ Михайла Максимовича переданий Шевченкови в Петербурзі Г. И. Галаганом: „Приїздив до тебе, по слову твоєму в 9 часов і привозив тобі Гуся²⁾ і твого і нашого, да тебе лебедика вже не застав. Бувай же здоровенький на все добре і пощасти тобі Боже! Посилаю тобі з паном Галаганом твого Гуся...“ В „Записках“ під датою 28 березоля 1858 р. відмітив Шевченко,³⁾ що в готелі Клея зустрів Григорія Галагана: „Він отсе тільки що приїхав з Москви. Він доручив мені листа від Максимовича, вірші, читані за обідом 25 сего місяця, білет на отримання „Русск. Бесѣды“ і мого знайденого в Москві „Єретика“, себ то Івана Гуса. Я був певен, що він на віки пропав“. Під датою 4 цвітня того самого року читаємо⁴⁾ знов: „Каменецький доручив мені усі мої вірші, переписані Кулішем — опріч „Єретика“. Дня 5 цвітня 1858 р. пише⁵⁾ Шевченко Максимовичу: „Получив я од Гр. Галагана все твоє добро. Спасибіг тобі. Єретик мій не ввесь тут; його й половини нема. Подякуй за мене Бутенева і попроси, чи не доставе він де небудь другу половину, а то я без неї нічого не вдію“.

Значить ся, повної поеми не віднайдено, та поет уперто шукав за нею далі. В часі свого пробування в Києві 1859 р. „просиль онъ (т. є. Ш—ко) меня — пише Лобода“) — поискать, не найдется ли гдѣ въ Кіевѣ списка его поэми „Иванъ Гусъ“... Поиски за „Гусомъ“ оказались совершенно безуспѣшными... Въ поискахъ за „Гусомъ“ Шевченко припоминаль нѣкоторыя мѣста изъ этой поэми и мурлыкаль ихъ про себя: но и то, что можно было разслышать, давно улетѣло изъ памяти моей. Помнѣ, что живши еще у о. Ботвинскаго, онъ записаль карандашемъ на клочкѣ бумаги слѣдующіе стихи изъ тирады о папѣ :

¹⁾ М. К. Чалый: Жизнь и произведения Тараса Шевченка, Киевъ, 1882, ст. 126.

²⁾ Підчеркнене мною.

³⁾ Записки або Журнал Тараса Григоровича Грушівського-Шевченка, Кобзарь Тараса Шевченка, ч. III, Львів, 1895, ст. 189, порівн. „Дневникъ“ Основа, Птб. 1862, VII, ст. 22 і М. Чалый: *op. cit.* ст. 128.

⁴⁾ Записки, *op. cit.* ст. 192, Основа, *op. cit.* ст. 25.

⁵⁾ Зоря, Львів, 1896, ст. 87.

⁶⁾ О. Лобода: Мимолетное знакомство мое съ Т. Гр. Шевченкомъ и мои объ немъ воспоминанія, Киевская Старина, 1887, XI, ст. 563—73.

„И на апостольськимъ престоли
 Чернець годованый сыдыть,
 Людскою кровью винъ шинкуе
 И рай у наймы отдае...
 О милый Боже! Судъ твій всеу
 И всеу царствіе твое“.

Ся обставина, що поет шукав і розпитував за „Гусом“, висказував жаль, якби запропастив ся, а в кінці — як се ще побачимо — залюбки читав його своїм приятелям і знайомим, доказує певно й ясно, що сей твір цїнив високо та по повероті з неволі не чув уже в собі сили його переробляти, чи наново компонувати.

Високо цїнили поему „Іван Гус“, припускаю, що чи не найвисше зпоміж усіх творів Шевченка, теж його найблизші приятелі і знайомі. „О Шевченкѣ розказывають чудеса. Онъ, говорятъ, написалъ поему „Іоаннъ Гусъ“ и множество стихотвореній, которые Малороссіяне знаютъ уже наизусть“ — писав¹⁾ П. А. Куліш Осипу М. Бодянському з Петербурга 23 мая 1846 р.

З початком грудня 1857 р. одержав Шевченко від Куліша „Оповідання“ Марка Вовчка з письмом,²⁾ з якого уважаю потрібним подати те, що відносить ся до поеми „Іван Гус“: „Пишуть до мене із Москви, щоб у московському журналі³⁾ що небудь твоє напечатать. Не квап ся на сев, мій голубе, до якого часу. Одно, що тобі треба спростувать дорогу до столиці, а друге — з великою увагою треба тепер роздивляться, що печатать, а що й придержать. Слава твоя писательна тепер у зеніті, то вже треба оглашати себе голоснійшим ділом, а не аби яким. Послі 1847 року ждуть от тебе земляки річей великих, а послі вже й малими до їх обізвесся. От як би Гуса ти згадав, або наново скомпонував. Ми знаємо тільки початок:

Кругом тіснота і неволя,
 Народ замучений мовчить,
 А на апостольським престолі
 Чернець годований сидить...

¹⁾ А. Титовъ: Письма П. А. Кулѣша къ О. М. Бодянскому, Русскій Архивъ, 1892, III, ст. 293.

²⁾ М. К. Чалый: Жизнь и произведения, op. cit. ст. 106—7. Підчеркнене мною.

³⁾ „Русская Бесѣда“.

Людською кровію шинку
 І рай у найми оддає...
 Царю Небесний! Суд твій всує
 І всує царствіє твоє!

У 4-ій книжці Р. Бесѣди єсть де що про Гуса, прочитай та й виведи свою красну мову про його“.

В иншій листі¹⁾ писав Куліш: „Твої „Неофіти“, брате Тарасе, гарна штука, да не для друку!... Так то, брате, инша була б річ, як би ти докінчав Гуса, там би тобі було де розгулятьця; а панство таке ледарь, що ізневажає скільки хочеш — усяке скаже спасибі. Тут же й лицарство у тебе під боком, а вассали, а славяне з німцями, а жидова грошовита — широка вийде поема“.

А. Чужбинський подав у своїх споминах²⁾ ось яку оцінку „Івана Гуса“: „Дивныя вещи были (тогда) у Шевченка. Изъ большихъ въ особенности замѣчательны: Іоаннъ Гусъ, поэма и мистерія безъ заглавія.³⁾ Въ первой онъ возвысился, по моему мнѣнію, до своего апогея, во второй, уступавшей Гусу по содержанию, онъ разсыпалъ множество цвѣтовъ чистой украинской поэзіи“.

Микола І. Костомарів в письмі⁴⁾ редактору „Русской Старины“ М. І. Семевському з дня 9 грудня 1879. писав про своє познайомленє з Шевченком, а згадуючи про відвідини поета у нього літом 1846 р. пише: „...„Мы сидѣли въ садикѣ, находившемся при дворѣ Сухоставскихъ. Былъ очаровательный весенній день, цвѣли въ полномъ цвѣту вишни и сливы, расцвѣтать начинала сирень, завязывались цвѣточныя почки на яблоняхъ и грушахъ, пѣли птицы — никогда не забуду я этого дня. Шевченко принесъ съ собою въ карманѣ нешитую тетрадь своихъ никдѣ еще ненапечатанныхъ стихотвореній, читалъ ихъ, довелъ меня до совершеннаго восторга и оставилъ свои произведенія у меня“.

Подібний спомин лишив Костомарів про Шевченка і в своїй автобіографії:⁵⁾ „Тогда⁶⁾ была самая дѣятельная пора его та-

1) М. К. Чалый, Жизнь и произведения... ст. 117.

2) Воспоминания о Т. Г. Шевченкѣ А. Чужбинскаго, СПб. 1861, ст. 13.

3) „Великий льох“.

4) Русская Старина, 1880, т. XVII, ст. 598.

5) Литературное наследіе, СПб. 1890, ст. 63.

6) С. в. в 1846-р.

ланта, апогей его духовной силы. Я съ нимъ видался часто, восхищався его произведениями, изъ которыхъ многія, еще неизданнїя, онъ далъ мнѣ въ рукописахъ“.

Що се були за твори, того Костомарів не каже, однак певне, що се були найцінніші твори Шевченка, написані до 1846 р. Думаю, що зовсім не розійдемо ся з правдою, коли приймемо за факт, що між творами, які так захоплювали, одушевляли Костомарова, які казали Костомарову високо цїнити талант Шевченка, на одному з перших місць треба покласти „Івана Гуса“.¹⁾

Лублікації і редакції поеми.

Перший раз — ще за життя Шевченка — появил ся в друку повний текст²⁾ „Посланія Шафарикови“ п. з. „Посланіє Славному П. І. Шафарикові при поемі „Іванъ Гусъ, або Еретику“ в Основі, Птб. 1861, I, ст. 2—4. В тому ж журналі в кн. VIII, ст. 15—16 випечатано з поеми: „Частина поеми Еретику Іванъ Гусъ“ від слів „Кругом неправда і неволя“ аж до „Пішов молиться вірний Гус“, значить ся цїлу частину I.

В 1863 р. видано у Відні літографований автограф Шевченка, що містить повний текст „Посланія“ і початок I частини поеми до слів „И рай у найми отдае, Небесный Царю!...“ з допискою Василя Білозерського: „Власноруччя (автографъ) незабутнєго Українського Кобзаря, Тараса Григоровича Шевченка у „Народній Домъ“ на незабудь складае Українець Василь Білозерський, 29 січня 1863 року. Питербурхъ“. Тож самою рукою під „Шафарикови“ дописано „посилаючи ёму поему: Іванъ Гусъ“ (ст. 90), під кінцем Посланія: „Оповідаять свідки, що П. Шафаріку, читаючи оце посланіє Шевченкове, плакавъ вдячними слезами“ (ст. 92); під Шевченковим: „Изъ поеми Еретику“ дописано „Іванъ Гусъ“ і по „Небесный Царю!“ — „судь твій всуе, И всуе царствіє твое!“ Варіанти дає текст львівської „Правди“ за рік 1873, де видруковано першу частину поеми

¹⁾ Що Шевченко любив читати знайомим „Гуса“, порівн. ще споминки Асоченського в час. „Домашня Бесѣда“ Птб. 1861 р. (О. Кониський, Тарас Шевченко-Грушівський, т. I, ст. 203.

²⁾ В. Доманицький: Критичний розслід над текстом „Кобзаря“ Шевченка, Київская Старина, 1906, X, ст. 221 зазначув хибно, що „тодіж видруковано вперше тільки початок „Посланія“.

з додатком поезії „Світе ясний, світе тихий“ як майбутньою органічною частиною „Єретика“ з такою інтересною приміткою: „Подаємо у сѣму н-рі одну, а у другому подамо ще другу частину из доси єще нігде недрукованої поеми Тараса Шевченка „Иван Гус“, пересланої поетом славному Шафарикови. Першу частину чули ми перед 10 літами і запам'ятали собі деякі варіанти, котрі також тутки наводимо. Початок зв'язний буде и нашим читателям, бо був у нас вірно після рукописи поета відфотографований. Коли б єще у кого переховувалась яка частина сеї поеми, то просимо сердечно переслати відпис вї у редакцію Правди“. („Правда“, Львів, 1873, ч. 15, ст. 509—511). В сьому ж журналі ч. 16, ст. 542—544 появилася перший раз друком II частина поеми „Папска булля“ цїла і сам початок частини III до слів: „Мов сарана вкрили“.

Доманицький завважав,¹⁾ що автором примітки, а через те і тим чоловіком, що подав варіанти поеми є д. Юліян Романчук.²⁾

Варіанти в пражському Кобзарі з 1876 р., де ще в примітках подано деякі відміни з якогось иншого рукопису.

Вельми заслуженому авторови біографії Шевченка Ол. Кониському³⁾ поталанило добути у Льва Жемчужникова, артиста, етнографа і одного з найщиріших приятелів поета три переплетені манускрипти на почтовому папері. Третя книжочка містить „Єретика“ (частину вже знану). В сій книжочці слідні поправки і додатки, зроблені запевне рукою Шевченка, отже і „Єретик“ був по думці О. Кониського поетом сконтрольований. Се є й варіанти I і II частини поеми (без Послання) оголошені Кониським у студії „Варіанти на декотрі Шевченкові твори“.

Варіанти „Послання“ і поеми частин I, II і III, до слів „мов сарана вкрили“ з рукопису Петра Івановича Бартенева, видавця

¹⁾ *op. cit.* К. Ст. 1906, X, ст. 221.

²⁾ Я звернув ся до д. Ю. Романчука по близші дані та дістав від нього інформацію, що рукопис Гуса вручив йому проф. Іван Верхратський. На мою просьбу подав мені недужий проф. Верхратський поясненє: „Рукопис Гуса дістав я від неб. Рожанського Гната, мого друга, 1873 р. Окрім сего я ще бачив манускрипт „Кавказ“ у мого швагра Стрільбицького, священника в Більчи Золотім (коло Заліщик) р. 1861. На ньому Шевченко не був підписаний.

³⁾ Варіанти на декотрі Шевченкові твори, Записки Н. Т. ім. Шевченка, т. 33, ст. 3.

„Русского Архива“ з поправками поробленими власноручно Шевченком, оголошені д. Ол. Новицьким.¹⁾

Повний текст поеми найдено що-йно в 1906 р. в архиві Департаменту Поліції, т. званого III Одтѣлення в Петербурзі серед паперів, забраних поетови при арештованю 5 цвітня 1847. р. Редакція журналу „Былое“ Птб. 1906, № 6 перша видрукувала незнану досі частину поеми від слів... „Як та гальчъ поле крылы, Ченьци повалылы...“ аж до кінця з захованем правопису оригіналу („Правописаніе подлинника нами точно сохрaнено“)²⁾. Редактор журналу „Былое“ пояснював, що „вмѣстѣ со многими другими стихотвореніями поэма находится въ начисто переписанной самымъ Шевченко и, очевидно, приготовленной имъ къ печати книгѣ стихотвореній. Книга эта озаглавлена „Три літа“³⁾.

В. Доманицький,⁴⁾ що мав нагоду скористувати ся матеріялами, що їх здобули з архиву Департаменту Поліції д. П. Е. Щоголев, редактор журналу „Былое“ і Я. П. Забіла, ставить справу зовсім інакше. Рукописів найдено три. Один під заголовком „Три літа“, що має в собі 24 поезії (без Єретика), написані в протяжі трьох літ: 1844—1846 (зачислюючи сюди й „Розриту могилу“ з датою 9/X 1843). Сей зшиток, як знати, Шевченко мав задля себе, а не задля цензури. Другий зшиток, виготовлений на початку року 1847 задля цензури, містить у собі поезії „Лілея“, „Русалка“ і „Осика“ (Відьма) — з передмовою. Нарешті третій зшиток — має в собі повний текст „Єретика“ або „Івана Гуса“. Так само поставлена справа і в Доманицького „Критичнім розсліді“⁵⁾.

Повний текст поеми появил ся вперше друком у Кобзарі, виданім Доманицьким у Петербурзі 1907. р.

Хронологічно ставить В. Доманицький⁶⁾ редакції у такому порядку: а) що до „Посланія“, то найдавніша та, що

¹⁾ Записки Н. Т. ім. Шевченка, Львів, 1913, кн. III, ст. 172—6.

²⁾ З „Былое“ перепечатав кінець поеми „Літер. Наук. Вістник“ 1906, т. XXXV, ст. 185—6 з поправками деяких похибок, які по думці редакції вийшли як не з недбалости, то може з того, що „копіст, не володіючи добре українською мовою, декуди кепсько копіював текст і через те наробив помилок“.

³⁾ „Былое“, ор. cit. ст. 1.

⁴⁾ Передмова до першого видання, Кобзарь, друге видання, СПб. 1908, ст. XII.

⁵⁾ ор. cit. К. Ст. 1906, ноябрь, декабрь, ст. 340—41.

⁶⁾ Критичний розслід, ор. cit. К. Ст. 1906, октябрь, ст. 221—2.

в пражському Кобзарі, далі — рукопис Департаменту Поліції, потім — літографованого видання 1863,¹⁾ і найпізнійша — Кожанчикова; б) що до самої поеми, то: 1) рукопис Департаменту Поліції, 2) копія Жемчужникова, 3) близько до неї — та копія, що в примітках у „Правді“, хоч та, що в „Правді“, пізнійша; далі 4) автограф музею Тарновського,²⁾ потім в кінці 5) пражського Кобзаря. Рукопис Бартенева в „Посланню“ підходить найближше до пражського Кобзаря, а в самій поемі до рукопису Департаменту Поліції³⁾.

Час написання поеми.

До переважного відкриття рукопису цілої поеми „Івана Гуса“ в архіві Департаменту Поліції звісна була тільки дата „Послання“, означена днем 22 ноября 1845 року в Переяславі; щож до самої поеми, то мали ми менше або більше імовірні здогади.

В 24 день березія р. 1845 Шевченко виїхав з Петербурга на Україну. По дорозі спинив ся в Москві, відки виїхав у кінці березія. Ол. Кониський⁴⁾ приймив за певне, що ще до великодних свят приїхав поет до Києва, звідсіль перед святами їздив по Київщині, а через Васильків, Білу Церков і Лисянку прибув на свята в село Будища до якогось свого знайомого. Тут він і святкував. В п'ятницю під вечер, гуляючи по парку, він почав згадувати минуле України: „Йому було весело і приємно, його хвилювали сумні, задушєвні наші історичні думи; від був зачарований іми; він переняв ся їх сумним тоном, пішов в свою світличку, взяв папір і написав епіграф до першої частини своєї нової поеми. Епіграф взяв з думи про Олексія Поповича „По морю синьому, по каменю білому“. Потім ліг на ліжку і віддав ся споминкам про своє життя в академії, так щиро віддав ся, що аж заплакав: „сльози оповили, воскресили його“. Він зненацька почув у собі ту свіжу силу духа, що вдатна в нашому виображенню чудо сотворити. Перед ним

¹⁾ Ол. Новицький хибно подає рік 1867. — Записки Н. Т. ім. Шевченка, Львів, 1913, кн. III, ст. 175.

²⁾ Від слів „Розбойники, людоїди“ до кінця частини I. Копія перших 7 рядків того самого автографу єсть у паперах В. І. Науменка.

³⁾ Ол. Новицький, ор. cit. З. Н. Т. ім. III-а, 1913, кн. III, ст. 175.

⁴⁾ Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя т. I, ст. 150—51, порівн. „Капитанша“ К. Ст. 1887, IV, ст. 589.

повстав чудовий, прекрасний мир захватних, найграціозніших видінь. Він бачив, він мацѣв ті чарівні видіння, він чув небесну гармонію, він почував, що в йому воскрес дух живої пісні святої. Трохи заспокоївшись, він взяв ся за роботу. Певна річ, за написання поеми і в середу на проводах вже перед світом написав останній вірш; положив перо, зітхнув, перехрестив ся і мовив: „Слава тобі, Господи!“ і хотів заснути, але не заснув. Очевидно, що писання поеми переймало всю душу, всі нерви поета“.

„На превеликий жаль, каже далі Ол. Кониський,¹⁾ запевне не відаємо, яка то була поема. Можна тільки гадати, що то був „Єретик, або Іван Гус“.²⁾ До такої думки прихожу я, уважаючи, раз — на обставини, серед яких поета переняло натхненне (весна, дивна природа, історичні думи, страсна п'ятниця, потім великдень; відповідне їм богослуження з піснями і молитвами, що хоч у кого переймають увесь духовий організм, оживляють і високо підносять дух), а вдруге на те, що, як каже Чужбинський,³⁾ Шевченко літом того-ж року читав йому „Єретика“...⁴⁾ З того виходило би, що поему „Іван Гус“ написав Шевченко в цвітні 1845 р. В статі „Проба хронології творів Т. Шевченка“⁵⁾ склонював ся Ол. Кониський перенести час написання поеми навіть на рік 1844, з тим однак застереженням, що ще ні „Великий льох“, ні „Іван Гус“ мабуть тоді не були викінчені. Автограф „Єретика“ знайдений в архіві Департаменту Поліції носить дату 1845, 10. X, С. Мар'їнське,⁶⁾ чим і питане про час написання поеми остаточно рішене.

В дальшій часті своєї розвідки постараю ся виказати, що до цвітня 1845 р. не можна ніяким робом віднести і якоїсь підготовної, пробної, неповної редакції поеми, приймаючи, що 10/X явила ся остання її редакція.

Ні з самим здогадом Ол. Кониського, ні з довільністю його аргументації нема потреби сьогодні розправляти ся, а коли я уважав за відповідне дотичне місце навести, то тільки тому, щоб показати, як високо ставив „Гуса“ також і вельми

¹⁾ оп. cit. т. I, ст. 151.

²⁾ підчеркнене мною.

³⁾ „Воспоминання“, ст. 13.

⁴⁾ Ол. Кониський: Тарас Шевченко-Грушівський, т. I, ст. 151.

⁵⁾ Записки Н. Т. ім. Шевченка, 1895, VIII, ст. 15.

⁶⁾ Кобзарь, Птб. 1908, ст. 201.

заслужений житеписець Шевченка, та щоби будучі біографи його похибку справили.

Натомість не від річи буде приглянути ся ближше віродостойности спомину Чужбинського, раз із огляду на се, що то спомин, і то спомин чоловіка, з яким поет добре знав ся, а відтак ще й тому, що зі споминами Чужбинського прийдець ся нам ще зустрінути ся, а тоді і їх віродостойність буде для нас немалої ваги.

До літа 1845 р. відніс А. Чужбинський¹⁾ отсей спомин: „По возвращеніи на родину я встрѣтился съ Т. Г. въ уѣздномъ своемъ городѣ, чрезъ который онъ проѣзжалъ изъ Миргорода, гдѣ сошелся съ Л-мъ.²⁾ Шевченко хлопоталъ о подорожной... Я предложилъ Шевченку заѣхать ко мнѣ, погостить день, другой, а потомъ обѣщаль доставить его куда надобно. Онъ спѣшилъ къ З...му,³⁾ но тотчасъ же принялъ мое предложеніе и отправились въ Исковци“. Тодіж мав Шевченко читати „Гуса“.

Другий раз „зимой мы съѣхались у З...кихъ. Шевченко былъ у нихъ какъ свой и съ удовольствіемъ проживалъ въ ихъ гостепріимномъ домѣ“.⁴⁾

„Но сошлись мы съ Т. Г. тѣснѣе въ 1846 г. Однажды неожиданно заѣхалъ онъ ко мнѣ передъ масляницей — блѣдный и съ обритою головою по случаю недавной горячки... Въ этотъ и послѣдній разъ — онъ заѣхалъ ко мнѣ въ Исковци съ цѣлю пригласить меня сопутствовать ему по Малороссіи“.⁵⁾

Коли приглянути ся тим уривкам споминів, то перш усього треба звернути увагу на се, що по словам Чужбинського Шевченко „сошелся“ з Лукіяновичем у Миргороді, коли в дійсности у Лукіяновича в С.-Маріїнськѣм Шевченко написав і „Гуса“ і „Невольника“ що-йно в жовтні 1845 р. В кінци припускаю, що Шевченко і Чужбинський були ще за мало знайомі, щоб поет міг зараз тоді читати йому свої твори. Думаємо, що Чужбинський зробив похибку тим, що записку про читанє Шевченком „Гуса“ зареєстрував під роком 1845 літом, замість віднести се на час останнього побуту Шевченка в Ісківцях 1846 р. в лютім, коли Ш—ко заїхав до нього з власної ініціятиви і то вже як до попередно знайомого. Тоді міг поет „Гуса“ читати, а є велика

¹⁾ Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ А. Чужбинскаго, СПб. 1861, ст. 13.

²⁾ Лукіяновичем.

³⁾ Закревському.

⁴⁾ *op. cit.* ст. 14.

⁵⁾ *op. cit.* ст. 17—18.

імовірність, що читав його справді. В студіях над творами Шевченка першорядне значіне має і найдрібніша житєписна подробиця, головнo що до питання про людей і обставини, з якими поет зустрічав ся, серед яких жив, а які чи безпосередно, чи посередно могли мати вплив на напрям і обсяг його освіти, на прояснюване і повставане його поглядів і ідей. Звіснож, що в того рода питаню великої ваги є хронологія творів Шевченка.

Сї моменти набирають особливого значіня з огляду на такий твір, як „Іван Гус“. Годить ся зазначити, що студії над сим твором стали можливі що-йно з хвилею установлення, понад усякий сумнів, часу його написаня.

За підклад до своєї студії беру поему видану В. Доманицьким у Кобзарі СПб. 1908, ст. 191—201.

Посланіє славному Л. І. Шафарикові.

Поему „Єретик“ або „Іван Гус“ присвятив Шевченко П. І. Шафарикови, що й виразно зазначене в рукописі, пересланім Шафарикови: „Посвященіє поеми „Єретик“ Шафарикові“. ¹⁾ Посланіє попереджує поему (ст. 191—3).

Заки перейдемо до розсліду „Посланія“, застановимо ся над питанєм, яке виринає само з себе, а саме, що і з яких жерел міг знати Шевченко про Шафарика, чому як раз йому присвятив свою цінну поему і під чийм впливом се зробив?

Імя Шафарика поза тісним кружком людей, що гуртували ся коло Кеппена, Шишкова, Сперанського і кількох учених спеціялістів, ще в першій половині 30-их років ХІХ ст. було в Росії незвісне. ²⁾

З другою половиною 30-их рр. імя Шафарика стає уже звісним у Росії через переклади його праць, оцінки їх росій-

¹⁾ Кобзар, Прага, 1876, I, ст. 180.

²⁾ Коли в першій половині 30-их рр. Михайло Погодін розпочав був акцію для матеріальної підмоги Вука Караджіча і Шафарика, дістав від Краєвського відповідь: „Охотно примемся здѣсь собирать деньги въ пользу Шафарика. Скажите хорошенько, толковѣе, яснѣ нашимъ боярамъ, кто сіи Шафарикъ и Вукъ, чѣмъ они занимаются, что сдѣлали, въ чемъ нуждаются. Пришлите это ко мнѣ, а я черезъ Одоевскаго, Пушкина, Віельгорскаго пушу въ ходъ по разнымъ угламъ“. (В. А. Францевъ, Очерки по исторіи чешскаго возрожденія, Варшава, 1902, ст. 204.

ськими ученими, переписку, офіційальні донесеня М. Погодіна і інших російських учених із наукових подорожий до Чех та наукових занять у Празі.

В урядовім звіті міністрови Народної Просвіти звернув М. Погодін увагу на значіне праці Шафарика на полі словянської давнини,¹⁾ що переведе „рѣшительную реформацію въ исторіи и положитъ твердое основаніе частнымъ исторіямъ славянскихъ племенъ“ в супереч німецьким історикам, котрі „имѣють до сихъ поръ какое-то непонятное отвращеніе отъ славянскаго и печатають объ этомъ всемірномъ народѣ такъ, что читать стыдно за нихъ“. Письмо було видруковане в Журнал-ї Министерства Нар. Просв. за рік 1835.²⁾

В „Наблюдател-ї“ з р. 1836, V кн. 2 Погодін оголосив програму „Словянскихъ Древностей“, а Кеппен подав об сім творі звістку в Ж. М. Н. Пр., 1836 р. XI.³⁾

Прихильну і сердечну оцінку „Слов. Древн.“ подав Осип Бодянский у вступі до перекладу статі Шафарика п. з. „Мысли о старобытности славянъ въ Европѣ“ (Московскій Наблюдатель за 1836 р.). Бодянский назвав сей твір плодом „многочѣтныхъ, изумительныхъ и добросовѣстныхъ трудовъ, огромной учености, свѣтлаго взгляда, рѣдкаго критицизма и образомъ простаго, естественнаго и увлекательнаго разсказа столько близкаго, роднаго сердцу каждаго славянина“.⁴⁾

В журн. „Русскій историческій Сборникъ“ 1837, т. I, появил ся переклад студії: „Подобіе (статуя) Чернобога въ Бамбергѣ, П. Шафарика, перев. съ чешскаго М. Погодина“.

В 1837 р. вийшли у світ: „Slovanské Starožitnosti. Sepsal Pavel Josef Šafařík. V Praze 1837“ і російський переклад: Словянскіе древности, сочиненіе П. І. Шафарика. Переводъ съ чешскаго І. Бодянскаго. Издано М. Погодинымъ. Т. I, кн. 1 і 2, Москва 1837, 3 кн. 1838. У вступі називає Бодянский „Слов. Древн.“ „превосходнымъ твореніемъ, проливающимъ новыи свѣтъ

¹⁾ Розуміти *Slovanské starožitnosti*, в рос. перекладі „Славянскія Древности“. А. Благовенщенскій пише Ганці з Петербурга 5 марта 1833 р., що „имена Колляра, Ганки, Юнгмана, Челяковскаго, Палацкаго, Негедли и т. д. въ нашемъ литературномъ мірѣ стали такъ извѣстны, какъ имена Державина, Пушкина, Жуковскаго, Карамзина, Калайдовича, Кеппена, Востокова и т. д.“ (Письма къ Ганкѣ ст. 98.

²⁾ В. Францевъ, Очерки, оп. cit., ст. 208.

³⁾ В. Францевъ, Очерки, оп. cit. ст. 211.

⁴⁾ В. Францевъ, оп. cit., ст. 223, 224.

на Исторію всѣхъ вообще Славянъ, и вчастности на Исторію Руси“, а про самого автора пише: „Имя сочинителя, П. І. Шафарика, извѣстнаго въ ученѣмъ Славянскомъ мѣрѣ самобытною, глибоною и основательностію своихъ мыслей, огромной, изумительной ученостію, свѣтлостію взгляда, здравой и безпристрастной критикой, строгимъ и вмѣстѣ яснымъ, естественнымъ, простымъ и чрезвычайно увлекательнымъ образомъ изложенія, имя сочинителя, уважаемаго знатока Славянскихъ языковъ, Славянской словесности, дѣписанія и древностей, неутомимаго узслѣдователя и благоразумнаго поборника всего Славянскаго, съ непримѣрнымъ самоотверженіемъ и пожертвованіемъ трудящагося на избранномъ имъ поприщѣ, не смотря на возможнаго рода непріятности и стѣсненія, ручается за достоинство, въ высокой степени занимательность и отчетливость его изысканій“ (V—VI).

В журн. „Библіотека для чтенія“ за 1837 р. помістив Сенковський неприхильну і їдку оцінку „Слов. Древн.“ В обороні Шаф—а став в Ж. М. Н. Пр. 1837 р. В. В. Григорев з обширною критикою, де на вступі пише:

„Разработкою и изслѣдованіемъ ихъ (себто „Слов. Древн.“) занимались преимущественно, если не исключительно, только ученые нѣмцы или неученые славяне. Нѣмцы не могли написать объ этомъ предметѣ ничего дѣльнаго потому, что не знали ни языковъ, ни духа народовъ славянскихъ“.¹⁾ В другій статі в Ж. М. Н. Пр. 1838 р. подав той сам автор короткий огляд I ч. кн. 2 „Слов. Древн.“.

В обороні Шаф—а виступив теж А. Д. Галахов у „Литер. Прибавленія къ Русскому Инвалиду“ з р. 1837. В Ж. М. Н. Пр. з 1837 р. подав Прейс переклад I, ч. 1 кн. § 11.²⁾ Неприхильна оцінка Буткова появила ся в журн. „Сынъ Отечества“ з 1839 р.

Побіч порекладу „Слов. Древн.“ і звязаної з сим твором наукової дискусії являють ся в російських журналах і переклади іншихъ праць Шафарика.

Перші переклади вийшли зпід пера Українця і першого славіста Росії Осипа Бодянського. В другім з черги своїмъ письмі³⁾ до Шафарика з 23/8 1836 писав Бодянський: „Заключая это

¹⁾ В. Францевъ, Очерки, оп. cit. ст. 226.

²⁾ idem, ст. 213.

³⁾ В мене копія з оригіналу в Музею чеського королівства. При тім сердечно дякую незвичайній прихильности, якої я зазнав від бібліотекаря і проф. унів. д-ра Ченека Зібрта в 1910/11 рр.

письмо, скажу Вамъ, что всѣ Ваши историческія изслѣдованія, помѣщенныя въ часопись Чеш. Музея 1833—35 г. переведены мною и напечатаны въ здѣшнихъ журналахъ именно: Přehled neum. lit. Illyr. slow. и Přebhl. pramen. st. hist. slow. въ IX, X, XI и XII Телескопа; O nar. km. Skyth. и Myšl. o starob. slow. w Eur. въ VIII и IX Московскаго Наблюдателя. O nar. km. litew. будетъ помѣщ. въ одномъ изъ слѣдующихъ Телескопа...“.

В журн. „Русскій историческій Сборникъ“ 1838, I, кн. 4 была помѣщена статья: „Славянскія племена въ нынѣшней Россіи, (изъ Шафарика:) съ чешскаго I. Бодянскаго. „Шафарикъ самъ желалъ — слушно завважав проф. Францев¹⁾ — познакомить русскій ученый міръ съ своими трудами, такъ какъ ему, казалось, что въ Россіи о немъ мало или почти ничего не знаютъ. Съ этою цѣлью онъ посылаетъ съ первымъ письмомъ (26 сент. 1835 г.) къ Погодину свою біографію и оттиски статей изъ Часописи Музея. „Быть можетъ, вы найдете возможнымъ перевести нѣкоторыя изъ нихъ на русскій языкъ и напечатать? — спрашиваетъ онъ Погодина. Возможно, что Бодянскій принялся за переводъ ихъ по порученію или указанію Погодина“.

Другимъ з ряду більшимъ твором, що причинив ся до спопуляризованя імени Шафарика в Росії, се його „Slovanský Národopis, sestavil Pavel Josef Šafařík. S Mapprou. W Praze 1842, вид. I і II“. По російськи: Славянское Народописание, составленное П. I. Шафарикомъ. Переводъ съ Чешскаго I. Бодянскаго. Съ картою, Москва 1843.

В „Москвитянин-ї“ з 1842 р. ч. 7, подав Погодин першу звістку про Národopis, а в ч. 9 тогож журналу поміщує статистику славянських народів, п. з. „Народочисленіє Словенскихъ племенъ въ Европѣ по Шафаріку“. Короткий рефератъ про Národopis подала „Денниця“ Дубровського з 1842 р., за чим послідувала повна одушевленя оцінка. Переклад Národopis-у появил ся в „Москвитянин-ї“ з 1843 р. кн. I—V. Прихильну оцінку твору подав I. Срезневський в Ж. М. Н. Пр. 1843, XXXVIII.

Належить занотувати ще малу полеміку по поводу карти славянських народів, зведену М. Максимовичем і Бодянським в „Москвитянин-ї“ з 1843 р. ч. 2, 5, 10. Інтересна і для нас важна оцінка Národopis-у, написана О. Бодянським у вступі до його перекладу: „Славяне дождались своего Народописанія

¹⁾ В. А. Францевъ, op. cit. ст. 213, зам. і Славянскія древности т. I, кн. 1, вступ Бодянского, ст. V.

отъ самого Шафарика, перваго современнаго историка ихъ „давно прошедшихъ дней, преданій старины глубокой“, перваго знатока и двигателя славянства у западныхъ и южныхъ собратій нашихъ... Дѣло въ „землеvidъ“ (картѣ), представляющемъ жилища нынѣшнихъ славянъ. Тутъ „приди и виждь,“ и потомъ „иди въ домъ твой съ миромъ и къ тому не согрѣшай выше!“ Тутъ-то славяне въ первый разъ очутились въ одномъ видимомъ семействѣ дѣтьми одной матери.... Впрочемъ, произведеніе его, и въ теперешнемъ своемъ видѣ, безъ сомнѣнія, останется „настойной книгой“ каждаго Славянина“ (ст. V—VI).

Рівнобіжно з оцінкою наукових праць Шафарика явили ся в журналах і більш інтимні його характеристики як чоловіка, писані людьми, що мали нагоду познайомити ся з ним особисто. Уже Погодін при нагоді висилки виїмків із листів Шафарика писав редактору Ж. М. Н. Пр. 1836 р.: „Вашимъ ученымъ читателямъ, вѣрно, будетъ пріятно познакомиться поближе съ этимъ необыкновеннымъ писателемъ, въ которомъ не знаешь, кому удивляться больше: челоvѣку, гражданину или ученому, — съ препятствіями, кои предстоятъ на пути его, съ тѣмъ великодушіемъ, коимъ онъ побѣждаетъ ихъ, съ его любовью къ русской исторіи и литературѣ, съ безкорыстною преданностію наукъ“.¹⁾ Кеппен, містячи частину письма Шафарика в Ж. М. Н. Пр. 1836 р., клонив голову перед „прекрасной душой Шафарика, который ниществуеть во имя науки“.²⁾

В 1838 р. познайомив ся з Шафариком у Празі Т. Н. Грановський, котрий писав: „Я не знаю, чему дивиться болѣе въ Шафарикѣ: его великой учености или его великому характеру. Онъ не просто бѣдный челоvѣкъ, а буквально не знаетъ сего дня, что завтра будетъ вѣсть. Мы удивляемся самоотверженію, съ какимъ нѣмцы отдаются наукѣ, но у Шафарика это еще удивительнѣе, потому что его, кромѣ бѣдности, даютъ тысячи другихъ обстоятельствъ, которыхъ въ Германіи нѣтъ. И при всемъ томъ онъ спокоенъ и твердъ.“³⁾ Тепло і з певним пієтизмом відізвав ся про Шафарика І. Срезневський з приводу оцінки Národopis-у в Ж. М. Н. Пр. з 1843 р.: „Кто изъ читателей не знаетъ имени Шафарика, этого великана современной

¹⁾ В. А. Францевъ, *op. cit.*, ст. 204.

²⁾ *idem* ст. 200.

³⁾ В. А. Францевъ, *op. cit.*, ст. 202.

славянської ученості; хто ізъ тыхъ, которые читали его сочиненія, не стали его глибоко уважать за изумительное трудолюбіє, съ какимъ онъ такъ терпѣливо собиравъ отовсюду нужныя свѣдѣнія, за благородную отчетливість, съ якою старався передавать ихъ читателямъ; хто ізъ тыхъ, которые имѣли случай узнать его лично, не полюбили его, узнавши въ немъ челоуѣка, какихъ немного и между самими скромними учеными; не принявъ въ немъ душевнаго участія, припоминаючи, какъ онъ цѣлую жизнь боролся съ судьбою, терпѣвъ нужду, болѣвъ духомъ и тѣломъ и въ боротьбѣ не павъ, не измѣнивъ своему призванію! Можно не соглашатися съ нимъ въ мнѣніяхъ, можно находить недатки въ его сочиненіяхъ, но трудно стати съ нимъ рядомъ, и нельзя его не почитать, не учиться ізъ его жизни и книгъ, какъ вести себя на литературномъ и ученомъ поприщѣ, чтобы внутрєнно быть довольнимъ и другими и собою“.¹⁾

З іменем Шафарика знайомили Росію його листи до Погодіна в Ж. М. Н. Пр. з 1837. р., листи Бодянського до Погодіна, урядові звіти, листи Касторського в Ж. М. Н. Пр. 1838 р.

З поданого нами матеріялу бачимо, що імя Шафарика, характеристики його як ученого і чолоуіка, оцінки його наукових творів явили ся в російських журналах уже в другій половині 30-их років. Сей час покривав ся вповні з часом, коли Шевченко під проводом своїх приятелів і знайомих, а відтак і самостійно, працював над поглибленєм своєї освіти, свого знання. Познайомивши ся з Шевченком 1836. р., Сошенко перший піклував ся про освіту поета і давав йому лектуру будьто сам, будьто за порадою Гребінки.²⁾ Гребінка — по свідощтву І. М. Сошенка — „стала часто приглатать Тараса къ себѣ, давала ему для чтенія книги, сообщала разныя свѣдѣнія и проч“.³⁾ Шевченко дуже пильно читав і працював над собою: „Пробывъ цѣлый день на работѣ взятой хазяиномъ съ подряда и состоявшей въ покраскѣ оконъ, потолоковъ, а иногда и заборовъ, ночью забравшись на чердакъ, онъ постоянно читалъ все, что ему попадалось въ руки. А память у него была изумительная“.⁴⁾

¹⁾ В. А. Францевъ, *op. cit.* ст. 340—41.

²⁾ О. Кониський, *op. cit.* т. I, ст. 68, „Художникъ“ К. Ст. 1887, I, ст. 18.

³⁾ Сава Ч., Новые матеріялы для біографіи Т. Г. Шевченка, Основа, V, ст. 54.

⁴⁾ Сава Ч., Новые матеріялы *op. cit.* ст. 55, М. К. Чалый, Жизнь, *op. cit.* ст. 23.

Як же Шевченкови куплено 22 цвітня 1838 р. волю, коли відчинили ся перед ним двері Академії, став він найлюбійшим учеником і товаришем-приятелем Брюлова, чоловіка з великим розумом і високою освітою. Тодіж працював над собою далі, користаючи головно з бібліотеки Брюлова. „У Брюлова „порядочная своя бібліотека“, так що „недостатка въ чтеніи нѣтъ“. ¹⁾

Те саме замилуване до читання, до дальшої праці над самообразованием не покинуло Шевченка і підчас побуту його на Україні, на що подали свідощтва Чужбинський,²⁾ Куліш,³⁾ Козачковський.⁴⁾

Що тодіж попадали в руки Шевченка теж і біжучі російські журнали, не може бути хиба ніякого сумніву — і я припускаю, що не один момент звязаний з особою Шафарика міг звернути на себе увагу поета, а всеж ті теплом і пієтизмом до Шафарика овіяні статі, зображене злиднів його життя могли засіяти в душі Шевченка перші зерна пошани і симпатії для великого Чеха.

Вважаю, коли не певним, то дуже імовірним, що Шевченко мав у руках Шафарикові твори „Словянскія древности“ і „Народоописаніє“, які певно бачив у О. Бодянського, а може і дістав їх від нього. „Славянскія древности“ міг мати Шевченко в руках теж 1845 р. літом у Прилуках у протопопа Іллі Бодянського, „широго Українця і знавця рідної старовини“, ⁵⁾ з яким поет їздив разом в Густиню. Що „Слав. древн.“, по крайній мірі, І ч. кн. 1 у сього останнього були, доказав лист О. Бодянського до Погодіна з 1/1 1838.⁶⁾

Та се, на жаль, тільки мої здогади, в яких я добачую поважну пайку правди.

Як би ми прийняли навіть за певне, що Шевченко знав якусь часть тих статей про Шафарика, то чи се могло бути достаточним мотивом для того, щоби поет присвятив Шафарикові так дорогу собі поему? На мою думку — ні!

¹⁾ „Художникъ“, К. Ст. 1887, II, ст. 195.

²⁾ Воспоминанія, ст. 12.

³⁾ Основа, Птб. 1862, I, Бібліографія, ст. 60.

⁴⁾ Доказом широкої освіти Т. Шевченка в 1845 р. мова Козачковського: „Я удивлялся его развитію и многосторонности его знаній, дававшихъ каждый вечеръ новую пищу для разговоровъ“. Київській Телеграфъ, 1875 № 25 „Изъ воспоминаній о Т. Г. Шевченкѣ“. Цитую із В. Семевського „Кирило Меѳодіевское Общество“ ст. 116.

⁵⁾ О. Кониський, оп. cit. т. I, ст. 163.

⁶⁾ Письма къ Погодину изъ славянскихъ земель, Москва, 1879, ст. 12.

На се треба було сильнішого вражіння, ніж його могли мати журнальні статі, на се треба було безпосередного впливу, навіть піддання самої думки присвяти зі сторони людини, що стояла близько до Шевченка і тішила ся його довірем, а добре була поінформована про заслуги Шафарика на полі славянської науки, про його характер як чоловіка — що більше — людини, що стояла до Шафарика дуже близько і для якої се імя було не тільки цінним, але і близьким, дорогим.

В кругах петербурських приятелів і знайомих Шевченка ми такого чоловіка не находимо. Інтерес для славянської науки був тоді в Петербурзі взагалі дуже малий.¹⁾ М. І. Касторський, проф. всесвітної історії в університеті, автор „Очерка о славянской мифологии“ (1841) і статей „О новейшей чешской литературе“ (Ж. М. Н. Пр. 1837 р.) писав Ганці 15/3 1839:

„Любовь къ Славянщинѣ растетъ видимо... Я подлѣ Исторической каѳедры имѣю еще и каѳедру Славянскихъ древностей и Литературы, — сначала для опыта одну лекцію въ недѣлю, которую я всегда умѣю сдѣлать интересною, благодаря книгѣ Павла Осиповича (с. в. Шафарика), которого я благодарю ежечасно. Все шевелится, студенты со мною спорятъ, шумятъ, а все таки ходятъ въ большемъ количествѣ на лекціи“.²⁾

Полишаючи пересадний оптимізм тих письм на боці, зазначаємо, що ні про се, щоб Ш—ко ходив на сі виклади,³⁾ ні про знайомість його з Касторським не маємо ніяких свідощтв.

Розгляньмо ся за таким чоловіком серед тих людей, що з ними Шевченко познайомив ся на Україні до часу написаня „Посланія“ с. є до 22 листопада 1845 р.

¹⁾ О. Бодяньський пише Погодину 18/6 1838 р.: „...въ Петербургѣ, сколько я знаю, нѣтъ ни одного чловѣка, кто бы получалъ Музейникъ (себто *Časopis Museum českého*) и смогъ бы перевести съ чешскаго: это аксіома“ (Письма къ Погодину ст. 59). В 1841. р. 24/8 писав Ганка Бодяньському: „Какъ замѣчаю, въ Россіи еще очень мало заботятся о славянствѣ; это видно изъ журналовъ, въ которыхъ не найдешь ни единого слова о братскихъ народахъ (Чтенія, 1887, II).

²⁾ Письма къ Ганкѣ ст. 431—2. Н. Іванішев писав у 1839 р. Ганці, що „въ Петербургѣ я встрѣтилъ людей, которые весьма интересуются славянизмомъ и славистами“ (Письма къ Ганкѣ ст. 400).

³⁾ На які виклади Ш—ко ходив, се бачимо з „Художника“: „Два раза въ недѣлю по вечерамъ я хожу въ залъ вольнаго экономического общества слушать лекціи физики профессора.... Хожу еще разъ въ недѣлю, вмѣстѣ съ Демскимъ слушать лекціи зоологіи профессора Куторги“ („Художникъ“ К. Ст. 1887, II, ст. 215).

П. Куліш познайомив ся з творами Шафарика що-йно в 1848 р., як свідчить об тім письмо до О. Бодянського, коли сей переслав К—ви „Слав. Древн.“¹⁾ Варто занотувати лист Куліша до Ганки з 28/4 1846 р. (по українськи) з Петербурга²⁾ і факт, що Н. А. Рігельман дав йому в 1847 р. поручуючі письма до Ганки і Штура,³⁾ а Погодін 10/12 1846 до Ганки.⁴⁾

Плятон Лукашевич в 1839 р. познайомив ся в Празі особисто з Шафариком. В рукописній спадщині Шафарика в Народнім чеськім Музею в Празі заховані статі: „О баснословныхъ преданіяхъ Малороссіян“ 1839 г. 17 марта, Прага. Плятонъ Лукашевичъ (сиг. IX D. 28) і „Система рѣкъ впадающихъ въ Днѣпръ въ сторонѣ Кривичей и городовъ русскихъ“ — далі „Описаніе Украйны. Сочиненіе Боплана. Переводъ зъ французскаго, Спб. 1832“, а на обороті першої картки присвята: „Велеученому Панови Шафарикови отъ Пл. Лук.“. На чистій другій картці написано: „Малороссійскіе историческіе пословицы“, а на останній: „Окончанія малороссійскихъ прозвищъ (фамилій).“⁵⁾ З Шафариком Лукашевич не переписував ся і близько до нього не стояв, натомість удержував переписку з Ганкою від 1844—47 р.⁶⁾ З Шевченком познайомив ся перед написанєм „Посланія“⁷⁾ і поет часто бував у нього.⁸⁾

Микола Д. Іванішев, проф. київського університету знайомий в Празі з Шафариком в 1838—39 рр., але сприяв ся з Ганкою, його прихильник і в переписці з ним в 1838—41 рр.⁹⁾ З Шевченком знайомий.¹⁰⁾

Михайло Максимович переписував ся з Шафариком уже в 30-их роках [у мене копія листу М—ча Шаф—ку з 23/4

¹⁾ Что́ это за Шафарикъ, что́ это за голова, что́ это за характеръ, что́ за душа! У насъ одни вы наслѣдовали его ревность къ дѣлу науки и правоту ученой дѣятельности“; з Тули 17/11 1848 р. (А. Титовъ: Письма П. А. Кулѣша къ О. М. Бодянскому. Русскій Архивъ, 1892, кн. 3, ст. 300).

²⁾ Письма къ В. Ганкѣ, ор. cit. ст. 562.

³⁾ К. Ст, 1902 II, порівн. К. Ст. 1897 № 1.

⁴⁾ Письма къ В. Ганкѣ, ор. cit., ст. 857.

⁵⁾ Матеріал у мене.

⁶⁾ Письма къ В. Ганкѣ, ор. cit. ст. 649—658.

⁷⁾ Др. К. Студинський, Кореспонденція Як. Головацького в літах 1835—49, ст. 92.

⁸⁾ М. К. Чалый, Жизнь, ст. 39.

⁹⁾ Письма къ В. Ганкѣ, ор. cit. ст. 392—407.

¹⁰⁾ М. К. Чалый, Жизнь, ст. 60 і Лист Шевченка Бодянському 1/5 1854, Русская Старина, 1883, т. 39, ст. 643.

1840 р.¹⁾], однак ближше до Шафарика не стояв. Люди, як Ол. І. Селін,²⁾ проф. київ. унів., М. А. Маркевич,³⁾ А. Чужбинський⁴⁾ були беззглядними прихильниками Ганки.

В кружку тих людей міг Шевченко придбати деякі відомости про відроджене Чехів, нераз мусів чути і про Шафарика і Коляра і Ганку та інших чеських учених і письменників, однак не міг найти того товчка, що був потрібний до присвяти Шафарикови „Івана Гуса“.

Треба признати, що ні один із перших чеських учених не тїшив ся в Росії такою популярністю, як Вячеслав Ганка. Вплинули на се різні причини, а головно голосне в своїм часі відкритє і виданє т. зв. Короледворського Рукопису, виданого з російським перекладом в 1820. р. міністром Народ. Просв. А. С. Шишковом в „Извѣстія-х Имп. Рос. Академіи“, незвичайно сильна і численна переписка, знайомости, які робив Ганка як урядник бібліотеки чеського Музея з цілим рядом Росіян, що відвідували Прагу, його чемність і готовість, з якою приймав і водив по Празі російських гостей, а в кінці нетаєний і послідовний русофілізм. Популярність імени Ганки не обмежала ся тільки на учених і письменниках, а була широка і сягала навіть за пороги царського двора. „Онъ въ своемъ музеѣ былъ предметомъ вниманія всѣхъ русскихъ путешественниковъ — отъ Михаила Бакунина и до императора Николая“. (Алекс. Кочубинскій: П. І. Шафарикъ ор. cit. Вѣстн. Европы май, юнь 1906, ст. 107). З культом Ганки стрічав ся Шевченко в Петербурзі і Києві, стрічав ся в кругах людей, що з ними сходив ся, стрічав

¹⁾ Віймки з нього були оголошені А. Кочубинським в статі: „П. І. Шафарикъ“ (Вѣстникъ Европы, 1906).

²⁾ Письма къ В. Ганкѣ, ор. cit. ст. 894—906, Переписка з 1844—1851 рр. З Шевченком міг бути знайомий (Кониський, ор. cit. I, ст. 154).

³⁾ idem, ст. 677, лист з 15/5 1844. З Шевченком знайомий. Порівн. лист поета до Гр. Ст. Тарновського з 26/3 1842. (Основа, 1862, V, ст. 4), і лист до А. Н. Маркевича (сина) з 22/4 1857 (Основа, 1862, V, ст. 9).

⁴⁾ З Шевченком заприятенний („Дневникъ“ ст. 10, Основа, 1861, VII) ученик І. Срезневського з Харкова (Драгоманів, Громада II, ст. 508), де культ Ганки і Коляра в 40-их рр. був розширений. Срезневський уважав Гулака Артемовського „наравнѣ съ Ганкою первымъ своимъ руководителемъ въ изученіи славянскихъ древностей и нарѣчій“ (В. И. Срезневскій „Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго 1831—39, Ж. М. Н. Пр. 1898, I, ст. 8). „Святылища и обряды языческаго богослуженія древнихъ Славянъ“ посвящені Артемовському и Ганкѣ, какъ первымъ наставникамъ моимъ въ Слав. филологіи“ — пише Срезневскій в листі до Ганки 15/3 1847 (Письма къ В. Ганкѣ, ор. cit. 1053).

ся теж і в українській літературі. Маю на думці українських письменників харківської школи. Амврозій Л. Метлинський видав у Харкові в 1839 р. збірник поезій п. з. „Думки и пѣсни та ще дещо Амврозія Могилы“,¹⁾ де находимо переклади із „Краледворської рукописі“, вид. Ганкою, ст. 131—37.

В 1841 р. вийшов в Харкові „Сніпъ. Украинскій новорочникъ, зкрутивъ Александеръ Корсунъ, Рјкъ первій“ де крім перекладів з „Краледворської рукописи“ ст. 101—102 Єремїї Галки²⁾ і Корсуна ст. 224 находимо переклад поезії В. Ганки, присвячений йому Корсуном: „Про себе самого зъ чешського Пану Вац. Ганцј“ ст. 227.

Між знайомими Шевченка находимо теж Осипа Бодяньського і Михайла Погодіна, саме обидвох щирих приятелів і прихильників Шафарика. Поминаючи принагідну і дуже коротку стрічу Шевченка з Погодіном у Москві 1858 р.,³⁾ яка на „Послание“ є зовсім без впливу, здержимо ся довше при особі Осипа Бодяньського і його відносинах до Шафарика і Шевченка, шукаючи, розумієть ся, відповіді на наше питанє.

Осип Бодяньський і Шафарик.

Бодяньський, що мав за собою вже деякі студії з обсягу славистики („О народныхъ спѣванкахъ или свѣтскихъ пѣсняхъ словаковъ въ Венгріи“, вид. у двох частях Коляром в 1834 і 1835 рр., Московскій Наблюдатель 1835 р., звісні нам переклади статей Шафарика) за спонукою Погодіна ввійшов в 1836 р. у переписку з Шафариком.

Перші листи з 26/4 і 23/8 1836 р.⁴⁾ знайомили Шафарика з українською мовою і письменством. В 1837 р. оголосив Б—кий знамениту на свій час працю: „О народной поэзии славянскихъ племень, разсужденіе на степень магистра философскаго факультета перваго отдѣленія, кандидата московскаго университета Іосифа Бодянскаго, Москва, 1837“, а тогож року 11 листопада виїздить із Москви на наукові студії в славянські землі, відки повернув що-йно з початком вересня 1842 р. В Прагу прибув 1 грудня ст. ст. 1837 р. і тоді саме познайомив ся особисто з Шафариком. Вже перше вражінє, що зробив на Б—кім

¹⁾ Цитую на основі видання д-ра К. Студинського: Думки і пісні Амврозія Метлинського, Львів, 1897, ст. 76—79.

²⁾ Переклад Ганки (Костомарова) теж в „Молодику“ Бецького 1843 р.

³⁾ 25 марта на обіді, данім в честь поета М. А. Максимовичем („Дневникъ“, Основа, 1862, VII, ст. 21).

⁴⁾ Листи зберігають ся в Нар. чеськім Музею. Копії в мене.

Шафарик, було сильне і корисне: „Шафарикъ такъ добръ, такъ внимателенъ ко мнѣ, — пише¹⁾ Б—кий Погодину 20/12 ст. ст. 1837 р. — что, право, я часто внутренно краснѣю самъ за себя, видя какъ онъ хлопочеть и заботится о малѣйшей мелочи, относящейся ко мнѣ и не имѣя возможности уклонить ся отъ того“.

Під проводом і при помочі Шафарика скоро поступали вперед студії Бодянського²⁾ і колекція цінних старих і нових славянських книг. Чим був Шафарик для Б—го, бачимо з його листу до Погодіна 20/2 ст. ст. 1838 р.³⁾

„Онъ для меня — цѣлая Академія;⁴⁾ ему я болѣе всѣхъ обязанъ, и сомнѣваюсь, чтобы кто-нибудь могъ мнѣ такъ пригодиться, какъ онъ. Конечно, есть здѣсь и другіе, умные, ученые и заслуженные Чехи, но они, большею частію, занимаются одной какой-нибудь отраслюю; напротивъ, Шафарикъ равно силенъ и какъ дома во всѣхъ частяхъ Славянщины; это цѣлая бібліотека, живая энциклопедія всѣхъ свѣдѣній о Славянахъ“.

В тім самім листі⁵⁾ малював Б—кий і характер Шаф—ка як чоловіка: „Это каждой день имѣю я случай замѣчать, и когда помыслию — чего это стоило ему при такихъ крутыхъ его обстоятельствахъ, недостаткахъ и препятствіяхъ, невольно изумляюсь. Такой дѣятельности, неутомимости, твердости и любви къ своему предмету, такого терпѣнія и борьбы съ своей, слишкомъ къ нему неблагоприятной, судьбой я еще нигдѣ не встрѣчалъ“... У нього, „ни на волосъ гордости, спѣси или себялюбія, и Вы и всякій изъ насъ поневолѣ станеть удивляться этому мужу“.

Б—кий був помічний Шафарикови в зладженю української і білоруської части *Národopis-y*⁶⁾ і спровадив для нього твори

1) Письма къ Погодину, *op. cit.* 7 і Ж. М. Н. Пр. 1838, XIX, ст. 197.

2) Порівн. його листи.

3) Письма къ Погодину, *op. cit.* ст. 24 і Ж. М. Н. Пр. *ibidem*.

4) *Ibidem*. В своїй реляції міністру Нар. Просв. 23/3 1838 пише Б—кий: „Въ немъ нашель я больше, нежели надѣялся, нежели воображалъ себѣ. Онъ былъ для меня живою Славянскою энциклопедією“. (Ж. М. Н. Пр. 1838 XVIII, ст. 404; Письма къ Погодину ст. 24).

5) *Ibidem*, ст. 24—25.

6) Письма П. І. Шафарика къ О. М. Бодянскому (1838—1857), пригтовленія къ изданію П. А. Лавровымъ и М. Н. Сперанскимъ. Москва, 1895. (Відбитка з Чтен-ій въ Имп. Общ. Истор. и Древн. Росс. 1895), мої матеріали з некаталогованого відділу музея Шафарика, А. Кочубинській, *op. cit.* ст. 301 і В. Е. 1906, V, ст. 143—4.

українських письменників.¹⁾ В бібліотеці Шафарика, що творить тепер окремий відділ бібліотеки Нар. ч. Музея в Празі, чимало книжок дарованих Б—ким.²⁾ Переписка Б—го з Погодіном³⁾ і з Шафариком⁴⁾ та листи Ш—ка до Погодіна⁵⁾ і Бодянського,⁶⁾ звісні нам оцінки творів Шаф—ка, написані Б—ким показали, як щирі, на обопільній пошані оперті, спільними науковими інтересами повязані були сі відносини. Шафарик був для Бодянського ідеалом чоловіка і ученого. Ученик Б—го Ол. Кочубинській слушно писав, що „Бодянській до конца дней остался сознательнымъ ученикомъ Шафарика, но кромѣ него не признавалъ никого; и это упрямое отношеніе къ избраннику своего ума не можетъ не характеризовать и его самого, степень его научнаго развитія еще въ первую эпоху“.⁷⁾

Бодянський і Шевченко.

Перед нами цікаве питанє, коли міг Бодянський дізнати ся про появу Шевченка в українській літературі та коли міг перший раз читати його твори? Саме в часі побуту Б—го за границею від грудня 1837 р. до осені 1842 р. вийшли друком перші твори Шевченка у Петербурзі, 1840 р. „Кобзарь“ і Катерина“, а 1841. р. „Гайдамакы“. На „Кобзаря“⁸⁾ і „Гайдамак-ів“⁹⁾ явили ся критики в російських журналах, які приходили теж до Праги. З них отже міг Б—кий зачерпнути перші вістки про Шевченка. А всеж цікаво, що коли Шафарик звернув ся до Бодянського в листі з 4/3 1842¹⁰⁾ з просьбою о деякі інфор-

¹⁾ Порівн. письма Погодину з 5/3, 5/4, 12/5 1838.

²⁾ На кн. „Наськы украинскы казкы запорозьця Иська Матырынкы“, Москва, 1835, є присвята: П. І. пану Шахварыку І. Бодянській, року 1836 3-го мая Москва (сиг. 75 Н. 50).

³⁾ Письма къ Погодину, ор. cit. ст. 1—135.

⁴⁾ Копії в мене, частями у Францева: Очерки.

⁵⁾ Письма къ Погодину, ор. cit. ст. 143—448.

⁶⁾ Письма П. І. Шафарика къ О. М. Бодянскому, ор. cit.

⁷⁾ Александръ Кочубинській: Осипъ Максимовичъ Бодянский, Одесса, 1892, ст. 298.

⁸⁾ „Бібліотека для чтенія“ 1840, т. 39, отд. 6, ст. 14—16, „Маякъ“ 1840 № 6, „Отечественныя Записки“, 1840 № 5, ст. 10, „Сынъ Отечества“, 1840 т. 2, кн. 4.

⁹⁾ „Отечественныя Записки“, 1842, XXII, кн. 3, „Маякъ“, 1842 т. 4, кн. 8, (М. Комаровъ, Т. Шевченко въ литературу и искусство, Одесса, 1903, ст. 11).

¹⁰⁾ Письма П. І. Шафарика къ О. М. Бодянскому, ор. cit. ст. 28—29.

мації з обсягу української літератури, Бодянський Шевченка поминув.¹⁾ Те саме зробив і при коректі, присланій Шафариком з листом 13/4 1842 (Письма Шафарика *op. cit.* ст. 30), а і в *Národopis-і* серед українських письменників імени Шевченка не находимо.²⁾ Сей факт пояснюю собі обставиною, що Бодянський до того часу творів Шевченка ще не читав і їх великої цїни не знав. За теж у своїм перекладі *Národopis-у* („Славянское народописание“ 1843. р.) Б—кий вставив між українських письменників також і імя „Шевченко (1841).“ Коли взяти під розвагу, що переклад *Národopis-у* почав Бодянський в 1842 р., то станемо перед фактом, що Б—кий прочитав твори Шевченка що-йно по своїм повороті в Росію, отже осенню або зимою 1842 р. Сю дату приймає теж і Ол. Кониський.³⁾ Зимою 1842 р. переїздив до Петербурга Яків Кухаренко: „По дорозі в Москві він бачив ся з Бодянським. А сей глибокий демократ (попович з Варви, лохвицького повіту), людина учена, свідомий Українець, нагадував Костомарову тих наших далеких предків, що ніколи не страчували хоробрости і говорили: „Станьмо кріпко, да не посралим землі руської“. Скоро отсі два патріоти українські Кухаренко і Бодянський побачили ся, то вжеж не можна було їм не зняти бесіди про „Кобзаря“, про „Гайдамаків“ і їх творця. І певне, що Бодянський притьмом радив Кухаренкови пізнати ся особисто з Шевченком“.

Коли познайомив ся Шевченко з Бодянським особисто, того певно не знаємо.⁴⁾ Ол. Кониський приймає початок 1843 р.⁵⁾, коли поет через Москву переїздив з Петербурга на Україну. Хоч здогад Кониського має знамена імовірности, то все таки за певний факт прийняти його не можна.

Зате знаємо певно, що Шевченко бачив ся в Москві з Бодянським в 1844 р. в першій половині лютого. „Запевне не відаємо, чоґо він туди їздив: можемо тільки гадати, що він

¹⁾ Лист з 9/4 1842 ст. ст. з Фрейгард, копія в мене.

²⁾ Першу згадку про Шевченка в західно-європейській літературі стрічаємо в журн. *Jordans Jahrbücher für slavische Literatur...* з 1843 р., ст. 81: *Die Hajdamaken, Gedicht von T. Schewczenko*, де про Ш—ка говорить ся як про незнаного: „Der Verfasser scheint hier seinen ersten Ausflug gewagt zu haben, da er sonst unbekannt“.

³⁾ Ол. Кониський, *op. cit.* т. I, ст. 117. Сей цитат цікавий і для характеристики Бодянського.

⁴⁾ Н. Василенко, Іосифъ Максимовичъ Бодянскій и его заслуги для изученія Малороссіи, *Кіевская Старина*, 1903, XII, ст. 714.

⁵⁾ Ол. Кониський, Т. Шевченко *op. cit.* I, ст. 117.

їздив порадити ся з Бодянським про виданє „Живописної України“, — каже Кониський.¹⁾

Ми ніяк не можемо згодити ся з тим поглядом, щоби головною цїлюю поїздки Шевченка в Москву мало бути обговоренє з Бодянським видавництва „Живописна Україна“. На се докази. Що-йно в листї 13/3 1844 р. подав Ш—ко Бодянському плян „рисовать нашу Украину“.²⁾ В листї з 29/6 1844 р. писав Ш—ко ...„Я рисую теперь Украину и для истории прошу вашей помощи; я здаеця тойди вамъ розказувавъ, якъ я думаю це зробить“. Слїдує плян видавництва. Як би обговоренє пляну „Живописної України“ мало бути головною цїлюю поїздки Ш—ка до Бодянського, то поет був би об тїм добре памятав, а не писав „здаеця“, тай по моїй думцї не потрібував би розводити Бодянському в листах подрїбного пляну видавництва.

При сїй нагодї треба справити ще і те місце в житєписи Шевченка, де говорить ся, буцїм то Бодянський „найбільше“ впливав на Шевченка, щоб він не вбирав ся „в кожух не на його шитий“,³⁾ себто не писав по російськи. Як би так було справдї, то Шевченко не писав би Б—му: „На виды и на людскій бытъ текстъ буду самъ писать, або Кулиша просытыму, а на историю потурбуйтеся будьте ласкавы вы писать, тры листочки въ годъ, тилько по нашому, щобы тямилы безглузди кацапы“.⁴⁾

Певним є, що Шевченко підчас свого побуту в Москві в 1844 р. говорив з Бодянським про свої твори. Посилаючи Б—му в продаж Тризну і Гамалїю пише: „Гамалія не поправлений, як мы звамы тойди поправлялы, бо безъ мене надрюкованый полукацапомъ“.⁵⁾

Послїдний раз перед увязненем бачив ся Шевченко з Бодянським 1845 р. в Москві, в переїзді на Україну. В Москві пробув тодї недовго, бо з Петербурга виїхав 24 березїля, а з Москви уже в кінцї березїля.⁶⁾ Певна річ, що пробуваючи в Москві, Ш—ко знімав довгі бесїди з Бодянським і про свої твори і про історїю і сучасний побут України,⁷⁾ а вважаємо не

¹⁾ Idem ст. 136.

²⁾ А. А. Титовъ: Тарась Григорьевичъ Шевченко въ письмахъ его къ О. М. Бодянскому, Русская Старина, 1883, т. 39, ст. 639.

³⁾ Ол. Кониський, *op. cit.*, ст. 117.

⁴⁾ Русская Старина, *op. cit.*, 1883, т. 39, ст. 639.

⁵⁾ Ibidem.

⁶⁾ Ол. Кониський, *op. cit.* I, ст. 149.

⁷⁾ Idem, ст. 136.

менше певним, ба навіть конечним прийняти за факт, що Бодянський розмовляв з поетом теж про „славянщину“.¹⁾ Сю тему порушив Ш—ко в „Гайдамаках“ і „Никиті Гайдай“ (1841 р.), а Б—кий вернув що-йно недавно із своїх славянських студій, стояв ще під свіжим вражінем свого побуту в Празі, себе цілого посвятив студіям на полі славянознавства, заняв кафедру славістики на московському університеті, викладав головно чеську мову, історію і літературу.²⁾

Не можливо, щоби при таких розмовах не сходив Бодянський і на особу Шафарика. Він — його безглядний прихильник — малював перед Шевченком риси його великого і чистого характеру, інформував про досить інтимні і тільки так близько до Шафарика стоячому чоловікови відомі моменти його життя, представляв його заслуги на полі славянської науки і значіне в історії відродження та будучини славянських народів. В дальшій часті сеї студії покажу, чи і на скільки замітні впливи Бодянського в „Посланію“ і в поемі „Іван Гус“, а тепер тверджу з цілою певністю, що думку присвятити поему Шафарикови піддав Шевченкови ніхто инший, як тільки Бодянський, щирий приятель³⁾ і духове звено

¹⁾ Що такі розмови між ними велись, виходить із записки у „Дневныку“ 18 марта 1858 р., як про річ між ними звичайну: „Вечеромъ былъ у О. М. Бодянского. Наговорылись досыта о Славянахъ вообще и о землякахъ въ особенности“ (Основа, Птб. 1862, VI, ст. 14).

²⁾ „Теперь я преподаю студентамъ чешскій языкъ, исторію чешскаго народа и его словесности“ — пише Б—кий вітцєви 18/2 1843 (Письма О. М. Бодянского къ Отцу, Чтенія Ист. и Древн. 1893, III, 59). Карло Гавлічек, що прожив у Москві від січня 1843 до липня 1844 р. (Zelený, Osvěta 1873) пише Запови 3/5 1843 р.: „Bod'anský přednáší letos: Šafaříkowsy starožitnosti, Národopis a Český Jazyk. Moskva tedy bylo první město ve světě kde Zeměvid slovanský ex offo visel na tabulí, a kde se prvéce Šafaříka studenti ex offo učili. Divné souzení boží! Šafaříka v Moskvě lépe znají než v Praze. (Ladislav Quis: Korrespondence Karla Havlíčka, v Praze, 1903, ст. 101—104).

³⁾ Відносини Б—го і Шафарика ми пізнали. Пригляньмо ся відносинам Б—го і Шевченка. Шевченко переписує ся з Б—им (6 листів оголошених А. А. Титовом, Русская Старина, 1883 т. 39), відзиваєть ся до нього: „друже мій єдиный“ (лист з 3/1 1850 р.) „мій добрый, мій єдиный друже“ (лист з 15/11 1852), здоровить його з заслання через Козачковського (листи з 16/7 1852, Основа, 1862, IV, ст. 20 і з 14/4 1854 р. idem ст. 23), дає порученя до нього через Писемського 1856 р. (М. К. Чалый, ор. cit. ст. 93). Проф. Карському пощастило знайти між рукописами Бодянського, що переховують ся в Москов. Общ. Ист. и Древн. Рос. № 159 власноручний манускрипт Шевченкової „Наймички“, з поправками рукою Ш—ка і датою „1845 Ноябрь, Переяславъ“ (Е. Θ. Карскій, Наймичка Шевченка. Матеріалы

між Шевченком і Шафариком. Не буде тут без ваги і сей момент, що Бодянський серед російських учених майже самотній, якого не займив культ Ганки. Що більше, він — правда, не без впливу в тому напрямі Шафарика¹⁾ — до заслуг Ганки на полі науки і літератури відносив ся що найменше критично, а характер його цїнив досить низько. Коли автор Історії чеської літератури Міхль назвав Бодянського учеником Ганки, Бодянський обурений писав об тім Погодінови 2/7 н. ст. 1838 р. і питав: „Кого бы Вы думали? пресловутаго Ганки. Когда его спросили, зачѣмъ онъ де это сдѣлалъ, получили отвѣтъ, что такъ хотѣлось пану Ганкѣ... Слышались Вы гдѣнибудь о подобномъ честолюбіи, столько ничтожномъ, ребяческомъ? Я ученикъ Ганки! Каковъ соколъ наставникъ“ (Письма къ Погодину, *op. cit.* ст. 63—64).

Основні думки „Послання“.

Основні думки „Послання“ зосереднюють ся в трьох питаннях: 1) упадок славянських народів і їх відродженє; 2) заслуга і характеристика Шафарика; 3) славянська ідея.

Упадок словянських народів маює автор образним порівнанєм:

для єя наукаго издания (Рускій філогическій Вѣстникъ, 1907, ст. 109 — згадка об тім теж у Доманицького, Розслід *op. cit.* ст. 117 і Україна. 1907, VII—VIII, ст. 273). Бодянський посилає Шевченкови книжки („Дневникъ“ 10/12 1857, Основа, 1862, IV, ст. 37 і 20/3 1858, *idem* VI, ст. 18), а в свойому дневнику містить отсю теплим спочуванєм проняту записку: „Авось онъ проведеть за ними пріятно время въ своемъ уединеніи и вспомнить старину самъ старѣясь съ каждымъ днемъ болѣе и болѣе не столько отъ лѣтъ сколько отъ обстановки своей“ (Н. Василенко, *op. cit.* К. Ст. 1903, XII, ст. 715). В письмі Сергія Левицького до Шевченка з 6/3 1850 читаємо: „Добравшись до Москвы, письмо Ваше къ Репнѣной я отправывъ и пишовъ до Бодянского; насылу достукався, да вжежъ за то якъ сказавъ, що я видъ Васъ и ще маю псыльку, то изъ ёго зробилось щось таке, якъ будимъ винъ чує объ брати, або объ кимъ небудь дуже близькимъ ёго щирому серцю. Довго балакали про Оренбургъ, якъ жыть тамъ усимъ и якъ жить Вамъ: бидковали и горювали вмисти, а опісля поговоривши якъ родычи, розійшлись, и чы зйдемось знову — святыи знає“. (Кієв. Стар. 1900, IX, ст. 322—23). Бодянський заступаєт ся за Ш—ом в розмові з Гоголем 1841 р. (Григорій Данилевскій: Знакомство съ Гоголемъ, Историческій Вѣстникъ, 1886, т. 26, ст. 278—9, порівн. теж письмо Бодянського Данилевському з 30/10 1851, Кієв. Стар. 1903, I, ст. 53. Талант Ш—ка цїнить Б—кий дуже високо, як се виходить із „Записок“ Ш—ка *op. cit.* ст. 183: „Максимович — так той просто благоговіє перед моїми віршами. Бодянський теж“.

¹⁾ Порівн. Лист Шаф—ка Коляру 26 prosince 1833 р.

Запалили у сусіда
 Нову добру хату¹⁾
 Сусіди злі;

 Отак Німота запалила
 Велику хату, і семью,
 Семью Славян роз'єднала,
 І нишком-тихо упустила
 Усобиць лютую змію.²⁾
 Полилися ріки крові,
 Пожар погасили,
 А Німчики пожарище
 Й сиріт поділили.³⁾
 Виростали у кайданах
 Славянські діти
 І забули у неволі,
 Що вони на світі.

Хоч між поглядами поета висказаними в „Посланію“ і „Гайдамаках“ та „Никит-ї Гайдай“ заходить ідейне і настроєве споріднене, хоч стрічаємося з повторенем зворотів і слів, то всеж таки є між ними основна різниця. В „Гайдамаках“ і „Никит-ї Гайдай“ нав'язує Шевченко свої думки до кривавих польсько-українських конфліктів, у „Посланію“ до історії західно-славянських народів, а властиво народа чеського. Тому руйнуюча і розднююча роля серед Славян вложена поетом на „Німоту“, що вповні підходить до чеської історії та органічно в'яжуться з особою Гуса.⁴⁾

¹⁾ Подібний зворот находимо в „Гайдамаках“: „Убем брата! Спалим хату!“ — Кобзарь, Птб. 1908 ст. 105.

²⁾ Ті самі погляди стрічаємо в „Гайдамаках“:

„...Треба роз'єднатися!
 Треба крові брата, крові“ (ор. cit. ст. 104—105),

в уривку драми: „Никита Гайдай“:

„. не любовью,
 Раздоромъ грѣшная земля
 Утучена, родною кровью“ (К. Ст. 1887, т. 19, ст. 285).

„Столѣтная война — между кѣмъ? Между родными братьями. Страшно!“ (idem, ст. 286).

„Славяне, несчастные славяне! Такъ нещадно и такъ много пролить храброй вашей крови междоусобными ножами“ (idem, ст. 288).

„Болитъ сердце, як згадаеш:
 Старих Славян діти
 Впились кровью. („Гайдамаки“ ор. cit. ст. 105).

³⁾ Порівн. в „Гайдамаках“: „...Ні! на кару

Сироти остались, (ор. cit. ст. 105).

⁴⁾ Проф. Т. Д. Флоринський в статі „Славянофильство Т. Г. Шевченка“: „Прежде всего, бросается въ глаза неполнота и неточность

Вказати на жерела тих поглядів Шевченка тяжко. Припускаючи можливість користування всесвітньою історією — спеціальної чеської історії в російським перекладі ще тоді не було — устними оповіданнями Чехів та людей з чеською історією бодай поверховно познайомлених, добачую вплив Бодянського, тоді садинокого глибокого знавця чеської і славянської історії, з яким Шевченко зійшов ся, а роблю се тим більше, що погляди поета сходять ся з поглядами Бодянського в студії „О народной поэзии славянскихъ племенъ“.

В якій мірі міг скористати поет з устних інформацій Бодянського, сказати годі; одначе годі не добачити схожости в поглядах Шевченка і Бодянського, висказаних ще в 1837 р.

Маю на думці книжку: „О народной поэзии славянскихъ племенъ Юсифа Бодянского“, Москва, 1837. Твори Бодянського дістав Шевченко від Гребінки.¹⁾

Славяни являють ся у Бодянського одною родиною. Історія Чехів представлена коротко (ст. 56—62): „Чехи, изъ всѣхъ Славянскихъ народовъ на Западѣ Европы, долѣе и мужественѣе прочихъ боролись съ Нѣмцами, покушавшимися вытѣснить ихъ изъ родины или, по крайней мѣрѣ, овладѣть и онѣмечить, точно также, какъ они сдѣлали это съ несчастными при-Балтійскими, Браниборскими, и др. Славянскими племенами. Вся ихъ исторія, вся ихъ жизнь представляетъ собою непрерывную цѣпь безпрестанныхъ, неумолкаемыхъ споровъ, браней и войнъ съ своими сильными сосѣдями.... Но никогда ненависть Чеховъ къ своимъ подругамъ не доходила до такой высокой степени, до такого, почти нечеловѣческаго изступленія, какъ въ продолженіе XV-го стол. когда долготерпѣніе Чеховъ... наконецъ совсѣмъ лопнуло, и месть, свирѣпая, жестокая, неумолимая месть,²⁾ вспыхнула одновременно и единодушно въ сердцахъ

въ изображеніи исторической перспективы“, а се тому, що „врагами славянъ... выставляются исключительно нѣмцы“. — „Поэтъ словно забываетъ о другихъ врагахъ — мадьярахъ и туркахъ“... (Унив. Изв. Кіевъ, 1906, № 8, ст. 9). Заміт, по нашій думці зовсімъ безосновий, бо Шевченко, присвячуючи поему, якої сюжет взятий з чеської історії, чеському ученому, свідомо зачіпив тільки чесько-німецькі відносини — і зробив, як поет, добре.

¹⁾ Твори Т. Шевченка, видане В. Яковенка, II, 1911, ст. 378, О. Кописький ор. cit. I, ст. 98.

²⁾ Порівн. Шевченкове: „Підпалу жде, як той местник“.

и обняла своімъ заревомъ не только Чехію, но и смежныя Славянскія землі“.¹⁾ Не менше живо змальоване теж поневолене прибалтійських Славян: „Послѣ эти, какъ извѣстно, столько тихіе, смиренныя Славяне, когда Нѣмцы рынулись на нихъ своими Крестовыми походами, отличились необыкновеннымъ мужествомъ, геройски защищая свою независимость, религію, родину и торговлю“...²⁾ „Ужасна была борьба съ обѣихъ сторонъ; наконецъ Славяне должны были уступить многочисленности своихъ враговъ“...³⁾ Бодяньскій подає тут теж у кирилівській транскрипції уривок із Колярової поеми *Slávy Dčera — Předspěv*, якої деякі звороти живо пригадують „Посланіє“:

„Зарди се завистна Тевтоніе, суседо Славы...
Небѣ крєве никде толикъ не вылилѣ чернидлаже жадный
Непритель, що вылилѣ кѣ загубѣ Славы Нѣмецъ...
Такъ ту дому влястни подробень панѣ, хитрему влезлый
Суседъ овиль тѣжкый смутень о гардло ретѣзъ
Славы сына кѣ братромъ пришлого въ ты крає незна
Братѣ влястній...“

В книзі „Славянское народоописание“ 1843 стрічаємо теж опис упадку чеської самостійности по битві на Білій горі (1620) і германізації Чехів (ст. 87—88). Про Німців читаємо: „Ни одно Европейское поколѣніе не сосѣдитъ съ Славянами на столь обширныхъ предѣлахъ и не вторгается такъ разнообразно жилищами своими въ жилища послѣднихъ, какъ поколѣніе Нѣмецкое“ (ст. 110).

Вплив сього місця на погляди Шевченка очевидний.

В 1839 р. видав Амврозій Метлинський збірник поезій п. з. „Думки и пѣсни та щє дешчо Амвросія Могилы“. Ся книжка була Шевченкови знана,⁴⁾ а відгомін впливу її находимо в „Посланію“. В перекладі „З краледворської рукописі: Бенес Германов“ читаємо:⁵⁾

„Ідуть Німці, все Саксонці, довгими рядами
Із далеких онтих сторон, що проміж горами.
„Оддавайте, небожатка, золото й пожитки;
Не дасте нам, так ми спалим вам двори й хатинки!“
Наші хати попалили, золото забрали...“

1) *Op. cit.* ст. 58—59.

2) *Idem*, ст. 143—4.

3) *Idem*, ст. 145.

4) Об тім свідчить лист Шевченка до Кухаренка, Основа, Птб. 1861, Октябрь, ст. 6, *Л. Н. Вістник*, 1899 VII, ст. 35.

5) „Думки і пісні“, вид. др. К. Студинський, Львів, 1897, ст. 77.

Бенес збирає людей проти Німців, веде військо, що „кричить, як море гукає“: „Помстим, побем усіх Німців, щоб нас вони знали“. Для повноти згадаємо теж про той огляд славянської минувшини, що подав його Корсун:¹⁾ „І тоді брати наші червонорусьці, сербини, чехи, та й ще деякі звались — якіми — Словенами і жили у купі. А далі, як наш народ піддав ся під ляха, то й вони покорились німцю: і з того часу усі Словени порозповзлись мов цвіркуни від чаду; ...а ті сердеги що в німця.... Інші бідують від кателиків, інші і самі поперевертувались у кателицсьтво, а деякі так ізробились щірими німцями“. Не улягає ніякому сумнівови, що Шевченко „Сніп“ Корсуна читав, а наведене нами місце могло легко відбитися і на його поглядах.

В кінці належить зазначити, що в рукописі „Законъ Божій“²⁾ закріпощене славянських народів приписуєть ся теж німецькому елементови: „И Славянщина, хотя терпѣла и терпитъ неволю, то не сама сотворила неволю, ибо царь и дворянство не славянскаго духа, а изобрѣтеніе нѣмецкаго и татарскаго“.³⁾

Заслуга і характеристика Шафарика. Славяни поневолені і розєднані, без свідомости того, що вони на світі, себто без почуття племінного споріднення. „Давне пожарище“. Але в ньому „тліла дотлівала іскра братства“, дожидала рук твердих та смілих. Діждала ся Шафарика, до якого поет звертаєть ся словами:

... Прозрів-єси
В попелі, глибоко
Огонь добрий, смілим серцем,
Смілим орлім оком;⁴⁾
І засвітив, любомудре,
Світоч правди, волі;⁵⁾
І Славян семью велику
Во тьмі і неволі

¹⁾ Сніпъ: Украинській новорочникъ, зкрутивъ Александеръ Корсунъ Харьковъ, 1841, ст. 212.

²⁾ Відтак буде мова об тім, що Шевченко міг знати подібну брошуру.

³⁾ В. Семевскій, Кирило-Мефодієвское Общество 1846—47 г., ст. 49.

⁴⁾ Порівн. характеристику подану Бодянським і Грановським.

⁵⁾ Шафарик по словам поета доглянув „іскру братства“, сей „огонь добрий“, що за ним прийшов „світоч правди, волі“, і „брат з братом обняли ся і проговорили слово тихої любови на-віки і віки“.

Перелічив до одного,¹⁾ —
 Перелічив трупи,
 А не Славян, — і став-єси
 На великих купах, —
 На розпутті всесвітньому, —
 Іезекіїлем.²⁾
 І, о диво! Трупи встали
 І очі розкрили;
 І брат з братом обнялися
 І проговорили
 Слово тихої любови
 На віки і віки.
 І потекли в одно море
 Славянської ріки.³⁾
 Слава тобі любомудре,
 Чеху - Славянине,
 Що не дав ти потонути
 В німецькій пучині
 Нашій правді!⁴⁾

Ми бачили, що і характеристика Шафарика і представлене його заслуг в ділі славянського відродження знаходять не в одній подробиці аналогію в тім книжнім матеріалі, що його Шев-

¹⁾ Бодянський в листі до Погодіна з 20/12 1837 пише, що в Шафарикових „Слав. Древн.“ є „общее почислене всѣхъ славянскихъ народовъ и ихъ вѣтвей“. (Письма оп. cit. ст. 7, і Ж. М. Н. Пр. 1838, XIX, ст. 197). В листі з 29/8 1838 читаємо, що I т. VI ч. § 45 „Слав. Древн.“ містить исчисленіє народо́въ и вѣтвей Славянскихъ (Письма, ст. 84).

²⁾ В. Козачковський, споминаючи жите Шевченка в себе в 1845 р., каже: „Иногда онъ занимался чтеніемъ Библии, отмѣчая мѣста, поражавшія особеннымъ величіемъ мысли. Изъ тогдашнихъ предположеній его помню два, неосуществившіяся: первое — большая картина: „Видѣніе Іезекиїла въ пустинѣ, полной сухихъ костей“ (Драгоманив: Шевченко Укр. и Соц. оп. cit. ст. 48). Тут поет не обмежуєт ся тільки на одним порівнанню Шафарика з пророком і на порівнанню діяльності з воскресанем трупів. Ціле се місце навіяне книгою пророцтв Іезекиїла, а як в його оповіданю (Кн. пр. Іезекиїла, гл. лз, ст. а) воскресене народа порівнано з воскресенем трупів серед поля, так і в Шевченковім Посланні Шафарикові. Вплив пророцтв Іезекиїла очевидний. Звернув на нього увагу д-р В. Щурат в книжці „Святе письмо в Шевченковій поезії“, Львів, 1904, стор. 42—45.

³⁾ „Туть-то Славяне въ первый разъ очутились въ одномъ видимомъ семействѣ, дѣтьми одной матери, сознались громко, во всеуслышаніе, что всѣ мы „Kość z kości ojców naszych, ród jeden składamy, I jednym wszędzie duchem oddychamy“.

(Предисловіе переводчика: Славянское народоописание, составленное П. І. Шафарикомъ. — Переводъ съ Чешскаго І. Бодянскаго, Москва, 1843, ст. V.

⁴⁾ Пригадую погляд Погодіна на німецьких істориків, погляд В. В. Григорєва, оцінку Бодянського

ченко міг знати, а якого ремінісценції відбили ся в „Посланію“. Бачили ми далі, що Шевченко стояв тоді під сильним впливом святого письма, а сей вплив замітний не тільки в формі висловів, але і в ідеях. На разі зазначимо те, що далі викажемо подрібно, що сей вплив йшов не тільки безпосередною дорогою вчитування в святе письмо, але й посередною дорогою нецензурних видань і брошур українських, а головно польських,¹⁾ дорогою особистих зносин з людьми, що по словам Куліша²⁾ були глибоко просвічені святим письмом, високої чистоти духовної і в яких апостольство любови до ближнього доходило до одушевлення. Та всеж таки головним жерелом був у тім згляді для Шевченка Бодянський із своїм особистим впливом, своїми безпосередніми інформаціями. Сеж виходить ясно зі схожости деяких поглядів, а навіть висловів Бодянського і Шевченка, на що ми в своїм місці вказали.³⁾

Славянська ідея. „Посланіє“ кінчить поет апострофою до Шафарика:

..... Твоє море
 Славянськеє нове
 Зтого вже буде повне,
 І попливе човен
 З широкими вітрилами
 І з добрим кормилом,
 Попливе по вольнім морі
 На широких хвилях.
 Слава ж тобі Шафаріку
 Во-віки і віки,
 Що звів-еси в одно море
 Славянської ріки.

 А я нишком
 Богу помолю ся,
 Щоб усі Славяне стали
 Добрими братами
 І синами сонця правди,
 І ретиками
 Отакими, як Констанцький
 Єретик великий;

¹⁾ Замітив се д-р В. Щурат („Культурна ідея в поезії Шевченка“, Діло, 1914, ч. 59).

²⁾ Історичне оповіданє, „Руска письменність“, VI, 6, ст. 377.

³⁾ Тут ще згадаємо, що в р. 1845 дістав Шафарик від Бодянського „Чигиринській Кобзарь“ і „Гайдамаки“ 1844 Спб. з надписю: Павлу Осиповичу пану Шахварьку Іос. Бодянський. Мая 15-го дня, року 1845. Москва (бібл. Шафарика в Нац. чеськ. Музею, сиг. 75, Г. 83).

Мир мирові подарують¹⁾
І славу во віки!²⁾

В тих словах містить ся основний погляд Шевченка на будучність славянських народів, се його концепція славянської ідеї. Питанє про генезу і розвій сеї ідеї тісно вяжуть ся з питанєм, чи вже ранше не пробував Шевченко найти розвязки уладнання взаїмних відносин славянських народів? Так. В „Гайдамаках“ уст. VIII „Гупалівщина“ на тлі кривавих, грозою проймаючих сцен дає поет волю своїм рефлексіям:

„Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за-віщо?
Того-ж батька, такі-ж діти
Жити б та брататься!
Ні, не вмiли, не хотiли, —
Треба розъеднаться!
Треба крови брата, крови,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті.
„Убъєм брата! Спалим хату!“ —
Сказали, і сталось.
Все б, здається! Ні, на кару
Сироти остались, —
В сльозах росли, та й вирости;
Замучені руки
Розвязались, і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як згадаєш:
Старих Славян діти
Впились кровью...³⁾

Вже не в формі „болю серця“ і згадки перенесеної в минувшину, але в формі ідеї киненої в будучину виходять погляди поета в „Передмов-і“ до „Гайдамаків“:

„Весело подивиться на старого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем сліпий, під тиним, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися Ляхи з козаками. Весело, а все-таки скажеш: Слава Богу, що минуло!

¹⁾ Порівн. „Сынамъ и внукамъ миръ и слава (Никита Гайдай, К. Ст. 1887 т. 19, ст. 286. „Ты міру миръ благословилъ (Безталанный, К. Ст. т. 19, ст. 458).

²⁾ Кобзарь, Птб. 1908, ст. 192—3.

³⁾ Idem, ст. 104—105.

„А надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми — Славяне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеть ся на-віки од моря і до моря славянская земля!“¹⁾

Подібні погляди стрічаємо теж і в уривку з драми „Никита Гайдай“ 1841 р.:²⁾

„О Боже сильный! Боже славы!
Пошли мнѣ мудрость отвратить
Эту кровавую расправу,
Пошли мнѣ мудрость вразумить
Алчныхъ грабителей лукавыхъ,
Что братья мы, что не любовью,
Раздоромъ грѣшная земля
Утучена, родною кровью“.³⁾

В иншім місці автор жаліє:

„Столѣтная война — между кимъ? — Между родными братьями. Страшно!“⁴⁾ — І додає:

Всему кровавому конецъ!
Сынамъ и внукамъ миръ и слава!⁵⁾
О дняхъ минувшихъ, дняхъ кровавыхъ
Кобзарь имъ пѣсню пропоеть“...⁶⁾

„Славяне, несчастные славяне! — читаємо далі. — Такъ нещадно и такъ много пролито храброй вашей крови междоусобными ножами. Ужели вамъ вѣчно суждено быть игрищемъ иноплеменниковъ? Настанеть ли часъ искупленія? Придетъ ли мудрый вождь изъ среды вашей погасить пламенникъ раздора и слить воедино любовію и братствомъ могущественное племя?“⁷⁾

В поемі „Безталанний“ 1843 р. находимо отсе незвичайно цікаве місце:

„Когда братъ брата алчетъ крови —
Ты сочелъ любовь въ чужихъ;

¹⁾ Idem, ст. 134—5.

²⁾ Киевская Старина, 1887, т. 19. (Поет згадає об сій драмі в листі до Квіткі з 8/12 1841, К. Ст. 1894, т. 44, ст. 323).

³⁾ Idem ст. 285.

⁴⁾ Idem ст. 286.

⁵⁾ Ibidem

⁶⁾ Ті самі погляди в „Гайдамаках“.

⁷⁾ Idem ст. 288.

Свободу людямъ въ брaствѣ ихъ
 Ты проявилъ; великимъ словомъ
 Ты міру миръ благословилъ,
 Свободу блага, — духъ любви...¹⁾

Основні думки Шевченка про славянське питанє, що вже до 1845 р. глибоко проймали його історично-політичний світогляд, отсі. Навязуючи до польсько-українських конфліктів, поет каже, що і Українці і Поляки „тогож батька такіж діти“, се „брати“, „старих Славян діти“, „одної матері діти“, „всі ми — Славяне“. Розвданє, кров, борба — се минувшість. Будучність — одні і другі мають „братати ся“, „братати ся з своїми ворогами“, „любовю“ має засїяти ся „рідна земля“, „могутне племє має злучити ся в одно „любовю і братством“. Братство несе з собою свободу, мир світу.

Хоч як поражаюча схожість в ідеях Шевченка, висказаних в „Гайдамаках“ і „Никитї Гайдай“ та „Безталаннім“, то всеж таки не може не звернути на себе уваги і певна ріжниця. До 1843 р. підклад ідей поета чисто політичний, сказатиб світський, а в „Безталаннім“ вибиваєть ся на перший плян підклад евангельський, се „велике слово Христове“, що ним Христос „свободу людямъ въ брaствѣ ихъ проявилъ, міру миръ благословилъ, свободу блага“. В тім напрямі розвивають ся ідеї Шевченка ще виразнійше в „Посланію“, що побачимо відтак, а вже ясно виходять у поезії з 1847 р. „Ляхам“, присвяченій Брониславу Залєському, де поет взиває його :

„Подай же руку козакові
 І серце чистєс подай!
 І знову іменем Христовим
 Ми оновим наш тихий рай.“²⁾

Значить ся, славянська ідея Шевченкова від 1841 р. до 1845 р. остала в своїй основі однаж і та сама. Тільки в „Посланію“ опер її поет вже не на двох народах, але на усіх народах славянських, подав уже ясно ті основи, на яких будучність Славян має опирати ся.

Стаємо тепер перед питанєм, під якими впливами зложила ся така Шевченкова концепція будучини міжславянських відносин?

¹⁾ Київская Старина, 1887, т. 19, ст. 457—8.

²⁾ Кобзарь, Птб. 1908, ст. 348.

Славянофільство і Шевченко.

Коли в 40-их роках XIX ст. славянська ідея була готова в формах, які подали Коляр, славянофіли польські, московські і українські, вона виробляла ся що-йно в Кирило-Методіївським Братстві.

Славянська ідея Колярова появила ся найперше у поетичній формі твору *Slávy Dčera* 1821, 1824. Ширше розвинув її Коляр у 3-ім виданю з р. 1832 розширенем піснї IV і V та доданем багатого історично-літературного матеріалу у „*Výklad-ī ku Slávy Dčěře*“. Теоретичну основу своїм поглядам дав Коляр найперше в статї: „*Rozpravy o jmenách, ročátkách i starožitnostech národu Slávského a jeho kmenů* (1830),¹⁾ відтак в розвідці п. з. „*O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečími slavskými*“.²⁾

Бажаючи свої ідеї спопуляризувати теж між іншими славянськими народами, вислав він свою розвідку між Поляків, Сербів, Росіян і Хорватів з просьбою, щоби переклали і оголосили її печатно. З Росіян дістав її Кеппен із листом з 18/6 1836 р. Бажану ціль осягнув Коляр що-йно розвідкою: *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation, von Johann Kollár aus dem slawischen, in der Zeitschrift Hronka gedrukten, ins deutsche übertragen und vermehrt vom Verfasser, Pesth 1837.*

Шафарик у листї до Погодіна з 18/7 н. ст. 1837³⁾ писав об тім: ...„*Sie erhalten es bald über Wien entweder von Kollár selbst oder von mir. Sorgen Sie doch dafür, dass es unverzüglich ins Russische übersetzt und gedruckt werde*“. Розвідка появила ся в 1838 р. в журн. „*Московскія Вѣдомости*“ в перекладї І. Срезневського, а в 1840 р. в журн. „*Отечественныя Записки*“ № 1—2.⁴⁾ Основні думки Колярової словянської ідеї такі. Перший раз по многих столїтях розкинені славянські племена вважають себе одним великим народом, свої ріжні нарїчя одною мовою, будить ся в них національне почуте, вони тужать до тіснійшої злуки (§ 1). Вони відчувають потребу літературно-духової звязи. Се взаїмність, яка по-

¹⁾ Dr. M. Murko: Kollárova vzájemnost slovanská, Sborník statí o životě... ve Vídni, 1893, ст. 202.

²⁾ Hronka: Podtatranská zábavnice, 1836 I, 2, ст. 39—53.

³⁾ Письма къ Погодину, оп. cit. ст. 202.

⁴⁾ Dr. M. Murko, op. cit. ст. 202.

лягає на тім, що усі беруть участь у духових плодах своєї нації через куповане і читане видаваних на усіх славянських наріччях письм і книжок. Коже наріче має право свобідного розвитку (§ 2). Взаїмність є далека від політичної злуки; належить любити свою народність і мову, але бути вірним і послухним пануючим, хочби вони були иншої народности (§ 3). Всі Славяни мають вважати себе братами одної великої родини (§ 4). Славяни мають вести далі духове жите людства в напрямі гуманности (§ 14). Користи зі взаїмности ті, що на внї устануть повстаня, бо народи злучені літературно не будуть стреміти до злуки політичної, а в нутрі устануть спори, боротьби, війни, гнет Славян над Славянами (§ 16). На перепоні взаїмности стоять зі внї упереджене европейських народів до Славян, тривога і страх перед ними, не вірне і образливе представляване Славян німецькими істориками, а у нутрі взаїмне недоцінюване себе, погорда, нетерпимість, племінна ненависть, самолюбство (§§ 17—18). Від тепер Поляк має бути не тільки Поляком, але і Поляком-Славянином, так само Чех-Славянин і т. д. (§ 20).

Як бачимо понятє славянської ідеї було у Коляра чисто культурно-історичне, далеке від яких-небудь політичних комбінацій, а мотивоване естетично-гуманними аргументами, що Славяни, як нарід свіжий, великий, дадуть людству здоровле фізичне і духове, дадуть культуру оперту на вселюдських ідеалах. Провідна думка взаїмности — се ідеал гуманности. Коляр бачив у любови між славянськими народами природний зріст братолюбія, любови людства.¹⁾

Політичний панславїзм, що вийшов із обсервації пангерманїзму і безперечно був задушевним ідеалом Коляра, закритий старанно в брошурі, звенить виразно в поемі „Slávy Dčera“ ч. 3: Причина неволі Славян — се брак єдности і злуки, і поет тужить за одною славянською державою, не подаючи ні її основ, ні форм.²⁾

Гадаємо, що розвідку Коляра Шевченко певно читав, бо вона вийшла двома перекладами в рр. 1838 і 1840 в журналах Шевченкови звісних. Підчеркнені нами місця вказують теж на

¹⁾ T. G. Masaryk: Slovánské Studie... Naše Doba, R. I, st. 492.

²⁾ Jan Jakubec: O životě a působení Jana Kollára, v Praze, 1893, st. 33.

можливий вплив, особливо вислів „Чеху-Славянине“ в „Посланію“ чисто по Коляровій рецепті. Та мимо того абстрактний¹⁾ ідеал взаємності о літературно-книгарському характері, без тієї політичної закраски, не міг мати впливу на політичні славянські ідеали Шевченка.

В розвитку польського славянофільства і політичного панславізму замітні дві фази. Першу фазу до 30-их рр. XIX ст. з визначною прикметою русофільською, з масонськими льожами, зі славянофільством в області науки і літератури поминемо, а перейдемо до другої фази, що тісно вяжить ся із подавленем польського повстання і діяльністю польської т. зв. великої еміграції. Розуміть ся, що звертати мемо нашу увагу на напрями і ріжницї ідей в обсягу політичного панславізму.

До поглядів першої фази навязував Ноене-Wroński свій поклик до Росії, щоб вона злучила усі славянські народи і дала їм повну свободу.²⁾

На подібнім становищі станув Waclaw Jabłonowski в проспекті видання *Le Slave* 1843 р. Цікаво, що він жадав перенесеня столиці великої славянської держави під династією Романових у середину Росії, в Київ.³⁾

В 1834 р. основано в Парижі „*Towarzystwo słowiańskie*“, що поклало собі ціль: увійти в порозумінє з іншими народами славянськими. Між основателями були Міцкевич і Богдан Залеський. В 1836 р. „*Towarzystwo demokratyczne*“ виступило з маніфестом, яким накликувало до злуки усіх славянських народів на основах демократичних, а для ширеня своїх ідей видавало в 1837—1840 рр. „*Pismo Towarzystwa demokratycznego*“, а від 1842 р. „*Pamiętnik Towarzystwa demokratycznego*“.

Провідна думка голошеної там славянської ідеї — се призначенє Польщі на провідника в ділі визволеня Славян. *Revue Slave* 1839 р. Г. Бонковського пропагувало думку, що всі Славяне мають злучити ся під проводом приверненої Польщі.⁴⁾

В 1841—43 рр. видав Alfons Starzyński „*Słowianin-a*“ з кличем: „*Za naszą i waszą wolność*“. Основна ідея містила ся в словах: *Słowianie wyższych uczuć i pojęć dawno już to czują, że im pod*

¹⁾ А. Пыпинъ: Панславизмъ въ прошломъ и настоящемъ, Вѣстникъ Европы, 1878, ноябрь ст. 314.

²⁾ Edmund Kołodziejczyk: *Słowianofilstwo emigracyi wielkiej, Świat słowiański*, Kraków, 1912, I, ст. 328.

³⁾ *Świat słowiański*, Kraków, 1910, II, ст. 120—121.

⁴⁾ *Idem*, ст. 46—47.

chorągwią wolności, przez Polskę wywieszoną, koncentrować się wypada. I Słowianie czystego rodu, co się łatwo między sobą poznają po namiętnej zamięrowaniu wolności, w jedną całość i w ogromne państwo zcentralizowani, bez wielu trudów na łonie braterstwa będą mogli dojść do wielkości i jeszcze za życia znaleźć raj na kuli ziemskiej. Polska jest tarczą wolności ludów słowiańskich“.¹⁾

Товіа́нський в творі „Biesiada“ 1841 р. писав: „Francya i Słowiańszczyzna, to główne filary Królestwa Bożego. Bóg szczególnie umiłował ludy słowiańskie i niebawem wywiedzie je z domu niewoli“.²⁾

Визначним пропагатором ідеї злуки славянських народів під проводом Польщі був Міцкевич у „Pielgrzym-i“ 1833 р. і на кафедрі славянських літератур в Collège de France, куди покликано його 1840 р. „To miejsce uznałem — говорив Міцкевич у вступнім викладі 22/12 1843 р. — za emblematyczną arkę przyszelego zjednoczenia się ludów słowiańskich.“³⁾

В викладах звертав ся Міцкевич проти розкладу західно-європейської цивілізації,⁴⁾ вказував на свіжість і незіпсованість славянських народів,⁵⁾ через котрих настане повне здійснене ідеалів християнства.⁶⁾

Виклади Міцкевича виходили починаючи 1841 р. в польським перекладі Фелікса Вротновського, редактора журналу „Dziennik narodowy w Paryżu“.⁷⁾

Мірилом того, як польські уми були заняті славянським питанням, були слова Стефана Вітвіцького у „Wieczorach pielgrzyma“ 1842, т. II: „Od lat kilku o niczem prawie z takim zapałem nie mówią Polacy, jak o Słowiańszczyźnie, o Słowiańszczyźnie więcej niedawno niż o Polsce“.

Польська еміграційна література бачила в Польщі висше післанництво. Вона веліла вірити, що Польща за свої терпіння встане і сповнятиме апостольську місію, що вона буде для

¹⁾ Idem, ст. 48.

²⁾ Idem, ст. 336.

³⁾ M. Zdziechowski: Mesyaniści i słowianofile, Kraków, 1888, ст. 139.

⁴⁾ Idem ст. 141—143.

⁵⁾ Ibidem.

⁶⁾ Idem, ст. 144.

⁷⁾ Лист Міцкевича до Вротновського, Dzieła Adama Mickiewicza, Paryż, 1880, т. VII, ст. 233.

людства Христом-Месією, який понесе між утиснених і поневіряних проповідь любови з заповідями свободи і рівноправности. Людство відродить ся і оживе духом Христовим через Польщу і Славянщину, яку злучить Польща словом любови. Се політична, на патріотичнім католицьким містицизмі (месіанізм) оперта віра, що через Польщу і Славян зійде царство боже на землю.

На скільки Шевченкови звісні були ідеї голошені польською еміграцією, та мали на нього вплив, а на скільки поставив ся до них критично і самостійно, покажу в іншій місці, щоби злишно не повтаряти ся.

В другій половині 30-их років XIX ст. склав ся в Москві гурток людей, що дав початок школі, звісній опісля під іменем славянофілів. Основні прикмети сеї школи — се романтично-ідеалістичне відношене до народа, в чім не брак було здорових елементів щирого народолюбства;¹⁾ покликуване суспільности вихованої на чужій культурі і далекої від свого народа „перевоспитаться, воспринять въ себя снова затерянные имъ народныя начала“;²⁾ виключність релігійна в твердженнях, що православно-славянський світ, а з окрема російський народ дає правдивий вираз християнським засадам, а світ західний їх вивертає;³⁾ виключність національна в думці, що Росія перша держава в світі, російський монарх всемогучий,⁴⁾ і будучність належить до Славян і Росії;⁵⁾ що Славяни на чолі з Росією відиграють першу ролю у вселюдській культурі,⁶⁾ бо схід або Славянство репрезентує здоровле і жите, а захід гниль і упадок;⁷⁾ що тільки в Росії лежить запорука будучої висшої культури, а разом з тим і рішене судьби Славянства.⁸⁾ Коли додамо до того, що славянофіли мали багато спільного з т. зв. „офіціальною народністю“, а саме „преданіе, консерватизмъ, національную исключительность и болѣе или

¹⁾ А. Н. Пыпинъ: Характеристики литературныхъ мнѣній отъ двадцатыхъ до пятидесятихъ годовъ, Историческіе очерки, Изд. третье СПб. 1906, ст. 344.

²⁾ Idem, ст. 260.

³⁾ Idem, ст. 292.

⁴⁾ А. Пыпинъ: Панславизмъ op. cit. В. Е. 1878, т. V, октябрь, ст. 752.

⁵⁾ Idem, ст. 753.

⁶⁾ Idem, ст. 755.

⁷⁾ А. Н. Пыпинъ: Бѣлинскій, его жизнь и переписка, СПб. 1876, г. I, ст. 134.

⁸⁾ А. Н. Пыпинъ: Панславизмъ op. cit. В. Е. 1878, VI, ноябрь, ст. 315.

менше враждебное отношеніє къ Европѣ“,¹⁾ що „не зная Славянъ, ни ихъ быта, ни ихъ исторіи, ни ихъ литературы, эти люди кричатъ о Славянахъ и своими возгласами только портятъ. Возгласы эти — панегирики, гдѣ расхвалается то, что не очень стоитъ похвалы, и умалчивается о томъ, что стоитъ не только похвалы, но и удивленія, а все отъ незнанія“²⁾ — то будемо мати бодай мініятурну, але вірну характеристику школи московських славянофілів. Вони уміли підхопити теж панславістичні ідеї славянських письменників і учених,³⁾ ідеї, що вийшли природно з факту відродження славянських народів і вказували на Росію, того „північного орла“, ту „північну зірку“ як на державу, що під її гегемонією лежить запорука будучини і щастя усіх славянських народів.

Коли стоїмо перед питанєм про вплив московських славянофілів на Шевченка, мусимо звернути увагу на се, що до половини 40-их років XIX ст. славянофільська доктрина не була виложена ні раз систематично і основно.⁴⁾ Думками своїми ділили ся найперше члени в кружку і заки дістали ся їх ідеї до печати, були вже широко звісні.⁵⁾ Перші прояви славянофільської школи були літературні; се поезії Хомякова і Язикова, до яких прилучили ся відтак Константин і Іван Аксакови. Славянське питанє було порушене ранше теж Пушкіном.

Іза того, що деякі дослідники літератури⁶⁾ досить сміло говорять про сліди поезій Пушкіна в ідеях „Посланія“ Шевченка, ми при сьому питаню здержимо ся трохи довше.

¹⁾ А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 118.

²⁾ Лист І. Срезневського до Ганки з 1/2 1848. (Письма, ор. cit. ст. 1053).

³⁾ Жерело панславізму, се той природний інстинкт самозахованя, що казав відроджуваним славянським народам оперти ся о щось сильне, тим більше, що за тим промовляло племінне спорідненє. Нічого дивного, що при недостатчі віри у свої власні сили симпатії звертали ся до Росії. Се був панславізм русофільський або просто „панрусизм“. Се було, як каже Масарик (Česka otazká, ор. cit. ст. 48), розумінє славянської ідеї „sub specie Ruska“. В Чехах прихильниками сеї ідеї були Дуріх, Добровський, Коляр, Марек, Пухмавр, Челяковський, Ганка.

⁴⁾ А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 261.

⁵⁾ Ibidem, аж до появи журналів „Москвитянинъ“ під ред. Івана Кирєвського (1845 р.), Сборникъ Валуєва (1845 р.), Московскіє Сборники (1846, 1847, 1852), та Русская Бесѣда (1856).

⁶⁾ Н. Петров в своїй студії: „Отношеніє поэзиі А. С. Пушкіна къ украинской жизни и поэзиі“, „Посланіє Шафарикові“ і „Славянам“ уважав наслідуванєм поезій „Клеветникамъ Россіи“ та „Бородинская годовщина“ (Сборникъ статей о Пушкінѣ по поводу 100-лѣтнаго юбилея, Київ, 1899).

Шевченко читав Пушкіна залюбки і знав його трохи не на память.¹⁾

Славянського питання доторкнув ся Пушкін найперше в поезії „Клеветникамъ Россіи“, написаній в 1831 р. з нагоди польського повстання, коли против Росії заговорено із парламентарних та журналістичних трибун західної Європи. Пушкін взивав чужинців, щоби оставили польсько-російську справу, бо „это споръ Славянъ между собою“.

„Домашній, старый споръ, ужъ взвѣщенный судьбою;
Вопросъ, котораго не разрѣшите вы.

Уже давно между собою

Враждуютъ эти племена;

Не разъ клонилась подъ грозою

То ихъ, то наша сторона.

Кто устоитъ въ неравномъ спорѣ:

Кичливый ляхъ, иль вѣрный росъ?

Славянскіе-ль ручьи сольются въ русскомъ морѣ?

Оно-ль изсякнетъ? — Вотъ вопросъ“.

А далі йшла горда відповідь чужинцям, що Росія поваливши тирана Наполеона, своєю кровю купила „Європы вольность, честь и миръ“. Росія ніякої погрози не боїть ся, бо „иль русскаго царя уже безсильно слово? иль мало насъ? — или отъ Перми до Тавриды,

„Отъ финскихъ хладныхъ скаль до пламенной Колхиды,

Отъ потрясеннаго Кремля

До стѣнъ недвижнаго Китая,

Стальной щетиною сверкая,

Не встанетъ русская земля?“

Для тих, що відважать ся піти на Росію, ще досить місця в полях Росії серед не чужих їм могил.

Значно сильнішим пеаном у честь фізичної сили Росії є поезія „Бородинская годовщина“, написана з нагоди занятя Варшави 26 серпня, 1831 р.

Обі поезії походять з того часу, коли Пушкін вже був покинув ті ліберальні думки, ті благородні гуманні ідеї, що захоплювали були його молодечу душу під впливом байронізму і тісних дружних звязків із кружком людей, як Чаадаєв, М. Ф. Орлов, Рилєєв, А. Бестужев, Пестель та інші, а станув на вузко-консервативнім становищі, вложивши на себе „тенденціозно-охранительныя теоріи“.²⁾

На тім самім становищі станув теж Флоринський в студії: „Славянофильство Т. Г. Шевченка“, Унив. Изв., Київ, 1906, № 8.

¹⁾ П. Куліш, Основа, 1862, январь, Бібліографія, ст. 60.

²⁾ А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 84.

Ні одна, ні друга поезія Пушкіна ідейного впливу на Шевченка не мала і мати не могла.

Сю силу Росії, що її оспівав Пушкін, Шевченко ненавидів цілою душею, він перед нею не корився і не бачив у Росії ні культурної, ні політичної, на добро славянських народів обчисленої місії.

Так само діаметрально протилежні собі по ідеї і по духу думки доторкаючі славянського питання. Пушкін бажає зєднання славянських народів під політичною гегемонією Росії; славянські ріки мають злитися в однім „російським морі, котрого Нептуном був цар Миколай“.¹) Ідеал Шевченка, се злука славянських народів у одну сімю, але злука оперта на „братстві“, яке виключає всяку неправду, нерівність, панованє одного над другим.

Ідея Пушкіна містить у собі усі признаки офіційального російського політичного становища, а Шевченкова — признаки републіканізму і високої гуманности. Не дивно, що і не однакова стрінула обидвох поетів нагорода. „Пушкін за свої слова дістав мундір камерюнкера, а Шевченко — салдатський“.²)

Ті, що говорять про вплив Пушкіна на Шевченка, опирають ся ще на впливі поезії Пушкіна „Бородинская годовщина“ на поезію „Славянам“.

Тверженє вже в своїм заложеню невірне, бо автором поезії „Славянам“ не був Шевченко, але Костомарів.³) Проф. Н. І. Стороженко приписав, правда, сю недокінчену поезію, найдену в архіві Департамента поліції між паперами М. Костомарова, Шевченкови,⁴) але дискусія на сю тему виказала, що автором її був М. Костомарів.⁵)

Стоячи на становищи повного запереченя слїдів ідей Пушкіна в „Посланію“ Шевченка, приймаємо можливість ремінісценції що до висловів „море“ і „ручьи“, та з поезії „Мицкевичь“, де згадуєть ся, як Мицкевич із Пушкіном „нерѣдко..

¹) М. Драгоманів, Громада II, ст. 542.

²) Ibidem.

³) В історії літературної критики нотуємо цікаве явище, що проф. Т. Флоринскій в своїй студії: „Славянофильство Т. Г. Шевченка“, написаній в 1906 р., об тім ще не знав.

⁴) Киевская Старина, 1897, X, ст. 1—4.

⁵) Гр. Коваленко, Зоря, Львів, 1897, ст. 438—9; др. І. Франко, Зоря, 1897, ст. 455—6; В. Науменко, Київ. Стар. 1899, іюль, ст. 1—3; Н. І. Стороженко, Київ. Стар. 1899, декабрь, ст. 123.

... говорилъ о временахъ грядущихъ,
Когда народы, распри позабывъ,
Въ великую семью соединятся“.

Ідея злуки славянських народів під гегемонією Росії найшла теж місце в деяких поезіях А. С. Хомякова.¹⁾ В близшу аналізу впливу Хомякова на Шевченка не входимо, бо його виключаємо²⁾ на основі записки в „Дневнику“ під датою 4 септембля 1857.³⁾ В дорозі з Астраханя капітан корабля „Владиміръ Васильевичъ“⁴⁾ прочитав намъ изъ своей завѣтной портфели нѣсколько животрепещущихъ стихотвореній и извѣстныхъ авторовъ, и между прочимъ Кающуюся Россію Хомякова. Глубоко-грустное это стихотвореніе я занесъ въ свой журналъ, на память о нашихъ утреннихъ бесѣдахъ на пароходѣ „князь Пожарскій“. Як бачимо Хомякова зачисляв Шевченко до „незвісних авторів“, а був би певно його туди не зачисляв, як би його поезії, що ними одушевляв ся,⁵⁾ був читав; зрештою Ш—ко добре памятав імена прочитаних авторів.⁶⁾

До 1845 р., се є до часу появи першого славянофільського журналу, славянофільські теорії проголошували ся в журналі Погодіна і Шевирева „Москвитянин-ї“, якого profession de foi містила ся в статі Шевирева „Взглядъ русскаго на современное образование Европы“ (Москвитянинъ, 1841 № 1, ст. 219—296).⁷⁾ Ідеологія ж Погодіна має знамените свідощтво в тайних двох „записках“, поданих Погодіном в 1839 р. і 1842 р. міністрови Нар. Просв.⁸⁾ Погодінови російська історія представляла ся рядом чудес, а захід він цїнив дуже мало. Таке становище було „високопарная лестъ существующему порядку, и съ другой

¹⁾ А саме в поезіях „Ода“ (1831), „Орель“ (1832), „Россія“ (1840) — а по 1845 р. „Въ альбомъ В. В. Ганкѣ (1847), „Парусъ поднять“ (1859). (Стихотворенія А. С. Хомякова, Москва, 1861, ст. 30—31, 32—33, 65—67, 93, 141.

²⁾ Приймає його ще Флоринскій, ор. cit.

³⁾ Основа, Птб. 1862, II, ст. 11.

⁴⁾ Кашкин.

⁵⁾ Крім цитованого нами місця з „Дневника“ порівн. записку з 16/4 1858, де говорить ся про „прекрасное стихотвореніе Хомякова“, Основа, 1862, VII, ст. 28.

⁶⁾ Порівн. записку в „Дневнику“ з 13/8 1857, де „имена Гоголя, Соловйова, Аксакова“, названі „имена хорошо извѣстныхъ въ нашей литературѣ“, Основа, 1862, I, ст. 16.

⁷⁾ А. Н. Пыпинъ, Бѣлинскій его жизнь и переписка, СПб. 1876, I, ст. 134.

⁸⁾ А. Н. Пыпинъ, Панславизмъ, ор. cit. ст. 752.

вызовы въ новую славянскую политику“ (А. Н. Пыпинъ, Характеристики, ст. 214).

Зі славянофільськими поглядами і думками міг Шевченко познайомити ся і з „Москвитянина“ і в ще більшій мірі з тих острих полемічних статей В. Белінського, які в першій половині 40-их рр. явились на сторінках журналу „Отечественныя Записки“.¹⁾ Основні ідеї московських славянофілів були певно знані і дискутовані в кружку тих освічених людей, що в нього попав Шевченко в Петербурзі, людей, для котрих ніякий новий напрям у літературі чи журналістиці, ніяка нова струя в суспільно-політичній життю Росії не могла бути тайною. Се було можливе тим більше, що Жуковський звязаний був з кружком, до якого належали Гоголь, Пушкин, кн. Вельгорський, А. Ф. Смирнов, що стояли в близьких зносинах до Погодіна, Шевирева, Язикова і Аксакових.²⁾

Нема ніякого сумніву, що Шевченко відносив ся до старої школи московських славянофілів не без певної прихильности. Що правда, особисто до 1845 р. не був Шевченко знайомий ні з одним визначним московським славянофілом,³⁾ але треба признати, що петербурський кружок приятелів і знайомих поета, в якому перше місце займали Жуковський і Брюлов, здецидовані романтики, значно ближше підходив своїми поглядами до

¹⁾ А. Н. Пыпинъ, Бѣлинскій, ст. 225.

²⁾ А. Н. Пыпинъ, Характеристики, ст. 359.

³⁾ З Погодіном, Шевиревим, Сергієм, Іваном і Константином Аксаковими, Кошелевим і Хомяковим познайомив ся Шевченко що-йно 1858 р. в переїзді із заслання в Петербург, в Москві. („Дневникъ“, Основа, СПб. 1862, VII, ст. 21). Не був славянофілом, у розуміню московського словянофільства, і О. Бодяньскій, хоч як близько стояв до Погодіна. Він, як знаменитий знавець сучасного славянства надто добре знав його дійсне положенє і його бажаня „чтобы принимать исключительную и притязательную славянофильскую теорію“ (Н. Василенко: Іосифъ Максимовичъ Бодяньскій и его заслуги для изучения Малороссіи, К. Ст. 1903, XI, ст. 426). К. Гавлічек, що дуже критично дивив ся на російське „славянство“, в котрім було „mnoho křiku málo vlny“, зрозумівши підклад панславянських ідей славянофілів писав: „Jsem totiž vstavu a mám chut' dokázat, že Rusové a mutatis mutandis Poláci nejsou naši bratři, jak je jmenujeme, ale mnohem větší nepřátelé a nebezpečnější naší národností než Maďaři a Němci“. Хто хоче вилічити ся зі свого словянофільства, нехай їде до Москви, — писав він; рівночасно високо цїнив одного Бодяньского, в котрім найшов більше, ніж сподівав ся (L. Quis, op. cit. ст. 106—114, 138—148, 125—138). На різницю між Бодяньским і московськими славянофілами вказує теж і Драгоманів: „це те, що він був справді славянщик, трудящий ся, вчений, а не пан краснобай на славянські теми“ (Громада, II, ст. 518).

славянофілів, чим до западників.¹⁾ Сі люди осторонь стояли від Белінського і гуртка западників. В ніяких особистих зносинах не стояв до западників теж і Шевченко, розуміємо до кінця 1845 р.²⁾

Причини прихильности Шевченка до славянофілів належить шукати в двох моментах — у їх відношенню до української літератури і народолюбстві.

Саме тоді, коли Белінський виступив ворожо проти української літератури, а особливо Шевченка,³⁾ московські славянофіли „относились (пока) сочувственно къ малорусской литературѣ, какъ „народной“ и безъ сомнѣнія ставили ее параллельно съ другими народными славянскими литературами, которыя въ то время возрождались“.⁴⁾ В журналах, що стояли ворожо до западників, а більше чи менше близько підходили своїми ідеями до славянофілів, находили захист статі і твори україн. письменників, між ними і самого Шевченка.⁵⁾

Головним жерелом Шевченкової прихильности до московських славянофілів вважаємо їх відношенє до народа. Хоч у тім відношенню була певна доза теорії, неприродности і філософічної романтики,⁶⁾ то всеж таки треба признати, що в трицятих і сорокових роках таке становище славянофілів

¹⁾ Жуковський при визначній гуманности і філянтропії свого характеру остав під зглядом суспільним і політичним консерватистом (А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 33). Що до Брюлова, диви ор. cit., ст. 132.

²⁾ „Близько ні до западників, ні до Петрашевців (40 рр.) в Петербурзі Шевченко не стояв“. (М. Драгоманів: Шевченко, українофіли і соціалізм ст. 70).

³⁾ Порівн. статью д. І. Креведького: Корифеї російської критики і українське письменство, І. В. Г. Белінский, Львів, 1905. Відбитка з „Літератуно Наукового Вістника“, кн. II і IV, 1905, і Пипіна: Бѣлинскій, II, ст. 127, 222, 310.

⁴⁾ А. Н. Пыпинъ: Бѣлинскій, I, 224.

⁵⁾ Для приміру вкажемо: Москвитянинъ, 1841 р. — а в нїм оцінка „Ластівки“ Гребінки, написана А. Чужбинським, де автор став в обороні української літератури перед ворожою критикою, одушевлено відзиваєть ся про поезію Шевченка; статья В. Пассека про Котляревського і Енеїду. Москвитянин, 1844 р. — а в нїм критика „Молодика“ Бецького і ляконічна нотатка про „Гамалію“ Шевченка — „Маякъ“, 1842 р., де в „Никита Гайдай“ Шевченка, прихильна критика Шихорського на „Гайдамаки“ Шевченка, а в 1844 р. поема „Безталанний“ або „Тризна“ Шевченка. Часто читає Шевченко „Съверну Пчелу“ (Художникъ, К. Ст. 1887, III, ст. 404).

⁶⁾ А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 254.

було заслугою. „Въ нѣкоторыхъ отношеніяхъ было тогда довольно смѣлымъ дѣломъ указывать въ народѣ единственный критеріумъ государственной и общественной жизни; придавать ему такое значеніе, о которомъ не помышляла офіціальная народность; возвышать и превозносить этотъ „черный“ народъ тогда, когда надъ нимъ еще тяготѣло осужденіе государственнаго закона, пренебреженіе барства, чиновництва и почти всего, что стояло надъ низшими классами, когда считалось, что онъ годится только служить рабочей силой и толпой для парадныхъ празнествъ офіціальной жизни“.¹⁾

Вплив школи московських славянофілів на Шевченка був незначний і обмежений на підчеркуване „народности“ в житю, літературі і штуці та ворожого відношеня до Німців²⁾ і переродженя їх культури. Як на відгомін того впливу яб відважив ся вказати в „Посланію“ на отсі місця: „У чужому краю не шукайте, не питайте того, що немає і на небі, а не тільки на чужому полі... В своїй хаті — своя правда і сила і воля“.³⁾ „А ви претесея на чужину шукати доброго добра, добра святого, волі, волі, братерства братнього... Найшли, несли, несли з чужого поля, і в Україну принесли великих слів велику силу тай більш нічого“...⁴⁾

Іронічні вислови про німецьку філософію і науку, як вона явила ся тоді в Росії і на Україні: „Немає пекла ані раю, немає

¹⁾ Idem, ст. 344.

²⁾ Причин сього ворожого настрою треба шукати теж у тій ролі, що її відіграв німецький елемент в історії славянських народів, об чім ми говорили вже попередно, а головно в ролі колонізаторів на Україні. В листі до Я. Кухаренка з 1844 р., подаючи проєкт рисунку Головатого, пише Шевченко: „Поміркуйте самі, як це лучче зробить, бо міні й самому дуже хочеть ся кликнути на світ Головатого; на Україну я не надію ся. Там чортма людей; Німці прокляті, більш нічого. В листі з кінця 1844 р. або початку 1845 р. пише Ш—ко до Кухаренка: „Отамане! Як би ти знав, що тут робитця!... Козацтво ожило! Оживуть гетьмани в золотім жупані, прокинуть ся доля, козак заспіва: Нема в краю нашим ні Німців“. (Зоря, Львів, 1895, ст. 88, Л. Н. В. 1899, т. VII, ст. 29—32. „Проклятая нимота що нарбила, доброму чоловікови и въ степу тѣсно стало“. (Прогулька съ удовольствіемъ и не безъ морали. К. [Ст. 1887, VIII, ст. 592). „Степи мої запродані Жидові, Німоті“ (Розрита могила, Кобзарь, ст. 157); „Уже й Січ їх біснувата Німотою поросла“ (Великий Лях, ст. 232); „А Москаль та Німець і там найдуть хлібець“ (idem, ст. 235); „І на Січі мудрий Німець картопельку садить“ (Посланіє, ст. 266).

³⁾ Кобзарь, Птб. 1908, ст. 262.

⁴⁾ Ibidem.

й Бога, тільки я, та куций Німець узловатий, а більш нічого...“ (Посланіє до мертвих і живих, Кобзарь, ст. 264); „Я не знаю — нехай Німець скаже:... Німець скаже: „Ви Моголи“ — „Моголи, моголи“... Німець скаже: „Ви Славяне“ — „Славяне, Славяне!“ (ibidem). „Колись будем і по своєму глаголать, як Німець покаже, а до того й історію нам нашу роскаже. Отоді ми заходимось. Добре заходились по німецькому показу“ (ibidem, ст. 264—265); „Слава тобі любомудре, Чеху-Славянине, що не дав ти потонути в німецькій пучині нашої правді“ (Єретик, ст. 192).

Для проясненя і правдивого розуміня наведених нами поглядів Шевченка, подамо ще мотто передмови до другого виданя „Кобзаря“ 1847 року з А. Грибоедова:

„Воскреснемъ ли когда отъ чужевластья модъ?
Чтобъ умный добрый нашъ народъ —
Хотя по языку насъ не считаль за Нѣмцевъ“.¹⁾

Вельми інтересний матеріал, а разом з тим і освітлене поглядів поета подає йогож письмо²⁾ з 20/5 1855 р. до „Николая Осиповича О.“³⁾ Говорячи про Логановського, якому поручено роботи коло московського храму, каже: „Не знаю, учавствуєть ли хоть одинъ иностранецъ въ этихъ работахъ, или К. И. сдержаль свое слово: онъ когда-то говорилъ покойному моему великому учителю;⁴⁾ что онъ ни одного нѣмца и близко къ храму не допуститъ. Похвальный патріотизмъ и тѣмъ болѣе похвальный, что у насъ свои есть и Прадье, и де-ла-Круа, и де-ла-Рошъ, а о Жакъ и Лядурнеръ и говорить нечего. Но у насъ есть и шишка предпочтенія нѣмцевъ всему отечественному; на-примѣръ старикъ Мельниковъ такъ и умеръ въ забвеніи, построивши единовѣрческую церковь во имя св. Николая въ Грязной улицѣ; а Сенать поручили выстроить какому-то Шуберту, проектъ же Мельникова, великолѣпнѣйшій проектъ, нашли неудобноисполнимымъ. Диво, да и только! — Если случится вамъ быть въ Кіевѣ, обратите вниманіе — что я говорю вниманіе? —

1) Кобзарь, Птб. 1908, ст. 624; Былое, 1906, № 8, августъ.

2) Основа, Птб. 1862, IV, ст. 27, перепечатане із „Москов. Вѣдом.“ 1862, № 45.

3) Осипов.

4) Брюлов.

взгляните на институтъ благородныхъ дѣвиць. Казармы, да еще казармы самыя неуклюжія, а мѣстность самая восхитительная, и такъ безчеловѣчно обезображена, и то же инженеромъ. Да и мало ли у насъ на Руси подобныхъ нѣмецкихъ безобразій, а мы уже, слава Богу, не варвары готическихкихъ временъ“.

В повісти „Близнецы“¹⁾ стрічаємо ся з такими характеристичними поглядами: „Если хорошенько разсудить, если мы изъ-за презрѣннаго серебряника наругаемся надъ священными преданіями старины, что же изъ насъ тогда будетъ? И выйдетъ какойнибудь Французъ, или, чего Боже сохрани, куцый нѣмецъ, а о типѣ, или, такъ сказать, о фізіономіи національной и помину не будетъ“.

Хоч ми стрічаємо у Шевченка деяку прихильність до старої школи московських славянофілів, прихильність, вповні умотивовану, хоч замітний в поглядах поета, що правда, тільки до одного напряму зведений, вплив славянофілів, то мимо того Шевченко умів віднести ся до їх цілої доктрини вельми критично і заняти як що до славянського питання взагалі, так що до будучини України спеціально, наскрізь самостійне, а з теоріями московських славянофілів суперечне становище.

Наглядним доказом того становища є те, що хоч Шевченко знав, з якою горячою прихильністю відносять ся до його поезії московські славянофіли,²⁾ хоч високо цїнив Сергія Т. Аксакова,³⁾ то він мимо запросин М. Максимовича до участі в газеті

¹⁾ Киевская Старина, 1886, X, ст. 199.

²⁾ М. К. Чалый: Жизнь и произведения, ст. 134.

³⁾ З ним переписував ся (М. К. Чалый, *op. cit.* ст. 118—120 і „Дневникъ“ під датою 13/1 1858, 16/2 1858, Основа СПб. 1862, V, 15, VI, 4), діставав від нього книжки (Дневникъ 3/3 1858, Основа, 1862, VI, 9, і Воспоминанія Т. П. Пассекъ, Русская Старина, 1877, XX, ст. 292), посилав йому свої російські твори до оцінки, при чім аж дрожав на саму думку: „Какъ прийметъ его С. Т. Аксаковъ? Мнѣ ужасно хочется ему нравиться, и только ему... „Странное чувство“ (Дневникъ 14/3 1858, Основа, 1862, VI, 4 і М. К. Чалый, *op. cit.* ст. 118—20). Підчас побуту в Москві, в переїзді з заслання у Петербург, Шевченко мав нагоду особисто познайомити ся з Аксаковом і той день був для нього „радостнѣйшій изъ радостныхъ дней“, а кілька хвиль проведених в товаристві хорого Аксакова зробили поета „счастливецемъ на цѣлый день и навсегда останутся въ кругу... самыхъ свѣтлыхъ воспоминаній“. (Дневникъ 22/3 1858, Основа, 1862, VII, 19). Під датою 24/3 1858 р. пише Ш—ко: „Еще разъ видѣлся съ Сергѣемъ Тимофеевичемъ Аксаковымъ и съ его симпатическимъ семействомъ и еще разъ счастливъ. Очаровательный старецъ“. (Основа, 1862, VII, 20). Під датою 25/3 записав Шевченко: „До 9 часовъ

„Парусь“, що її з кінцем 1858 задумав видавати Аксаковський кружок московських літератів,¹⁾ по проясненню вартости видавництва Кулішем,²⁾ не тільки що сам не взяв у видавництві ніякої активної участі, але дав ще й остру відповідь Максимовичеві.³⁾

В кінці лишаєть ся нам дати відповідь на питанє, чи в українській літературі, яку Шевченко знав основно, словянського питання не порушувано, а коли так, то в якій формі і чи слідний який-небудь вплив того на ідеях Шевченка.

Ми не думаємо подавати ні генези ні історії українського словянофільства, що зазначаєть ся інтересом до словянських, а головно чеської літератури, симпатією до словянства і відчутем племінного споріднення. Зазначаємо тільки, що осередком того напряму в 40-их рр. був Харків, де завдяки І. Срезневському ширили ся Колярові ідеї словянської взаїмности.

Для нас важна сторона політична славянської ідеї. Ні А. Метлинський, ні А. Корсун, сі два визначні репрезентанти українських харківських славянофілів безпосередної відповіді на форму будучини славянських народів не дають вправді, однак не тяжко дійти до неї посередною дорогою.

У Метлинського поруч сердечних звуків любови для України, української минувшини і рідної української мови, дісонансом звенить струна урядового патріотизму, посуненого до сервілізму. Одинока „дорога“ козацьких нащадків, се „цареві слу-

пробыль я у Аксаковыхъ и съ наслажденіемъ слушалъ мои родныя пѣсни, пѣтыя Надеждой Сергѣевной. Все семейство Аксаковыхъ непритворно сочувствуетъ Малороссіи и ея пѣснямъ и вообще ея поэзіи“. („Дневникъ“, Основа, 1862, VII, ст. 21).

¹⁾ М. К. Чалый, *op. cit.* ст. 135.

²⁾ „Дивую ся — писав Куліш — читаючи ваш лист, тай не надивуюсь: чогоб то мині листи з своїми віршами по сусі під „Парусомъ“?... „Парусь“ у своєму універсалі перелічив усі народности, тільки забув про нашу, бо ми бач дуже однакові, близькіі родичі: як наш батько горів, так їх грів ся!... (М. К. Чалый, *op. cit.* ст. 136).

³⁾ На се відписав Максимович досить характеристично: „А що ти тепер мині написав, то здаєтьця і дивоватися нічого, що я передав тобі просьбу Аксакова: дурний би лоцман був, колиб не забажав і не запрохав такого пловця, як ти, споряжаючи собі нового дуба, чи паруса. А що він не догледів був, задумавши у поруч себе посадити і нас всіх, тоді як треба було спорядити очочу лаву — то не зовсім гарно, та ще ж і не так погано щоб уже і зовсім цуратись доброго чоловіка“... (М. К. Чалый, *op. cit.* ст. 137—38). Як бачимо чистість і ясність національної ідеї була у Шевченка без порівняння висша, ніж у славянофіла Максимовича.

жити, славоньки собі шукати, ворога губити („До Вас“.¹⁾ В поезії „Самотні співці“²⁾ звертаєть ся поет з покликом до польських поетів-емігрантів вернути в Росію, бо:

Є в нас Віра, Цар і Мова,
І чимало в нас Словен,
Все своє в нас... ну, чого вам
Ще шукати в бусурмен?

Край не малий в нас, великий в нас Цар:
Щоб була-ж і пісня голосная!
Скелями-валом вросли-б нам співці!
Булиб ми Царству вал замість плотини:
Нечисть, як вродить ся в иншій землі,
Не впустив би в край наш із чужини.

Я нароком подав довший цитат, щоб показати, як сі погляди близько підходять до офіційального ретроградного патріотизму та до народної і релігійної виключности московських славянофілів. Той самий дух віє теж з поезії „Пожар Москви“ переспіву чеської поезії Челяковського „Велика Панахида“.³⁾ Значно далі посунув ся в тому напрямі А. Корсун,⁴⁾ „І я, і ви, — читаємо в збірці „Сніп“ — і усі ми народились і повиростали на Україні. Вона годувала нас діток своїх, — і за те усі ми, скільки нас ні є, кохаємо її мов рідную мати. Та тільки от-що: бачите, вона мати, — стало бить жінка; а жіноче діло звісно: що вона? Жінка тай годі! — Деж таки їй небожечці, хлопотать ся, та доглядати таких хлопцюг, як ми. Так бачите, треба ще нам і батька; бо без батька й маленька сімя не подержить ся... Так, такто: дякуйте Господу милосердному, що Він не зоставив нас сиротами, що він дарував нам Рідного батька, Царя православного. Так бачите: ми не сироти, у нас є няня, є й Батько. А була й нам лиха година!... Та виж таки мабуть чули, як нівечив нас гаспідський Лях із своїм невірним королем: то був собі добрий тато! — Ні, хлопці, ні: то не був нам рідний батько; бо деж таке видано, щоб у правовірних був батько католик?!...

¹⁾ Др. К. Студинський: Думки і пісні Амврозия Метлинського, Львів, 1897, ст. 36.

²⁾ *op. cit.* ст. 49—50.

³⁾ *op. cit.* ст. 61.

⁴⁾ Корсун по прочитанню Кобзаря вислав Шевченкови „посланіє“ і увійшов з ним в переписку (Русській Архивъ, 1890, № 11, ст. 207). Поет в листі до Квітки з 28/3 1842 тепло згадує про Корсуна (Русская Старина, 1880, XXVII, ст. 593).

Спасибі Гетьману Хмельницькому, що добре на-
раяв дідам нашим; спасибіж і дідам, що послушали Гетьмана¹⁾
Відтак автор подає огляд минувшини славянських народів, їх
упадок, розєднанє, неволю, винародовленє і каже: „Тількіж
Москалі та ми і вимовили собі у Господа щастя,
і теперечки пануємо за царем правовірним“²⁾

Отже з льогічною послїдовністю і усї інші Славяни можуть
найти те саме щастє в православній вірі і під панованєм „царя
православного“.

Сеж ідеї зовсім тотожні з ідеями московських славянофілів.

Для яснійшої характеристики харківського кружка україн-
ських письменників і їх поглядів вважаємо не зайвим подати
ще на живих споминах оперту характеристику Артемовського-
Гулака написану Чириковим:³⁾ „Професоръ, ректоръ, педагогъ-
администраторъ — Артемовскій былъ совершеннымъ сыномъ
своего времени, притомъ, такъ сказать, офіціалнымъ сыномъ
отечества. Онъ являлся правительственно-офіціалнымъ вездѣ
— и на лекціяхъ своихъ по русской исторіи, на которыхъ всякій
разъ высказывалъ усвоенные имъ вполнѣ николаевскіе прин-
ципы, самодержавія, православія и народности; онъ гремѣлъ
своимъ ораторскимъ гласомъ говоря о величіи и славѣ Росіи,
что обязана своею славою этимъ тремъ незыблемымъ столбамъ
нашего отечества“.

Опять схожість поглядів із поглядами московських славя-
нофілів!

І тому, я не міг би ніяким робом згодити ся з твердженням
д. Ол. Грушевського,⁴⁾ буцім: „для політичного славянофіль-
ства, як розуміли його на півночі, ми не находимо на півдні
ніяких симпатій, або співчутя“.

Ні, на жаль, саме навпаки, аж до часу Кирило-методіївського
братства в Києві.

З царєфільським сервілізмом, з урядовим патріотизмом
поруч апотеозованя могучости царя і Росії, з ідеалізацією навіть
державного ладу при рівночасній ненависти до Наполеона

¹⁾ Александер Корсун: Сніпъ, Харків, 1841, ст. 210—11. — Правопись
змінена.

²⁾ Idem, ст. 212.

³⁾ В. И. Срезневский: Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣя-
тельности И. И. Срезневскаго, Ж. М. Н. Пр. 1898, I, ст. 24.

⁴⁾ Нові матеріали до біографії Костомарова, Записки Укр. Наук. Тов.
в Києві, 1908, кн. I.

і Поляків стрічаємо ся в поезіях Артемовського-Гулака: „До Терешка“ (1832) „Ой час нам, Грицьку, пошануваться“ (1836), „До химерних Пранців“ (1853) і в двох панегіриках в честь російських генералів за їх побіди в р. 1853 над турецькими військами;¹⁾ в творах Квітки-Основяненка: „Добре роби, добре буде“ (1834), „Листи до земляків“ (1839), „1812-й годъ въ провинціи“ (Отеч. Зап. 1843), „Божі діти“ (1840); в Метлинського, крім вказаного, ще в поезії „До Вас“; в Корсуновій „Зрадї“; в Українских Мелодіях Миколи Маркевича, а саме в поезіях: „Чигиринь“, „Гетьманство“ і „Мѣдный быкъ“; у О. Бодянського: в „Козацкой пѣсни, уложенной А. Боди-Варвинцемъ, по случаю возстановленія Малороссійскихъ козацкихъ полковъ 6 мая 1831 года“, Москва, 1833, ч. 99.

Ті погляди українських письменників харківської школи не мали ніякого впливу на сформульоване політичних ідеалів Шевченка. Вже в „Гайдамаках“ заявив поет, що племінна ненависть йому чужа і що не братовбійча борба його ідеалом, але братерство і згода — а вжеж царefільський сервілізм підправлений офіційальним патріотизмом міг будити у Шевченка хиба почуте крайного омерзіння.

Так стоїмо перед фактом, що ні в славянській ідеї Кольяра, ні в панславянських ідеях польських і московських — вкупі з українськими — славянофілів засадничої основи славянської ідеї Шевченка не находимо.

І московські і польські славянофіли дивили ся на славянське питанє із вузко національного боку, шукали його розвязки в гегемонії свого народу над иншими народами славянськими, підпираючи се право історично-культурними і містичними аргументами. Мимо рівночасного голошеня гуманних і демократичних кличів рівности, любови і братерства славянська польська ідея не дозріла була ще до зірвання з традиційними польськими стремліннями.²⁾ Зі стародержавної точки погляду виходила теж панмосковська централістична ідея московських славянофілів.

¹⁾ Докладно об тім: Др. К. Студинський: Літературні замітки, Львів, 1901.

²⁾ Ор. cit. ст. 84.

³⁾ На сю саме прикмету польської идеології звернув увагу Ал. Попов в листі до Ганки, писанім з кінцем 40-их рр.: „... польская эмиграция и за нею Франция понимает польский вопросъ въ видѣ востановленія старой Польши. Между тѣмъ какъ этотъ вопросъ долженъ растаять въ общемъ славянскомъ вопросѣ. Русскіе не враги полякамъ, какъ племени славян-

Найранші зерна застанови над відношеннями між славянськими народами засівають у душі поета події польського повстання 1830 р., котрих Шевченко був наочним свідком.¹⁾

В 1840 р. починає поет призадумувати ся теж і над відносинами України до Польщі, що тісно вязало ся із тодішньою його літературною творчістю, а власне з поемою „Гайдамаки“ і драмою „Никита Гайдай“. Ідеал відносин між українським і польським народом бачить поет у тім, щоб вони „братали ся“, щоб „могуче племя злило ся в одно любовю і братством“, бо за тим промовляє племінне споріднене, сеж „брати“, „діти одної матери“, „діти Славян“.

Ся власне обставина, що поет виходить із кривавих історичних польсько-українських конфліктів, що потребу братського пожиття між тими двома народами аргументує тільки племінним спорідненем, дає нам причину думати, що концепція славянської ідеї в сій фазі розвитку вийшла у Шевченка самостійно і зовсім природно з тої рідкої людяности, з тої високої етики, що в зарані лягла була в основу його психічної організації.

В „Посланію Шафарикови“ поет уважає основою злуки Славян в одну сімю „братство“, се той „огонь добрий“, „світоч

скому, но не можуть быть друзьями той Польши, которая обливала кровію всю Малороссію и Литву, которая всіми народными благами жертвовала для выгоды своей аристокраціи“. (Письма къ В. Ганкѣ, ор. cit., ст. 865—66). Подібно пише теж Куліш у статі „Полякамъ объ Украинцахъ: „Ихъ настоящее положеніе внушаетъ намъ участіе; но мы никакъ не поручимся, что съ возвращеніемъ большей свободы не возвратится старій польскій духъ, подъ иными формами. Въ этомъ сильно заподозриваютъ ихъ въ нашихъ глазахъ эти дикія мечты, которыя мы и читаемъ въ польскихъ писаніяхъ, и слышимъ изъ живыхъ польскихъ устъ — мечты о разширеніи Польши по Смоленскъ и Днѣпръ, о предводительствѣ Славянскимъ міромъ, о политическомъ мессіанизмѣ и Богъ знаетъ о чемъ еще. Люди, до такой степени не завоевательные, какъ мы, желающіе каждому быть, чѣмъ онъ хочетъ и какъ ему угодно, должны отшатнуться отъ сосѣда, который проситъ развязать ему руки, можетъ быть, съ готовымъ уже планомъ подвернуть подъ себя освободителей“. (Основа, Птб. 1862, II, ст. 77).

¹⁾ „Самъ Шевченко рассказывалъ, что онъ былъ въ Варшавѣ въ эпоху возстанія 1830 г.“ (Споминки про Шевченка Н. Костомарова, Кобзарь у Празі, 1876, II, ст. VII). Д. Вовк пише знов осьщо: „Переляканий хлопецъ заліз на горище й відтиля з слухового вікна дививсь на вулицю, на бійку між ляхами й москалями. Як нам розказував один з близькихъ приятелів Шевченка, тут йому довелось перший раз задуматись про політичну сторону житя тих двох народів, котрі обидва були ворогами його народови і про котрих він не знав тоді, кому з їх треба симпатизувати“. (Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя, Громада, Женева, 1879, № 4, ст 43).

правди, волі“, що веде з собою і „тиху любов“. Ідеалом поета є „щоб усі Славяне стали добрими братами і синами сонця правди і єретиками отакими, як Констанцький єретик великий: мир мирові подарують і славу во віки!“ — а Гус, по словам Шевченка, став „за євангеліє правди, за темнії люде“. В своїй основі ідея Шевченкова остала таж сама, що і в 1841 р., лиш з тою ріжницею, що поет опирає її на євангельських ідеях святого Письма. Сей зворот зазначив ся вже в поемі „Безталанний“ 1843 р.

Звісно, що Шевченко стикав ся безпосередно з св. Письмом уже змалку і підчас своєї елементарної науки і на службі у дяка Богорського і у попа Григорія Кошиці, з Біблії брав теж за радою Брюлово теми до своїх малюнків. „Тепер у мене на квартирі — жадної книжки опріч Біблії нема“, — пише поет в автобіографічній повісті „Художник“. ¹⁾

Однак зовсім на певне можна твердити, що суспільно-політичний інтерес розбудило святе Письмо у Шевченка що-йно під впливом польської еміграційної літератури.

Маємо на думці Міцкевича: „Księgi pielgrzymstwa polskiego“ і „Księgi narodu polskiego od początku świata aż do umęczenia narodu polskiego“, видані в Парижі 1832 р., де між иншим читаємо: „W on czas przyszedł na ziemię syn Boży, Jezus Chrystus, nauczając ludzi, iż wszyscy są bracią rodzoną, dziećmi jednego Boga“ ²⁾ (ст. 4). „I rzekł nakoniec Chrystus: kto pójdzie za mną zbawion będzie, bo ja jestem Prawdą i Sprawiedliwością“ (ст. 5); „...i całe chrześcijaństwo miało być wolne, a wszyscy chrześcijanie, jak bracia, równi sobie“ (ст. 7); „...połączenie i ożenienie Litwy z Polską jest figurą przysłego połączenia wszystkich ludów chrześcijańskich w imię wiary i wolności“ (ст. 15); „...naród polski nie umarł, ciało jego leży w grobie, a dusza jego zstąpiła z ziemi, to jest z życia publicznego, do otchłani, to jest do życia domowego ludów cierpiących niewolę w kraju i za krajem, aby widzieć cierpienia ich. A trzeciego dnia dusza wróci do ciała i naród zmartwychwstanie i uwolni wszystkie ludy Europy z niewoli“ (ст. 18).

Значно більший вплив на ідеї Шевченка мало дуже цікаве видавництво п. з. „Polska Chrystusowa, pismo poświęcone zasadom

¹⁾ Порівн. знамениту студію д-ра В. Щурата: Святе письмо в Шевченковій поезії, Львів, 1904, ст. 7—9.

²⁾ Biblioteka powszechna, Złoczów.

spółecznym, wydawane staraniem Ludwika Królikowskiego, Paryż, 1843“.¹⁾

Цілію видавництва була „Polska Chrystusowa, czyli Królewstwo Boże i jego sprawiedliwość na polskiej ziemi, a urządzenie wszystkich stosunków społeczęńskich, według doskonałej Miłości braterskiej, wskazanym do tego przez Ewanielię środkiem“ (I, 7). „Kto więc pragnie dostąpić zbawienia powinien... puścić się śmiało w ślady Chrystusowe i poświęcić się całkowicie dla wprowadzenia Ewanielii w życie społeczęńskie (I, 16), jako najwyższe i jedyne prawo, a tem samem Braterstwo od Chrystusa nakazane, jako najwyższy i powszechny obowiązek“ (II, 429). „Ewanielia wskazuje drogę pewną i nieomylną, przez społeczęńność braterską w Chrystusie do powszechnego zjednoczenia“ (II, 228). „Bez braterstwa niema żadnej Cnoty, czyli usposobienia do oglądania Boga, którego przymiotem jest Prawda“ (II, 230). „Braterstwo i prawda nieodstępnyimi są sobie towarzyszami (II, 274), a niema nic na świecie droższego ani świętszego nad Miłość“ (II, 271). „Przez Braterstwo ewangeliczne stajemy się Synami Bożymi“ (II, 360).

Автор звертав увагу на упадок людства і зубожінє землі через панованє неправди, несправедливости, панованє одного над другим і кличе: „Dość już tej bezczelności do urągania się z Prawdy, — do naigrawania się z uciśnionego po z bójceku Ludu, — do bluźnienia przeciw Chrystusowi ukrzyżowanemu, w obronie i za apostołstwo Braterstwa — i do najzuchwalszego buntu przeciw ludzkości i Bogu! (II, 238).

„Zajadłe antychrysty...²⁾ wysmiewają, wyszydają, potępiają i najlekkomyślniej odrzucają powszechnie braterstwo ewangeliczne... stając niby w obronie prawdziwości dogmatów... rzeczywiście bronią zapamiętałe jedynie tego, co nie dopuszcza rozpowszechnienia między ludźmi chrystusowego Braterstwa, — co utwierdza panowanie przemocy, przekupstwa, przywilejów i nieprawości, — co pomaga ciemiężcom do utrzymania w swoim ręku, władzy zabijania Braci“ (II, 249). „Antychryst... rozdrażniony swoją przeciw Prawdzie niemocą ..występuje przeciw Zakonowi

¹⁾ На се видавництво, як і на ряд гадок висловлєних у нїм згідно з гадками Шевченка, звернув менї увагу др. Василь Щурат, за що складаю йому на сїм місці щиру подяку.

²⁾ „Antychryści są wszyscy ciemiężcy ludu, co się nie chcą poddać Zakonowi Miłości braterskiej (I, 152—3). Тут автор не робить ріжницї між властїю духовною і світською.

Bożemu Miłości braterskiej ewanielicznej. I widać w nim chytrość węża pełzającego w pyłe podłogi i pochlebstwa, widać w nim lekliwość złodzieja wkradającego się do cudzej komory“ (I, 146).

„Zakon Chrystusów jest Prawdą, Miłość boża — Miłość braterska ewanieliczna, jest jedynem Prawem, władzą i spojem łączącym wszystkich ludzi w jedną bratnią Rodzinę“ (I, 105).

Єдине спасенє для людства, се „сłowo боже“, яке „jest opowiadaniem Prawdy, opowiadaniem Królestwa bożego i jego sprawiedliwości — ciągłym, nieustannem i niezmordowanem pobudzaniem wszystkich do tego, aby na ludzi nie dbali i na osoby żadnego nie mieli względu, a samemu tylko Bogu poddawali się, Jemu sie tylko kłaniali, i Jemu tylko samemu służyli. Podstawą powszechnej jedności wiary, nie może być żadna z panujących dziś religij, ani żadne nauczone przez dzisiejszych księży dogmata... Pierwszym warunkiem jedności wiary, podług Chrystusa, jest wyniszczenie wszelkich przywilejów, czyli obalenie wszelkiego panowania człowieka nad człowiekiem, zastępując je służeniem Bogu, t. j. Królestwem bożem“ (II, 308).

Автор заповідає: „А przecież mamy wyraźną obietnicę i pewność ewanieliczną, że wszystkie Ludy zostaną zjednoczone w jedną bratnią Rodzinę“ (II, 218). „Zapowiedziano nam publicznie i uroczyście — zapowiedziano w obliczu wszystkich Narodów, świadków naszej zbawiennej pokuty, iż stało się przed Bogiem zbawienie wszystkich ludów, a nasamprzód Polski i najwięcej w Europie uciśnionych Ludów sławiańskich“ (I, 125). „Niema Słowiańszczyzny bez Polski niepodległej, całej i dla wszystkich błogiej i swobodnej. Bo jak dziś niema Polski przez oszustwo, grabież i rozbój, tak również niema Słowiańszczyzny bez panowania Prawdy i Sprawiedliwości według Miłości braterskiej, której nam Chrystus zostawił wzór i przykazanie“ (I, 168). „Słowiańszczyzna nowa, to... urządzona we wszystkich swoich sprawach i stosunkach, według Miłości braterskiej ewanielicznej — jest to królestwo boże“ (I, 169). „Niechaj więc zmartwychpowstanie... połączona Duchem bożym, i zrosnięta w jedno Chrystusowe ciało, na wieki błogosławiona i wielka Słowiańszczyzna“ (I, 174).

Ми навели найбільш характеристичні місця з сеї системи науки названого видавництва і гадаємо, що се вистане для

обзнайомлення з тими ідеями, що ними ся ціла наука пронизана і на них основана. Додаємо, що автори послуговували ся головно цитатами із святого Письма, а поодинокі статі чи розділи попереджують епіграфами із святого Письма. Далі побачимо, як остро виступають автори видавництва проти духовної влади, а особливо проти папи, на разі се тільки з конечности зазначаємо.

З польською еміграційною літературою познайомити ся було Шевченкови не тяжко. Знаємо, що поет по викупленю з кріпацтва обертав ся в кружках петербурських літератів і артистів, між котрими чимало було й Поляків.¹⁾ Тісна дружба вязала його з студентом Демським, про котрого в своїй автобіографічній повісті „Художникъ“ відзиваєть ся незвичайно тепло: „Скромный и прекрасно образованный и въ добавокъ бѣдный молодой полякъ. Онъ цѣлый день проводитъ въ аудиторіи, а по вечерамъ занимается со мною французскимъ языкомъ и читаетъ Гиббона“.)

В Петербурзі міг бути Шевченко нераз свідком дискусій, що вели ся в польських кружках на тему тих питань, що їх порушувала еміграційна література, а одним із найважніших було питанє славянське. Воно було живе, пекуче і актуальне, бо з ним вязалось питанє незалежної Польщі. Не без впливу в тому напрямі було і приятелюванє з Демським, котрого взяв Шевченко до себе на квартиру.

Та всеж таки як з огляду на обзнайомленє Шевченка з польською літературою, так і з огляду на пізнанє і поглибленє тих ідей, що лягли в основу суспільно-політичного світогляду Шевченка, приписуємо найбільшу вагу побутуви Шевченка на Україні в 1843 р.

Тодіж попав був Шевченко і в товариство українських панів, т. зв. „общество мочемордія“, що на його чолі стояв дідич пирятинського повіту Віктор Закревський.³⁾ З ним то сприятелював ся Шевченко, за що зазнав докору від княжни Варвари Репніної, яка вболіває, що Тарас „злигав ся з такими людьми як Закревський“.⁴⁾

¹⁾ Др. Ол. Колесса: Шевченко і Міцкевич, Зап. Н. Т. ім. Ш—ка, т. III, ст. 38; д-р В. Щурат: З життя і творчости Тараса Шевченка, Львів, 1914 (в статі про „Перші польські голоси про Шевченка“).

²⁾ Київ. Стар. II, ст. 215.

³⁾ Ол. Кониський: Тарас Шевченко, I, ст. 125.

⁴⁾ Op. cit. ст. 140.

А все таки сей звязок поета з „мочемордами“ мусів мати свої причини і то причини досить поважні, що лежали в поглядах і ідеях тих нещасливих людей. Для Чужбинського був се „тѣсный кружокъ умныхъ и благородныхъ людей, преимущественно гуманныхъ и пользовавшихся всеобщимъ расположеніемъ...“, которые не находя ли дѣятельности въ тогдашней средѣ, не успѣвъ ли отрѣшиться отъ юной разгульной жизни, единственнымъ наслажденіемъ находили удовольствие похмѣлья и девизомъ своимъ избрали извѣстную латинскую пословицу „in vino veritas“.¹)

„Мочемордіє“ було консеквентним продуктом того часу, коли пригніченість життя і духа за царя Миколи були доведені до високого ступня і коли дійсне приватній ініціативі в сфері життя громадського не можна було, як кажуть, і носа показати.²)

У тих людей, що подем для опусту своєї енергії вважали пянство, находив теж і О. Кониський більше гуманности, більшу іскорку демократичного почуття, ніж у багатьох інших українських панів.³) В товаристві тих людей пило ся тоасти, „за щасте новооголошеної французької республіки“, „за славу будучої української республіки“.⁴) В товаристві тих образованих людей міг Шевченко стрінути ся з тими ідеями, що голосила їх частина польської еміграційної літератури. Сі видавництва доходили, вправді дорогою нелегальною, але доходили і в Росію, а з огляду на свою нелегальність і новину голошених ідей будили живе заінтересованє, були предметом дискусій. В часі візити, а найпаче в часі гостюваня у Закревського, могли попасти в руки поета і тоді популярні твори Міцкевича і виданя парижські, особливо „Polska Chrystusowa“ та „Księgi ludu“.⁵)

¹) Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ, ст. 8.

²) Ол. Кониський, *op. cit.* I, ст. 126.

³) *op. cit.* I, ст. 141.

⁴) Др. В. Щурат: Тоаст за українську республіку, Діло, Львів, 1913, ч. 256, або окремо: З життя і творчости Т. Шевченка, ст. 41—50.

⁵) Księgi Ludu, dzieło F. Lamenege, staraniem i nakładem Towarzystwa demokratycznego polskiego na ojczysty język przełożone, Poitiers, 1838. Автор голосить ідею евангельського братерства: „Ludzie, zrodzeni z jednego ojca, jedną tylko wielką rodzinę, słodkim węzłem braterstwa spojona, ustanowić byli powinni“ (ст. 5); ідею „królestwa Boga i królestwa miłości (ст. 15, 17); „prawdziwe społeczeństwo, oparte na przyrodzonej równości, jest w swojej istocie, i rzeczywiście powinno być tylko zorganizowanym braterstwem“ (ст. 66, те саме ст. 82); „Ze świętych zasad równości, wolności, braterstwa, niewzruszenie ustalonych, wypłyne organizacya społeczna“ (ст. 91); „Ewangelia

Із інтересної записки Чужбинського довідуємо ся, що Шевченко „ізъ иностранныхъ языковъ зналъ одинъ лишь польскій и перечиталъ на немъ много сочиненій. Какъ нарочно въ то время я самъ прилежно занимался польскою литературою и у меня собралось довольно книгъ и журналовъ. Въ ненастную погоду Шевченко не встаєть бывало съ постели, лежить и читаєть. Онъ не любилъ Поляковъ, но къ Мицкевичу чувствовалъ какое-то особенное влеченіе“.¹⁾ Вплив лектури творів Мицкевича виразний у „Сні“, написанім 8/7 1844 р.

Тіж самі ідеї, що в польських вказаних видавництвах, однак у приложеню до України голосила популярна брошура знана під назвами: „Книга бытія украинскаго народа“, „Законъ Божій“, „Поднѣстрянка“.²⁾ Ціль брошури, представити філософію історії людства з християнсько-республіканської точки погляду, а ісповідником сеї ідеї являєть ся в історії український народ. В статі між іншими читаємо: „Не має другого Бога, тільки один Бог, що живе високо на небі. Не має другого царя, тільки один цар небесний“. Повстали царі і пани на землі. А Господь змилосердив ся над людьми і прийшов на землю, щоб обявити людям істину і „щоб істина освободила рід чоловічеський з неволі. І злякались тоді лукаві філософи і архиереї і люде імператора римського, що істина воцарить ся на землі, а з істиною буде свобода, а тоді

Chrystusa zamknięta na czas niejaki, zostanie otwartą przed narodami, i wszystkie narody będą się z niej uczyły Prawa, czerpały życie“ (ст. 91); „W dali wieków widać szczęśliwą epokę, w której cały świat stanowić będzie jedną tylko rzecz pospolitą, jednem rządzoną prawem, prawem sprawiedliwości i miłości, równości i braterstwa, przyszlą religiję całego rodu ludzkiego, który w Chrystusie powita swego najwyższego i ostatniego prawodawcę“ (ст. 94). Автор цитує слова св. письма, що „ten z pomiędzy was, który zechce byдź największym, niechaj służy innym; a ten który zechce byдź pierwszym pomiędzy wami, niechaj będzie sługą wszystkich“ (ст. 40—49). Тотожність ідей у Мицкевича, вид. „Polska Chrystusowa“ і „Księgi ludu“ очевидна. Генетичний звязок двох останніх видань зазначений вже в статі д-ра В. Щурата „Культурна ідея в поезії Шевченка“ (Діло, 1914, ч. 59).

¹⁾ Воспоминанія, стор. 12. Куліш згадує теж про лектуру Шевченка: „Ми знали Шевченка тоді, як він написав що-найвищі свої недруковані думи. Не було книжки живої і животворящої, щоб йому в руки попала, та й лежала в його непрочитана“ (Основа. 1862, I, Бібліографія, стор. 60). Сей спомин належить віднести до пізнійшого часу, однак може він подекуди кинути світло на Шевченка і в 1843 р. Порівн. теж Воспоминанія Т. П. Пассекъ, Русская Стarina, 1877, XX, стор. 291).

²⁾ Цитую за К. І. Арабажіном, Шевченко и Мессіянизмъ, 1894 і за В. Севевським, Кирило-Мефодіевское общество“.

вже не легко буде обдурювати і катувати людей. І ті, що прийняли святу науку, все одно, чи се були пани чи раби, учені чи прості, всі стали братами, рівними, свобідними, правдиво просвіченими і вибрали вони свою старшину і старшина була першими слугами їх.... Славянське племя, найменший брат у сім'ї Яфета, Бог дав Славянам чисту душу і добрі обичаї. Ще до прийняття християнства вони не знали владик і поклонялися ся одному Богови і були рівні, але і в них були свої хиби: розєднанє і незгода. За се Бог віддав славянські народи в рабство чужоплемінних. Але до кінця не погнівав ся Бог на славянське племя, бо постановив, щоб над ним збуло ся св. письмо: „Камінь, котрим погордили будівничі, став основою будівлі“. Зросли три незалежні славянські держави: Польща, Литва і Московщина. Далі йде мова про козацтво, що основою його ладу було братерство, згадуєть ся, як повставали на Україні братства, щоб успішно вести борбу з єзуїтами. На Україні було братерство, рівність і безкорисність і „незабаром булиб усі на Україні вільні і рівні, не маючи над собою царя і пана, тільки Бога єдиного. І всі кріпко придержували ся „Божого Закона“... Йде далі мова про війни України з Польщею. Україна, після своїх побід, хотіла знов жити з Польщею по братерськи, але Польща не хотіла покинути свого панства. Пішли роздори і війни. Нї Польща, нї Москва не зрозуміли, що повинні були істнувати в союзі три самостійні республіки, і розділили Україну. Так пропало славянство, пропала Україна, розірвали теж скоро Польщу саме тоді, коли хотіла установити в себе давно прийнятую Українцями ідею: свободи, рівности і братерства. Лежить Україна в гробі, але ще жива. „Встане Україна зі своєї могили і знов відозветь ся до братів-Славян, і почують її голос і встане Славянщина і не буде нї князя, нї графа, нї герцега, нї сїятельства, нї превосходительства, нї пана, нї боярина, нї мужика, нї холопа, нї в Великій Росії, нї в Польщі, нї в Україні, нї в Чехії, нї у хорутан нї у сербів, нї у болгар. І Україна стане незалежною Річею Посполитою в славянським союзі. Тоді скажуть всі народи, вказуючи на се місце, де на карті буде нарисована Україна, ото „камень его же небрегоша зиждушіє, — той бысть во главу угла“.

З протоколів слідства, переведеного з Кирило-методіївськими братчиками довідуємо ся, що ся брошура була на

Україні досить розповсюджена. Найдено її в паперах Костомарова, Куліша і Гулака.¹⁾

Чи знана вона була теж і Шевченкови? — Питанє, над яким варто застановити ся.

Костомарів у слідстві 15/4 1847 р. пояснював, що рукопис „Законъ Божій“ напысано было по малоросійски и только часть его была по польски..., що „рукопись составлена поляками“... Онъ утверждалъ, что у него сохранилась только часть этого произведения, что предъ нимъ было предисловіе на польскомъ языкѣ и „нѣчто вродѣ правилъ словянской республиканской федераціи“, что въ первый разъ слышитъ названіе „Законъ Божій“, что давно слышалъ о такомъ сочиненіи на малоросійскомъ языкѣ и хотѣлъ его достать; приписывали его кому-то съ иностранной фамиліей — если не измѣняетъ мнѣ память, де-Бельмену“.²⁾

Далі оповідав Костомарів, що коли дав сей твір читати Гулакови, він сказав, що „оно ему извѣстно“³⁾ і пояснює: „Подлинникъ сочиненія, извѣстнаго мнѣ подъ именемъ „Подністрянка“, а другимъ подъ именемъ „Закона Божія“, писанъ по малоросійски.... Списокъ, съ котораго я переписывалъ, не знаю гдѣ... Кѣмъ сочиненъ подлинникъ, я не знаю,... какъ я не знаю сочинителей многихъ подобныхъ бродячихъ произведений на малоросійскомъ языкѣ“.⁴⁾ На слідстві 7 мая зізнав Костомарів, що „списалъ се давно, сколько помнитъ, взявъ отъ Хмельницкаго, который служилъ въ Кавказскомъ корпусѣ и случайно квартировалъ съ нимъ недолго въ Харьковѣ“.⁵⁾ Із зізнань Костомарова виходить, що рукопис, мабуть під первісною назвою „Подністрянка“ тішив ся широкою популярністю. Важнійше для нас однак се, що Костомарів звязує його з іменем де-Бальмена, як автора, то знов зізнає, що дістав брошуру від Хмельницького, що служив у Кавказькім корпусі. Одно і друге зізнанє веде до особи Якова де-Бальмена, того „друга єдиного“, „Якова любого“, що поляг на Кавказі і якого пам'яті присвятив Шевченко поему „Кавказ“, написану 18/11 1845 р.

¹⁾ Ол. Кониський, Тарас Шевченко, I, стор. 234. В паперах Гулака найдено „Закон Божий“ і „Надністрянку“.

²⁾ В. Семевскій, Кирилло-Методіевское Общество, стор. 60.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ В. Семевскій, op. cit. стор. 61.

⁵⁾ Idem, стор. 61—62.

Від ньогож міг поет дістати рукопис „Подністрянки“. В 1843 р. познайомив ся теж Шевченко і з Кулішем¹⁾ та київською молодіжю, що „була глибоко просвічена святим письмом, була високої чистоти духовної, і що апостольство любови до ближнього доходило в ній до ентузіазму. Вдохновляючись чудесами християнської проповіді серед спідленого римського царства, вона завіт Учителя благого: возлюби ближнього твого, як сам себе любиш, виповняла перш усього, як і подобає, на тих, хто має найперше право звати ся нашими ближніми...²⁾ „Учителем київської купки послідувателів проповідника глаголів живота вічного був сам він. Усі бо вони були рівні між себе, і тільки той бував між ними первим, хто бував усім слугою“...³⁾ Так провадили ми — каже Куліш — наше діло, в благодатній тихості, до року 1845-го“.⁴⁾

З поданого нами матеріялу виходить ясно, що в 1843 р. Шевченко попав у сферу ідей св. письма як під впливом лектури, так і особистих зносин. Се факт, який не дасть ся заперечити. Як ся література, що ми про неї згадали, і голошені нею ідеї відбили ся в поодиноких творах Шевченка (Посланіє до мертвих і живих, Кавказ, Неофіти), се може бути предметом окремої студії. Ми обмежимо ся тільки до „Посланія“ і „Єретика“, послуговуючись тільки з конечности паралелями з інших творів.⁵⁾

Шевченко в „Посланію“ Шафарикови кладе братство в основу політичної федерації славянських народів.⁶⁾ Головними прикметами братського ладу є правда і воля,⁷⁾ та тиха

1) Историчне оповіданє, Руска письменність, VI, 6, Львів, стор. 377.

2) Idem, стор. 378.

3) Idem, стор. 379.

4) Idem, стор. 380.

5) Поминаю теж появу епіграфів із св. письма до поодиноких творів, підчеркую лиш те, що перший раз подибуємо її в „Безталаннім“ 1843 р.

6) Братство кладе поет в основу політичних відносин між українським, і польським народом („Ляхам“ Кобзарь, стор. 347—8) та бажає мати його підставою суспільного ладу („До мертвих і живих“, стор. 262, 268, Молитви, 548). Подібне в польській літературі,

7) Получене понять „правда і воля“, се улюблений поетом зворот, що повтарається і в інших поезіях („Великий Лях“ Кобзарь, стор. 233, „Суботів“, стор. 240, „Кавказ“ стор. 256, 257, 258, 545). Подібне в „Закон-і Бож-ім“: „Тогда спугались лже-философы и люди римскаго императора, что истина торжествуетъ, а за истиною будетъ свобода, и тогда уже не такъ легко можемо дурачить и мучить людей“. (В. Семеvскій, ор. cit. стор. 42). Розуміть ся, що зворот поета „правда і воля“ се ніщо

любов. Славяни мають, по думці поета, стати не тільки добрими братами але і синами сонця правди.¹⁾ Слова: „братство“, „братолюбіє“, „правда“, „воля“, „любов“ приходять у Шевченка в тім самім значіню, що його мають у св. Письмі.²⁾ Як глибоко ті євангельські ідеї³⁾ запали в душу поета, як проняли наскрізь його суспільно-політичний світогляд, бачимо з творів поета, починаючи роком 1843, а кінчачи роком 1860.⁴⁾ Під впливом тих ідей дійшов поет до того, що забував і вікову криваву ненависть і історичне насильство і все, що заподіяли вороги Україні. Костомарів у своїх споминах⁵⁾ писав: „Не смотря на горячую преданность народу, у Шевченка въ бесѣдахъ со мною невиднo было той злобы къ утѣснителямъ, ко-

инше, як фраза св. письма: „И уразумѣете истину и истина свободитъ вы“. Пор. „Polska Chrystusowa“, 1843 II, стор. 214.

¹⁾ Сей зворот приходить у поезіях Шевченка частійше: „Пустка“ Кобзарь, стор. 189, „Кавказ“ стор. 260, „До мертвих і живих“ стор. 262. Порівн. „Polska Chrystusowa“ II, стор. 287. В поезіях своїх, починаючи з 1843 р. поет дає волю тузі за „святою правдою на землі“; „Чигирин“ стор. 159, „Сон“ стор. 175, „Кавказ“ стор. 257, „Ой виострю“ стор. 423, „Юродивий“ стор. 547. Поет вірить, що „правда оживе“: Осії гл. XIV стор. 584, „О, люди, люди небораки“ стор. 605. Ш—ко караєть ся „за правду на світі“, „А. О. Козачковському“ стор. 359; — бажає любити „божу правду“: „Ми в осени таки похожі“ стор. 490; — просить Музи, щоб учила його „неложними устами сказати правду“ („Муза“ стор. 549); — молить Бога, щоб подав йому „любити правду на землі“: „Молитви“ стор. 588. Про Кирило-методіївських братчиків говорить поет: „чи слово правди і любови в степи-вертепи понесли“ стор. 321. Поет у „Неофітах“ взиває: „Молітьєсь Богові одному, молітьєсь правді на землі, а більш на землі нікому не поклонітьєсь! Все брехня: Попи й царі“ (стор. 536).

²⁾ Докази сього найдемо в самих поезіях Шевченка: „За кожж Ти розпинав ся Христе, Сине Божий? За нас добрих, чи за слово істини? („Кавказ“ стор. 259); Чернець нехай „святе письмо читає, людей навчає: щоб брат брата не різали та не обкрадали (Ой виострю, стор. 424). Святий Петро „тихим, добрим, кротким словом благовістив їм слово нове: любов, і правду, і добро, добро найкращее на світі — то братолюбіє“ (Неофіти 532). „Скажи, що правда оживе, натхне, накличе, нажене, не ветхее, не древне слово розтіннее, а слово нове між людьми криком пронесе і люд окрадений спасе од ласки царської“ (Осії, Глава XIV стор. 585).

³⁾ Автор статі в Громаді женеv. (1879, № IV, стор. 72) називає сю ідею гуманною космополітичною ідеєю міжнародного братерства.

⁴⁾ Се потверджує і М. Драгоманів: „Ніщо взагалі окрім біблії не мало такої сили над системою думок Шевченка, як ся „Історія Руссовъ“ (Шевченко, українофіли й соціалізм“, Громада, Женева, 1879 № 4, стор. 147.

⁵⁾ Спомини про Шевченка Н. Костомарова, Кобзарь, Прага, 1876, II, стор. VII—VIII.

торая виражалась въ его произведенияхъ, напротивъ онъ дышавъ любовью, желаніємъ примиренія всякихъ національнихъ и соціальныхъ недорозумѣній, мечталь о всеобщей свободѣ и братствѣ всѣхъ народівъ“.

В 1845 році, в році написаня „Посланія“, Шевченко був уже крайнім українським націоналістом. В кружку Українців в Петербурзі в 1844 р. голосить поет сміливі радикально-націоналістичні ідеї.¹⁾ За ним уже такі поезії як „Розрита могила“, „Чигирин“, „Сон“ „Н. В. Гоголю“, а майже рівночасно з „Посланієм“ родили ся в душі поета „Невольник“, „Великий Льох“. Поет перейшов уже був прикре розчароване. Історичні ясні ідеали поета померкли, поблідли. На вид політичного гнету і великої соціальної неправди в поета доконала ся важна душевна еволюція. Поет шукав дороги в будучину, призадумував ся над політичним ідеалом України. Безмежна любов України повела до бажаня бачити її самостійною. Польська політична еміграційна література, „Закон Божий“, і товаришуване з людьми освіченими, гуманними, що з заграниці привезли вільніші європейські думки та твори заграничних письменників,²⁾ показали Шевченкови дорогу до здійсненя його високо політичного ідеалу української республіки.³⁾ Колишній, чистим гуманним почутєм подиктований політичний ідеал братньої згоди між славянськими народами найшов своє оправдане і основу в ідеях св. письма. Євангельське братство, правда і воля стануть основою нової, великої, вольної сімі української.⁴⁾ Ті самі ідеї — а не старі історичні ідеали — мають стати основою зединеня Славян в одну сімю. Се й єсть те „море славянськеє нове, вольне“.⁵⁾ В славянській федерації, основаній на християнсько-республіканських засадах настане правда, воля і любов, Славяни стануть добрими братами і синами сонця-правди, инакше божими синами,⁶⁾ що їх обовязком буде теж і стати „за євангеліє правди“ по приміру Гуса.

¹⁾ В. Семевскій, *op. cit.* стор. 110.

²⁾ Др. Колесса, *op. cit.* стор. 100.

³⁾ Можливе, що в домі Репніних міг почути Ш—ко про ідеал славянської вільної федерації „Обществ-а Соединенныхъ Славянъ в Київі“, якого одним із почесних членів був рідний брат кн. Н. Г. Репніна декабрист С. С. Волконскій (В. Семевскій, *op. cit.* стор. 99)..

⁴⁾ Порівн. „Заповіт“, Кобзарь, стор. 284.

⁵⁾ Посланіє Шафарикови, Кобзарь, стор. 192—193.

⁶⁾ Пояснене подає нам „Кавказ“: „Ми віруєм Твоїй силі і Слову живому: встане правда, встане воля і Тобі одному поклонять ся всі язика

Так на мою думку належить розуміти генезу і змісл славянської ідеї Шевченка. І цікаво, що великий український поет зовсім природно, індуктивною дорогою від українського радикального націоналізму дійшов до широкої ідеї славянської республіканської федерації тоді, коли той самий великий ідеал складав ся і в душі другого великого Українця Костомарова та від наукової теорії довів його до практичного українського народоловства.¹⁾

При сій нагоді бажав би я звернути увагу на один вельми важний, а в розслідах над розвитком ідей Шевченка часто повторюваний погляд, а саме, що славянська ідея Шевченка повстала під ідейним впливом Кирило-методіївського Братства, а головно Костомарова, що поет тільки присвоїв собі славянські ідеї братства.

Жерелом сього погляду є вислів у статі „Жизнь П. Куліша“, написаній самим же Кулішем,²⁾ що те, що братчики „проміж

во віки і віки“ (Кобзарь, ст. 257). В поезії „Ляхам“ поет звертаєть ся до Бр. Залеського зі словами: „Подай же руку козакові і серце чисте в подай! І знову іменем Христовим ми оновим наш тихий рай“ (ст. 348). Чистість серця потрібна до братських відносин. Се приходить і в інших поезіях (пор. „Молитви“ ст. 587, 588), а особливо сильно підчеркуєть ся у вид. „Polska Chrystusowa“, II, стор. 219, 222, 302, 303, 381, 396—7.

¹⁾ Дещо відмінне об тім гл. „Громада“, 1879, № IV, ст. 48.

²⁾ Львівська „Правда“, 1868, № 2—4, стор. 22—28. За Кулішем повторив се А. Пипін у статі: „Панславизмъ въ прошломъ и настоящемъ“ В. Е. 1878, т. V, Октябрь, ст. 759. — М. Драгоманів пише: „Раз-по-раз вони (себто київські братчики) сходились і вели широкі розмови про всю Славянщину. Оттоді ж то Шевченко понаписував високі свої твори: „До мертвих і живих“, „Шафарикові“ й інші“ (Шевченко, Українофіли й соціалізм, Громада, 1879, № 4, ст. 229). В іншій місці: „Шевченко через Костомарова зробив ся щирим панславістом“ (Idem, ст. 47). — „Дальнѣйшее усвоение Шевченкомъ идей Кирилло-меодіевскаго братства съ его всеславянскимъ демократичнымъ федерализмомъ еще болѣе развили въ украинскомъ поэтѣ этотъ истинно-гуманный взглядъ на польско-украинскія отношенія“ (М. Т—овъ, Письма Т. Г. Шевченка къ Бр. Залескому, Київ. Стар. 1883, I, ст. 164). — Н. І. Петров: „То, что говорилося въ кружкѣ теоретически, Шевченко выражалъ поэтическими образами (его замѣчательныя пьесы: „До мертвих і живих“, „Шафарикові“ и др.)“ (Очерки истории украинской литературы XIX стол., Київъ, 1884, стор. 234. „Въ это время Т. Г. Шевченко познакомился съ Н. И. Костомаровымъ и увлекся его идеею о славянскомъ общеніи и единеніи въ духѣ мира и любви“ (Idem, ст. 316). — Омелян Огонювський: „Високі ідеї товариства Кирило-Методіївського висказував відтак Шевченко в найкрасших своїх поетичних творах, осо-

собою науковим способом говорили, то він виповідав поетичними образами, і з одного сього розумно, яким високим духом київська громадка дихала“. Як переконаємо ся, віра в слова Куліша не дала навіть історикам новіших літератур приглянутись сьому питанню критично, мимо того, що знана була їм дата написаня тих саме творів, що їх приписуєть ся впливови Кирило-методіївського Братства і Костомарова, тай було доволі матеріялу правдивість слів Куліша провірити. Розумієть ся, якого-небудь закиду тим вельми заслуженим мужам ми й не думаємо робити, а тільки бажаємо виказати віродостойність слів Куліша, бо ся як раз обставина, чи Шевченко знав ся з Кулішем, а головно з Костомаровом, перед написанєм „Посланія Шафарикові“, рішає про стійність висказаних нами попередно поглядів.

П. Куліш у своїм „Історичнім оповіданю“ оповідає:

„Рік 1847-ий становить епоху в житні України, прозваної Малоросією. Сим нещасливим роком розпочинаєть-ся період гонення нашого рідного слова в нашім ріднім краї.

„Ще годів за три чи за чотири до сієї сумної епохи українська пісня і неписана словесність народу українського натхнули молоді уми в Києві спасенною думкою — видвигнути свою націю з темряви, котра не давала духовним силам її піднятись із занепаду, а тим самим нівечила і її добробут.

„Серед сієї благодатньої молодіжи зявив ся Шевченко...“¹⁾ Серед сієї молодіжи „виникла думка — проповідати серед просвічених панів українських визволенне народу з крпацтва дорогою просвіти, разом і християнської і наукової...“ „Не було між нами ніякого писаного статута, договору або хоть конспекта нашої спасенної роботи. Девізом нашого проповідування стало ся: „Буваймо невломимі, як воздух“.

близько в „Посланію землякам“ і в поемі „Іван Гус“ (Історія літератури рускої, Львів, 1889, ч. II, 2, ст. 479). „Колиж Микола Костомарів засновав політичне товариство св. Кирила і Методія, то поет став головним речником високих ідей того славянофільського кружка. Саме тоді написав він поему „Іван Гус“ (ор. cit. ст. 545—6). — Іван Франко: „Впливови кружка „Кирило-Методієвого братства“ можна приписати поеми „Посланіє до живих і мертвих“ та „Гус“ із посвятою Шафаріку, в якій у перве і найкраще сформуловано ідею славянської федерації“. (Нарис історії української літератури, Львів, 1910, стор. 110).

¹⁾ Руска письменність, VI, 6, стор. 377.

„Так провадили ми наше діло в благодатній тихості, до року 1845-го. В осени 1845-го року я розлучивсь із київськими апостолами народньої свободи і переїхав на службу в столицю“.¹⁾

„На мою біду довідався я, або лучче сказати догадався із кореспонденції, що моє київське браттє щось komponує собі инше, ширше і небезпечнійше од нашої первохристиянської коммуні“.²⁾

Із сих споминів Куліша виходить, що початки гуртованя київської молодіжи припадали би на рік 1844, найдалі 1843.

Виринає само собою питанє, коли серед сїєї молодіжи міг зявити ся Шевченко? — Не улягає ніякому сумнівови, що се стало ся в часі пробуваня Куліша в Києві. Куліш проживає в Києві від 20 грудня 1841 р. до 3 липня 1843 р., коли вислано його у київську губернію для огляду архивів при правительственных урядах і монастирях. Від 20 жовтня 1843 р. остає знов учителем у Києві до 13 липня 1844 р., коли вислано його на археологічну екскурзію в київську губернію. В 1845 р., 31 серпня переведено Куліша в гімназію в Рівне, а 25 грудня у Петербург.

Шевченко заявив у слідстві ось що: „Съ Кулѣшемъ я познакомился въ Кіевѣ въ 1842 году, весною, во время отлучки моей изъ Академіи и не видѣлся съ нимъ до декабря 1846 года въ Кіевѣ;³⁾ переписки съ нимъ не имѣлъ, кромѣ письма, въ которомъ онъ мнѣ совѣтуетъ поправить нѣкоторыя мѣста въ моихъ печатныхъ сочиненіяхъ.“⁴⁾

На нашу думку, Шевченко очевидно помилив ся, кладучи час познайомленя з Кулішем на 1842 рік весною. Подорож своєю задумав Тарас певне ще року 1842,⁵⁾ але виїхав що-йно 1843 р., бо ще в січні 1843 р. маємо письмо Шевченка до Грицька Тарновського, датоване в Петербурзі.⁶⁾ Затеж належить прийняти за вірне признанє Шевченка, що не бачив ся з Кулішем до грудня 1846 р. Рік 1844 провів поет майже

¹⁾ Idem, ст. 379—380.

²⁾ Idem, ст. 381.

³⁾ О. Кониський нотує, буцім то Шевченко в слідстві „не повідав, де саме він спізнав ся з Кулішем“ (Т. Ш—ко Грушівський, I, ст. 152, прим. 4).

⁴⁾ Допросъ Т. Г. Шевченка (Изъ рукописныхъ замѣтокъ Н. А. Ригельмана) Киев. Стар. 1902, II, ст. 184. Къ біографіи Т. Г. Шевченка, Былое, 1906, августъ, ст. 8.

⁵⁾ О. Кониський, op. cit. I, ст. 121.

⁶⁾ Основа, 1862, V.

виключно в Петербурзі з виїмкою короткого побуту на Україні між 13 листопада і 30 грудня, бо поезія „Чого мені тяжко“ датована 1844, 13 XI. Петербург, „Пустка“ 1844, 13 XII Київ,¹⁾ а вже „Н. В. Гоголю“ 1844 30 XII Петербург. Куліш у тім часі, бо від 13 липня є на археологічній екскурзі. На се, що Шевченко не міг справді бачити ся з Кулішем 1844 р., я бачу доказ ще й у тім, що 31 грудня с. р. Куліш відносить ся до поета з запросинами до участі в задуманих „Запискахъ объ Южной Россіи и о Славянахъ“,²⁾ подаючи йому що-йно сей плян до відома, а певно був би того не потребував писати, колиб був з кінцем листопада або у грудні з ним бачив ся.

В 1845 р. бачимо Куліша на археологічній екскурзі, відтак у Рівні і Петербурзі. З листу Куліша до М. В. Юзефовича з 25/12 1845 з Петербурга можна здогадувати ся, що Куліш про виїзд Шевченка з Петербурга не знав, коли розчарований писав: „Здѣсь нѣтъ Шевченка, который бы повелъ меня къ земляку нашему Григоровичу и показалъ мнѣ картину Брюлова“.³⁾

На основі тих дат час познайомлення Шевченка з Кулішем належить покласти на рік 1843,⁴⁾ з котрого маємо теж і письмо Куліша до Шевченка, датоване 20/10 1843,⁵⁾ в якому зазначено, що Куліш писав уже до поета двічі.

На той самий рік припадають, по моїй думці, початки організації київської молодіжи і поява серед неї Шевченка.

Куліш зазначає виразно, що геть аж по його відїзді в Петербург догадавсь із кореспонденції, що гурток київської молодіжи komponує собі щось инше, ширше і небезпечніше від „первохристиянської коммуні“. Значить ся, мусіла зайти засаднича зміна в якості і ширині програми. Ся зміна лежить, на нашу думку в тім, що під впливом Костомарова київські братчики увійшли на дорогу політичної роботи по програмі федерації славянських народів і самостійної України. До того часу які-небудь розговори на тему всеславянського демокра-

1) На тій основі належить відкинути тверджене О. Кониського: „Далі відомо нам, що під кінець листопада р. 1844 Шевченко був вже в столиці“ (ор. cit. I, ст. 143).

2) Киевская Старина, 1900, X, стор. 304—5.

3) Киев. Стар. 1899, LXIV, ст. 207.

4) В тому напрямі належить справити „Хроніку“ О. Кониського, I, ст. 152.

5) Киев. Стар., 1900, IX, ст. 302.

тичного федералізму ми виключаємо. З огляду на се ні поява Шевченка серед київських братчиків, ні знайомість із Кулішем¹⁾ не могли дати теоретичної основи тим думкам і ідеям, що їх Шевченко поетичними образами вивів у „Посланію“ Шафарикови.

Далеко важнійше для нас питанє про час познайомлення Костомарова з Шевченком. Для рішеня сього питання важні для нас у першій мірі признаня самого Костомарова і Шевченка.

В статі „О двух малярях“ каже Костомарів: „...съ Тарасомъ Григоровичемъ я познакомился въ Кіевѣ 1845 году“.²⁾ В своїм письмі до редактора В. І. Семеvського, датованім „9 декабря 1879 года“, говорить Костомарів про свою першу знайомість із Шевченком ось що: „Познакомился я съ Тарасомъ Григорьевичемъ въ Кіевѣ 1846 году. До того я зналъ о немъ какъ о поэтѣ, чрезвычайно цѣнилъ его талантъ, но никогда не видалъ въ глаза. Весною 1846 года жилъ я въ Кіевѣ на Крещатикѣ, на углу Бессарабской площади, въ домѣ Сухоставскаго; напротивъ моей квартиры, на другой линии Крещатика, былъ трактиръ съ нумерами, а въ одномъ изъ этихъ нумеровъ появился тогда Шевченко; незадолго до того перебрался онъ изъ Петербурга въ Малороссію, зимою гостилъ гдѣ-то у помѣщикова Черниговской и Полтавской губерній, а наконецъ поселился въ Кіевѣ. Около мѣсяца я зналъ, что напротивъ меня живетъ знаменитый украинскій поэтъ, но случая не представлялось съ нимъ встрѣтиться, а я былъ слишкомъ занятъ, дорожилъ временемъ и день ото дня откладывалъ начало знакомства съ нимъ. Въ апрѣлѣ, послѣ Пасхи, не помню теперь кто изъ моихъ знакомыхъ явился ко мнѣ съ Тарасомъ Григоровичемъ“.³⁾

¹⁾ Крім письма до Шевченка з 31/12 1844, в якому Куліш пише: „Въ Харьковѣ предположено издавать Записки объ Южной Россіи и о Славянахъ. Издатели Костомаровъ (онъ-же и Іеремія Галка), Кулишъ, Метлинскій (онъ-же и Могила) и Срезневскій. Тамъ будутъ помѣщаться, кромѣ статей ученаго содержания, и статьи въ прозѣ и стихахъ по малороссійски. Если Вы имѣете чтонебудь новое, просимъ до гурту. Неизвѣстно, сколько издадимъ въ годъ книжекъ. Ваше имя поставили въ числѣ издателей на заглавномъ листкѣ“ (К. Ст. 1900, IX, ст. 304—5), ми не маємо доказів, щоб Куліш до 1845 р. славянським питанем ближше займав ся.

²⁾ Основа, 1862, IV, ст. 48.

³⁾ Письмо Н. И. Костомарова къ изд.-редактору Русской Старины М. И. Семеvскому, „Русская Старина“, 1880, т. XXVII, ст. 597—610.

В своїй „Автобіографії“ каже Костомарів: „1-го февраля 1846 года мать моя приѣхала въ Кіевъ и съ этихъ поръ начался для меня иной родъ домашней обстановки. Вмѣстѣ съ матушкой я поселился на Крещатикѣ, въ домѣ Сухоставской. Черезъ нѣсколько домовъ, на противоположной сторонѣ, въ той самой гостинницѣ, куда я прибылъ на праздникъ Рождества, по возвращеніи съ продажи моего имѣнія, квартировала Тарасъ Григорьевичъ Шевченко, приѣхавшій тогда изъ Петербурга въ Малороссію съ намѣреніемъ приютиться здѣсь и найти себѣ должность. Узнавши о немъ, я познакомился съ нимъ и съ перваго же раза сблизился“.¹⁾

На рік 1846 по приїзді матери кладе Костомарів першу знайомість із Шевченком в „Автобіографії Николая Ивановича Костомарова“, подиктованій Н. А. Білозерській.²⁾ В статі: „П. А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность“ пише Костомарів: „Дѣйствительно, Кулишъ и Шевченко не были участниками разговоровъ происходившихъ въ генварѣ 1846 года; Кулишъ находился тогда въ Петербургѣ, а съ Шевченкомъ я еще не былъ лично знакомъ“.³⁾

У своїх споминок, писаних 5/2 1875 р. подав Костомарів звістку: „Съ Шевченкомъ лично познакомился я въ Маѣ 1846 года въ Кіевѣ и видався съ нимъ до Генваря 1847 г., когда онъ выѣхалъ въ Черниговскую губернію къ своимъ знакомымъ“.⁴⁾

Із зібраного нами матеріалу виходить, що Костомарів свою першу знайомість із Шевченком кладе на рік 1846, а раз тільки на рік 1845. За 1846 роком промовляє ся обставина, що зимою мав гостювати поет у панів на Україні. Се було можливе тільки в 1845 р., бо цілу майже зиму 1844 р., пробув поет у Петербурзі.

Ближе означає Костомарів час знайомости ріжно: „весною, в цвітні після великоднихъ свят“, в „маї“; на весну вказувало би теж лучене сеї знайомости з приїздом матери Костомарова в лютім і ся обставина, що в січні Костомарів не був ще з Шевченком особисто знайомий. Місцем знайомости виходить згідно Київ.

¹⁾ Автобіографія, Литературное наслѣдіе. СПб. 1890, ст. 46.

²⁾ Русская Мысль, 1885, кн. IV, ст. 211.

³⁾ Кіевская Старина, 1883, I, ст. 230.

⁴⁾ Кобзарь, Прага, 1876, т. II, ст. VI.

В слідстві 21/4 1847 р. зізнав Шевченко про свою знайомість із Костомаровом ось що: „Сь Костомаровимъ я познакомился въ прошедшемъ году въ Кіевѣ весною; на лѣто онъ уѣзжалъ въ Одессу лечиться, въ Августѣ мѣсяцѣ онъ возвратился въ Кіевъ, и я съ нимъ не видѣлся до декабря мѣсяця, потому что я ѣздивъ по порученію коммисіи для срисованія Почаевской лавры; а 9-го Января текущаго года я опять отлучился изъ Кіева и послѣ того я съ нимъ не видѣлся, переписки съ нимъ не имѣлъ, кромѣ одного письма“.¹⁾

На тій основі твердимо з цілою певністю, що Шевченко познайомив ся з Костомаровом у 1846 році весною в Києві.²⁾ Близше можнаб означити той час кінцем цвітня або початком мая, бо до цвітня проживав Шевченко на лівобережі.³⁾

З огляду на се всякі думки про те, щоби на сформоване славянської ідеї Шевченка мав вплив Костомарів, чи Кирило-методіївське Братство, вважаємо хибними. Сей наш погляд піддержує ще одна обставина.

Костомарів у своїм письмі до Семевського пише: „Въ то время всю мою душу занимала идея славянской взаимности, общенія духовнаго народовъ славянскаго племени, и когда я навель разговоръ съ нимъ на этотъ вопросъ, то услыхалъ отъ него самое восторженное сочувствіе и это болѣе всего сблизило меня съ Тарасомъ Григорьевичемъ“.⁴⁾

В иншім місці пише Костомарів, що „Шевченко, познакомившись со мною, относился къ идеѣ о славянской взаимности съ поэтическимъ восторгомъ“.⁵⁾

Як розумів сю славянську взаїмність Костомарів, на те дає відповідь програма Кирило-методіївського Братства

¹⁾ Допросъ Т. Г. Шевченка въ 1847 г., Кіев. Стар. 1902, II, ст. 184. Къ біографіи Т. Г. Шевченка, Былое, 1906, августъ, ст. 8.

²⁾ Ізза того вважаємо похибними твердження Кониського, *op. cit.* I, стор. 187, що до початку осені 1845 р. „треба реєструвати першу очевидисту знаємість Костомарова з Шевченком“, або: „І так, признаючи певним фактом, що перша очевидиста знаємість Шевченка з Костомаровом стала ся з початку осені р. 1845, певнійш за все у вересні, — не можна не признати певним і того, що познаємив їх Куліш“ — як і злучену з тим аргументацію, ст. 184—7.

³⁾ О. Кониський, *op. cit.* I, ст. 187.

⁴⁾ Письмо къ редактору, *op. cit.* стор. 598.

⁵⁾ П. А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность, *op. cit.*, ст. 230.

і слова його провідника: „Взаимность славянскихъ народовъ въ нашемъ воображеніи не огранычивалась уже сферою науки и поезій, но стала представляться въ образахъ, въ которыхъ, какъ намъ казалось, она должна была воплотиться для будущей исторіи. Мимо нашей воли сталъ намъ представляться федеративный строй, какъ счастливое теченіе общественной жизни славянскихъ націй“.¹⁾

¹⁾ Автобіографія, Литературное наслѣдіе, ст. 61.

Т. ШЕВЧЕНКО І Ж. КРАСІНСЬКИЙ.

Написав ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ.

I.

Дослідники Шевченкової поезії завважали вже не раз, що від 1843 р. слідно в ній зворот, який зазначаєть ся і відмінним добром тем і відмінними поглядами.¹⁾ Нині, коли завдяки пок. Василеві Доманицькому маємо вже досить докладну хронологію поезій Шевченка, можемо означити дату того звороту точнійше. Він починаєть ся написанєм поезії „Розрита могила“, датованої: 1843, 9/X. Березань (у Полтавщині)²⁾ — отже з осению 1843 р. Ще весною того самого року видав Шевченко в Петербурзі „Гамалію“,³⁾ де з романтичним одушевленєм змалював похід козаків на Візантію, а вже в найблизшій поезії (в „Розритій могилі“) називає він козацького гетьмана Богдана Хмельницького

¹⁾ Ся доба Шевченкової творчости схарактеризована в IV гл. праці д-ра Олександра Колесси: „Шевченко і Міцкевич“ (Записки Наук. Тов. імени Шевченка, 1894, т. III, ст. 96 і д.). Гл. також: Кобзар Тараса Шевченка. Частина перша. Вид. Тов. ім. Шевченка. У Львові, 1893, ст. ХСVIII і д. (із вступу Омеляна Огоновського). У розвідці д-ра О. Колесси використано також працю проф. Третяка про вплив Міцкевича на Шевченка.

²⁾ Т. Шевченко. Кобзарь, том перший. Під редакцію В. Доманицького. СПб., 1911 (виданє В. Яковенка), ст. 150.

³⁾ У „Кобзарі“ вид. Доманицьким 1911 р. (ст. 148) датовано „Гамалію“ Петербург (1842). У першім виданю „Кобзаря“ Доманицького (з 1907 р.) стоїть дата: 1843 Петербург. Така-ж дата є і в останнім виданю Ю. Романчука (Руска Письменність, V, 1. Твори Тараса Шевченка (Третє виданє). Том перший. У Львові, 1912, ст. 104). В книжці: „Критичний розсід над текстом „Кобзаря“, Київ, 1907 р. — пише Доманицький на ст. 57 про „Гамалію“: „Видруковано вперше окремим виданням в Петербурзі р. 1843 (цензорський дозвіл позначено 7/III 1843). Цим роком звичайно й датуєть ся поема“.

нерозумним сином і тяжко дорікає йому за віддане України Москві, що є одною з характеристичних прикмет нової доби Шевченкової творчості, яка одначе не виключає і пізнійшого повороту до романтичного козакофільства, прим. у поезії „У неділеньку у святу“¹⁾

Як великі переміни наступили в душі Шевченка по 1843 р., про се розкажує він сам у поезії „Три літа“, написаній на стрічу новому рокови:

„Невеликі три літа
Марно пролетіли,
А багато в моїй хаті
Лиха нарobili.
Опустошили убоге
Моє серце тихе,
Погасили усе добре,
Запалили лихо,
Висушили чадом, димом
Тії добрі сльози,
Що лили ся з Катрусєю
В московській дорозі,
Що молились з козаками
В турецькій неволі,
І Оксану, мою зорю,
Мою добру долю,
Що день божий умивали,
Поки не підкralись
Злії літа, та все теє
Заразом укралі“.²⁾

Отже не був се маловажний зворот. Поет признає, що він від того часу „прозрівати став потроху“ і побачив, що кругом нього „не люде, а змії“. А про наслідок того він так виразив ся:

І засохли мої сльози,
Сльози молодії.
І тепер я розбитее
Серце ядом гою,
І не плачу й не співаю,
А вию совою.³⁾

„Три літа“ мають дату: Вюнища, 22 XII 1845, значить, зворот почав ся у нашого поета, як сам він каже, три літа ранше,

¹⁾ Кобзарь, 1911 р., ст. 415. З того виданя В. Доманицького й цитую всі Шевченкові поезії, змінюючи тільки дещо правопись. Уживаю примірника, несконфіскованого ще цензурою, де є повний текст Шевченкових поезій. Де послугую ся иншим виданем, зазначую се виразно.

²⁾ Idem, ст. 147.

³⁾ Idem, ст. 269.

десь в 1843 р. В тім часі наступила в світогляді Шевченка зміна, в якій він сам себе ясно освідомив, добачуючи в ній критицизм у відношенню до всего того, що ранше ворушило його серце.

Незабаром по тім розвиваєть ся талант Шевченка незвичайно гарно і в таких поемах, як „Сон“ (1844)¹⁾ „Наймичка“ (1845),²⁾ „Кавказ“ (1845),³⁾ „Посланіє“ (1845)⁴⁾ і ин., доходить до найвисшого розвитку, перерваного насильно арештованєм з весною 1847 р.

Рік 1847 уважають загально початком нової доби в творчости Шевченка (Огоновський, Доманицький і ин.), не зовсім справедливо. Бо хоч у часі заслання появляють ся у Шевченковій поезії нові мотиви, то навіть вони є найчастійше тільки дальшим розвитком гадок із 1843—47 рр. Доказом того хочби чудова поема „Неофіти“, написана 1857 р., яка є тільки продовженєм — з ідейного боку дуже цікавим і характеристичним — тих самих гадок, що їх бачимо у Шевченка вже перед засланєм.⁵⁾ Що-йно від сеї поеми можна завважати досить значний зворот у творчости Шевченка, яка спалахнувши ще раз ярко в деяких місцях „Марії“ (1859), гасне помалу.

Час від 1843—1857 р. належить уважати в тій творчости одною і то досить одноцільною добою.

Для прояснення тої доби зроблено вже дещо в науковім письменстві. Згадані праці д-ра І. Франка, О. Огоновського, Дашкевича, проф. Й. Третяка, проф. Ол. Колесси, д-ра Ів. Копача, д-ра В. Щурата, й ин. принесли багато цінного для зрозуміння передовсім часу від 1843 до 1847 р. Додам тут

¹⁾ Про „Сон“ в окрема розвідка д-ра Івана Копача: Огляд поеми Т. Шевченка під заг. „Сон“. (Зоря, 1884, чч. 17—22). Також: Іван Франко: Темне царство. Студія з приводу Шевченкових поем „Сон“ і „Кавказ“. Львів, 1914; Олександр Колеса, ор. cit., ст. 100—129.

²⁾ Про „Наймичку“ в дві окремі розвідки: Івана Франка: Наймичка, поема Т. Шевченка. Викалд габілітаційний. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. IV, ст. 1—20) і Богдана Лепкого: Про „Наймичку“ поему Тараса Шевченка. Львів, 1907.

³⁾ Докладний розбір „Кавказу“ дав др. Василь Щурат. Гл. також І. Франка: Темне царство.

⁴⁾ Про „Посланіє“ гл. окрему розвідку Іллі Кокорудза: Посланіє до живихъ и мертвихъ земляковъ Т. Шевченка. Критично-естетична студія. (Зоря, 1885, чч. 15—19). Також: Омелян Огоновський: Критично-естетичний поглядъ на декотрі поезіи Т. Шевченка. (Правда, 1873, ч. 1, ст. 20—38).

⁵⁾ Ствердив се др. В. Щурат у своїм розборі „Неофітів“.

ще тільки се, що хоч поезії тої доби різнять ся не мало з артистичного та ідейного боку від ранших поезій Шевченка, все таки є вони в головних своїх основах також дальшим розвитком елементів, які стрічаємо в попередній добі Шевченкової творчости. Можна сказати, що наш поет уже першими своїми поезіями намітив собі шлях, по якому мав ступати цілий час своєї творчости, розвиваючи її на тій самій тривкій основі. Не місце тут входити подрібнійше в се питанє, але вкажу приміром, що історичний критицизм Шевченка слідний уже в „Гайдамаках“ (1841), а деякі елементи „Сну“, „Кавказу“, видно вже виразно в поемі „До Основ'яненка“.

Вже нераз трібовано прослідити глибше сей розвиток Шевченкового таланту та вияснити умови, серед яких відбув ся. Не без рації признано тут не малозначну ролю польським впливам.¹⁾ Легкі відгомони поезій Богдана Залеського, оповідань М. Чайковського, а передовсім писань А. Міцкевича, стверджено вже. Високо ідейна й глибоко патріотична польська література того часу мусіла притягати й Шевченка, а знайомости з Поляками у Вільні,²⁾ Петербурзі,³⁾ Київщині⁴⁾ та на засланю⁵⁾ тільки скріпляли ті впливи. Тому й суспільно-політичні поеми Шевченка не могли не улягти польському впливови, головно з ідейного боку. Зрештою, коли Шевченко хотів у своїх поезіях навчати українську суспільність (а така тенденція проглядає виразно з його творів), то він мусів очевидно до ролі учителя приготовляти ся поважно: мусів читати відповідні писання й Поляків, бо положенє Польщі було дуже подібне до положеня України; відтам міг Шевченко зачерпнути неодну добру гадку й приложити її до українських обставин.

II.

Між польськими письменниками, які мали немалий вплив на генезу Шевченкових поезій з другої доби творчости (1843 до 1857), заслугує на увагу також Жигмонт Красінський (1812

¹⁾ Студії Дашкевича, Огоновського, Франка, проф. Третяка, проф. О. Колесси.

²⁾ Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя. Написав Ол. Кониський. Т. I. У Львові, 1898, ст. 54—55.

³⁾ Idem, ст. 87 і д.

⁴⁾ Київ і Київщина стояли тоді взагалі під значним впливом польської культури та польської мови. Idem, ст. 49 і д.

⁵⁾ Idem, т. II. У Львові, 1901, ст. 38 і д.

до 1859). Тому що його впливу на Шевченка не просліджено ще в науковім письменстві,¹⁾ хочу поговорити про нього ширше.

¹⁾ Загально згадав уже про сей вплив проф. Ол. Колесса. А й ширше порушено вже раз сю тему, на що звернув мені увагу д. Ф. Срібний, але в зовсім ненауковій формі. В часописі „Вечерниць“ появилася стаття Грицька Будеволі (д. Танячевича) п. з. „Слівце правди Dziennik-ови Literack-ому про нашого батька Тараса Шевченка“ (1862 р., ч. 35, 36, 39, 41—3; 1863, ч. 1, 2). Стаття, з котрої цитати подаю у зміненій правописи, написана в обороні Тараса Шевченка перед зневажливим осудом його у „Wspomnienia-x z podróży“, поміщених у 83-ім ч. львівського „Dziennika literack-ого“ з 1862 р. Між иншим згадує Будеволь в своїй статі про поезії Красінського й питаєть ся Поляків: „Скажіть, кілько між вами таких, що дочитали ся для себе спасенних річий з тих містичних „Dziad-ів“, „Irydion-ів“, „Kordian-ів“? Ми гадаємо, що ніхто з вашої шановної громади, та й таки самі чесні творці (легка-б їм земля!) десь не багато з всего того второпали, що міркуючи в загорілім Товіянізмі писали?“ (Вечерниць, 1863 р., ст. 15—16). На сю статю відповів криптонім J. L. в „Dziennik-у Literack-ім“ з 1863 р., ч. 4, ст. 29—31 заміткою: „Jeszcze jedno słowo o Szewczeńce“. Тут каже J. L., що він не знає, чого властиво хочать „Вечерниць“ й домагаєть ся від них „określenia“, бо „не знайшов його й Шевченко, ставлений преці на рівні з Красінським, поетом будучности“. І далі знаходимо таке порівнане Красінського з Шевченком: „Що иншого є виспівати свій і своїх братів біль, вилити в пісні гореч, що переповнює серце й кидати нею в очи винним і невинним, а що иншого бачити ясно теперішність і будучність і думати за народ, а не тільки чути за нього. Отсе власне ріжниця, для котрої не можемо ставити Шевченка в ряді геніїв і пророків, хоч не легковажимо його знаменитого поетичного таланту“. Сю тему порушено ще раз у „Dziennik-у literack-ім“ в спосіб далеко менше поважний у статі „Szewczeńko obok Krasinśkiego“, підписаній автором: Gente Ruthenus natione Polonus“ (Dziennik literacki, 1863 р., ч. 18, ст. 142—3). На переді бачимо мотто: „Куда кухті до патини. Народня пословиця“. Вже се одно говорить досить. Автор статі хоче виказати, „що Шевченко, як сего бажать собі його беззглядні обожателі, не може бути поставлений на рівні з Красінським“. А доказує се безіменний автор ось як: „Погляд Шевченка на історію нашого народа був хоробливий і низький, а його серце безумне, і тому Шевченко має в своїх писаннях сі дві дуже відемні сторони, котрі роблять його маленьким і не позволяють заняти місця побіч духового велита, яким був Красінський“. Коротко кажучи, автор статі хоче доказати, що поезії Шевченка, се вплив — божевіля. Кінчать ся ті виводи такими словами: „Але як, питаю ся, можна його (Шевченка) класти на рівні з Красінським? Сей помисл належить до найбільш нещасливих, які могли уродити ся коли-небудь на сім божім світі, на котрім неодна плететь ся“. А навяжуючи до згаданої статі J. L., додає Gente Ruthenus: „Сими словами признав сам оборонець Шевченка (J. L.), що Красінський відносить ся до його клієнта, як гадка й почуване до почування без мисли“. Наводжу сей характеристичний інцидент з 1862—3 рр. очевидно не для полеміки — нинішні часи вже рішили сю справу.

Передовсім, чи знав Шевченко твори Красінського? Сього питання можна би навіть не ставити, бо й годі подумати, щоби Шевченко не знав голосних писань Красінського, як що тільки він цікавився польською літературою. Чи знайомі з Шевченком Поляки в Петербурзі або на Україні, чи приятелі Поляки на заслання, хто-небудь з них міг звернути йому увагу на геніяльні писання польського письменника та говорити з ним про них, бо вони вражали польську душу глибоко. Але маємо таки й доказ на се, що так було. Він усуває всякі сумніви. В 5-тій книжці „Літературно-наукової бібліотеки“, видаваної д-ром І. Франком, у „Листочках до вінка на могилу Шевченка в ХХІХ роковини його смерті“. (Львів, 1890), а саме в статі д-ра Франка п. з. „Листи Шевченка до Бр. Залеського“, оголошені примітки Залеського, роблені на листах писаних до нього Шевченком, а оголошених 1883 р. „Кіев. Стариною“. Зараз на першій листі дописав Залеський примітку: „Шевченко говорив добре по польськи; Міцкевича, Залеського, а по часті й Красінського не одну річ умів на память, але писати по польськи не осмілював ся“.¹⁾

В примітці до осмого листу Залеський дописав: „В часі нашої спільної вандрівки Ш—ко одного дня, коли сильніше розгорячився і говорив щиро (w chwili większego rozgrzania i szczerości) сказав міні, що жалує своїх „Гайдамаків“ і цілого того напряму, що тепер знає Красінського і наших поетів і „w duchu swoim to potępia“.

Примітки Броніслава Залеського до Шевченкових листів вимагають пояснення. Передовсім цікаве, що про листи Шевченка до Б. Залеського ходили характеристичні слухи. Ось що пише про се М. Т—ов у вступнім слові до згаданих Шевченкових листів:²⁾ „Так ще в останній хвилі життя й зараз після смерті Шевченка деякі польські часописи дійшли до того, що

¹⁾ Листочки, ст. 31. Примітка перекладена з польського на українське д-ром Франком (Листочки, ст. 26).

²⁾ Письма Т. Г. Шевченка къ Бр. Залескому (1853—1857 г.). Сообщилъ М. Т—овъ. Кіевская Старина, 1883 р., январь, ст. 162—3. Листи Шевченка надруковані там у книгах за січень (ст. 161—176), март (ст. 611—622), цвітень (ст. 853—866). Їх перепечатано у книзі: Твори Т. Шевченка в двох томах. Том другий. Видання В. Яковенка. 1911. Згадка І. Франка, що Шевченкові листи, видані Драгомановом, сягають до 1859 р., є випадковою помилкою. — Примітки Бр. Залеського, дописувані на Шевченкових листах, а пропущені М. Т—овим, скопіював для д-ра І. Франка пок. Михайло Павлик.

запевняли, немовби Шевченко на засланю зовсім відрік ся від свого відемного погляду на стару Польщу й навіть немовби перейшов на унію. Подібне повторила також одна познанська часопись і в 1866 р., при чім представлено Шевченка чоловіком, котрий немовби то після заслання переняв ся ідеями й стремліннями „історичних“ польських патріотів, себ то прихильників відбудови Польщі в межах 1772 р., чи навіть 1648 р. Сю видумку перенесено з польської познанської часописи на сторінки „Московск-их Вѣдомост-ий“, котрим вона видала ся пригожою до їх боротьби з т. зв. „українофільством“. Тенденційні невірні вістки сі й подібні їм оперті на темних слухах про якісь письма Шевченка до Залеського. Як ми бачили, жерелом тих слухів були не так самі листи Шевченка до Залеського, як радше примітки Залеського до тих листів. Але й сі примітки не дають ніякого права до подібних виводів¹⁾, хоч вони свідчать про се, що Шевченко застановляв ся тоді глибше над історією України й над її відносинами до Поляків.

Перший лист Шевченка до Броніслава Залеського походить із 1853-ого р., осмий з 25 вересня 1855 р.

Отже вже з тих дат виходить, що Шевченко знав 1853 р. добре поезії Красінського, коли навіть говорив їх з памяти. Видно, що вони мусіли йому й подобати ся. Що більше, сам Шевченко мав признати ся, що твори Красінського вплинули на зміну його поглядів на історію. Коли се могло стати ся? Слова примітки „тепер“ не можна брати дослівно і відносити тим самим познайомлене Шевченка з писаннями Красінського що-йно до 1855 р. Атже примітки про Красінського читали ми вже при листі з 1853 р.²⁾ Але й не можна того познайомлення посувати перед 1841-ий р., себ то перед рік написаня „Гайдамаків“, бо се виходить зовсім ясно із слів самого Шевченка, сказаних до Бр. Залеського. Колиж Шевченко сам мав признати, що Красінський вплинув на зміну його поглядів на історію України й Польщі, то він повинен був читати писаня Красін-

¹⁾ Ті виводи оперті на іншим вислові Залеського, що Шевченко „marzący o udzielnej małoruskiej niepodległości, tam (в Оренбурзі) z Polską się pogodził“. Гл. Rocznik Tow. Hist.-Liter. w Paryżu, ст. 104. За редакцію: В. Шц.

²⁾ Припускати, що Залеський робив примітки на кождім листі зараз по одержанню його, нема підстави. На нашу гадку, найімовірнійше поробив ті примітки рівночасно до всіх листів і не скорше, як по смерті Шевченка, коли певно носив ся з гадкою оголосити їх, чи передати комусь до оголошеня. За редакцію: В. Шц.

ського вже в 1843 або 1844 р., тоді, коли змінювалися його погляди, як се зазначено в „Трех літах“. І справді, що-йно від 1844 р. можна би говорити про вплив Красінського на Шевченкові поезії.

III.

Коли Шевченко знав писання Красінського, то він міг дуже легко улягти впливови їх. Бо помимо величезної різниці суспільних становищ (Красінський — граф, Шевченко — визволенець) та не меншої різниці народностей і поглядів на жите (у Красінського слідна певного рода антипатія до низших верств,¹⁾ хоч годі йому відмовити відчуття їх недолі й упослідження,²⁾ а в Шевченка безмежна любов до понижених і покривджених) — знайшло ся в творчости обох поетів багато такого, що могло їх лучити: се був біль по страті колишньої слави й волі вітчизни, розважане, чому так стало ся й що далі робити.

„Суперечність між тим, що є і тим, що повинно бути, мука людей і суспільностей, котрі мусять жити в сій суперечности, а зірвати й побороти її не можуть, се „чистилище днів теперішніх“, в яким мучили ся, з якого кликали о справедливість усі глибші уми й серця благородні в Європі, отсе сам ґрунт, з якого виросла поезія Красінського, а її єством і душею є бажане й шукане доріг, що вивели би з того чистилища, крил, що дали би вилетіти з нього“.

Так характеризує поезію Красінського у своїй цікавій книзі ґр. Ст. Тарновський.³⁾ Чиж не можна те саме сказати й про поезію Шевченка? Власне відси пішло головне завдане його життя: посвята за правду й волю.

Та памятаючи на сей спільний ґрунт, на якому зійшли ся оба поети, а який є частинно також витвором умового стану сучасної обом їм Європи, в котрій усі передові люди намагали ся в тім часі зрозуміти глибше жите, пізнати його докладніше та знайти нові дороги обновлення людства, не повинні ми забувати й на сі великі різниці, які стрінемо в розуміню поезії й у цілому світогляді та характері творчости обох поетів.

¹⁾ Juliusz Kleiner: Zygmunt Krasiński. Dzieje myśli. Tom I. Lwów — 1912, ст. 124.

²⁾ Idem, ст. 172.

³⁾ St. Tarnowski. Zygmunt Krasiński. W Krakowie, 1892, ст. 6—7. Я мав у руках також новійше, двотомове видане з 1912 р.

Причини сих ріжниць аж надто зрозумілі й їх вияснити не треба, коли знаєть ся житєписи обох письменників.

Передовсім уже сам біль, що ним переповнені поезії Красінського й Шевченка, зовсім відмінний у одного і в другого. Красінського наділила доля всім, з чого могло би зложити ся щастє, але його житеє складало ся так, що усе переміняло ся йому в гіркий біль.¹⁾ Шевченкови клала доля-мачуха такі важкі колоди на дорозі житя, що ми просто дивуємо ся, як він міг поконати їх. Уявім собі хочби се, що арештованє стрічає Шевченка саме тоді, коли його поетичний талант осяг найвисший степень і коли йому в наміреній подорожі до Італії мав отворити ся ширший світ, зовсім нова, незнана ще йому країна свіжих духових вражінь. Тому біль Красінського наскрізь передуховлений, немов відірваний від землі, бо поет стрічав його тільки в духовій сфері. Початок того глибшого болю у Красінського припадає на час польського повстаня 1830/31 рр., коли то поет із волі батька мусів проживати далеко від вітчизни, замість бороти ся у рядах повстанців. Ще більше зріс той біль після упадку повстаня, коли Красінський пізнав, що Росія запанує вже на довго над Польщею. Від того часу характеризує його писаня сумовитість.²⁾ Біль Шевченка, який звенить немов скарга або розсипаєть ся громом обуреня й гніву, є впливом не тільки морального, але й фізичного терпіня; тому він більше людський, земний. Тим стоїть Шевченко богато близше до нашої душі, ніж Красінський. В Шевченкови бачимо людину, що на крилах могутчої фантазії підняла ся високо над уровень буденного житя, але все таки ніколи не перестала бути людиною; Красінський являєть ся звичайно духовим титаном, що покинув сю землю й носить ся на крилах похмурої задуми десь далеко-далеко понад землею, забуваючи часом за сю землю. Шевченко — мужицький син, кріпак, замучений салдат — не міг писати таких поезій, як їх писав Красінський. Для того був Шевченко надто реальний, надто тверезий ум. Але міг їх писати Красінський — богатий аристократ із походження. Силою традиції свого великопанського роду привик він піднімати ся понад сіру масу. А Шевченко ледви чи зумів би сотворити, приміром, статє такого Мужа з *Niebosk-oї komedy-i*, котрий

¹⁾ Tarnowski, op. cit., ст. 5.

²⁾ Idem, ст. 57—58. Житеє Красінського в часі польського повстаня представив докладно Йосиф Каленбах у книжці: Zygmunt Krasiński. Lwów, 1914. Tom pierwszy, ст. 219 і д.

„знижаєть ся із своїх високих областей до земних річий та обовязків“.¹⁾ Тому Красінський будить подив, Шевченко любов.

І поезія Красінського і поезія Шевченка були певного рода несподіванкою. Поезія Красінського має такий відокремлений характер, що годі добре зрозуміти її початок. Взірці, учителі, літературна школа — усе те далеке від Красінського.²⁾ А й Шевченко так дуже ріжнить ся від своїх попередників (котрі, починаючи від ХІХ в., походили з інтелігентних кругів), що зразу стаємо здивовані тою величністю поезії й силою слова, якої не стрінемо у його попередників від часів Котляревського. Сї прояви у Шевченка можна пояснити тільки живучою силою українського мужицтва, яка видала Шевченкового генія. Пояснення незвичайного в польській літературі таланту Красінського шукав би я також бодай частинно в тій сфері, в якій він виховав ся. Розумієть ся, між незвичайним у Красінського і тим, що незвичайне у Шевченка, є основна ріжниця, бо у Красінського дивує нас сам характер його поезії, а у Шевченка — сила його творчости; про ту виключність поезії, що її стрічаємо у Красінського, у Шевченка нема й мови. Тому, коли говоримо про несподіване у обох поетів, се тільки аналогія, а не подібність.

Вже з того, що сказано, видно, що при деяких спільних точках у творчости обох поетів є велика ріжниця у змісті їх поезії. Змістом поезії Красінського є виключно той перелім в історії людства, в яким гине старий світ, а повстає новий. Тому Красінський увесь зайнятий мислю про будуче. Правдивих, звичайних людей у Красінського нема; є тільки типи й уособленя ідей.³⁾ Тому предметом поезії Красінського є не чоловік, але людська суспільність; характер тої поезії не психологічний, але політичний і тенденційний, його постаті не індивіди, але символи ідей та історичних струй.⁴⁾

Шевченко також займаєть ся нераз будучністю. Всі його надії лежать у будучности і для тої красшої будучности він посвячує своє жите й силу свого слова. Але він не замикає очий і на сучасне і на минуле. Сучасні йому муки людства, його України — се таки головна основа, на якій виростає його

¹⁾ Idem. ст. 89. Про реалізм Шевченка гл. Яким Ярема: Уява Шевченка. Тернопіль, 1914, ст. 8—9.

²⁾ Tarnowski, op. cit., ст. 5—6.

³⁾ Idem, ст. 8.

⁴⁾ Idem, ст. 209.

поезія. А коли він говорить про будучність, тоді він далекий від того розумованя, на яким будує туя будучність Красінський — і тому та будучність не опановує так всевладно його душі, як се бачимо у Красінського. Бо Шевченка більше від будучности обходить сучасність, яка його окружає і вражає. Ся сучасність се наслідок минувшини й тому Шевченко так часто повертає гадкою в минувшину, хоча чи там знайти також відповідь на питанє, чому сучасність така невідраднa. І провідною гадкою всіх Шевченкових творів єсть бажанє звернути увагу читача на сю сучасність і спонукати його до праці над поправою її. А віра в поправу сучасности на ліпше — се власне та будучність, яку уявляє собі Шевченко; надія на сю красшу будучність є тою силою, що піддержує Шевченка в боротьбі з неприхильною йому сучасністю. Так будучність не є для Шевченка цілюю в його поетичній творчости, а радше способом для ліпшого підчеркненя основної його ідеї: поправи теперішности. Тому стрічаємо всюди у Шевченка людей живих, звичайних, а не єства неземні, як у Красінського. І у Шевченка маємо діло звичайно з типами, його постаті виказують найчастійше мало індивідуальних ріжниць, але все таки сі типи се справжні люди, а не тільки знаки ідей.¹⁾

Ще більше виступає ріжниця між обома поетами у формі їх писань. Красінський — се поет філософ.²⁾ До того любить він виповідати свої гадки звичайно не просто, а більш алегоричним способом, символом, персоніфікацією змагань (передовсім у першій добі своєї творчости) або й візіями. Пізнійше позбуваєть ся він тих способів, а при помочи простого слова, що переходить у приказ, та при помочи ритму творить собі майже нематеріяльну форму для своїх писань.³⁾ Усе те впливає із змісту поезії Красінського.

У Шевченка знайдемо мало філософії у властивім значіню того слова. А хоч і у нього виробляєть ся з часом систематичний погляд на історію України, все таки не добачимо в нього тої історіософії, яка виробила ся в пізнійшім часі у Красінського

¹⁾ Про сей бік Шевченкової творчости гл. докладнійше у згаданій розвідці Я. Яреми.

²⁾ Філософії Красінського присвячена згадана двотомова студія Ю. Кляйнара.

³⁾ Tarnowski, op. cit., ст. 10.

головно під впливом Гегля й Цешковського.¹⁾ Гадка виповідаєть ся у Шевченка просто й ясно, а навіть його алегорія відразу зрозуміла — неясна „містерія“ є у нього незначним виїмком („Великий льох“). Походить се відси, що форма Шевченкових поезій звязана тісно з їх змістом. Ми просто не можемо уявити собі тих поезій, написаних у иншій формі. Гармонія між змістом і формою — се один із секретів краси Шевченкової поезії. І як поезія Шевченка наскрізь людська, близька до нашої душі, так і форма його поезій проста й прозора. Шевченко не потребує ставати на високі котурни й піднімати ся тим способом понад нами, щоби висловити з силою свою гадку; його поетичне слово на стільки сильне, що воно само собою робить відповідне вражінє. Тому алегорія чи персоніфікація у Шевченка така реальна, що ми й не відчуваємо її як алегорію чи персоніфікацію. Символів, що затемнювали би зміст поезій, Шевченко уникає. А коли він звертаєть ся до суспільности з приказом чи бажанєм, то робить се з таким щирим людським порушенєм, що мимоволі почуваеть тепле бите його серця, повного любови для людства. Красінський піднімав ся у своїй формі понад людскість, Шевченко і в своїй формі жив із людскостю її житєм.

Поезія Красінського се поезія мисли, рефлексії, глибокого почування; для фантазії лишило ся в ній не багато місця.²⁾ Шевченко любить ся також у рефлексіях. Навіть більші його поеми прикрашені чудовими, ніжними рефлексіями. Але ся рефлексія не спиняє у Шевченка могучого розгону фантазії, що проявляєть ся передовсім у плястичнім зясованю мисли.³⁾ Вона тільки придає тому полетови принади й поглиблює прояви фантазії. А хоч передовсім у суспільно-політичних поемах Шевченка слідна якась перевага рефлексії над фантазією, все таки Шевченко-мислитель не бере й тут верху над Шевченком-

¹⁾ Коротко представлено сю справу в книжці: Zygmunt Krasiński. Przedświt. Opracował Franciszek Walczak. W Brodach, 1909, ст. 3—5. Про студіюване Красінським Гегля й інших німецьких філософів гл. Kleiner, op. cit., ст. 229 і д. Про Цешковського говорить Кляйнер докладнійше в II т. своєї студії. Вплив німецької літератури на творчість Красінського обговорено в розвідці: Zygmunta Krasińskiego twórczość w stosunku do literatury niemieckiej. Napisał Dr. Kazimierz Kobzdaj. (Звіт IV гімназії у Львові за 1912 р.).

²⁾ Tarnowski, op. cit., ст. 13.

³⁾ Я. Ярема, op. cit., ст. 9 і д.

поетом. І з того боку ріжнить ся також поезія Шевченка дуже від поезії Красінського.

Коли писаня Красінського являють ся більше витворами мисли чим уяви, то й не дивно, що на них слідна виразно тая тяжка духова праця, якої вони є плодом. Тому роблять вони нераз вражінє чогось вимушеного й неприродного, тим більше, що поет буває часом пересадний, коли піднімаєть ся надто високо. Тим самим і той підвисшений стиль буває у нього неясний і незрозумілий.¹⁾

Шевченкові поезії, що роблять на загал більше природне вражінє, не мають тої неясности, а хоч знаємо, що Шевченко працював нераз і цілими літами над деякими творами (згадаймо тільки численні перерібки „Варнака“ або довге конціповане „Марії“), то таки читач не відчуває тої важкої духової праці поета. Шевченко взагалі унікав неясности у змісті та формі й вона являла ся у нього хиба виїмково.

В кінці ще одна велика ріжниця між поезією Красінського й Шевченка. Красінський зовсім замкнений в собі. Його поезія не має нічого особистого. Про себе не говорить він нічого.²⁾ Противно Шевченко. Ледви чи знайдець ся у всесвітній літературі другий поет, якого поезія була би такою вірною відбиткою життя й справдішніх мислей творця, як се стрічаємо у Шевченка. Ідеї Шевченкових поезій — се не видумані витвори, а справжні ідеї поета, за які він боров ся й терпів. І тая дивна згідність поміж його поезією і його дійсним життям є власне жерелом тої сили слова, що чарує нас при читаню Шевченкових поезій. Відси й пливе геніяльна природність Шевченкових поетичних образів.³⁾

Тому, коли звертаємо увагу хочби й на гадки обох поетів про упадок вітчизни, не ялось нам забувати тих ріжниць між обома поетами. Вийшовши із застанови над упадком вітчизни та над способами відбудованя її при помочи пімсти на ворогах („Irydion“), Красінський після великої душевної боротьби доходить до успокоєня в польських месіянїзмі („Przedświt“),⁴⁾

¹⁾ Tarnowski, op. cit., ст. 14—15.

²⁾ Idem, op. cit., ст. 17—18.

³⁾ Замітив сю прикмету поезії Шевченка вже д-р В. Щурат. Гл. його „Замітки до поеми Т. Шевченка „Чернець“. У Львові, 1894, ст. 17—18, 37—38.

⁴⁾ Ся дорога, якою ступав Красінський під впливом поезії Міцкевича, представляєна коротко Жигмонтом Любертовичем: Krasiniski, jako wieszcz narodowy. (Звіт ц. к. гімназії в Бродях за 1912 р., ст. 5—11). Про

який веде його до віри у відзискане вітчизни дорогою любови й чину. Шевченко вірить також у красшу будучність своїй вітчизни, але він не доходить аж до фантастичного месіянізму (хоч легкі відгуки того напряду можна прослідити в його поезіях). Будучність вітчизни у Шевченка також більше реальна, а не така виідеалізована, як у Красінського. До того у Красінського, як у поета будучности, займають візії будучого щастя Польщі визначне місце. А хоч Шевченко вказує також Україні шлях у будучність, то у нього мальованя будучности в розуміню Красінського годі шукати.

Та попри такі основні ріжницї мають оба поети, як згадано, багато спільного у своїй творчости. У обох знайдемо нераз ті самі мотиви, ті самі образи, той сам вислів, той сам хід гадок.¹⁾ Неодно з того треба приписати і впливови Красінського на Шевченка. Точно означити того впливу не можна, бо нераз не можна відріжнити аналогії від справжнього впливу. З другого боку не все належить приписувати такі подібности зараз впливови Красінського на Шевченка. Не забуваймо, що подібні обставини витворюють у двох людей подібні гадки без взаїмного впливу їх на себе.

Що такий вплив був — се знаємо із сказаного висше зовсім певно. Але його не треба надто прибільшувати. Противно, його треба навіть досить обмежити.²⁾ Річ у тому, що Шевченко і Красінський жили в однім часі й оба переймали ся ідеями того часу. Тому неодну гадку Красінського можна пояснити чи сучасною йому літературою, чи взагалі лектурою. Шевченко міг нераз читати (і справді читав) ті самі писаня, що й Красінський. І ось одно спільне жерело, з якого черпали оба поети й яке поясняє деякі подібности у їх поезії. Відносить ся се передовсім до лектури св. Письма й до польської політичної й революційної літератури, яку знав не тільки Красінський, але й Шевченко. Та й неодно, що в Шевченка видавалось би спільне з Красінським, присвоїв собі Шевченко з тих жерел,

месіянізм Красінського гл. интересну студию: Juliusz Kleiner. Mesyanizm narodowy w systemie Krasińskiego. (Звіт ц. к. VI гімназії у Львові за 1912 р.).

¹⁾ Про головні ідеї творчости Красінського гл.: Franciszek Wojakowski. Ideały narodowe i ogólnoludzkie w twórczości Krasińskiego. (Звіт II гімназії в Станіславові за 1912 р.); Władysław Pec. Polityczno-społeczny ideał Zygmunta Krasińskiego. (Звіт гімназії в Бучачи. Ясло, 1912).

²⁾ Неодну цінну гадку власне в тім напрямі завдячую д-рови В. Щуратови, якому почуваво ся до зложеня щирої подяки за поміч при сій праці.

які були йому доступні. Словом, при розслі́ді відносин Шевченка до Красі́нського треба бути дуже обережним.

Показує се найкраще погляд на один із основних мотивів Шевченкових поезій, яким є любов.¹⁾ І саме розширене мотиву любови є одною з найбільш характеристичних прояв, що знаменують зворот у Шевченковій поезії від 1843 р. Але мотив любови в широкім і благороднім значіню є також полем, на яким стрічають ся Шевченко й Красі́нський. Се доводить їх до подібности в гадках у сім напрямі. Ті подібности ідуть часом так далеко, що на перший погляд можна би думати, неначеб Шевченко взяв від Красі́нського неодну, навіть основну гадку чи ідею. Як згадано, впливу Красі́нського на Шевченка годі заперечити, алеж побачимо, що не все треба його дошукувати ся там, де він видавав ся би може й певний при поверховнім погляді.

Бо жерела мотиву любови в Шевченковій поезії дуже ріжнородні, а мало досі просліджені. Поминаючи особисті і традиційні причини, які склонювали душу Шевченка до того мотиву, вкажемо — за д-ром Щуратом — на визначний вплив на нього в тім напрямі української літератури. Український філософ Григорій Сковорода, у якого Бог є синонімом правди і любови,²⁾ Григорій Квітка, що між іншими також під впливом Сковороди вводить мотив любови як основу до своїх творів і т. п. — не могли бути без впливу на творчість Шевченка, як не були без впливу на друга його Куліша.³⁾ Далі зносини Шевченка з київською громадою першої половини 40-их рр.,

¹⁾ Гл. про се ширше в статі д-ра В. Щурата: „Культурна ідея в поезії Шевченка“ (Діло, 1914, чч. 58—59).

²⁾ Так говорить Г. Сковорода пр. у своїм творі: „Начальная дверь ко християнскому добронравію. (Собрание сочинений Г. С. Сковороды. Томъ I, съ замѣтками В. А. Владиміра Бончъ-Бруевича. СПб. 1912, ст. 61 і д.).

³⁾ Про вплив Сковороди на Шевченка, до якого й він сам виразно признаєть ся, читав на академії Наук. Тов. ім. Шевченка, устроєній у Львові 1911 р. д-р В. Щурат, з чого був лиш короткий реферат в „Ділі“. Ранше, бо ще в 1908 р. про вплив Сковороди (побіч впливу поетичного спіноцизму на Квітку, Шевченка і Куліша), викладав д-р Щурат кружкові українців у львівській Академічній Громаді, з чого также у „Ділі“ був дуже короткий реферат. Деякі гадки з обох тих викладів повтарають ся в пізнійших статях д-ра Щурата: „Культурна ідея в поезії Шевченка“ (Діло, 1914, ч. 58—25, але читане на концерті в Перемишлях 1911 р.) і „Встане Україна“ („Діло, 1913, ч. 57), а также в брошурі того-ж автора: „Ю. Словацький в українськiм письменстві і перекладі“ (у Львові, 1909).

для якої євангельська любов була головною спонукою діяльності; його звязок із Кирило-Методіївським Братством, опертим на подібних гадках, усе те в злуці з лектурою Святого Письма тільки розширювало отсе понятє Шевченкової любови та робило її глибшою, яснійшою, благороднійшою.

На тім ґрунті зійшов ся Шевченко і з сучасною йому польською літературою, в якій мотив любови рідного краю став тоді пануючий. Твори великих геніїв польської поезії (Міцкевича, Словацького, Красінського) і взагалі тогочасних польських письменників, а передовсім польська революційна та агітаційна література — застановляють ся головно над любовю своєї вітчизни і перейшовши під своєрідними й чужими впливами ріжні стадії, доходять до найвисшої точки в польськїм месіянїзмі.

Ся література була відома на Україні, була вона відома й Шевченкови. Передовсім київська громада і Кирило-Методіївське Братство не були вільні від польських впливів. Доволї вказати на се, що відомий „Закон Божий“, знайдений у Костомарова, се перерібка писаня Міцкевича.¹⁾

Отже не диво, що Шевченко знав польську патріотичну літературу, яка могла йому бути по части симпатична ізза свогого становища супроти України й ізза гадок, висказуваних нею, а вимріяних також Шевченком. Паралеля між положенєм України й Польщі насувала ся сама собою. Польська література, глядячи виходу з прикрого положеня свогого народу, сягнула до Святого Письма й голосила євангельську революцію, оперту на братерській і безкорисній любови. Досить прочитати цікаве сучасне видавництво Круліковського „Polska Chrystusowa“ (1842 і 1846 р.), аби виробити собі образ такої революції. Шевченко знав і „Polsk-y Chrystusow-y“ і подібні сучасні польські брошури та студіював їх пильно, як се виказує др. Щурат. Св. Письмо, під якого впливом стояв Шевченко від малих літ, лучило його ще тіснійше з такими писанями. Відси Шевченко черпав без сумніву неодну гадку до своїх політичних писань, відси брав також сміливість висказувати подібні гадки, до яких він дійшов або сам або серед тодішнього українського товариства. Тим дасть ся вияснити й неодна подібність гадок Шевченка з гадками згаданих брошур і видавництв. Алеж бо сї видавництва

¹⁾ Гл. про се: Твори Т. Шевченка. Том другий. Видання В. Яковсика, 1911, ст. 116.

були ще більше відомі й сучасним польським письменникам і впливали на них — тому тим можна частинно пояснити подібність гадок між Шевченком і деякими тодішніми польськими письменниками. Так треба й пояснити нераз подібність гадок у Шевченка і Красінського.

На се не належить забувати. Але разом не маємо причини не вірити Шевченкови, що Красінський мав такий вплив на нього. Означенє того впливу малоб бути остаточною метою сеї праці, при чім не думаю входити подрібніше в тогочасну польську революційну літературу, а обмежу ся тільки на найважнійше.

IV.

Впливи й аналогії в порівнянню з творами Шевченка вказують отсі писаня Красінського: 1) „Nie-boska komedya“; 2) „Irydion“; 3) „Trzy myśli pozostałe po ś. p. Henryku Ligenzie zmarłym w Morreale 12 kwietnia 1840 roku“. (Nakładem Stefana Szczęsnego Mielikowskiego); 4) „Pokusa“; 5) „Przedświt“; 6) „Psalmu Przyszłości. Przez Spirydiona Prawdzickiego“. Перейдемо ті писаня по черзі й викажемо їх схожість із поезіями Шевченка.

„Nie-boska komedya“ вийшла за життя Шевченка тричі друком: 1835, 1837 і 1858 р.¹⁾ Ся фантастична драма нагадує вже своєю основою поему Шевченка „Сон“ з 1843 р. Не даром і сам Шевченко назвав зразу свій твір „Комедією“, як приписано в найранішому автографі.²⁾ Оба поети хотіли дати образ суспільности й на тім тлі розвинути свої ідеї. Тільки Красінський станув на значно ширшому становищі ніж Шевченко. Основна гадка „Niebosk-oї komedy-i“ — се певність розпаденя й заглади існуючої суспільности й ожиданє нових її видів.³⁾

¹⁾ Pisma Zygmunta Krasińskiego. Wydanie jubileuszowe, tom III, Kraków-Warszawa, 1912, ст. 374—5. З того критичного виданя (д-ра Чубка) цитую всі писаня Красінського. — Тарновський (op. cit., ст. 154) каже, що „Niebosk-y komedy-ю“ напечатано вперве у Франкфурті 1834 р., однак се виданє не розійшло ся ізза якогось побоюваня книгаря. Сам Красінський оповідав, що книгареві викрадено тоді з 20 примірників і вони розійшли ся. (Kallenbach, op. cit. Tom drugi, ст. 65).

²⁾ Т. Шевченко. Кобзарь. СПб. 1907, ст. 615.

³⁾ Zygmunt Krasiński. Nieboska komedya. Opracował Dr. Piotr Chmielowski. W Brodach. (Третє виданє, без наведеня року), ст. 8. Сам Красінський розумів сей твір як „драму, що дотикає річий нашого віку; боротьба в ній двох принципів: аристократії й демократії.... Є се оборона того, на що пориваєть ся багато „голишів“: релігії та хвали минувшини“.

Основною ж гадкою Шевченкового „Сну“ є протест проти царизму і злучений з тим образ російської та української суспільності. Малюнок Красінського вийшов більше загально-людський, у Шевченка він за те більш національний і реальний. Тому Шевченкова ідея виступає зовсім ясно і дуже плястично.¹⁾ Лучить обох поетів намір змалювати образ сучасної їм суспільності, якої діла представляли ся в їх очах „комедією“ — в розуміню Дантової „Божественної комедії“.²⁾

Та не тільки в заголовку й ідеї, але й у поодиноких сценах та висловах доглянемо між обома поетами значні подібности.

В „Niebosk-ий komedy-i“ батько, видячи, що син осліп, говорить у розпуці:

„Milczmy raczej — Bóg się z modlitw, szatan z przekleństw śmieje“.³⁾

В Шевченковій думці „Як би ви знали, паничі“ (написаний 1850 р.) читаємо таку апострофу до Бога:

„А може й сам на небеси
Смієш ся, батечку, над нами...“⁴⁾

Проф. Ол. Колесса ставить ті слова у звязок із „Improvizacy-єю“ А. Міцкевича⁵⁾ може й не без рації, хоч слова Красінського й Шевченка майже такі самі.

Опісля питає Муж Панкрація:

„Ale ty, człowiecze, powiedz mi, gdzie jest ziemia twoja? — Wieczorem namiot twój rozbijasz na gruzach cudzego domu, o wschodzie go zwijasz i kocujesz dalej — dotąd nie znalazłeś ogniska swego i nie znajdziesz, dopóki stu ludzi zechce powtórzyć za mną: „Chwała ojcom naszym“.

У Шевченка висказана та сама гадка ще сильнійше в „Посланію“:

(Kallenbach, op. cit., ст. 64). В книжці проф. Каленбаха подано гарний погляд на генезу „Niebosk-ої komedy-i“ та її розбір. (Там же, ст. 51 і д.). Звязок „Niebosk-ої“ з європейською літературою (романтизмом, Байроном, Сен-Сімонізмом і т. д.) виказує глибоко подумана книжка д-ра Кляйнера, op. cit. I, ст. 159 і д.

¹⁾ Про сю Шевченкову поему гл.: Огляд поеми Т. Г. Шевченка п. з. „Сон“. Написав Іван Копач („Зоря“, 1895 р.). Новіший розбір „Сну“ дав др. В. Щурат.

²⁾ „Nieboska komedy-a“ мала мати зразу титул „Ludzka komedy-a“ в протиставленю до Дантової „Divina Comedia“. (Kallenbach, op. cit., II, ст. 58).

³⁾ Pisma Zygmunta Krasieńskiego, tom III, ст. 38.

⁴⁾ Кобзарь, ст. 480.

⁵⁾ Шевченко і Міцкевич, ст. 105.

„Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Чужі люди цурають ся,
В хату не пускають,
Свої діти — як чужії,
І не має злomu
На всій землі безконешній
Веселого дому“.¹⁾

Однак помимо подібностей у вислові обох поетів не конче ще належить уже в с'їм місці глядіти за впливом Красінського. Оба поети могли тут користати з якогось спільного жерела. Бо приміром в „Polsce Chrystusowej“ читаємо:

„Sąd i odpłata stoją już u progu,
Nikt nie wyżebrze żadnej litości,
Kto zgrzeszy z wiedzą przeciwko Bogu;
Kto nie ma w czynach bliźnich Miłości.
Choć zbiega wszystkie Narody,
Nie dostanie kubka wody;
Na nic mu się nie zda mowa,
Nikt doń nie przemówi słowa“.²⁾

В другій строфці бачимо гадки, подібні до Шевченкових. А коли на наведені слова Мужа відповідає Панкращій острою, драстичною критикою минувшини,³⁾ то й се точнісінько відповідає „Посланію“ Шевченка, у якого також безпосередно після згаданих слів читаємо:

„Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших: тяжкі діла!
Як би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину...
Отака то наша слава,
Слава України“.⁴⁾

Хоч сї слова Шевченка є впливом попередних рефлексій поета, то все таки лишаєть ся той сам перехід у гадках від любови рідної землі до острої критики минувшини⁵⁾ — перехід,

¹⁾ Кобзарь, ст. 254.

²⁾ Polska Chrystusowa. Pismo poświęcone zasadom społecznym, wydane staraniem Ludwika Krolikowskiego. Paryż, 1842, ст. 196.

³⁾ Про сей уступ окрема розвідка: Przeszłość Polski w „Nieboskiej komedyi“ Krasinського. Napisał Henryk Maurer. (Звіт гімназії св. Анни в Кракові за 1912 р.).

⁴⁾ Кобзарь, I. с.

⁵⁾ Відносини Красінського до минувшини в його поемі такі: Красінський не заперечує правди обжалуванням Панкращія, але не придає їм ваги.

який знаходимо у обох письменників. Стільки й різниці, що інший ґрунт, на якому стоять оба поети; зрештою їх гадки дивно подібні.

Або сей образ страшного суду, який Орцьо малює в своїм ясновидженню перестрашеному батькови (подаю виривки тільки із слів Орця, поминаючи уваги батька):

„Za mną, za mną, ojczy — tam straszny sąd co noc się powtarza — (idzie ku drzwiom skrytym w murze i otwiera je)... Ciemności, idźcie do ciemności!... (Lochy podziemne....) Czy nie słyszysz ich głosów, czy nie widzisz ich kształtów?... Coraz już bliżej — coraz już widniej — idą z pod ciasnych sklepień jeden po drugim i tam zasiadają w głębi.... Widzę duchem blade ich postacie, poważne, kupiące się na sąd straszny. Oskarżony już nadchodzi i jako mgła płynie.

Chór głosów. Siłą nam daną za męki nasze my, niegdys przykuci, smagani, dręczeni, żelazem rwani, trucizną pojeni, przywaleni cegłami i żwirem, dręczmy i sądzmy, sądzmy i potępiajmy — a kary szatan się podejmie i т. д.

А коли „oskarżony“ відповів гордо й згірдливо своїм судіям, тоді говорить —

Chór głosów. Daremno — daremno — ratunku niema dla niego ni na ziemi, ni w niebie“.¹⁾

Аналогічними, хоч без порівняння коротшими рисами малює образ суду й Шевченко у „Посланію“:

„Розкують ся незабаром
Заковані люди;
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори,
І потече сто ріками
Кров у синє море
Дітий ваших.... і не буде
Кому помагати:
Одцураєть ся брат брата
І дитини мати;

Остаточно велика минувшина — се у нього минула краса, на яку не можна поривати ся, але якій уже не воскреснути. (Kleiner, op. cit., I, ст. 180). Той погляд покриваєть ся тільки в часті з поглядами Шевченка, котрий токож знає, що минувшина не воскресне, але котрий є рівночасно за розумним, критичним поглядом на минувшину, опертім на совіснім пізнанню її; при чім одначе, критикуючи поодинокі моменти з історії України, він далекий від того, щоби кидати каменем на нашу минувшину („Холодний Яр“).

¹⁾ Pisma, III, ст. 87—89.

І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І на віки прокленетесь
Своїми синами“.¹⁾

У Красінського хор голосів хоче судити за „*meŃki nasze*“ (вони вичислені), у Шевченка будуть судити „заковані люди“; у Красінського „*ratunku niema dla niego*“ (для судженого), у Шевченка „і не буде кому помагати“ — навіть у висловах, як бачимо, є подібности, а не тільки в загальнім образі. Можливо, що на генезу того образу суду вплинула й лектура пророка Ісаїї, як се виказує др. Щурат,²⁾ але се не виключає й ремінісценцій з лектури Красінського.

В кінці не треба забувати, що ожидає суду, як відплати теперішньому заслїпленому поколінню, характеризує тодішню революційну польську літературу. Вже висше наведено цитат про суд із „*Polski Chrystusowej*“, а таких місць знаходимо більше.³⁾ Належало се й до модних мотивів поезії того часу.⁴⁾

В иншій сцені відзиваєть ся герой „*Niebosk-oї komedy-ї*“ до одного графа:

„А ты czemu przepędziłeś wiek młody na kartach i podrózach daleko od ojczyzny?“

А Шевченко в „Посланію“ виступає проти тих панів, що то пруть ся

... „сонця правди дозрівать
В німецькі землі, у чужії“.⁵⁾

Далі потрясаюча сцена, де герой „*Niebosk-oї komedy-ї*“ не вагаєть ся пожертвувати власного сина для своїх ідей, коли Орцьо паде влучений кулею⁶⁾ — має свою аналогію в убитю синів рукою Гонти в Шевченкових „Гайдамаках“⁷⁾ і в отсих словах у присвяті „Н. В. Гоголю“ (1844 р.):

¹⁾ Кобзарь, ст. 250.

²⁾ Др. В. Щурат: Святе Письмо в Шевченковій поезії. Львів (1904), ст. 35—36.

³⁾ Пр. на ст. 79.

⁴⁾ З моди не вийшло й досі; гл. соціал. пісню: „Червоний прапор“. — За редакцію: В. ПЦ.

⁵⁾ Кобзарь, ст. 249.

⁶⁾ Pisma, III, ст. 96.

⁷⁾ Кобзарь, ст. 179—180. Про сей Шевченків твір гл. статью д-ра В. Щурата в його „Літературних начерках“, Львів, 1913.

„Не заріже батько сина,
Свої дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю України,
Не заріже“...¹⁾

Очевидно впливу Красінського не будемо тут дошукувати ся — се тільки анальоґія.

В кінці фантастично-містичний характер „Niebosk-oї komedy-i“ пригадує „містерію“ Шевченка „Великий льох“ (з да-тою: 1845. 21/X Миргород). Сам заголовок тої поеми веде нас до згадуваних таємних льохів „Niebosk-oї komedy-i“, де Орцьо бачить будучність, а драматична форма Шевченкового твору тільки скріпляє можливість звязку його „містерії“ з драмою Красінського. Зрештою подібно як у Красінського криють підземні льохи таємну будучність, так і у Шевченка має „Великий льох“ якесь важне значіне, коли поет каже:

„Так малий льох в Суботові
Москва розкопала,
Великогож того льоху
Ще й не дошукалась“.²⁾

Вже давнійше ставлено сю Шевченкову поему у звязок із патіотично-містичною поезією польських поетів.³⁾ Тепер малиб ми нитку, яка Шевченкову поему з тою поезією вяже. Вплив Красінського можна тут припустити тим певнійше, що сей містицизм Шевченкови властиво чужий, коли його стрічаємо тільки в тій одній поемі.

Із усього бачимо, що гадки Шевченка підходять декуди так близько до гадок Красінського, образи у обох поетів такі подібні, порядок гадок часом такий однаковий, що се годі вяснити чистим припадком. Шевченко знав „Niebosk-y komedy-y“ Красінського — помимо її непопулярности й трудностей

¹⁾ Розбір тої сцени й порівнанє з Гошинським і т. п. гл. Гайдамаки. Поема Тараса Шевченка. Студіум Д-ра Омеляна Огоновського. Правда, 1879, ст. 292 і сл. Пор. також: Ів. Франко: Причинки до оціненія поезій Тараса Шевченка. 2. Чи можна „Гайдамаків“ назвати найкрасшою поемою Шевченка в естетичнім згляді? (Світ, 1881 р., ст. 171).

²⁾ Там же, ст. 226.

³⁾ Ол. Колесса, Шевченко і Міцкевич ст. 129 і сл. Др. Щурат у згаданім відчиті на Академії в честь Шевченка і 1911 р. поставив „Великий Льох“ у звязок із давнім українським драматичним письменством особливо з вертепною драмою (містерією, як і Шевченко назвав свою поему), чим одначе й інших впливів не виключив.

у її ширеню¹⁾ — й переймив ся її гадками. Поєми Шевченка „Сон“ (більший),²⁾ „Посланів“ і „Великий льох“ стоять у безсумнівному звязку з драмою Красінського, хоч декуди може бути сей звязок тільки посередний — наслідком спільної лектури обох поетів.

V.

Мимоволі насуваєть ся порівнанє „Irydiona“ Красінського із Шевченковими „Неофітами“. „Irydiona“ напечатано за життя Шевченка тільки раз — у Парижі 1836 р.,³⁾ а „Неофіти“ мають дату: 1857, 3 XII, Нижній-Новгород.⁴⁾

Оба поети сягнули гадкою в клясичну минувшину, в часи римських імператорів. Красінський переносив нас у III вік по Христі, в часи римського цїсаря Гелїогабаля; Шевченко не рїшаєть ся зразу, в який час перенести події, про які хоче розказувати, але в кінці годить ся на часи Нерона (I вік по Хр.).⁵⁾

Провідною гадкою обох творів є протест проти деспотизму, згл. царизму, хоч оба поети дуже рїзнять ся в самім переведеню сеї ідеї. Бо Красінський малює матерїальну месть⁶⁾ на римськїм імператорі зі сторони гноблених ним народів;⁷⁾ у Шевченка відбуваєть ся боротьба проти імператора в області духа й тому месть гноблених у Шевченка чисто духова: вона виявляєть ся всепрощенєм. Крївава месть Іридїона довела до страшного повстаня і в результатї не принесла ані успїхів, ані вдоволення местникови, ані полїпшеня долї гноблених. Боротьба Шевченкових Неофітів кінчить ся убитєм їх тїла, але побїдою їх духа. Тому „Неофіти“ — се дальший розвиток ідеї „Irydiona“, яка у Красінського доводить тільки до руїни, з чого виходить

¹⁾ Tarnowski, op. cit., T. II. st. 124—125.

²⁾ Про „Сон“ гл. крім згаданих праць ще: Ів. Франко: Причинки до оціненя поезій Тараса Шевченка. 2. Темне царство (Світ, 1844 р., ст. 195 і д.).

³⁾ Pisma, III, st. 386.

⁴⁾ Кобзарь, ст. 517.

⁵⁾ Там же, ст. 504.

⁶⁾ Розвиток мотиву пімсти в душі Красінського від найранших літ стараєть ся представити др. Кляйнер (Zygm. Krasinski, I, st. 15 і д.).

⁷⁾ Генезу „Іридїона“ на тлі життя Красінського та його лектури (Шеллінг, Гердер і ин.) гл. у Кляйнера, Zygm. Kras., I, st. 186 і д. Пор. також: Kallenbach, op. cit., II, st. 214 і д., де обговорено також найважнїшу літературу предмету. Неохота до Риму повстала у Красінського мабуть під впливом Шатобріянда й Гердера (Kleiner, op. cit., I, st. 204—205).

ясно, що не туди дорога до відродження поневоленої вітчизни; Іридїона ратує в кінці тільки любов. Ось як характеризує провідну гадку „Irydiona“ знавець Красїнського: „Докінчене „Irydiona“ грає в тій поемі велику рішачу роль: воно затирає прикмету часу й дає творови... загально людське значінє. З суду над Іридїоном... виходить ясна засада, що ніколи не вільно ділати в ім'я ненависти, що все причиною наших чинів повинна бути християнська любов“, при чім одначе вказує Красїнський як до-рогу до відродження гнобленої вітчизни — дорогу діл.¹⁾ Шевченко після „Сну“ й „Кавказу“ доходить уже у „Відьмі“ (март 1847) до величавої ідеї всепрощеня — і то в найдразливійшій для нього точці, в справі зведених панами дівчат. Після того виступає Шевченко ще нераз остро проти розшалїлих царів (приміром поема „Царі“ з 1848 р.), але „Неофіти“ переняті вже наскрізь ідеєю християнської любови ворогів-царів, хоч держачи ся слів, висказаних про царя-деспота Алкидом у „Неофітах“:

„Перед гординею його,
Брати мої, не поклонїтесь!“²⁾

Шевченко ще й опісля нераз виступає проти „гординї“ царів (пр. „Юродивий“ 1857 р., „Саул“ 1860 р.).

З инших загальних подібностей між „Irydion-ом“ і „Неофітами“ згадаю роль християн у обох поетів. В обох творах виступають вони як першорядний чинник, хоч позірно у зовсім відмінних, а на ділі в подібних ролях. В „Irydion-ї“ християни нищать плян пімсти Іридїона, коли за радою єпископа Віктора відпадають від нього.³⁾ У Шевченка є вони головними героями, але подібно, як у Красїнського, не хотять прикладати своїх рук до пімсти над імператором, хоч він лежить уже на смертнім ліжку і перед ними безсильний.

Се загальні подібности між обома поетами — знайдемо їх також у подробицях.

У вступі до „Irydiona“ читаємо:

„Już się ma pod koniec starożytnemu światu — wszystko, co w nim żyło, psuje się, rozprzęga, szaleje — Bogi i ludzie szaleją.“⁴⁾

¹⁾ Zygmunt Krasiński: Irydion. Opracował T. Pini. Brody, 1903, ст. 16—17.

²⁾ Кобзарь, ст. 513.

³⁾ Про погляди Красїнського на християн в „Іридїонї“ гл. Kleiner: Zug. Kras. I, ст. 191 і д. Цікаві тут передовсім відносини Красїнського до папства, Бога, серця, розуму.

⁴⁾ Pisma, III, ст. 109.

Се улюблена гадка Красінського — з нею стрічаємо ся вже в „Niebosk-ий komedy-ї“. Шевченко говорить також про се:

„Як той мерзенний Рим з Нероном
В паскудних оргіях конав“.¹⁾

Далі говорить Красінський навіть майже такими самими словами, як і Шевченко: „A jako Jowisz, rap na niebie, tak Rzym, rap na ziemi, kopa i szaleje“. Той шал Риму представлений у Шевченка докладніше у XII уступі „Неофітів“, де слова:

„Лікує Рим...
І гладіатор і патрицій —
Обидва пняі, — кров і дим
Їх упоїв“....²⁾

є немов докладнішим розвиненем наведених гадок Красінського.

Далі Іридіон говорить до Ельсіное:

„...senat przezwał cię już boską i posągi twoje stawiać rozkazał po świątyniach miasta“.³⁾ Сі слова мають аналогію (може й дуже далеку) в образі Шевченка:

І з собором
Іде сам Кесар; перед ним
Із бронзи литую статую
Самого Кесаря несуть“⁴⁾

і далі, коли то „патриції, аристократи і мудрий кесарів сенат“

„... на радї присудили,
Щоб просто Кесаря назвать
Самим Юпітером — та й годі!
І написали воєводам
По всьому царству: так і так,
Що Кесар — бог, ще більш од бога
І майстри дали ковать
Із бронзи Кесаря“.⁵⁾

Подібний мотив знайдемо також у „Księgach narodu polskiego“ Адама Міцкевича, де читаємо: „Imperator rzymski nazwał siebie bogiem, i ogłosił, że niema na świecie innego prawa, tylko jego wola“.

В инший бік заводять нас знов слова Ульпіяна висказані до Маммеї:

1) Кобзарь, ст. 503.

2) Там же, ст. 513.

3) Pisma, III, ст. 133.

4) Кобзарь, ст. 508.

5) Там же, ст. 509.

„...najczęściej syny wielkich ojców czołgają się poziomo w hańbie znikczemnienia“.¹⁾ Якже живо пригадують ся тут слова Шевченкового „Послання“ про славних прадідів великих правнуків поганих!²⁾

Згадка про Сципіона в „Irydion-ї“,³⁾ а передовсім сцена, де Масинісса й Іридйон пють за поводжене Сципіонів,⁴⁾ немов живцем нагадують висказ Шевченка, що Рим „тризну править по Сципіонах“. Та й дивно, чому саме тут згадав Шевченко про Сципіонів.

Головну ідею „Неофітів“ віднайдемо у старих християн Красінського, які відбули вже муки; вони говорять все:

„Przebaczenie — Zapomnienie — Miłość zabójcom“.⁵⁾ Подібно й далі душа мученика „odlatując przebaczyła katom“.⁶⁾

В иншу Шевченкову поему переносять нас слова Масинісси:

„W imieniu Twojem będą zabijać i palić — w imieniu Twojem gnić i milczeć — w imieniu Twojem uciskać — w imieniu Twojem powstawać i burzyć“.⁷⁾

Майже те саме висказує й Шевченко у „Кавказі“ (1844 р.):

„Храми, капиці і ікони,
І ставники і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомимії поклони —
За кражу, за війну, за кров, —
Щоб братню кров пролити, просим,
А потім в дар Тобі приносим
З пожару крадений покров“.⁸⁾

В кінці Красінський так оповідає про руїни Колізея: „Na milczącej arenie, na piasku srebrnym“....⁹⁾

У Шевченка виглядає арена дещо відмінно, бо там є „лідийський золотий пісок“.¹⁰⁾

Нема сумніву, що Шевченко знав „Irydiona“, коли брав ся до писання „Неофітів“.¹¹⁾ Але з другого боку цікаве, що Шевченко не згадує про катакомби, які у Красінського грають

1) Pisma, III, ст. 154.

2) Кобзарь, ст. 251.

3) Pisma, III, ст. 183.

4) Там же, ст. 185.

5) Там же.

6) Там же, ст. 197.

7) Там же, ст. 224.

8) Кобзарь, ст. 246.

9) Там же, ст. 307.

10) Кобзарь, ст. 514.

11) Впливу „Irydiona“ на Шевченка догадував ся вже проф. Ол. Колесса.

таку важну ролю — видно Шевченко мав перед очима ще й інші твори, в яких згадувалося про християн з часів римського цїсарства.

Нині вже відомо, що Шевченко узяв помисл „Неофітів“ із одного польського альманаха.¹⁾ Взагалї-ж, що тикаєть ся тих місць, де Шевченко згадує про царів-деспотів, то в означеню їх жерел треба бути дуже обережним, бо і в тодішній літературі і в тодішніх розмовах попадала ся не одна гадка подібна до Шевченкових. Так пр. „Polska Chrystusowa“ переповнена острыми виступами проти російського царя, яких відгомін знайдець ся не лиш у польських поетів, але і в Шевченка.

А висше наведене місце з „Кавказу“, хоч як воно сходить ся із словами Красінського, нагадує не менше й лицемірів із твору Сковороди „Брань Архистратига Михаила“ та їх пісню:

„Боже, возстани, что спиши?
По что о насъ не радиши?
Се путь беззаконныхъ цвѣтеть!
На путехъ ихъ бѣдностей нѣтъ.
Мы жъ тебѣ свѣчищы ставимъ,
Всякій день молебни правимъ!
И забылъ ты всѣхъ насъ.

Два раза постимъ въ недѣлю.
Въ постъ не уживаемъ хмелю.
Странствуемъ по святымъ градамъ,
Молимся и дома и тамъ.
Хоть псалтыри не внимаемъ,
Но на — изусть ее знаемъ. —
И забылъ ты всѣхъ насъ.

Услыши, Боже, вопль и рыкъ!
Дажь намъ богатство всѣхъ языкъ!
Тогда то тебе прославимъ,
Златыя свѣчы поставимъ,
И всѣ храмы позлащенны
Возшумлять твоихъ шумъ пѣній —
Токмо даждь намъ вѣкъ златъ“.²⁾

Так тут маємо діло не тільки з впливом польського письменства на Шевченка, але й українських літературних творів, навіть ранших.

¹⁾ Знаємо се зі студії про „Неофітів“, приготованої до друку д-ром В. Щуратом.

²⁾ Собрание сочинений Сковороды, ст. 429—430. Цитував се др. В. Щурат у своїм викладї про Шевченка на Академії 1911 р.

Із усього виходить, що хоч можна декуди прослідити легкий відгомін лектури „Irydiona“ у Шевченка, наш поет не переняв ся надто впливом того твору Красінського.

VI.

З хронологічного порядку переходимо тепер до твору Красінського „Trzy myśli“, що вийшли за часів Шевченка раз, у Парижі 1840 р.¹⁾

Аналогії з Шевченком знайдемо тільки в тій частині „Trzech myśli“, яка має титул „Sen Cezary“.²⁾

На початку „Snu Cezary“ маємо такий цитат із гданської Біблії 1632 р.:

„1. Choćbym mówił językami ludzkimi i anielskimi, a miłości-
bym nie miał, stałem się jako miedź brząkająca albo cymbał
brzmiący.

2. I choćbym miał proroctwo i wiedziałbym wszystkie ta-
jemnice i wszelką umiejętność i choćbym miał wiarę, tak, żebym
góry przenosił, a miłościbym nie miał, nicem nie jest. List pierwszy
św. Pawła do Koryntyjan, roz. XIII“.³⁾

Ту саму гадку взяв Шевченко на мотто до „Послання“, але виразив її коротшим цитатом із Послання св. Івана (гл. IV, ст. 20):

„Аще кто речеть, яко люблю Бога, а брата своего нена-
навидить, ложь есть“.⁴⁾

Може сей Шевченків цитат не конче треба ставити у звязок із наведеним цитатом Красінського, але не помиляючи ся, можна сказати, що звичай давати цитати із св. Письма як мотта до своїх писань переняв Шевченко — як не виключно, то певно також під впливом сучасної йому революційної польської літератури (що зауважив др. Щурат), між тим також і під впливом Красінського. Пояснювати ті цитати самим обзнайомленем Шевченка із св. Письмом не можна, бо Шевченко знав св. Письмо

1) Pisma, IV, ст. 399—400.

2) Поетичну форму „Snu Cezary“ піддав Красінському відомий письменник Жан Поль. (Kleiner: Zyg. Krasiński, I, ст. 320).

3) Pisma, IV, ст. 252.

4) Кобзарь, ст. 248.

вже від малої дитини,¹⁾ а цитати із св. Письма як мотта подибуємо уперве аж у „Сні“ з 1844 р.²⁾ — отже саме тоді, коли польська патріотична література (і Красінський) здобували вплив на Україні і взагалі в Росії, а з тим почав ширити ся і звичай послугувати ся св. Письмом як моттом.³⁾

Переходимо до подрібних аналогій між „Snem Cezary“ і творами Шевченка.

Коли Цезара йшов за таємним голосом, бачить він між иншим таке:

„Zdało mi się, że widzę pomieszane wsi, miasta, wzgórze, doliny i bory uspione; księżyc nad niemi płynie, wszystko się stało bładem złotem i ciszą“.⁴⁾

У Шевченковім „Сні“ подібно:

Лечу, лечу, а вітер віє;
Передо мною сніг біліє;
Кругом бори та болота;
Туман, туман та пустота,
Людий не чуть“....⁵⁾

З більшим правом звязує проф. О. Колесса се місце з поезіями Міцкевича,⁶⁾ однак тут і Красінський (може під впливом Міцкевича) являєть ся як взорець для Шевченка. Можливо також, що у всіх трех поетів було тут якесь инше спільне жерело.

Цікавійше оповіданє Цезари про безнадійних войовників:

„I zdało mi się, że z tych postaci białych, leżących na zielonej murawie, powychodziły dusze lekkie i srebrzyste, w wielkim smutku, i jak wieniec lilii nadpowietrznych, zawisły tam w przestrzeni i płakały nad tymi, którzy, walcząc, ginęli — i nad tymi, którzy jeszcze dotąd zginąć nie zdołali, nad ostatkami wielkiego narodu. Głos słowiczy jęknął z dzwonnicy“...⁷⁾

¹⁾ Др. В. Щурат: Святе Письмо в Шевченковій поезії, ст. 7 і д.

²⁾ У перве властиво вже в „Безталанномъ“ (Тризнъ) з 1843 р. — За редакцію: В. Ш.

³⁾ Нема сумніву, що наклін Тараса Шевченка шукати у св. Письмі основи до своїх гадок випливає з житевих обставин поета, як се виказав у своїй гарній згаданій уже праці др. В. Щурат. Крім того знаходив Шевченко заохоту до того в тім відродженю релігійного духа, яке обняло сучасну йому європейську літературу. (Гл. про сей напрям: Kleiner, Zug. Krasinski, I, ст. 323).

⁴⁾ Pisma, IV, ст. 254.

⁵⁾ Кобзарь, ст. 165.

⁶⁾ Op. cit., ст. 108.

⁷⁾ Pisma, IV, ст. 257.

Високо поетична, глибоко зворушуюча мелянхолія тих слів знаходить гідну паралелю в прекраснім образі Шевченкового „Сну“:

„А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме“.¹⁾

І далі:

„Та й замовкло. Дивлюся я:
Біла хмара криє
Сіре небо, а в тій хмарі —
Мов звір в гаї виє.
То не хмара, — білі птахи
Хмарою спустились
Над царем тим мусянжовим
І заголосили“.²⁾

Легкі й срібlistі душі Красінського, що повиходили у великім смутку й зависли у просторі, як вінець надвоздушних лілей, та плакали, голос соловія з дзвіниці — усе те віднайдемо в білій хмарі Шевченка, в його білих птахах, в їх плачу:

Далі оповідає Цезара:

„I ujrzałem pośrodku katedry wielki otwór rozwartu, jakoby wstęp do podziemnych grobów, czekających na kogoś — i ogromny kamień leżał przy tym czarnym otworze“. На тим камені виднів напис: Naród.³⁾ Містична тайна підземеля, важна для народу, веде нас знов до „Великого льоху“ Шевченка.

Подібно й трохи низше, коли сонні статі упоминають ся в Христа за вітчину, а Христос веде їх „ku rozwartym grobom.“⁴⁾

До Шевченкового „Сну“ повертає назад наша гадка, коли Цезара говорить:

„... i gdzieś w dole, pod stopami, zdało mi się, że słyszę płacz koryciących po kopalniach...“⁵⁾

Се пригадує малюнок каторжних у Шевченка.

На основі того порівняння можна сказати, що „Sen Cezary“ Красінського полишив легкі сліди у „Сні“ Шевченка.

¹⁾ Кобзарь, ст. 172.

²⁾ Там же, ст. 173.

³⁾ Pisma, IV, ст. 259. Сю сцену ставить др. Кляйнер у звязок із відповідним уступом твору Жана Поля п. з.: „Vernichtung“ (Zyg. Krasinski, I, ст. 320).

⁴⁾ Там же, ст. 261—262.

⁵⁾ Там же, ст. 263—264.

VII.

„Noc letnia“ і „Pokusa“ Красінського явили ся друком рівночасно (в одній книжці) у Парижі 1841 р. і в Берліні 1850.¹⁾

Цікавійша для нас „Pokusa“.²⁾ Се фантастична поема на тему слів: „Ale uroń łzę litości, o, uroń łzę, Matko moja, nad losem tych, których rozum blichtrami fałszu złudzili morderce twoi, nie mogąc serc ich oderwać od ciebie przemocą rozkazem.“³⁾ Бо вони „stali się trupy żyjące, sami wśród nienawistnego ludu, sami w domach własnych, sami jedni na szerokiej ziemi.“⁴⁾ Красінський, котрий може й мав особисті причини писати таке, просить Матір, щоб вона вирекла над ними „ciche słowo przepomnienia“.⁵⁾

Провідну гадку того твору, де описуєть ся сумна доля тих, що за дочасні добра вирекли ся своєї вітчизни, віднайдемо в однім із мотивів Шевченкового „Сну“. В обох поетів говорить тут біль. Але коли той біль доводить Красінського до молитви за тих недобрих синів вітчизни, то у Шевченка родить він гірку сатиру, сміх крізь сльози. Так і видно, що Красінський говорить тільки серцем....

Але ось сцена упадку героя Красінського — той „бліхтр“, що звів його:⁶⁾

Ряд отвертих подвоїв, а в далекій світлиці престіл соняшної ясности. На ньому пан життя і смерти під хоругвами. Довкруги танцюють, хоч з одної хоругви паде часом капля крови. Нараз товпа розступила ся й утворила широку стежку аж до престола. З престола зійшов пан замку і йшов повільно мов який бог, а всі падали на землю — і був він гарний та сильний. Тоді став пан замку обводити героя поеми по своєму домі, „srogim głosem grzmiąc ku rozstępującym się.... Tak przeszli razem długi szereg komnat wśród ludzi, czołem bijących o malakity posadzek“. А коли пан замку показує свої скарби: „Czasem też odzywał się jakoby krzyk konających, jakoby szczęk kajdan z głębi — i przesuwały się postacie ludzkie po tych smugach jasności, jak czarne

¹⁾ Pisma, IV, ст. 378 і 393.

²⁾ Розбір її подає проф. Каленбах, оп. cit., ст. 396 і д.

³⁾ Pisma, IV, ст. 130.

⁴⁾ Там же, ст. 132.

⁵⁾ Там же.

⁶⁾ Там же, ст. 122 і д. Сю сцену осуджує остро проф. Каленбах, оп. cit., ст. 398. Замітно, що подібні сцени в Шевченковім „Сні“ осудив давніше вже М. Драгоманів.

plamy księżycyca. — Wtedy oko pana w górze rudym płoneło gniewem. — Postacie wznosiły ręce i tłukąc łańcuchami, przeciągle wołały o jedną kroplę wody, o jedną chwilkę odetchnienia — On nie raczył im odpowiadać, a co chwila jedne padały w ogień wewnętrzny kopalni, a drugie, równie okute i umierające, na ich miejsce wchodziły“.... А коли блиск панського двору осліпив молодця й він піддав ся йому — тоді вчитав на урні Матери: „Ганьба!“ Він крикнув, усі крикнули, заметушили ся, стали йому припинати хрести, казали топтати по недопалених попеллах Матери.... Він тоді „rzucił się naprzód, rozbił otaczających, wyleciał z komnaty“ — а тоді все змінило ся, все і всі станули проти нього.

У Шевченковім „Сні“ маємо зовсім подібні образи, хоч змальовані з іншого становища. Вже висше було згадано про каторжних Шевченка і вказано на аналогію з Красінським у тім місці („Sen Cezary“). Заковані кайданами робітники „Rokusy“ мають ще більше схожого з Шевченком, який зближається тут і в поодиноких висловах до Красінського, як се видно з ось якого місця :

„Заворушила ся пустиня....
 Мов із тісної домовини
 На той останній страшний суд
 Мерці за правдою встають.
 То не вмерлі, не зариті,
 Не суда ідуть просити;
 Ні, то люди, живі люди,
 В кайданах забиті,
 Із нор золото виносять,
 Щоб пельку залити
 Неситому. То каторжні!...“¹⁾

І далі:

„А між ними, запеклими,
 В кайдани убраний,
 Цар всесвітній, цар волі, цар
 Штемпом увінчаний,
 В муці, каторзі — не просить,
 Не плаче не стогне“....²⁾

Сей уступ зближено вже давніше до Міцкевичевої поеми п. з. „Do przyjaciół Moskali“;³⁾ одначе вплив Міцкевича міг бути

¹⁾ Кобзарь, ст. 166.

²⁾ Там же, ст. 167.

³⁾ Ол. Колесса, op. cit., ст. 108—109.

тут хиба посередний, бо у нього нема такого широкого малюнку каторжних. За теж вплив Красінського на Шевченка в тім місці дуже правдоподібний. Порівняймо тільки майже ті самі слова в обох поетів, поминаючи вже подібний мотив, подібний хід гадок. У Красінського „szczęk kajdan“ — у Шевченка: „В кайдани забиті“; у Красінського копальня — у Шевченка: „Із нор золото виносять“; у Красінського пан „nie gaszył im odpowiadać“, у Шевченка цар „не просить, не плаче, не стогне“ і т. д.

А гостина в царських палатах у Шевченковім „Сні“ також дуже подібна до образу гостини героя „Rokusy“ в панському замку:

„... Уже на що
Золотом обліті
Блюдолизи! А ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає....
За панами — панства, панства
У сріблї та златї!
Мов кабани годовані,
Пикатї, пузатї....
Аж потїють та товплять ся,
Щоб то ближе стати
Коло самих....
І всі у-ряд повставали,
Нїби безязикї,
А-ні телень!... Цар цвенькає“....¹⁾

А далі цар із царицею:

„Довгенько в-двох похожали,
Мов сичі надуті
Та щось нишком розмовляли“....²⁾

У царя в палатах:

„Старшина пузата
Стоїть рядом, сопе, хропе
Та понадувалась,
Як индики, і на двері
Косо поглядала.
Аж ось вони й одчинились —
Неначе з берлога
Ведмідь виліз....
Як крикне на самих пузатих, —
Всі пузаті до одного
В землю провалились....

¹⁾ Кобзарь, ст. 169.

²⁾ Там же, ст. 170.

Я як засміяв ся!
Він і почув, та як гикне, —
Я перелякав ся
Та й прокинувсь“.¹⁾

Відкидаючи іронію Шевченка, знайдемо в його образах багато схожого з образами Красінського. Проф. О. Колесса добачує в тих уступах вплив Міцкевича.²⁾ Але се не виключає і впливу Красінського, а може ще й інших писань, що порушували ту саму тему, бо й сам Шевченко поясняє свої виступи проти царя у поезіях підчас слідства по арештованню ось як:

„Будучи еще въ Петербургѣ, я слышалъ вездѣ дерзости и порицанія на Государя и Правительство. Возвратясь въ Малороссію, я услышалъ еще болѣе и хуже между молодыми и между степенными людьми; я увидѣлъ нищету и ужасное угнетеніе крестьянъ помѣщиками, поссессорами и экономами шляхтичами, и все это дѣлалось и дѣлается именемъ Государя и Правительства“...³⁾

Не тільки літературні впливи, але й настрої тих кругів, в яких обертав ся Шевченко, спричинили витворенє таких ярких сцен із царського двора.

В кождім разі вплив „Pokusy“ Красінського на Шевченків „Сон“ можна вважати певним.

VIII.

Та найбільше аналогій з творами Шевченка має з усіх писань Красінського „Przedświt“, що був виданий за життя Шевченка тричі: 1843, 1845 і 1851 р. в Парижі.⁴⁾ Як згадано, будуть се найчастійше тільки аналогії, а не вплив, бо жерел тих самих мотивів у обох поетів належить шукати нераз у їх спільній лектурі⁵⁾ й у подібних обставинах життя. Пригляньмо ся передовсім близше поемі Красінського.

¹⁾ Там же, ст. 174—175.

²⁾ *op. cit.*, ст. 111 і д.

³⁾ Твори Т. Шевченка. Том другий. Видання В. Яковенка, 1911, ст. 107—108.

⁴⁾ *Pisma*, IV, ст. 421. „Przedświt“ мав від-разу після своєї появи великий вплив на публіку.

⁵⁾ Пр. св. Письмо, польська революційна література, як ось „Polska Chrystusowa“, „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego“ Адама Міцкевича і ин.

Вже формально розпадаєть ся „Przedświt“ на дві часті: на прозову й віршовану.¹⁾ Хід гадок у прозовій часті такий: За часів Цезара, перед великим днем Христа, дійшов старинний світ до останніх вислідів своєї історії, в релігії до сумніву, в філософії до повалення основ політеїзму. Всюди запанував духовий розстрій. А ті, що хотіли зарадити тому, не знали, до чого прямує історія — і попадали в вир похибок. Та за те на матеріяльнім полі Рим зосереджуєть ся й стає одною людиною, якій на імя Юлій Цезар, котрий помішає цілий світ на те, щоби його зєдинити в одній державі. Се є й попередник Месії, який приготував для божого слова широкий гостинець, що ним пішло незабаром християнство. Близько 2000 літ пізнійше бачимо те саме у французській революції й Наполеоні, за яким прийде перетворенє світа. Тепер панує на релігійнім та філософічним полі повний розстрій. Так історія взиває конечно помочи Бога й Божий Дух получить ся з людською природою, а тоді Христос воскресне. Так і брати поета попали в розпуку, але знаки смерти переменяють ся нечаяно в знаки воскресеня. Наполеон пробудив народности зі сну, а Христос обявив нам ідею людскости, яка на планеті зливаєть ся з безсмертністю кожної одиниці за гробом — а се все зливаєть ся в могучість самого Бога. Планетарна людскість є цілістю та єдністю всіх можностей людського духа, вираженого видимо народністю. Але всі ті народности мусять колись стати членани загальної, католицької людскости. Отже Христове слово мусіло схристиянізувати поодинокі душі перед схристиянізованєм відносин між народами й державами. Тепер повинна християнська ідея обняти політику. Панованє Цезара мусить стати нічим, а Боже Царство всім. Станєть ся се через народности, бо вони, а не держави є творами божими. В середних віках хотіли папи схристиянізувати політичні відносини в Европі, але се їм не вдало ся й політика від часів Реформи стала знов поганська. Тому всі держави творять ся наперекір народностям. Христова ідея вселюбови зневажаєть ся всюди — як се стало ся при поділі Польщі. Се релігійний злочин, се спротив божій правді, се святотатство — а непризнаванє того насильства є релігією. Але щойно тепер зрозумів польський дух, що він в історії знярядом

¹⁾ Про „Przedświt“ написав окрему розвідку Т. Стерналь. Генеза цієї поеми представлена докладно у д-ра Ю. Кляйнера: *Zygmunt Krasiński*, II, ст. 106 і д.

для посунення поступу, якого услівє — воскресене Польщі. Тоді в політичній сфері буде Бог, а Його знарядом — польський нарід.

З того бачимо, що той прозовий вступ можна поділити на 5 частий:¹⁾ 1) хаос у стариннім світі перед Христовим днем; 2) французька революція й Наполеон; 3) хвиля в польській історії; 4) Христова ідея людскости й народности; 5) воскресене Польщі — будучність людскости. Ідея того вступу ясна: історія мусить зійти ся з божою волею, а знарядом при тім має бути Польща. Згадатиб, що перша частина є тільки рекапітуляцією гадок, висказаних Красінським уже давнійше: в „Niebosk-ий komedy-ї“, а передовсім в „Irydion-ї“. Тому поет не займаєть ся вже тими справами в дальших частинах поеми.

Віршована частина „Przedświt-y“ ділить ся на ось які точки: 1) Пісню починає поет іменем своєї Беатріче, котра з розпуки й сумнівів, що в них попав поет на вид терпінь рідної землі, привернула його до щастя віри й сили надії. 2) По альпейським озері пливе поет човном із своєю сестрою й одушевлений її красою та грою на арфі й чудовою природою, починає снувати мрії. 3) Вони не мають чого лякати ся, бо всюди чують за собою Бога. Хоч вони сироти, діти убитої матери, але віри не втратили. У всесвітній гармонії брак одної струни — імени Польщі — але вони воскреснуть, бо Польща, як Бог, не затратить себе у смерті. 4) Польща вмерла для любови світа, але вона живе в своїм гробі, а що смерть і любов — се одно в світі духів, то ніхто не вбе того її нового життя; всі вороги не зроблять їй нічого, але будуть прокляті. 5) Поет шукає в минувшині вини за сумну теперішність, а минувшина оживає перед ним і боронить ся. 6) Духи батьків впевняють поета, що Польща має будучність. 7) Поет бачить сю будучність: Польща веде народи дорогою чину до єдности Духа. 8) Благословенні дотеперішні муки, бо вони ведуть до світлої будучности. 9) Поет хоче, щоби його пісні загинули, а встали діла.

Отже ся частина „Przedświt-y“ виказує ось які верстви: 1) рами, в які вложені образи — се альпейське озеро, човен, а на ньому поет із своєю Беатріче; 2) минувшина Польщі;

¹⁾ Звичайно ділять його на три часті. Про плян і будову „Przedświtu“ гл. Tarnowski, op. cit., ст 413 і д.

3) її теперішність; 4) її будучність. Віра в будучність — се головна, основна ідея „Przedświt-y“.¹⁾

З того змісту бачимо, що не одна гадка, висказана у „Przedświt-i“ лягла в основу поезій Шевченка, хоч є й значні різниці між обома поетами в розуміню найважніших ідей.

Передовсім загальне розумінє основної мисли у обох поетів зовсім відмінне. Красінський бачить в ідеальній будучности ось який образ:

„I przez wszechświat ten — do Boga
Szła narodów ziemskich droga!
I wciąż Polska moja przodem
W nieskończoność z ludzkim rodem
Tam leciała!...²⁾

Польща у нього — знаряд у руках Бога для переведеня Божої волі.

У Шевченка також, що правда:

„Нема на світі України,
Немає другого Дніпра“...³⁾

Він також любить цілою душею свою Україну, а її муки є його муками, але хоч не зовсім свобідний від незначного впливу месіянїзму, глядить він у будучність більше реально і не приписує Україні такого вимріяного передового становища. Що більше, такий погляд був би противний найосновнішим підвалинам його творчости. Бо Шевченко всюди голосить рівність і братерство всіх людей — то й як же міг би він погодити з собою гадку про першенство України? Відси то й основна різниця в поглядах на історію рідного народа в обох поетів. Бо вже післанництво Польщі каже Красінському оправдувати її минувшину, а навіть він кличе у месіянїстичній екстазі:

„Za ból ciała — za ból duszy,
Za stuletnich ciąg katuszy
Dziękujemy Ci, o Panie!⁴⁾

А Шевченко, кинувши минувшині України докір, не відкликує його, як Красінський...

¹⁾ Kleiner: Zygmunt Krasiński, II, ст. 119.

²⁾ Pisma, IV, ст. 356.

³⁾ Кобзарь, ст. 249.

⁴⁾ Pisma, IV, ст. 361. Початків такого погляду треба шукати мабуть у пізнаню філософії Гегля. Геглівська теорія розвою позволяла Красінському глядіти на промахи минувшини з висшого становища й признавати їх конечними щєблями в розвою народа. Той погляд слідний у Красінського вже від 1838 р. (Kleiner: Zyg. Krasiński, I, ст. 317; II, ст. 121).

Та все таки мають оба поети багато спільного. Теперішність їх вітчизни, причина сумного єї стану в минувшині й теперішности, а разом із тим критика минувшини, вказане шляху до відродження й образ будучности вітчизни — ось той спільний ґрунт, на яким зближають ся оба поети.

Перейдїм до подробиць.

У прозовім вступі згадує Красінський про сумнів, що огорнув старинний світ: *Krytyka rozumu zniszczyła wszelką wiarę dawną*“...¹⁾ а далі Брут кличе: „*Snota jest także złudzeniem*“. Опісля йде характеристика сучасної Красінському філософії, де панує „*rewność, ale „braku“ tylko*“,²⁾ відки: „*mniemań, teoryj, przypuszczeń, systematów zagmatwany rój*“,³⁾ при чім скритиковано німецьку філософію.⁴⁾

Подібно й у Шевченковім „Посланію“:

„І ми — не ми, — і я — не я!
І все те бачив, все те знаю:
Немає пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я,
Та куций Німець узловатий,
А більш нічого“.⁵⁾

Відомо, що „*Przedświt*“ стоїть під визначним впливом Гегля (посередно бодай) і Цешковського.⁶⁾ Шевченко звертаєть ся тут недвозначно проти німецької філософії сумнівів. Зв'язок (хочби й посередний) із німецькою філософією й критика її лучить обох поетів, хоч про вплив може не слїд тут говорити.

В IV частині прозового вступу викладає Красінський ширше гадку: „*Świat już dzisiaj pojmuje, ku czemu garnie się historia; wie, że nią rządzi mądrość boża i że celem jej jest ludzkość czyli cała powszechność, zgodna z wolą bożą, znającą i wypełniającą prawo, które Bóg jej nadał*„.⁷⁾

В тих словах відкриваємо одну з основних провідних гадок національно-політичних поем Шевченка, висказану так гарно в „Кавказі“, в апострофі до Бога:

¹⁾ Там же, ст. 301.

²⁾ Там же, ст. 307.

³⁾ Там же.

⁴⁾ Красінський критикує в тім місці досить остро німецький ідеалізм і французський матеріалізм. (Kleiner: *Zyg. Krasinski*, II, ст. 126).

⁵⁾ Кобзарь, ст. 250.

⁶⁾ *Tarnowski*, I. с.

⁷⁾ *Pisma*, IV, ст. 313.

„Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклонять ся всі язики
Во віки і віки“.¹⁾

Бачимо тут те саме розуміне загальности як волі поодиноких народностей, те саме ідентифіковане волі народностей з правдою, божою волею, службою Богу.

Очевидно, думати, що Шевченко дійшов до таких гадок аж під впливом Красінського, навіть неможливо. Се-ж одна з основ Шевченкової творчости. До них дійшов він дуже рано. Могла їх скріпити також лектура Гр. Сковороди, котрий говорить про Бога таке: „А у християнь знатнѣйшая Ему имена суть слѣдующія: Духъ, Господь, Царь, Отець, Умъ, Истина. Послѣдняя два имена кажутся свойственнѣе протчих“.²⁾ Революційна польська література переповнена такими поглядами на Бога — се й одна з основ месіянїзму. Таке знаходимо й у Міцкевича, який пише пр. в „Księgach narodu polskiego“: „Naród Polski czcił Boga, wiedząc, iż kto czci Boga, oddaje cześć wszystkiemu, co jest dobre“.

Далі читаємо у Красінського при характеристиці дипломатії:

„Za murami przybytku wszechprzutomnego Boga już niema — umarli tylko śpią na cmentarzu — a dalej na bitych drogach świata stoją żywi — wojskowi, ministrowie, kupcy, pod nimi zaś — ucisk i niewola albo bunt i zwierzęcy szal“.³⁾

Хтож тут не згадає слів Шевченкового „Послання“:

„І знову люд потомлений,
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянный,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає;
Оглухли, не чують,
Кайданами міняють ся,
Правдою торгують,
І Господа зневажають, —
Людий запрягають
В тяжкі ярма; орють лихо,
Лихом засївають“...⁴⁾

¹⁾ Кобзарь, ст. 244. Др. Щурат додачує в сім місці вплив пророка Єремїї. (Св. Письмо в Шевченковій поезії, ст. 58—59).

²⁾ Собрание сочинений Сковороды, ст. 64.

³⁾ Pisma, IV, ст. 314.

⁴⁾ Кобзарь, ст. 248.

Тут бачимо подібність навіть у висловах. У Красінського: „na bitych drogach świata“, у Шевченка: „На розпуттях велелюдних“; у Красінського: „ucisk i niewola“ і т. д., у Шевченка: „Кайданами міняють ся і т. д.“; а навіть: у Красінського: „umarli tylko śpią na smentarzu“, у Шевченка: „Оглухли, не чують“. ¹⁾

Др. Щурат вказує в сїм місці на вплив пророка Ісасії.²⁾ Се також не виключене побіч впливу Красінського; бо оба поети могли сягнути тут до образів із св. Письма.

Красінський жалуєть ся:

„Idea Chrystusowa, idea wszechmiłości zapomniana i gwałcona co krok“. ³⁾

Той сам мотив стрічаємо у Шевченка як одну з головних гадок: „Кавказу“, „Посланія“, „Неофітів“ і ин. Ось місце з „Кавказу“:

„За кого-ж Ти розпинав ся,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини? чи, може,
Щоб ми з Тебе посміялись?
Воно так і сталося!“⁴⁾

Або отся іронія в прольозі „Неофітів“:

„Не знаю,
Длячого, справді, ми читаєм
Святую заповідь Його!
Честную кров Його пємо“... ⁵⁾

Бунтівничий дух Красінського, що не міг ніяк погодити ся з неволею своєї вітчизни, дійшов у своїй історіософії до ось якого висліду:

„Państwo utworu ludzkiego, państwo z gry chuci ludzkich powstałe, rozszarpać byłoby to polityczną zbrodnią; ale narodowość świętą rozebrać i chcieć zabić, kiedy bez niej obejść się nie

¹⁾ Op. cit., ст. 38.

²⁾ Красінського „umarli“ мають радше аналогію в Шевченкових „мертвих“ із заголовка, яким змісл дають слова Красінського: Za murami przybytku wszechprzutomnego Boga już niema — umarli tylko śpią na smentarzu“. Значить се, що де Бога нема, там нема життя, там цвинтар з мертвими. Гл. про се: др. Щурат: Культурна ідея в поезії Шевченка (Діло, 1914, ч. 59) і „Встане Україна“ (Діло, 1913, ч. 57). — За редакцію: В. ІЦ.

³⁾ Pisma, IV, ст. 314.

⁴⁾ Кобзарь, ст. 246.

⁵⁾ Там же, ст. 502.

może urzeczewistnienie idei ludzkości na ziemi, jest targnięciem się przeciwko prawdzie bożej, prawdzie wiecznej, jest świętokradztwem! Tak samo, jak z drugiej strony nieuznanie tego gwałtu, opieranie się tej bezbożności, jest religią!¹⁾

Хто знає, чи не подібні гадки були на умі в Шевченка, коли він писав свій знаменитий „Заповіт“ (25/12 1845 р.), а в ньому таке про Дніпро:

„Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, — отоді я...
Все покину і долину
До самого Бога
Молити ся. А до того —
Я не знаю Бога!“²⁾

Коли хто розумів так Бога і Його волю, як Красінський у наведених уступі, для того справді неволя вітчизни була протилежна Божій правді, була безбожністю. Таке розуміння підходить дуже до світогляду Шевченка. А коли так, то він міг сказати, що „до того“ (розум. слушного часу) він не знає Бога, бо Бог — по його переконанню — ще не об'явив себе у всесвіті. А вже й Красінський заявляє, що непризнаване насильства, сповненого на вітчизні, є релігією... Подібність між Шевченком і Красінським тут безсумнівна, хоч такі гадки стрічаємо також у тодішній польській революційній літературі, а навіть в українській філософії.³⁾

Коли вже вступ Красінського виказує значні аналогії з Шевченковою поезією, то ще більше подібностей знайдемо у віршованій частині „Przedświt-y“.

Ось як описує Красінський час перед своєю розпукою:

„Lecz dni płynęły, upłynęły lata:
Darmo brask walczył z ślepą nocy siłą,
Nie weszło słońce nad Świętych mogiłą
I coraz podłej na tej ziemi było!“⁴⁾

Сеж той сам образ, який починає Шевченкове „Послання“:
„І світає, і смеркає,
День божий минає“...⁵⁾

¹⁾ Рісма, IV, ст. 315.

²⁾ Кобзарь, ст. 270.

³⁾ Гл. др. Щурат: „Встане Україна“ (Діло, 1913, ч. 57), де так само пояснено „Заповіт“ і вказано на подібну гадку в Сковороди.

⁴⁾ Там же, ст. 319.

⁵⁾ Кобзарь, ст. 248.

А слова Красінського: „I coraz podlej na tej ziemi było“ — розвинені у Шевченка в широкий образ того підлого життя (змальованого, як ми бачили висше, також під впливом Красінського), в образ, який вириває з грудий Шевченка осторогу для „недолюдків, дітий юродивих“.

Далі розмірняний поет каже до своєї Беатриче:

„Płynmy, płynmy tak bez końca
W ciszę — w jasność — w błękit — w dal!
Wód zwierciadła, gór widziadła,
Ziemia, niebo, jeden kraj!
Rzeczywistość się pomąlu
W świat przemienia ideału,
W sen ze srebra i kryształu:
Daj mi teraz marzyć, daj!“¹⁾

Дуже далеку аналогію (але тільки аналогію) до тих слів знайдемо в згаданім висше місци „Сну“, де Шевченко описує свою воздушну подорож.

Далі висказ Красінського: „Bo dzień sądu w piersiach posim“ — пригадує нам знов відомий суд у „Посланію“.

Красінський висказує переконанє:

„Prawem naszym — zmartwychwstanie!
Dziś lub jutro dasz je, Panie!
O, dasz w Swej sprawiedliwości,
Nie, coś winien nam — lecz Sobie!“²⁾

І зараз згадано про безмірні терпіня Польщі в минувшині. Зовсім подібний хідгадок стрічаємо в Шевченковім „Кавказі“:

„Ми віруєм Твоїй силі
І Слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклонять ся всі язики
Во віки і віки.
А поки-що — течуть ріки,
Кривавії ріки!...“³⁾

І відтак змальовано досадно ті „кривавії ріки“. Подібність між обома поетами очевидна: після віри в Божу справедливість іде згадка про те, що події на світі суперечать тій справедливості. Тільки й ріжниця, що по апострофі до Бога (вона є в обох поетів) Красінський звертаєть ся до минувшини, а Шевченко до теперішности.

¹⁾ Pisma, IV, ст. 323—324.

²⁾ Там же, ст. 327.

³⁾ Кобзарь, ст. 343—344.

А се, що Красінський ставить Польщі як задачу: „W jedna miłość sprajać ludy!“ — се головна ідея „Посланія“, до якої Шевченко дійшов, розумієть ся, не тільки під впливом Красінського, бож те саме є одною з основних ідей також інших писань революційного духа.

Слова Красінського:

„Wam, śmiertelnym się zachciało
Nieśmiertelnym zabić życie —
Raniliście tylko ciało“¹⁾

маємо ширше розвинені в Шевченковім „Кавказі“, де орел —

„... серце розбиває;
Розбиває, та не випе
Живущої крові, —
Воно знову оживає,
І смієть ся знову.
Не вмірає душа наша,
Не вмірає воля;
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога“.²⁾

Подібність ідей не дасть ся заперечити, а її жерела треба шукати не так у впливі, як радше у спільній лектурі. Колиж Красінський кидає тим „śmiertelnym“ докір, що вони

„Z Boga tylko to pojęli,
Czem objawił się w przestrzeni!“³⁾ —

то се бодай по часті сходить ся з осудом Шевченка на тих, що то не вчать ся так, як треба, і кажуть:

„Немає пекла, а-ні раю,
Немає й Бога“...⁴⁾

Не забуваймо при тим, що „Polska Chrystusowa“ кликала також: „Precz z Polską bez Boga i rządzoną nie według Boga“.⁵⁾

¹⁾ Pisma, IV, ст. 330.

²⁾ Кобзарь, ст. 243.

³⁾ Пр. Міцкевич (котрого знав і Красінський і Шевченко) пише в „Księgach narodu polskiego“: „I umęczono naród polski i złożono w grobie, a królowie wykrzyknęli: Zabiliśmy i pochowaliśmy wolność. A wykrzyknęli głupio“... І далі розвинено гадку, що душа польського народу не вмерла, а верне колись до тіла.

⁴⁾ Pisma, IV, ст. 330.

⁵⁾ Кобзарь, ст. 250.

⁶⁾ Polska Chrystusowa, ст. 8.

Обурений Красінський кличе:

„O wy, nizcy, o wy, ciemni
 I okrutni i nikczemni,
 Wy, przewiedłe w nicość dusze,
 Bez ducha Faryzeusze,
 Wy, kuszący piorun boży...
 Wy, szpiegowie i wy, katy
 Z wypranemi od krwi szaty,
 Wy, półśrodków sztucznych pany,
 Co kładziecie żar na rany,
 A gdy jęknie wam męczennik,
 Ogłaszacie mu, że zmiennik —
 Kłamcy wieczni z prawem waszem,
 Czy z kupiecką zysku szalą,
 Czy z bagnetem i pałaszem,
 Wy bożyszczą, którym palą
 Dym kadzidła dzieci trwogi —
 Ziemia waszym struta jadem,
 Wyście tylko ziemi gadem,
 Choć się macie za jej bogi!
 Nie znam na was hańby słowa!“

Сі слова Красінського немов живцем взяті з таких видавництв, як пр. „Polska Chrystusowa“ й тому не здивує нас, що подібно відзиваєть ся й Шевченко у „Кавказі“:

„По закону апостола
 Ви любите брата?
 Суєслови, лицеміри,
 Господом прокляті!“¹⁾

І тих „суєсловів, лицемірів“ змалював Шевченко докладнішє з такою болючою іронією та святим обуренєм! Святе Письмо, Сковорода, польська патріотична література, Красінський, власна обсервація — ось жерела таких Шевченкових висловів. А коли Красінський хоче поставити тих фарисеїв „w wieków sądnym kole“²⁾ — то знов не перший раз згадаємо Шевченків суд у „Посланію“.

В тій частині „Przedświt-y“, що починаєть ся словами:

„Znasz ty miłość, która nęci
 Wiecznie duszę w kraj pamięci?“

викликує Красінський з гробу минувшину Польщі й питає батьків:

„Za co życie w życia chwili
 Z taką puchą roztrwonili,
 Że potomkom nie zostało
 Ni potęgi, ni puścizny,

¹⁾ Кобзарь, ст. 246.

²⁾ Pisma, IV, ст. 332.

Jedno w zamian ich ojczyzny
Rozebrane kraju ciało?“¹⁾)

Все отсе пригадує нам згадувану вже при „Niebosk-ий komedy-й“ критику минувшини України в Шевченковім „Посланію“, яка кінчить ся гірким сконстатованєм, що батьки —

„... нам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!“²⁾)

Се закінченє — немов відгомін що-йно наведених слів Красінського.

Тільки далі не пішов уже Шевченко за Красінським, як се показано висше. Хотячи усунути безкритичність серед своєї суспільности, він вже не вертає того докору минувшині, як Красінський.

Оборони минувшини Польщі підіймаєть ся у Красінського гетьман, що встав з гробу (Степан Чарнецький). Ось як маює його поет:

„Wtedy hetman, co przy grobie
Oddalonym zwykle trzyma
Na szablicy ręce obie....
Jak stał cichy i ponury....
Wyprostował się ogromnie
I szedł, jęcząc, zwolna do mnie“,³⁾)

а скінчивши свою промову:

„I umilka hetman mowca,
Znów wstecz idzie do grobowca.
Grobu głazy się rozwarły,
Śród czarnego ich przełomu
Ten umarłych wódz unarły
W granitowym znika domu“.⁴⁾)

У Шевченка маємо окрему поезійку, присвячену зовсім подібній сцені — се той таємничий козак із поезійки „За байраком байрак“, написаної 1847 р. Там читаємо:

„Із могили козак
Встає сивий, похилий,
Встає сам у ночі,
Іде в степ, а йдучи
Співа, сумно співає“.⁵⁾)

Той козак зовсім подібний до гетьмана в Красінського. Козак встає з могили, гетьман з гробу (гранітного дому);

1) Там же, ст. 334 і д.

2) Кобзарь, ст. 253.

3) Пісма, IV, ст. 338—339.

4) Там же, ст. 341.

5) Кобзарь, ст. 294.

козак — сивий, похилий, гетьман — тихий, понурий, випросто-
вуєть ся (отже також похилий); козак встає сам, гетьман —
також сам, бо він є при віддаленім гробі; козак співає сумно,
з грудий гетьмана добуваєть ся зойк. Або образ, де той козак:

„Замовк, зажурився
І на спис похилився“,

а опісля провалюєть ся в землю:

„Треті півні співали.
Провалив ся козак,
Стрепенув ся байрак
І могила стогнала“.¹⁾

Як у Шевченка козак хилить ся на спис — так і у Кра-
сінського гетьман держить на шаблі обі руки, а події при за-
паденю козака в могилу нагадують живо дальші слова Кра-
сінського:

„I wnet w górze się roztrąca
Rąk nademną mgła wisząca,
W oczach tają mi widm twarze —
Step się łamie — niebo kruszy —
Znów te wszystkie mi cmętarze
Zapadają w przepaść duszy“.²⁾

Очевидна річ, сам помисл козака, що встає з могили взяв
Шевченко не від Красінського, а радше з народних переказів,
але змалював його подібними рисами, як і Красінський.

Коли далі Красінський підносить ся так високо, що:

„Myśl już płąsa w tej krainie,
Gdzie wszechświatło i wszechmiłość“,³⁾

то він досягає найгорячіших мрій Шевченка.⁴⁾

До Польщі будучности говорить Красінський:

„Ziemia tobie powierzona,
Byś ją wiodła c z y n u torem,
Aż się staną jej plemiona
Jednym ducha arcytworem!“⁵⁾

По відкиненю гадки про першорядну ролю вітчизни в світі —
знайдемо ті самі ідеї в основі Шевченкового „Послання“, що
виступає проти „великих слів великої сили“ й бачить „світ
ясний, невечерній“ у любови всіх. Певна річ, сі найвисші ідеї

¹⁾ Там же, ст. 295.

²⁾ Pisma, IV, ст. 341.

³⁾ Там же.

⁴⁾ Згадка вселюбови лежить також в основі Міцкевичевих „Książ narodu polskiego“.

⁵⁾ Там же, ст. 354.

Шевченкової творчості не повстали що-йно під впливом лектури Красінського чи польської революційної літератури — вони тільки скріпляли ся читанем тих писань.

Із сказаного видно, що „Przedświt“ має досить багато схожості із гадками суспільно-політичних поем Шевченка. А коли подібні мотиви знайдемо у польській революційній літературі, то се на мою гадку не дуже вменшає значіне лектури „Przedświtu“ для Шевченка. Революційна література подає їх у формі більше зрозумілій для широких верств, але за те у менше артистичній. Колиж Шевченко зустрів ті самі ідеї, висловлені благородною мовою поезії, то вони тим більше могли вразити його душу. Тому, хоч часто годі означити докладно межі впливу „Przedświt-у“ на Шевченка, все таки я приписав би зовсім немаловажну ролю сій поемі Красінського у генезі деяких Шевченкових поем суспільно-політичного змісту.

„Przedświt“ міг вплинути на яснійше уложене Шевченкових мислей, піддати йому неодну гадку, словом, міг причинити ся до прояснення й поглиблення його світогляду. Шевченко міг набрати через сю лектуру більшої смілости й певности себе, його слово більшої сили й могутости. „Кавказ“ і „Послание“ носять на собі признаки такого впливу „Przedświt-у“. Сей вплив можна припустити і в поезійці „За байраком байрак“.

ІХ.

Остають ся ще „Psalmy przyszłości“, видані в Парижі 1845 і з доповненнями 1848 р.¹⁾ Може навіть проти нашого сподівання знайдемо тут мало схожості із Шевченковою поезією.

В „Psalmi wiary“ каже Красінський:

„Dusza i ciało — to tylko dwa skrzydła,
Któremi czasu i przestrzeni siędła
Duch mój rozcina w postępowym locie.
Gdy się zużyją przez chwil i prób krocie,
Odpadać muszą — lecz on nie umiera,
Choć to się śmiercią nazywa u ludzi.
On zwiędłe zrzuca, a świeże przybiera
I, w nie utulon, znów na jaw się budzi,
A to się zowie narodzin godzina“.²⁾

Сі слова — се тільки ширше розвинена гадка про безсмертність людського духа — мотив, з яким ми стрічали ся у „Przedświt-ї“, в Шевченковім „Кавказі“ і в польській революційній літературі.

¹⁾ Pisma, т. V, ст. 359. ²⁾ Там же, ст. 5.

Із Шевченковою поезією, яка взиває до любови й братерства, а zarazом вливає в душу народа надію на красшу будучність, можна поставити у звязок ще ось які слова „Псалма віри“:

„Więcej miłości i więcej braterstwa...
 Takim jest naród Twój polski, o Boże!
 Kto cząstką jego, nie wie się Twej woli
 Cząstką na ziemi — i, choć go świat boli
 Tak, że aż wątpić o nadziei może,
 Niech w tem cierpieniu wytrwa niesłuchanem“.¹⁾

Подібний мотив у „Псалмі надії“ дуже зближений до закінчення Шевченкового „Послання“:

„Chrystusowy uścisk bratni
 Gdy okoli wszystką ziemię,
 Wejdzie, wejdzie wiek ostatni
 I ostatnie ludzkie plemię“.²⁾

А у Шевченка:

І світ ясний, не вечірній,
 Тихенько засяє...
 Обніміть ся ж, брати мої,
 Молю вас, благаю!³⁾

Не тільки мотив про „світ ясний, не вечірній“, який має засясти тоді, як всі брати обіймуть ся, подібний до нового віка та останнього людського племені Красінського, яке має настати тоді, як Христова братня любов обійме всю землю — але й форма зближає тут обох поетів, передовсім ритміка.

У „Псалмі любови“ читаємо знов:

„Jakież straszne ich postaci,
 Tych kuszących bezbożników!
 Tysiącami wściekłych ryków
 Proszą ciebie o mord braci!
 Inni każą — w imię cara
 Wierzyć tobie — żeś ty mara!“⁴⁾

Подібне місце (але без згадки про царя) стрічали ми вже в „Przedświt-і“ і вказували на аналогію його з Шевченковими поезіями.

На тім вичерпують ся подібности між „Psalm-ами przeszłości“ і Шевченковими творами. Вплив їх на Шевченка хіба дуже незначний.

У Львові, в маю 1914.

¹⁾ Там же, ст. 8.

²⁾ Там же, ст. 15.

³⁾ Кобзарь, ст. 255.

⁴⁾ Pisma, V, ст. 31—32.

ОСНОВИ ШЕВЧЕНКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ З ПОЛЯКАМИ.

Написав ВАСИЛЬ ЦУРАТ.

I.

До якої народности признавав ся Василь Енгельгардт, пан Тараса Шевченка, нам невідомо і не важно знати. Та не завадить пригадати, що рідна сестра його була жінкою польського магната Браницького, а сам він жив у зв'язку з ополяченою Німкою, котра майже все пересиджувала у вільшанськiм дворі не без впливу на найблизше окруженє, в яке й попав ся весною 1829 р. шіснайдцятилітний Тарас. З польщиною в тім окруженю він, значить ся, від разу зіткнув ся, а ще більше зараз у наступуючiм році, коли по смерті Василя Енгельгардта, син його Павло, взявши в спадщині Кирилівку, Моринці й інші села, поназначував головними офіціалістами Поляків, що й привели за собою більший гурт свояків для виконування служби на становищах економів, лісничих, касієрів та писарів.¹⁾

Годі нам зміркувати, що спонукало Павла Енгельгардта допомогти ополяченю своїх сіл. Можливе, що грав тут ролю більший вплив ополяченої матери. Але в кождім разі дуже замітне й се, що філя польщини підняла ся в окруженю Шевченка як-раз у часі найбільшого розгару приготовань до польського повстання, яке невдовзі мало вибухнути в Варшаві й перекинути ся полум'ям на Україну.

Одначе польщина в селах Енгельгардта, як і по цілій Київщині, панувала й ранше, випливаючи не тільки з панського двору.

¹⁾ Пр. П. Л—євъ: Т. Г. Шевченко, Кіевская Старина, 1882, кн. IX, ст. 560—561.

Звісно, що кн. А. Чарториський, особистий приятель царя Александра I, ставши куратором виленського університету і зв'язаного з ним шкільного округу, повірив за згодою царя нагляд над шкільництвом волинської, подільської й київської губернії Тадівви Чацькому, котрий — по вислову Новосильцова — мав на сто літ спинити русифікацію Полуднево-західного Краю. Віддане управи шкільництва кн. Чарториському, згідно Чацькому, самі Поляки пізнійше вважали одним з найбільших національно-політичних добродійств, одержаних з руки царя Александра I. В 1857 р. писав про се польський обиватель з російського Поділя: „Було то для народа важнійше добродійство, ніж колиб цар Александер побільшив був армію Королівства ще о трийцять тисяч або забрані провінції віддав під шалену управу кн. Константина. Бо армію неспосібний генерал може стратити в кількох годинах, а те світло й та наука, що їх виленський університет разом із кременецьким ліцеєм розширили, удержують Польщу при її народности й політичнім характері помимо границь і поділу на генерал-губернаторства“.²⁾ Інтелігентною мовою по цілому краю наслідком заходів Чацького і його вихованків з кременецького ліцея стала польська мова, ізза чого й селянство муіло її засвоювати. Свідком того в першій половині 40-их рр. був М. Костомарів. А як сильно того часу коренилась польщина у здобутому ґрунті, довідуємось хочби з уривкових записок А. Солтанівського, котрий каже, що еше до польського повстаня в 1863 р. і в школах учено по польськи й по тих родинах, які поприїздили з Московщини, розговірною мовою була польська мова й православні слуги теж говорили по польськи.³⁾

Розсадниками польщини, значить ся, крім панського двору були школи. Українське селянство, не кажучи вже про інтелігенцію, як за державної Польщі звикало до двоязичности, що так характеризує ще й доси также східно-галицькі села.⁴⁾ Між українським селянством вже до 1830 р. муіло бути чимало письменних, чимало й таких, що по польськи читали. Інакше трудно-б і вгадати, для кого-б польські повстанці в 1830 р.,

²⁾ Listy o Rusi, Wiadomości Polskie, Париж 1857, ст. 191.

³⁾ Н. И. Костомаровъ: Литературное Наслѣдіе, Спб. 1890, ст. 66; Отрывки изъ записокъ Автонома Акимовича Солтановскаго, Кіевская Старина, 1892, кн. V, ст. 234.

⁴⁾ Про се гл. мою статю: Галичина і Шевченко, Діло, 1914, ч. 53.

видаючи революційний зазив до українського селянства на українській мові, друкували його латинськими буквами.⁵⁾ Могли-ж так, як в 1863 р., друкувати кирилицею, колиб латинські букви були для українського села чужі.

Отже Шевченко з малку вже мав нагоду стикати ся з польщиною, змалку вже міг засвоювати собі її не тільки в мові, але і в письмі, що давало йому можливість послугувати ся нею пізнійше в зіткненню з Поляками.

Шевченко — по свідоцтву Бр. Залеського — говорив добре по польськи. Міцкевича, Залеського, а по части й Кра-сінського неодну річ умів на память, але писати по польськи не осмілював ся.⁶⁾ В листі до Бр. Залеського, признаючи ся, що до Едварда Желіговського не хотів би писати по московськи, він в 1853 р. оправдував ся: „По-польськи я пи-сать не умѣю“. Щоб він зовсім не вмів писати по польськи, того сказати не можна вже хочби тому, що в тім же листі до Бр. Залеського він пише: „Поцѣлуй руку ојса prefecta“, та й в інших листах в подібний спосіб зраджуєть ся зі своїм зна-нем польського письма. Мусів його знати, коли й читав руко-писні поезії Едварда Желіговського.⁷⁾ Але того знання, видко, справді було трохи за мало. Инше діло — читанє польських друків і володіне польською розговорною мовою. Кілько поль-ських книжок Шевченко прочитав на своєму віку, видко вже з тих численних слідів, які вони полишали в його власних пи-саннях, видко з його листів, особливо писаних до Бр. Залеського, в кінци і з його журналу, що разом взяте ще зовсім не ви-черпує всего. Дещо більше докинути до того можнаб на основі споминів про Шевченка, приміром А. Чужбинського,⁸⁾ і нових пошуковань у тім напрямі.⁹⁾ Чужбинський переказав нам, що Шевченко пару разів брав ся й перекладати ліричні поезії Міцкевича, але не будучи вдоволеним з перших проб, нищив

⁵⁾ Передрукований мною в статі: Золота грамота, Діло, 1913, ч. 9.

⁶⁾ Листочки до вінка на могилу Шевченка в ХХІХ роковини його смерти, Львів, 1890, ст. 31.

⁷⁾ Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка 1911, т. II, ст. 371, 380, 382, 385.

⁸⁾ А. Чужбинскій: Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ, Спб., 1861, ст. 10—12, згідне з висловом Бр. Залеського про читанє польських книжок і декламованє польських віршів Шевченком.

⁹⁾ Гл. мов: З життя і творчости Т. Шевченка, Львів, 1914, в статі: Перші польські голоси про Шевченка, де (ст. 14) показано, що Шевченко навіть передплачував польські книжки.

їх. „Мабуть сама доля, мовляв, не хоче, щоб я перекладав ляцькі пісні“.¹⁰⁾ Як він висловлював ся по польськи, можемо лиш догадувати ся. В пізнійшій віці, набравши вправи наслідком частійшого приставаня з Поляками на заслання, може й добре, як засвідчує Бр. Залеський. Але й та панна Валентина, з котрою Шевченко в домі Сошенків у Києві в 1859 р. розмавляв по польськи, певно также не без підстави виразилась: „Pan Szewczenko nie źle mówi po polsku, ale w jego mowie zawsze jest coś chłopskiego“.¹¹⁾ Те „coś chłopskiego“ зовсім не повинно видаватись нам образливим, коли сам Шевченко, по свідоцтву М. Чалого, тим не образив ся. Він, видко, був свідомий своїх похибок в польській мові, як свідомий був того, що знаючи писати польськими буквами, не вміє писати по польськи. Одначе се не перешкаджало йому послугувати ся польською мовою не тільки в приятельських польських кружках, в які входив правдоподібно вже в 1829—1830 рр. у Вильні й Варшаві, а зовсім певно опісля в Петербурзі, на Україні і на заслання, але і при стрічі з зовсім чужими йому особами польської народности, як се було в Межирічі 1859 р. Тоді увязнений по доносу, за ніби-то богохульні вислови, Шевченко на слідстві так і боронив ся тим, що прості робітники, свідки його розмови з панамі, не все могли й розуміти: „потому что мы говорили по польськи“.¹²⁾

Знаючи те все, тільки дивуватись можемо твердженю Чалого, що Шевченко що-йно в Вильні чи в Варшаві, залюбившись у Польку, був приневолений учити ся по польськи.¹³⁾ А так само дивною видатись мусить полеміка з тим твердженням, на яку міг здобутись Кониський, твердячи, що Шевченко, починаючи говорити по польськи, по трохи лиш приносив жертву любови, та більш над усе жертву освіті.¹⁴⁾ Не було в тім жертви ані в розуміню Чалого, ані в пониманю Кониського. Було то зовсім природне у Шевченка, що він, навчивши ся говорити по

¹⁰⁾ Чужбинській: *op. cit.*, ст. 12.

¹¹⁾ Київ. Стар., 1895, кн. II, ст. 43: примітка М. Чалого при Шевченковім листі до І. Сошенка. В ранше виданій книжці „Жизнь и произведения Т. Шевченка“, Київ, 1882, ст. 147 Чалий ту панну Валентину називає Леонтинкою й першу часть її вислову подає так: „Pan Szewczenko bardzo dobrze mówi po polsku, ale“ і т. д.

¹²⁾ Н. Стороженко: Новые матеріялы для біографіи Шевченка, Київ. Стар., 1898, кн. III, ст. 433.

¹³⁾ М. К. Чалый: Жизнь и произведения Т. Шевченка, Київ, 1882, ст. 21.

¹⁴⁾ Ол. Кониський: Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя, Львів, 1898, т. I, ст. 55.

польськи вже в Кирилівці і в Вільшаній, говорив по польськи і в Вильні чи в Варшаві, коли треба було по польськи говорити. В тім случаю говорене про якусь жертву вважаємо таким самим зайвим вношенем трагізму в житєпис Шевченка, яким є й падьканє над забранєм його в Енгельгардтів двір на службу. Поминаючи те, що Шевченка забрано туди за вставленєм панського офіціяліста Яна Димовського, а на просьбу Шевченкового діда,¹⁵⁾ значить ся зовсім не насильно, в наслідках ту пригоду належить уважати тільки щасливою. Без неї Шевченко ледви чи вийшов би в дальший світ поза найблизші околиці Кирилівки й ледви чи осяг би що більше, як славу ліпшого сільського богомаза. Що-йно та хлопча пригода, яку житєписці Шевченка закрашують трагізмом, кинула його в круг житя, що дав йому поміч в образованию в особі згаданого Поляка Димовського,¹⁶⁾ кинула його потім у Вильно, Варшаву й Петербург, де його талант міг звернути на себе увагу й заважити в рішеню долі панського кріпака.

II.

Коли Шевченкови вже в рідних сторонах до 1829 р. місцеві умовини житя дали першу основу, на якій він міг зійти ся з Поляками, то зараз найблизші житєві пригоди опісля витворили в нього симпатію лиш для Поляків одного спеціального покрою, лиш для одної польської партії, якої члени пізнійше й до нього відносили ся все прихильно, а поза якою між Поляками він і за житя й по смерти мав тільки ворогів.

Вже з того часу, коли Шевченко був ще в дяка Богорського, записав А. Лазаревський, що в нього замість шапки було пошите щось в роді польської конфедератки.¹⁷⁾ Колиб воно було правдиве, то бачити в тім щось більше, ніж дитяче наслідованє новини, булоб трудно. А все таки малось би бодай слабій слід того, що з польськими новинами дорево-

¹⁵⁾ Idem, ст. 38—39.

¹⁶⁾ Ю. Д. Талько-Грынцевичъ: Поѣздка въ Кирилловку, Киев. Стар., 1889, кн. X, ст. 763. Від Димовського — по словам Петра Шевченка — Тарас „одержав властиве перші початки елементарних відомостей“. Вдячність для нього зберігав пізнійше, пишучи до нього з Петербурга, та засилаючи поклони через брата Микиту. Гл. Твори Т. Ш., вид. Яковенка, т. II, ст. 344.

¹⁷⁾ А. Лазаревській: Матеріялы для біографіи Т. Шевченка. Основа, 1862, кн. 3.

люційної доби Шевченко вже дуже рано стрічався і звертав на них увагу. Чи польський революційний рух перед самим повстанням доходив аж до самої палати Енгельгардта, невідомо нам. Без сумніву захоплював Поляків з його служби; без сумніву з дня на день кріпшав і самого Енгельгардта ставляв у невивідне положення.

„Роки 1827 і 1828 — пише біограф Падурі — минали серед вічної метушні. Братя одної ідеї, заняті одною метою, часто розбігалися, то знов на різних пунктах лучилися, щоб поділитися вістями, покріпити себе надією!...¹⁸⁾ Вроках 1829—1830 та польська метушня на Україні, бо про неї се сказано, стала ще більша. Почали тоді по всіх селах появлятися вже й такі революційні емісарії, що замість лірницьких пісень в роді Падуриних кидали між народ проклямації, в яких касувалося рекрутчину, панщину, всі московські влади, а обіщувалося селянам золоті гори в відбудованій Польщі. А коли ті золоті гори може були й слабшою приманою для селян, то без вражіння не могли пролунати такі слова проклямації, що влучали в найбільші болячки, як приміром: „Не будете уже знати ні асесорів ні прикажчиків ваших, що-то шкуру з вас лупять, а жінок та дівчата ваші позбавляють честі да віри, а вас гонять самих день по дню, що не знаєте ні свята ні відпочинку, а тільки з каньчуком стоять над вами, альбо в диби, альбо в гусака вас забивають, альбо сікуть різгами так, що аж шкура вам від костей відлітає“.¹⁹⁾

Потуряти такій революційній пропаганді без нараження себе на компромітацію в очах російського правительства Енгельгардт не міг. Дуже можливе, що польські емісарії підходили до нього ще й з претенсіями, які сягали аж до його глибокої кишені. Одно чи друге могло бути для нього важною причиною, щоб рідше просиджувати в маєтку, а частійше із одного більшого міста переїздити в друге, де б можна — скажимо по просту — губити ся. Підчас одного з таких переїздів Енгельгардт знайшовся в осені 1829 р. у Вільні, невдовзі потім у Варшаві, а при нім на службі Шевченко.

Коли в Шевченка до того часу може й не було ясного поняття про заходи і цілі польських революціонерів, то таке

¹⁸⁾ Prawdziwy życiorys Tomasza Padurry. Poznań, 1875, ст. 42.

¹⁹⁾ Відозва по українськи з 1830 р. оголошена в моїй статі: Золота грамота, Діло, 1913, ч. 9.

понятє з усякою певністю дали йому Вильно і Варшава. Там революційний дух опановував уже улицю. Там що-раз частійше давали ся чути сміливі промови й деклямації, дотепні сатири з вістрєм зверненням против представників урядової Росії. Там невидимі руки по рогах улиць розліплювали плякати, як не з революційними погрозами, то такими, приміром, злбними оповіщеннями, що помешканє в варшавськїм Бельведері буде можна від Нового Року винаймати, що було аюзією до повстаня, яке в палаті кн. Константина мало взяти початок. А все те кидало в горячку поліцію, давало їй притоку до численних ревізій і увязнень, а населеню нові теми для розмов і розважань. Ціла Варшава довго перед вибухом революції говорила тільки про неї. Ферментація була загальна.²⁰⁾ Неможливо припустити, щоб хтось не бачив того, що діялось і не чув нічого, що говорилося. Шевченко-ж мав нагоду особливо в Варшаві бачити й чути може більше ніж хто инший, бо проживаючи в домі Енгельгардта, а вчащаючи на лекції малярства до робітні Франца Лямпі,²¹⁾ що днини стикав ся з улицею і що днини чув розмови на тему уличних подій в двох многолюдних домах, що давало йому спромогу краще в тих подіях визнати ся. Варшавська Полька, Дуня Гошовська, в котру Шевченко мав ще в Вильні залюбити ся, зі своєї сторони могла тільки доповнювати його відомости, коли взагалі не була першою інформаторкою його про значіне польського революційного руху. Не могучи прийняти за правду переказу, що Шевченко приніс їй жертву, присвоївши собі польську мову для розмов із нею, я готов припускати, що Шевченкова любка вимагала від нього значно більшої жертви. На се вказувало би твердженє Чалого, що вона в імя сердечного привязаня зажадала від Шевченка „відреченя від хлопської мови на користь шляхетської народности“,²²⁾ а по мойому розуміню не так зміни української народности на польську, як радше тільки участи в повстаню. Згоджувалось би воно вповні з настроєм польського жіноцтва тої революційної доби, коли то воно по приміру давних Римлянок, перенявши ся політичним духом, взивало мужчин рїшати ся на патріотичне

²⁰⁾ Władysław Zawadzki: Ludwik Nabelak. Opowieści historyczne. Львів, 1886, ст. 26; Maurycy Mochnacki: Powstanie narodu polskiego. Париж, 1834, т. I, ст. 568 і 591.

²¹⁾ Гл. мою статю: Варшавський учитель Шевченка в „Літературних начерках“. Львів, 1913, ст. 104—105.

²²⁾ М. К. Чалий: *op. cit.*, ст. 21.

діло,²³⁾ а боязким і втікачам пересилало заячі шапки й рукавички або кужілки.²⁴⁾

Вимагання Гошовської могли бути ставлені до Шевченка, хиба ще перед самим вибухом повстання, бо в рішучу хвилину він, опанований панікою Енгельгардтового дому, що для нас є зовсім зрозуміле при побоюваннях нереволюційних елементів на вид розшалілої улиці,²⁵⁾ заліз на горище і відтіля із слухового вікна дивився на улицу, на бійки Поляків з Москалями. Там йому довелося перший раз задуматися не лиш над власною кріпацькою долею, але й над політичною стороною життя тих двох народів, що будучи ворогами його народів, завдавали йому трудне питання, котрому з них має він спочувати.²⁶⁾ Коли в нього до того часу для спочування польським революціонерам була ще за слаба основа, то скріпити її мусіли демагогічні кличі „червоних“, якими по 29 листопада 1830 р. залунали улиці Варшави — ті кличі, що вже під кінець XVIII ст. були на польських землях посівом французького якобінізму,²⁷⁾ а в пару літ по упадку варшавського повстання знайшли неустрашимих речників у тих членах париського „Демократичного Товариства“, що згуртувалися під стягом „Молодої Польщі“ і інших духово споріднених з нею груп польської еміграції“.

Тільки спочуваннями для того руху польської революції, що кличами якобінізму виявляв свої рішучо демократичні стремління, а в відношенню до польської шляхти і єзуїтизму здобував ся на критицизм безумовно потрібний для направи польсько-українських відносин, можемо пояснювати собі пізніші звязки Шевченка з цілим рядом Поляків у Петербурзі й на Україні, а тим більше на заслані, де вже лиха доля звела його як-раз із красшими жертвами того польського революційного руху, який мусів бути йому симпатичний, що й задокументувалося виразно в Шевченкових листах до Бр. Залеського і „Дневнику“. В спочуваннях для ідей і стремлінь здецидованих демократів серед польських революціонерів Шевченко вже 1830 р.

²³⁾ M. Mochnecki: op. cit., т. II, ст. 269.

²⁴⁾ Jakób Jaworski: Przypomnienia ukraińskie. Париж, 1846, ст. 18.

²⁵⁾ M. Mochnecki: op. cit., т. II, ст. 111 і 129.

²⁶⁾ Ф. Сірко: Тарас Шевченко і його думки про громадське життя. Львів, 1906, ст. 8.

²⁷⁾ Maryan Kukiel: Próby powstańcze po trzecim rozbiore 1795—1797 (Monografie w zakresie dziejów nowożytnych, wyd. Szymon Askenazy, т. XIX), Варшава 1912, ст. 253—261; мое: „З життя і творчости Т. Шевченка“ в статі: „Шевченко в польській революційній притчи“, ст. 64—68.

знайшов для зв'язків з деякими Поляками основу краю від тої, яку могли дати йому ранші умовини життя в рідних сторонах України. Коли ми цьому ближше придивимося, видасться нам зовсім природним, що в нього і пізнійше, коли згадана основа ще скріпила ся, до милішійших споминів належить спомин зреволюціонізованої Варшави та що йому не лиш сниться Дуня Гошовська,²⁸⁾ але і зпоміж Поляків на заслані сильно до вподоби припадає власне учасник варшавського повстання Мостовський, котрий — дарма що Поляк — вмів розповісти про те повстання силу подробиць без прикрас і перехвалок, як зазначає Шевченко, — значить ся, з критицизмом революціонера-демократа, якими певно були не всі учасники повстання.²⁹⁾

III.

Час від виїзду Шевченка в Петербург до викупу його з кріпацтва, т. є час від весни 1831 р. до весни 1838 р., — цілих сім літ молодечого віку — се доси зовсім непроясна доба в життю великого поета. В своїй автобіографії він сам сильно поскупив ся на вістки про неї, а біографам не вдало ся знайти інших жерел, як хіба лиш кілька маловартних оповідань поетових знайомих, та й ті поетові повісти, писані по московськи, що хоч і мають автобіографічний характер, все таки є поетичними повістями, в яких для прози життя, ціннішою у біографів, багато місця не знайшло ся. Наслідком того і з під пера Кониського образ поетового життя в тій добі вийшов найбільш блідий.³⁰⁾ Але й про дальшу добу життя поета не все, що треба, знаєть ся. Зовнішні факти життя — каже справедливо В. Семевський — знані; одначе про ті впливи, від яких був залежний ідейний розвиток його до половини 1840-их років, ми знаємо дуже мало.³¹⁾ А й на ту одробину нашого знання — можна сказати — в більшій мірі зложили ся дослідники творчости поета ніж біографи. Тільки, на жаль, вони в своїх дослідках рідко зважували ся зійти з високої сфери поезії на той ґрунт реального життя, що давав їй свої соки. Спостерігаючи

²⁸⁾ Дневникъ Т. Гр. Шевченка, Твори, вид. Яковенка 1911, т. II, ст. 247.

²⁹⁾ Idem, ст. 151—152; Idem, ст. 371 (лист до Бр. Залеського).

³⁰⁾ Кониський: *op. cit.* т. I, ст. 56—71.

³¹⁾ В. Семевській: Кирило-Мефодіевское Общество 1846—47 г., ст. 107.

схожість думок у Шевченкових писаннях з думками в писаннях інших поетів, за часто стверджували залежність поета від поета замість однакового в них обох улягання моді; за часто добачували поетичні впливи замість впливів життя.

Вже „Кобзарь“ з 1840 р. і „Гайдамаки“ з 1841 р., в яких замічено більше стичних пунктів з польською поезією ніж з якою-небудь іншою повинні би спонукати дослідника до шукання відповіді на питанє: що звертало Шевченка до польської поезії? Ще більше вимагають відповіді на таке питанє суспільно-політичні поеми Шевченка з першої половини 1840-их років. Не тільки для того, що й на них сильно зазначив ся вплив польської поезії, але й тому, що одушевляли ся ними визначні члени Кирило-Методиївського Братства, які незалежно від Шевченка улягали польським впливам не зі сторони самої поезії, як се засвідчуєть ся знайденими в них при арештованю рукописами: уставом Братства, головними правилами, „Законом Божим“ або „Подністрянкою“ і ин.³²⁾ З уваги на те мимохіть приходить на гадку, чи й Шевченкові суспільно-політичні думки, приписувані впливам польської поезії, не пливуть із того жерела, що й помисли Кирило-Методиївських братчиків, а в відповідній польській поезії являють ся йому вже як добре знайомі. Чи не уляг Шевченко впливам польських поетів головно наслідком того, що захопив ся ранше суспільно-політичними ідеями з окруження тих поетів?

Підійти до відповіді на се питанє мені довело ся вже давнійше з приводу звязку Шевченкових „Гайдамаків“ з раншими появами культу Коліївщини в польській літературі.³³⁾ Тоді вже стверджено мною, що в польській літературі до написання Шевченкових „Гайдамаків“ Коліївщина була визискувана в цілях демократично-революційної пропаганди так безоглядно, як не визискав чи не зважив ся визискати її Шевченко, узнавши за краще — мабуть уже в останній хвили — ужити її як аргументу за примиренем двох народів. Значить ся, демократично-революційна пропаганда 1830-их років вчинила Коліївщину

³²⁾ Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, т. II, в статі: Матеріали по политическому дѣлу Т. Г. Шевченка, ст. 98—100, 116; Семейській: *op. cit.*, ст. 103—104, 40—50, 60, 62; К. И. Арабажинъ: Шевченко и мес-сианизмъ, Новое Слово, Спб. 1914, ч. 4, ст. 24—27.

³³⁾ Моя розвідка: Коліївщина в польській літературі до 1841 р., Львів, 1910 (відбитка із Записок Наук. Тов. ім. Шевченка, т. ХСVII); рівнож моя статя: Шевченко і гайдамаки, Діло, 1914, ч. 43.

модною в польських писателів. Явищем моди можнаб уважати й Шевченкові „Гайдамаки“ і при виказуваню польських впливів обмежити ся на літературні, якби не ті поетові рефлексії, якими він силкуєть ся захоронити свою поему перед замітами якобінізму. Ті рефлексії в самій поемі, в передмові, а навіть у примітках до поеми — се явні сліди знайомости Шевченка з польською демократично-революційною пропагандою. Сподію ся, що доказовий матеріал послужить не тільки до управилення погляду на виказувані доси впливи польської літератури на „Гайдамаків“.

IV.

З великого числа явних і тайних політичних стоваришень польської еміграції 1830-их років ніяке не мало в Росії сильнішого впливу, ніяке своїми кличами не збудило в ній так сильного відгомону, як те, що зорганізувало ся в швайцарськім Берні 12 мая 1834 р., назвавши себе Молодою Польщею. На російських землях давної Польщі викликало воно чотиролітний конспіраційно-революційний рух, називаний по імені головного організатора Конарциною, й зазначило ся в історії революційних стремлінь у російській державі катастрофою, яка сильно ослабила той рух в 1839 р.

Молода Польща, як майже всі конспіраційно-революційні стоваришеня з першої половини минулого столітя, вийшла з такого руху, що силкував ся опанувати всі європейські народи. До житя покликав її творець Молодої Італії, Йосиф Мацціні, стараючи ся згуртувати усіх конспіраторів, знеохочених до ранших організацій, особливо до організації карбонаріїв, з якою сам поріжнив ся, в новім великім стоваришеню Молодої Європи. В Молодій Європі мали знайти ся, крім Молодої Італії, Молода Німеччина, Молода Франція, Молода Швайцарія, Молода Еспанія, Молода Польща і ин. Протиставляючи народи правительством, той звязок наміряв загальною революцією народів повалити престоли монархів. Основною ріжницею між тим звязком і звязком карбонаріїв було се, що підчас коли члени звязку карбонаріїв мали підчинювати ся безумовно постановам Найвисшого Намету, в звязку Молодої Європи кождей народности запоручувало ся в обсягу національних справ повну автономію. Засади в звязку Молодої Європи були демократичні, але намічені так загально, що навіть у найпростійшій прило-

женю до житевої практики виявляли ся ріжно, наслідком чого і члени звязку дуже часто в поглядах ріжнили ся поміж собою. Звязок був і не явний і не тайний. Знати про нього, як і про особи, до яких належав провід серед кожної народности, можна було кождому; таємницею мали бути лиш ділання звязку. Представником Молодої Польщі у звязку був Йоахим Лелевель.³⁴⁾

Як усі еміграційні організації, удержувала й Молода Польща звязки з землями давної польської держави через своїх емісаріїв. Не числячи на еміграції багато членів, бо не більше як півтора сотки, трібувала оперти ся о старше і значно численнйше Демократичне Товариство, що їй не вдавало ся. В краю емісарії її опановували революційний рух, підготований іншими організаціями, з більшим успіхом. Коли-ж по звиш дволітнім ествованю організація Молодої Польщі в 1836 р. розсипала ся, її емісарії вели в краю розпочату акцію дальше під фірмою Демократичного Товариства, зглядно його відламу, що оголосив себе, видавши 30 жовтня 1835 р. Manifest Ludu polskiego gminy Grudziąz.

Вже Демократичне Товариство, засноване 17 марта 1832 р., мусіло здобути собі деякі симпатії в інтелігентних кругах російської України, в Українців і в Поляків, мучених історичною зморою польсько-українських відносин. Проголошуючи солідарність народів, члени Демократичного Товариства вирікали ся всякого шовінізму, а ненавидячи шляхетську Польщу так, як ненавиділи всяке правительство, що закріпощує народи, ані дрібки не вагали ся відкривати перед світом все те, в чім бачили її злочин і ганьбу. З нечуваною критикою шляхетського пановання в Польщі виступив зараз підчас обходу роковин падолистового повстання на еміграції Тадій Кремповецький.³⁵⁾ Не менше остро осудило Демократичне Товариство сучасну собі шляхту за угнітанє селянства в своїй відозві до повстанців-вояків селянського походження, виданій 12 вересня 1832 р.

„Бог — сказано в відозві — дав землю для всіх людей, щоб їх кормила своїми плодами, та передовсім для тих, що працюють; бо праця — се заслуга в Бога, а нероба, хочби йому всі люди кланяли ся, хочби в пишних палатах жив, хочби купав ся в розкошах, ніколи не сподобаєть ся Богу. Нероба є тягаром землі, негідним, щоб його носила, і лиш трудящий

³⁴⁾ Wiadomość o stowarzyszeniach emigracyjnych, Noworocznik Demokratyczny, Париж, 1842, ст. 133.

³⁵⁾ Pamiętniki Ignacego Domejki (1831—1838), Краків, 1908, ст. 134—135.

чоловік заслугує на хвалу в Бога і в людей. Ваші свояки, що то їх називають хлопами, були найбільш трудящі в Польщі. Бог вість від яких часів працювали ваші батьки над шматком землі, кривавим потом добували з неї нужденний кусень хліба; за те, що мали з неї бідний прожиток, відрабляли тяжку панщину, бо часто днів шість на тиждень, а часом навіть дванадцять (sic!), та й крім панщини мусіли відрабляти толоки, даремщини, приносити до двору збіже, каплуни і таке інше. За таку силу праці для панів, щож пани для хлопів зробили? Коли в панів син по батькови бере спадщину, хлопи за таку силу праці своїх батьків повинні були вже доси дістати в спадщині той шмат землі, що його обрабляють, і бути вільні від панщини. Справедливість жадала того від панів, але колиж вони були для хлопів справедливі? Отже не то що не віддали їм запрацьованої вже ними землі, але й у нічім не поліпшили їм долі". На доказ того приводить ся довгий реєстр тягарів звязаних з панщиною: ріжнородні податки й шарварки, драчі на панів і на попів, правну безпомічність і батоги економів. „Одначе еше більше горе — кажець ся дальше в тій відозві — є у ваших братів на Литві, на Волині, на Поділі, на Україні. Там не можна ніяким правом перенести ся з села до села; там тобі не ожени ти ся, коли пан тобі не позволить, а коли він прикаже, хоч би тобі й не хотіло ся, женити ся мусиш... Там маєтки не на шнури, не на морги рахують, але на душі; і шмат землі разом з людьми, як з худобою один другому продає, або у карти програє“. До ще більшого закріпощеня селянина помагає собі пан, удержуючи його в темноті і кидаючи на поталу в тяжкій військовій службі. „Деж се — спитано в відозві — пани винайшли право, яке позваляє їм дармувати, а вас тільки засуджує на працю? Деж винайшли таку прокляту установу, щоб лежень їздив у берліні шестернею, щоб жив у пишній палаті, щоб мав позолочену мебіль, підчас коли хлібороб, трудячи ся, не має й деревляною ложкою взяти що до губи? — Бог хотів, щоб усі люди були рівні поміж собою та щоб вигіднійше жите було здобутком більшої праці. Відкиж теперішня ріжниця поміж людьми? Щож винен тому селянин, що не в палаті, не на мягкій постели уродив ся? Що винен, що мати, змордована працею, привела його на світ на соломі чи на твердій землі?“ Усунути панованє несправедливости було наміром тих, що кликали селян до повстаня. Та власне тому пани, зміркувавши, що воно буде з їх стратою, повели повстанє на невдачу.

„В часі останнього бою — кажуть автори відозви — кричали ми на них, благали їх, заклинали, щоби спасали Польщу; говорили ми їм, що найпевнішим способом тут є признане вам належних прав. Не хотіли того вчинити, змаловажили наш голос і Польща впала. Тепер уже не до них відізьвемо ся, але до хлопів будемо промавляти. Коли пани не хотіли віддати вам те, що Богом для вас призначене, а ними загарбане, то ми тепер вам скажемо, що се ваш обов'язок домагати ся того, що вам видерто і що вам по справедливості належить ся. Належить ся хлопам правом власности та земля, що її обрабляють; увільнені від панщини і інших панських служебностей могли б добре обрабляти землю і не будуть бідні. Належить ся їм освіта; треба, щоби уміли читати, писати, рахувати; треба, щоби знали, як обійти ся з зерном, з добутком, щоби з нього мати як найбільше пожитку. Належить ся їм крім того участь у постановлюванню законів; значить ся, треба, щоби вони вибирали таких, яким вповні вірять і щоби ті вибрані, зїхавши ся до Варшави, постановлювали такі закони, які хлопам догідні, та щоби не давали панам дальше угнітати їх“. На прикінєць кинено в відозві ще таку замітну гадку й про панів: „Їх потомки, освіченіші від них, споживаючи хліб, зароблений власною працею чи власним промислом, заживаючи приємностей, які праця і трудяще жите ведуть за собою, благословити муть тих, що спонукають батьків їх замінити пусті титули князя, графа, шляхтича на великий титул чоловіка...“³⁶⁾

На сю відозву, як на документ переконань Демократичного Товариства, покликувала ся Центральна Секція його при кожній нагоді, передовсім оборонюючи себе перед замітами недостаточного демократизму підношеними в 1835 р. зі сторони філіяльних секцій.³⁷⁾

З острійшими революційно-демократичними кличами в інтересі мужика против шляхти виступили дві секції Демократичного Товариства — одна, з назвою Умань, на острові Jersey в St. Heller, що ширила демократичні ідеї, а друга, називана Грудзьонж — на памятку в'язнень пережитих у тій пруській кріпости — также в англійській місцевости Portsmouth, що

³⁶⁾ Noworocznik Dem., ст. 80—89.

³⁷⁾ Sekcja Centralna Tow. Dem. Polsk. do Ogółu tegoż Towarzystwa, Poitiers dnia . . . Września 1835, № 1090, у збірці автографованих у Pichot-a Pism Towarzystwa Demokratycznego w Paryżu (в бібліотеці ім. Дідушицьких у Львові під ч. 2597).

схилилася до комунізму й жадала передовсім скасування права власності, як незгідного з правом до життя, бо усвяченого рабівництвом і мордом. Обі ті секції, не погодивши ся з Централізацією, зложили ся на згаданий уже звязок *Lud Polski*. При помочи Тадея Кремповецького волиняк Станіслав Ворцель розширив між членами того звязку крім доктрин Babeuf-а ще й якусь мішанину понять революційно-демократичних з ортодоксійно-католицькими, після французької рецепти Buchez-а. Заповідаючи Богданови Залеському пересилку свого соціального катехизму і розвідки про польську народність, Ворцель писав з Portsea 29 марта 1836 р.: „Нині лиш одно тобі скажу: ти зневірив ся в землю і схоронив ся в небі, коли я не стратив надій на людство і трібую небо спровадити на землю. Атжеж на се й зійшло слово спасеня до нас, атжеж сього мечем добувала Церква, а нині, коли шлях у части прочищено, мали би ми завагати ся в доведеню Христового слова до здійсненя тому, що ми нашою кровію оплатимо спасене будучих поколінь? Не можу я так дивити ся на річи, а видячи віру, як живу правду, не можу хотіти перемінити її на мертве слово. Благословенні убогі, нищих Бог призиває до себе, а отсе я станув поміж убогими і нищими, поміж мучениками Грудзьонжа, поміж народом, і разом з ним, в його імени голову Закони, заповідаю близьке панованє його й королівство“.³⁸⁾

Ідеї Молодої Польщі, котрої членам по упадку організації прийшло ся працювати в краю — як згадано вже — будьто під фірмою Демократичного Товариства, будьто в опертю о *Lud Polski*, виложені доволі всесторонно в шіснайцятьох числах часописи *Rópnos*, виданих у Парижи від 1 січня до 12 жовтня 1835 р. під редакцією Яна Чинського (примірник у бібліотеці ім. Оссолінських під ч. 65.162). Не знаходимо в тім органі Молодої Польщі повної програми, але зложити її можнаб на основі статей ріжнородного змісту, не випускаючи з під уваги й того, що перериваючи видавництво задля браку кавції, вимаганой новим прасовим законом, редакція заявила: „Мали ми приготовані докладні реферати про системи Babeuf-а, St. Simon-а, Fourier-а, Raspail-а для порівняня їх з поступованями наших земляків“.

У вступній статі 1 числа *Rópnos*-и ред. Чинський, застерігши ся против тиканя особистих справ і сплетень еміграції, пише:

³⁸⁾ Noworoczник Dem., ст. 132; Józef Tretiak: Bohdan Zaleski na tułactwie (1831—1838), Краків, 1913, ст. 93—94.

„Наші братя стогнуть у неволи, в темноті, в нужді. Кнут царює над берегами Неви й Висли; кров, сльози, піт насичують землю, де повинна панувати свобода. Той стан, що противить ся природі і зневажає людське достоїнство, не може полишити ся. Мусить повалити ся варварська власть, що будує могутність на неволи й темноті. Повалить ся вона або силою внутрішньої революції або наслідком зовнішньої війни; або раби, приведені до одчаю, зломлять ярмо, або Захід Європи, затрівожений поступом варварства, а збуджений новими заборами Росії, злучить сили, щоби присмирити велита Півночі. І в однім і в другім случаю на нас лежить важний обовязок. Коли московський деспотизм має впасти від внутрішнього справедливого бунту, ми досвідчені в революційнім ділі, знаходячи ся в огнищі європейської освіти, повинні пересилати нашим братям ті правди, які деспотизм закриває перед їх оком; вказувати способи, що творять велитенську силу народів, які рвуть пута; відкрити засади, що утревалюють вічне щастє освободжених. Коли панованє царів і боярів має пропасти у війні Заходу зі Сходом, чиж не повинні ми сполучити змаганя, щоб її прискіпити. Захід Європи не знає, що то цар, що то бояри, не знає московської системи, не відчуває, якою небезпекою загрожує йому варварство і бута петербурського кабінету. До нас належить виявити стан московських невільників, стан підбитих країв, відкрити збайдужнілим народам, яка будучина жде їх, коли дозволять укоронованим Калмукам безкарно забирати що-раз нові краї, мордувати що-раз нові народи. На тій дорозі ми хочемо працювати“.

Подібні гадки виражені в Рółнос-и (ч. 2), в статі: *Europe trzeba przedstawiać barbarzyństwo Rosyi nie Polski.*

„Нема — каже автор — народного свята, публичних зборів, де би не відкривано варварства, в якім доси грязла Польща... Знаємо найкращі спонуки бесідників, але кажемо, що нині коли більшість еміграції знає виновників нашого упадку, коли Франція пізнала недолужність і промахи керманичів польської революції, повинні ми чужинцям представляти варварство Росії, не Польщі. Картина злочинів, яких на руськім народі допускають ся цар і бояри, обурить против наших ворогів народи Європи, пиха і могутність варварів затрівожать приспаних... Поминаємо се, що в нїякій закутині землі нема стілько убийств, стілько мордів, підпалів, стілько розбишацьких ватаг, що в Росії, — тих неминучих наслідків пімсти і одчаю; котрий же край виказує стілько

бунтів, стільки боїв за свободу з наміром пірвання огидних кайданів.... Коли розходило ся про скасоване торгівлі чорними, благородні люди стоваришували ся, малярі, поети, бесідники представляли дикість білих, на публичних місцях, в льожах, в палатах парляментів розляг ся голос за знесенем неволі чорних. Неволя білих панує в Європі, а ми мовчимо. Тираном білих є ворог Польщі, а ми, замість представляти його злочини, представляємо Європі наші домашні спори“.

Виконуючи свою постанову обличування Росії перед Европою, Рóгнос уже в 1 числі розпочинає друкувати ряд фейдетонів про декабристів п. з. *Republikanie rosyjscy*, подаючи в них урядовий рапорт слідчої комісії, виготовлений для царя 3 липня 1826 р. Поза тим історичним матеріалом в інших статях зібраний важнійший матеріал актуальний.

Zbrodnie ludu są skutkiem źle urzãdzonego społeczeństwa — твердить Рóгнос (ч. 5), виписуючи такі слова в заголовку статі, що своїми гадками пригадує становище деяких нинішних кримінольогів.

„На вид злочинця в кайданах в огиднім одягу — так починає ся статя — відвертаємо очи з погордою. Та чи зайшли ми коли-небудь до вязниць, чи старали ся зглубити, що нещасних приводить до злочину. На осуджених кидаємо каменем, не тямлячи, що ті переступники, ті злодії, палії, ті матері, що власні діти убивають — се нещасні жертви зле устроєної суспільности. Ми приглядали ся з близька злочинцям, пізнавали історію їх житя, досліджували їх ум і серце і переконали ся, що народ допускаєт ся злочинів з нужди й темноти. Злодії крадуть з потреби, пімста зоружує руку палія, крайна недоля і фальшивий стид роблять з матери убийницю власної дитини“.

З дальших мірковань у тій статі для нас буде найінтереснійше освітленє жіночого злочину.

„Дикі звірята боронять свого плоду. Горе тому, хто зближив ся би до гнізда вовчиці, тигриці. А прецінь лучають ся женщины, що убивають власні діти, або відмавляючи материнської помочи, дають гинути новонародженим. Чиж серце женщины твердше ніж у гієни? Ні, то злі закони, то нужда, то пересуд придавляють найпервіснійші почуваня, матір переминюють на убийницю власного плоду. Пригляньмо ся ближше тим злочинцям, а переконаємо ся про правду того твердження. Кляса упосліджених селян ділить ся ще на господарів і наймитів.

Господар має хату і кавалок ґрунту на ужиток. Наймит то нещасливець, він не має ані захисту, ані пяди землі. То він працює, то він робить панщину, одержуючи тільки те в нагороді, що йому бідний господар виділить. Нуждар женити ся не може, бо якже удержав би жінку, чим вигодував би діти. Такіж нещасливі і дівки, послужниці господинь, і вони при кривавій праці не мають певного притулку. Отже нужда наймитам і дівкам не дозволяє входити в звязки подружжя. А природа допоминаєть ся того, що їй по праву належить ся. Тайна любов заступає звязки вказані світськими й церковними законами. Невдовзі наступає вагітність. Бідна дівка, мучена фальшивим стидом, докорами совісти, виставлена на глузоване, обмови, є неповинною жертвою і Бога і людей. До краю затаює вагітність, а вкінці, коли зближаєть ся хвиля розв'язання, втікає в самотні поля, в безлюдні ліси, там родить і дозволяє вмирати еству, в якого ціла будучина — на панщині. Відмавляючи материнської помочи, убиває дитя, яке колись мав би убити голод, угніт або батіг економа. Те убийство — єдиний спосіб ратунку для матери, що погорджена, відтручена нігде не знайшла би з дитиною притулку. В короткім часі знайдець ся мертве тіло дитини, сусіди замітили позначки вагітності і злогів. Війт громади ловить нещасну жертву, котра в підземних мурах спокутує злочин — наслідок нужди, пересуду і одчаю. Отсе історія убивань дітей“.

Кінчить ся статя висновком: „Даром пани будують вязниці, ставлять позорні стовпи, шафоти. Де одні панують, другі служать, де одні розкошують, другі терплять, де одні користають з освіти, другі тонуть у темноті, там нужда, пімста, одчай, пересуд подадуть чоловікови головню, сокиру, меч. Уладьмо суспільність на засаді любови і братерської рівности так, щоб кождий при уміркованій праці мав свобідне удержанє, щоб нікому не збувало на конечних потребах, розширім освіту і старанне вихованє на всіх, а не побачимо на землі ані проступків, ані злочинів. Не буде треба ні тортур, ні катів. Бо Бог сотворив чоловіка добрим, чулим, товариським, тільки тиранія і несправедливість роблять його злим, похіпним до пімсти і жорстоким“.

Жіночій недоли Рóinos (ч. 12) присвячує ще й окрему статю п. з. Kobięty, порівнюючи безталанність робітницї й селянки з розкошами дами з панського стану.

„Для багатой розпустниці усміхаєть ся світ, знайдуть ся для неї й поети і малярі і писателі. Для убогой робітницї голод, нужда, неволя, найстрашнійші терпіня фізичні і моральні. Гадаєте, що робітниця, якої працю пожирають нероби, єсть бодай панею свого стиду, що ті, котрі спутали їй руки, оставили волю її серцю? Де там, улягаючи власти пана або його заступника, падають жертвою їх розпусти. Цвіт, призначений для милого, для мужа, зривають розпустні дідичі, посесори, паничі, економи, писарі, карбові. Ті, що кодекси вміють на память, пригадують нам, що кримінальний закон карає за насильство, а ми покликуємо ся на факти, не на закони, і питаємо справедливих людей, чи дівчина на селі, яку нелюдський деспот може мордувати в імени домашної карности, яку може замучити панщиною-даремщиною — чи має вона спосіб уратувати невинність? Наші поети описують сільські весіля, бавлять панів картиною сватів з рушниками і скрипками; колиб знали, колиб відчували велич свого призваня, представили би образ чесної, роботящої, релігійної дівчини, що паде жертвою безбожного тирана, який сміє носити імя християнина“. Та не тільки з робітничого й селянського стану женщины — зауважуєть ся дальше — бувають жертвами злого устрою суспільности. „Кількож то в Польщи панночок, як то кажуть, з доброго дому, які остали ся без мастку? Ті добре уроджені панни — то після нашої гадки найнещасливіші єства; відчувають вони, що шляхетство то фальшивий клейнод і що самі герби їсти не дадуть... Якже кінчать ті смутні жертви гордості батьків, яка замість навчити дітий гідної праці навчила їх геральдики? В монастирях загребують жите, в мурах церковної тюрми гине цвіт найбагороднійших почувань...“ Браком відповідного вихованя пояснюєть ся й більшість недібраних подружних звязків, яких булоб менше, колиб женщина мала в руках спосіб заробити на своє удержанє. Браком вихованя і нуждою пояснюєть ся й проституція: „По містах чи бачили ви ті доми розпусти і зледачілости, де нещасні за нікчемний гріш продають стид і непутящу розкіш? Чи гадаєте, що Бог сотворив їх инакше ніж інших людей; чи гадаєте, що позбавив їх почувань? Ні, то занедбане вихованє і крайна нужда втручують у пропасть нещасниці“. В освободженій Польщи зарадить ся лиху, допильнуєть ся вихованя, знищить ся пересуд. „Пропаде нужда, пропаде тривога про завтра, пропаде тиранія панів і економів, церковна

і подружна... Всі будуть працювати над ущасливленем усіх. Небо усміхнеться на вид мира на землі“.

Иншої болячки російського царства доторкаєть ся Рóпос (ч. 15) в статі: *Żołnierze w Rosyi*. Зображує долю тих невільників, що „зле відживлювані, зле одягнені, биті, виставлені на дикість старшин, мордовані муштрою, походами і роботами неналежними до військової служби, в більшім числі умирають по шпиталях, в дорозі, під батогом, ніж на поли битви“. Справедливість одначе не дозволяє поминути й одної хвилі в життю салдата, в якій він розкошує. Та хвиля є тоді, коли він стане постоем у невільника на селі. „Там він пан, а невільник його слуга. Він спить із жінкою мужика, мужик йому услугує, мужик мусить слухати його, бо до когож пішов би на скаргу в краю, де просьба є зухвальством, де скарга бунтом. Салдат на постою в мужика бенкетує з його жінкою, виідає йому дріб, знущаєть ся над нужденним рабом, забуваючи, що в тій самій хвили може його жінка, його сімя виставлена на такеж саме варварство. Деспотизм не тільки убиває тіло, деспотизм обдирає людські ества з почувань“. Арміями, зложеними з таких жовнірів, деспотична Росія завойовує народи, які ще не зазнали розкошів її мілітаризму. Поза тим є ті армії неначе карними інституціями в наслідок злої рекрутаційної процедури. „До дідича, до шляхтича, до пана приходить наказ, кілько має доставити душ. Його самоволи полишено вибір, він самовладно вказує жертви, аби тільки вказаний рекрут не мав менше вісімнадцяти літ, більше сорока. Та необмежена власть, полишена дідичеві, отвирає йому поле для заспокоєня пімсти, для насиченя розпусти. Він приказує батькови, щоб опускав діти, мужеві, щоб покидав гарну жінку; він немічним батькам видає сина, єдину підпору, єдину потїху. День бранки в Росії є днем страшного суду; часто бачено, що назначений рекрут, відбираючи собі жите, волів смерть ніж службу“. З сеї сторони російський мілітаризм представляє першу позицію, на якій можнаб його поконати, не говорячи про інші. „В війні національної ненависти, — каже Рóпос — в війні католицизму зі схизмою, в війні о те, хто має панувати на Півночи, Польща чи Росія, упадемо, сто раз упадемо. Але в справі о свободу, о визволенє польського і московського народа в імя любови й братерської рівности знайдемо прихильні душі в нутрі російської держави. Росія має в своїм лоні живла відродження; священики, нині раби, можуть стати ся апостолами свободи, коли

в ім'я моральної науки Христа подамо їм братню руку; московська шляхта, найнікчемніша на землі, котру царі б'ють киями, те тіло безвладне, без життя і без чести, може збудити в собі почуте достоїнства, коли будемо промавляти до нього в ім'я європейської цивілізації і національної хвали; по містах знайдемо світлих ремісників, що вміють відчутти свободу; а коли козаки, Стенка Разін і Пугачев, уміли перетягти на свою сторону невільників, Башкирів, Калмухів, чогож ми не докажемо, коли до бою покличе нас не егоїзм, не дурна гордість шляхти, не католицька нетерпимість, але любов свободи, любов людства". І на закінчене знову апострофа до всяких артистів, як у статі про жінщини. „А вам стид, вічна ганьба, вам, що обдаровані талантами вмієте вимовно писати, гарно малювати. Чому не голосите перед світом, не малюєте образу невільника, російського жовніра? Нехайби Європа знала тих нещасних лицарів, що — самі в ярмі — несуть ярмо людському родови. Чулі душі порушили ся на образ Негрів; чиж російський невільник не є тисяч раз нещасливіший? Негр має одного пана, російський жовнір підлягає надужиттям тисячі панів, від начального вождя до прапорщика. Негр має холод і воду, російський невільник мерзне на морозі і не має чим ogrіти задеревілих членів. Негр терпить сам, москаль в ярмі убиває навіть тих, що хотять розкути йому невільницькі кайдани. До пера, до пензля, малярі, поети! представляйте Європі варварський стан Росії!“

Покладаючи надії на те, що розширенем нових думок і освідомленем можна позискати для революційного руху в Росії не лиш закріпощене селянство, але й армію, Рóгнос числила ся і з тими чинниками пануючого в Росії ладу, які своїм впливом причинювали ся до удержування його, видячи в тім свій інтерес, дарма що той інтерес робив їх також тільки невільниками. Такими чинниками вважала Рóгнос духовенство і шляхту. Вияснити їм становище, яке вони займають у Росії, ролю, яку грають, злуду, якій при тім піддають ся — се було також задачею Рóгнос-и в стремліню до позискання нових прихильників.

В статі *Księża w Rosyi* звертаєть ся Рóгнос (ч. 14) до православного духовенства. „Духовенство в Росії — пише — є нині найсильнішою підпорою деспотизму. Бючи чолом перед престолом, в ім'я Бога каже невільникам падати на коліна перед царем. Але те понижене, в яким московське духовенство тепер знаходить ся, не давне. Попередники нинішних єпископів поді-

ляли власть із пануючими, вибирали царів, виганяли самозванців, уміли стати ся незалежними, визначили ся патріотизмом і гордістю“. Коротким переглядом історичних подій у минувшині підкріплюєть ся тверджене про високе становище православного духовенства до половини XVII ст. і його пізнійший упадок. Порівнюючи духовенство Росії з духовенством Польщі, Рóгнос першому признає висшість у двох пунктах. „Наперед воно перевисшило католиків любовію незалежности, бо знищило вплив Царгороду, коли инше остало ся прислужником Риму. Показало ся патріотичним, бо сотворило руську Церкву; спасало край у хвилях скрути, коли противно польське духовенство не має польського Костела, тільки Костел римський. Для того теж часто, для інтересу Риму, жертвувало добро краю, під папським впливом зривало трактати з Туреччиною, викликало на згубу краю війни із Швецією, засіяло і піддержувало релігійні ненависти в нутрі краю. Є се неuki, ослаблені на тілі й на души, грішники без любови вітчизни й людства, засліплені біготи, що кличуть: війна зі схизмою, війна з попами, нехай живе папська власть! Сполучіть цілу Европу й видайте війну московській народности, війну ненависти, а упадете. Коли цар, сполучивши в собі світську й духовну власть, оголосить, що віра, що Росія в небезпеці, коли вкаже на збурені церкви й помордованих попів, він відіпре диких наїздників, як відпер війська Наполеона, що замість нести свободу і освіту, переминяли московські святині на обозові стайні. В нових боях, що мають на цілі незалежність і рівність, будьмо патріотами і жовнірами свободи; заки земля станеть ся одним краєм, спільною вітчизною, заки одна віра огорне світ, сотворім незалежний польський Костел на засаді науки Христа, котрий обьявив нам, що Бог є вітцем усіх, що всі є брата. Полюбім ворогів, москалям, що вбивають нас, несім спасенє. Воюймо не з підданими Росії, але з тиранами Росії. Стремім до братерської унії московської Церкви з польським Костелом, не на користь царя, не на користь папи, але на користь польського народа, на користь московського народа“.

Який там собі не був би й попутаний той історичний матеріал, що на нїм побудувала Рóгнос доказ висшости московського духовенства над польським, треба признати висновкам, поробленим з того доказу, ясність.

Трохи инакше промовила Рóгнос (ч. 4) до польського духовенства в статі: *Czem są dziś księża, czem bydź powinni?*

„Аристократія для задержання переваги в цілі нехтованя народа у всіх часах уживала Бога за спільника своїх злочинів. Повзала перед священством, ділила ся з ним почестями і властю, щоби при помочи його свобідно ссати піт і кров невільників... Воно навзаєм, живучи в неробстві і достатках, в імя Бога вчило народ покори, веліло йому виректи ся розкоші світа, терпіти, віддати панови, що панське; осягло ціль; перемінило людей на підданих. Занимаючи перші місця в Річі Посполитій, багате на скарби, переможне впливом, не вміло сотворити національної віри. Підчинене римським єпископам учинило шляхту подвижником католицизму, виповіло війну ріжновірцям і невірним, завело домашні незгоди; топчучи грецькі віроісповіданя, відіпхнуло від Польщі хоробрий народ України, спричинило і піддержувало війни зі Швецією, словом Польщу, яка мала панувати на Півночі і на Сході, виключностю, нетерпимостю погубило. Царі, начальники грецької Церкви, загарбавши польське королівство, подали на час руку католицькому духовенству. Примирили ся з папою, покликали до сенату вісьмох єпископів, визначили їм шістьдесятитисячні платні і зараз по храмах божих розлягло ся: *Domine, salvum fac imperatorem Nicolaum...* Нині їх начальник папа, кат італійських держав, союзник царя, кидає на нас клятву за те, що ми хотіли скинути огидне ярмо неволі... Нехай нам ніхто не закидає, що виказуючи похибки і злочини минувшини, несемо меч духовенству. Вказуючи на пекольну дорогу, яку в імя Бога вибрали, хочемо їм показати нові обовязки, нову будучину; апостолів темноти і неволі хочемо перетворити на вірних учеників Христа, на апостолів любови, братерської рівности. Із прислужників деспотизму й аристократії хочемо поробити трибунів народа, з невільників Риму незалежних Поляків, з убийників людського роду звольників його“. Одначе не до цілого польського духовенства відносить ся з тими намірами Рóінос. „Аристократія пропала на все для Бога, вітчини і народа: вона кинула ся до стіп царя в часі боротьби за рівність, покине вітчину і віру, перейде на сторону царя, буде повзати перед чужоземними божками. Коли числимо на співділанє духовенства, то числимо на духовенство низше. На тих священників порозкиданих по селах, що бувають ближшими свідками нужди і неволі селян, тих священників, у котрих навіть надужитя походять із убожества і темноти“. Оправдуючи низше духовенство убожеством, темнотою, а навіть неволею, в які пхнула його духовна аристократія, Рóінос

силкуєть ся показати низшому духовенству його інтерес у розриві з начальством і в звязку з поневоленням народом. Як у народа, так і в низшого духовенства однакове горе. „Але пробі, священики! — пише Рóїнос — то від вас самих залежить знищенє того страшного стану Польщі; ви самі можете невільницьке, тюремне, гробове жите перемінити на дні свободи і хвали. Схочете, повалить ся тиранія. Народ є такий могучий, що може потрясти основами землі; ви в нього найблизші, наймогутнійші провідники. В імя Бога справедливости, вітця всіх, піднесіть прапор бунту і спасеня, на звалищах егоїзму побудуєте святі жертвенники братерської рівности. Незалежні будьте учителями народа, голосіть закованим, що Бог сотворив їх вільними, тим, що з голоду мруть, викажіть, що Творець призначив плоди землі не для жмінки панів, але для всіх. Огорненим темнотою оживіть мисли, піднесіть дух. Ваш голос буде голосом Бога, ваші слова попливуть як роса, як дрібний дощ на зела, як краплі на трави. Оживлені світлом правди повстануть, як лев, завмерлі маси. За вашою справою земля прибере новий вид, станеть ся Царством небесним!“

До духовенства звернена теж статя Рóїносу (ч. 7): *Car podnieca pienawiści religijne, my je zacierać powinni.*

На вість про намір російської власти в Варшаві перемінити один католицький костел на православну церкву Рóїнос перестерігає польське духовенство, щоб воно з того не брало приводу до викликування обуреня католиків на православних, бо се булоб тільки на користь царської політики, яка умисне стремить до посіяня релігійної ненависти між російськими підданими. „Обурюють ся — каже врешті Рóїнос — католики нині, коли цар викидає їх священиків, нищить їх костели. Не рахують сил, поривають за оружє, або з обнаженими грудьми біжать против наїжених багнетів. Бунтуючи ся против релігійної тиранії царя, нехайже собі витолкують бунт українського народа, коли вони самі були тиранами, коли бурили їх церкви грецькі, коли з козацьких святинь викидали їх священиків“. Та не хочачи в кінци відвернути від себе розжалених земляків, Рóїнос трібує дальшим міркованєм помирити їх обуренє з любовію ближнього. „Ламлячи ярмо Миколи, не хочемо тиранію царя перемінювати на тиранію папи; топчучи престол петербурського абсолютизму, не хочемо будувати престола для пересудів, що служачи зарозумілости одної секти, кидають клятву на совісти й голосять, що нема спасеня поза римським

Костелом. Дванайцять мільонів ріжновірців дадуть ся забити за вітчину і вільність, але горе тим, що з папською булею в руці хотіли би виклинати їх, осуджувати, зневажувати. Царі взяли за за-саду: діли й пануй; наша річ — лучити, щоби знищити їх пановане... В імя Бога, що є Любовію, подайте руку братам ріжного віро-ісповідання, за слідом унії грецького й римського костела йдїть до загального релігійного братерства, згуртуйте в одно огнище всіх, що в Бога справедливости вірять; на тій одній дорозі запевнюючи тріумф релігії й філософії, зломите власть, яка виперла ся неба, яка є пеклом на землі!“

Вкінци зовсім не маловажним, майже необхідно конечним для Рóінос-и є втягнене шляхти в боротьбу з деспотизмом, котрого найвірнійшими союзниками, отже рівнож своїми най-більшими ворогами, вважає тільки духовну і світську ари-стократію. Рóінос (ч. 1) пише: *Szlachta zyska na rewolucyi*. Шляхта представляеть ся в порівнанню з аристократією так само упослідженою, як низше духовенство в порівнанню з гіє-рархією. В своїм скрутнім матеріяльнім положенню шляхтич визискує хлопів; невільник царя стаєть ся царем селян. „Рево-люція має на ціли щасте всіх. Кождий мешканець мати-ме право до вигідного житя; отже і шляхтич, коли схоче бути Поляком, чоловіком, братом, буде щасливий на сій землі“. Бо що стратить на обширі маєтків, те сторицею нагородить йому добре загосподароване, промисл і освіта.

Принципіяльність свого відношеня як до шляхти так і до хлопа в найдразливійшій для обох справі посідання землі Рóінос (ч. 6) вияснює в статі: *Póśrodki, róľreformy nie ustalą szczęścia ludu!* „Будучий устрій Польщі основуємо на засадах споконвічної справедливости. Віддаємо ужиток землі робітним не для того, що колись шляхта, правом сильнійшого, перемі-нила хлопів на невільників, не для того, що господар десяти-літною працею заплатив десять моргів ґрунту і хату, але для того, що Бог сотворив усіх людей нагими, що Бог нікому не продав, не дарував землі, і що той сам Бог не видідичив нікого, тай що добродійний Отець усіх плоди землі для всіх призначив“. Полемічне зачеплене аргументовань відозви Де-мократичного Товариства з 1832 р., повтаряних часто, тут очевидне.

Відріжняючи кінцевий стан, до якого стреміти має рево-люція, від переходового стану, Рóінос (ч. 8) у статі: *Stan przejścia i ostateczne urządzenie społeczeństwa* каже: „Загальна свобода!

Се останній пункт наших стремлїнь. Рівність, демократичні форми — то середник постійного удержання її“. Та щоб дійти до демократичного стану свободи, треба знищити перепони. „Особливо ми Поляки, — каже Рóпнос — щоб ми могли нашу вітчину уладити на засадах релігійної, політичної, цивільної і суспільної рівности, мусимо передовсім зломити чуже ярмо, відіпхнути зовнішних ворогів, потоптати шляхетські привилеї, знищити релігійні пересуди, словом мусимо повалити зовнішній і внутрішній угніт народа. Та доба боротьби із внутрішніми і зовнішніми ворогами є в нас переходовим станом“. Та доба не може бути добою уживаня; то доба жертв і посвяченя. „Що-йно на землі облитій кровію, застеленій трупами, знищеній воєнним пожаром, заясніє молодому поколїю свобода. Для нас могила слави, внутрішня розкіш послуженя вітчїні і людству; для менших братів наших тріумф і овочі побїди. До того високого посвяченя не веде панщина замінена на чинш, або подарований морг ґрунту; до того посвяченя провадить виображенє справедливости божої, любов вітчїни, ненависть тиранїї, любов братерської рівности, любов людства, найвисші почуваня“.

В статї: *Gdzie szukać funduszu na koszta wojenne i na uposażenie pogrążonych w nędzy w czasie walki o niepodległość?* відповідає Рóпнос (ч. 16): „В тих, що мають за багато, а не в тих, що не мають нічого... Той, що кровію і сльозами польського народа шумить по петербурських сальонах, не повинен на нашій землі знайти фонд на розкіш і розпусту. Що в нього надмірне, те ми повинні ужити на освободжене краю і на вивіноване тих, що мають за мало. Величезні скарби знаходять ся в руках польських вельмож, але вони нічим у порівнаню з великими маєтками, які знаходять ся по містах. Сам Бердичів, де є столиця північно-східної торговлі, посїдає достаточні богатства на покритє воєнних коштів, на вивіноване тих, що є в найбільшій потребі“. Вірячи твердо в побїду, вірячи, що противники, „як бігу сонця не вспіють задержати, так не зможуть спинити науки демократа Христа, котрий наказав любов ближнього і заповів загальне братерство“. Рóпнос вкінци пояснює в чотирох пунктах плян своєї акції. Ті пункти дословно такі:

1) Наш плян не знеохочує нікого більше, як хиба 3000 мешканців, мільонових вельмож, які ніколи не будуть щиро прихильні революційним змінам; одначе й на них не тратимо

надії, їм теж, коли не стануть на дорозі до узискання свободи, полишаємо стільки, кілько треба на приличне удержане.

2) Дідичам чи властителям, які посідають менше ніж 100.000 чистого маєтку, не тільки нічого не забираємо, але увільнюємо їх від усіх данин, тягарів, відсотків і винагороджуємо кожду пядь землі, кожду жертву складану в натурі.

3) Не надаємо по моргови ґрунту 30 хлопам на 100, що є недостаточне навіть для 30 обдарованих, але вивінуємо цілий польський народ, т. є потрібних по селах, потрібних по містах.

4) В тім пляні приймаємо за засаду незалежність получену з визволенем і щастєм цілого польського народа. Єдине се услівє, яке зробить нас гідними представниками новійшої цивілізації, яке наш край поставить на чолі Славянщини на чолі північно-східних народів.

В иншій вступній статі *Rópnos* (ч. 3) виражає переконанє, що Польща стане на чолі славянських народів на случай європейської війни свободи з абсолютизмом. То її призванє, до якого здійсненя має допомогти Франція. „Франція потребує невеликих напружень на поконанє Святого Союзу: в короткім часі закінчить боротьбу, коли приверне Германію, Італію, Польщу, Угорщину, Чехію. Француські війська можуть затримати ся, завісивши подібні хоругви у Відни і в Берліні. Визволені народи, польський, угорський, чеський, сполучать ся з російськими невільниками і без чужої помочи переменять варварське панованє царів і боярів на славянську республіку“.

В тих мріях про будучину, залежну від побід Франції, крім упадку Росії передвижуєть ся, як бачимо, поражене Відня і Берліна, більше Відня ніж Берліна. Грозить ся Австрії не лиш утратою земель давної польської держави, що в польських революціонерів само собою зрозуміле, але і відпаденем Угорщини та Чехії, при чім визначну ролю мала би відіграти Галичина. Сказано се в статі *Rópnosu* (ч. 7): *Przeznaczenie Galicyi*. „Австрія нині удержує рівновагу, мир в Європі. Відповідно до того, як їй грозити-ме небезпека зі сторони рстучої свободи або заборчого деспотизму, перехилить ся вона або на сторону Московщини против Заходу, або на сторону Заходу против Московщини. Одначе є одна сила, яка нещасне ваганє може перервати, яка той непевний вибір може вчинити певним на користь справи. Тою силою є воля народів, підчинених австрійському скиптрови. Ту волю, те почутє гідности може збудити

Галичина; вона може дати почин до повернення Польщі, до спасеня Європи. Щоб се велике призначенє сповнила, треба їй тільки пізнаня своєї фізичної і моральної могутости... Відповідно до обставин вона повинна спасти або погубити Австрію. Коли Австрія, лякаючи ся переваги Росії вйде в систему уліпшень, поступу, тоді визволена Галичина, піднімаючи прапор незалежної Польщі і свободи народа, порушить маси від Карпат до Двини, від Балтика до Дніпра, і воскресивши вітчину, заслонить Австрію перед варварством Півночі. Коли, противно, Австрія, лякаючи ся понять свободи, кинець ся на лоно Московщини, найсвятійшою повинністю Галичини получити ся з усіми неприятелями Австрії, щоб їй завдати смертний удар, щоб їй зготовити гріб. Тоді получат ся незалежна Угорщина, незалежна Чехія, Семигород, Хорватія, Дальматія і інші славянські племена, щоб вичеркнути з карти Європи державу, яка лучить ся з азійськими ордами для закріпощеня людства“.

Виставлена тут можливість славянського політичного руху в Австрії стане значно замітнійша, коли пригадаємо собі те, що довідали ся про той рух австрійські власти з протоколів довгих карно-судових слідств, ведених до 1844 р. Ото показало ся з них, що вже в роках 1835—1839 потворили ся в Пресбурзі, Відни і Празі славянські звязки, які зразу мали займатися фільольогією і письменством, але невдовзі набрали політичної закраски. Звязок у Пресбурзі, до якого належали переважно протестантські студенти теології, мав головою Гурбана і стремів, мабуть за приводом емісаріїв з Росії, до сполученя всіх Славян під російським протекторатом. Кружки у Відни і в Празі були республіканського духа і бажали сполученя всіх Славян в одній федеративній республіці по взору Сполучених Держав північної Америки. Всі славянські племена мали творити окремі незалежні держави з власними правительствами у своїх столицях, але з центральним правительством у Відни, як у городі, довкруги якого колись мешкали самі Славяни.³⁹⁾

Як із одної сторони дуже замітним мусить бути факт, що Ріпнос уже в 1835 р. числить на славянський політичний рух в Австрії, який в тім самім році що-йно організуєть ся, так із другої сторони виразно представляєть ся схожість рівночасних стремлінь у польських революціонерів на еміграції

³⁹⁾ Moriz Freiherr v. Sala: Geschichte des polnischen Aufstandes vom Jahre 1846, Відень, 1867, ст. 97.

і в Славян в Австрії — тих стремлінь, яких метою утворене славянської республіки. Та схожість може й не показала би випадкова, коли би прослідити докладніше діяльність верховода Молодої Польщі, Лелевеля, котрий вже 1831/2 р. з Народного Постійного Комітету вислав і на Угорщину відозви.⁴⁰⁾

Давши вираз бажанню Молодої Польщі поставити демократичну Польщу на початковій становищі серед славянських народів, Рінос не виповіла ся в тім напрямі докладніше. Не сказала ясно, ані як уявляє собі державний лад у демократичній Польщі, ані що має означати бажане для тої Польщі початкове становище серед славянських народів.

Про політичний устрій демократичної польської держави довідуємо ся з устава Молодої Польщі, прийнятого в жовтні 1834 р. Жадано демократичної республіки. В ній всі власті і уряди мали би бути виборні. Законодатне тіло мало би бути одно, як і один народ. Воно мало би видавати закони і творити інституції. Одначе остаточне прийняття їх чи відкинене залежало би від народа, згуртованого в своїх громадах, що рішав би більшістю голосів. Основою народного життя признавало ся би всевладність (*wszeczwładztwo*). Єдиним всевладником був би загал народа, єдиним управителем народа закон, єдиним законодавцем воля народа. Підставами народного ладу були би свобода, рівність і братерство. Із загальних засад свободи і рівності впливали би вже особиста свобода, незалежність громад, свобода віроісповідань, необмежена свобода друку і навчання, свобода стоваришень, свобода торгівлі і промислу, свобода політична, запевнене добробиту і власности для найбіднішої і начисленійшої класи населення, скасоване всіх привилеїв, усталене системи прогресивного оподатковання від доходів, злишних по заспокоєнню узнаних потреб, узагальнене одностайного виховання і елементарних наук, узагальнене знайомости прав і обов'язків чоловіка.⁴¹⁾

З поглядом на той устав і програмові статі Рінос-и справедливо замітив Шпотанський, що з них віє не лиш республіканізмом і комунізмом, але й космополітизмом. Схиливши ся до космополітизму, Молода Польща при своїх стремліннях до відбудови польської держави, не могла, розумієть ся, думати

⁴⁰⁾ Noworocznik Demokratyczny, Париж, 1842, ст. 118.

⁴¹⁾ Stanisław Szpotanski: *Konarszczyzna (Przygotowania powstania w Polsce w 1835—1839 roku)*, Краків, без року видання, ст. 37.

ані про етнографічну Польщу, ані про національні потреби народів історичної Польщі. В ній вона хотіла бачити лиш громади на поодиноких територіях і говорила тільки про свободу громад. Одначе взявши ся до практичної роботи на українських територіях у східній Галичині, на Волині, Поділлі і в Київщині, мусіла певно скоро зміркувати, що принципу національності їй не усунути безслідно. Там ізза нього виринали вже спори в тих революційних організаціях, на яких емісаріям Молодої Польщі відразу прийшло ся оперти.

Вже у Зв'язку Приятелів Народа, що вийшов у східній Галичині 1833 р. з ослабленої організації карбонаріїв, не було довго згоди що-до устрою польської республіки. Одні — каже мемуарист — хотіли федерації незалежних провінцій історичної Польщі з окремими власними управами, а спільним центральним правительством; інші хотіли одноцільної республіки з одним центральним правительством. По довгих спорах ухвалено згодити ся на федеративну республіку. На скільки в тих спорах і остаточній згоді виявляли ся національні мотиви, не переказано нам виразно. Але самі вже аргументи, виведені pro і contra, промавляють за тим, що національний інтерес грав там немало важну роль. Прихильники федерації, промавляючи за незалежністю провінцій, стояли за нею тому, бо „в такому устрою кожда провінція надавала би собі закони більш відповідні і пригожі для своїх потреб“; противники того підносили, що „при сцентралізованім устрою республіки поодинокі провінції не відчужують ся від себе так, як се можливе при устрою федеративнім“. ⁴²⁾ Хто не добачить тут перших побоювань сепаратизму, якому найлегше було тоді виплисти хочби вже з релігійних ріжниць між Поляками і Українцями? До освідомлення тих ріжниць провадив мимовільно вже й сам Зв'язок Приятелів Народа, устроюючи по своїх секціях формальні дискусії на теми з польської історії, про національні річи й пам'ятки, про розширене польської мови, а витиснене чужої, передовсім німецької, з приватного уживання і зі школи, як шкідливої для національного розвитку. ⁴³⁾

⁴²⁾ Związki narodowe w Galicyi (Z pamiętników śp. Henryka Bogdańskiego), Dodatek literacki do „Kurjera Lwowskiego“, 1888, ч. 48—49; Józef Krajewski: Tajne związki polityczne w Galicyi (od r. 1833 do r. 1841), Львів, 1903, ст. 21—22, де одначе слід побоювання перед сепаратизмом затертий.

⁴³⁾ Związki narodowe w Galicyi, op. cit., ст. 48; Sala: op. cit., ст. 77.

Виразнійше, ніж у Зв'язку Приятелів Народу, зазначили ся національні стремління і ріжницї в тій організації польських революціонерів, що повстала вже під безпосереднім впливом Молодої Польщі, зглядно емісаріїв її, висланих 1834/5 р. наперед до Кракова, а потім дальше на Схід. Тою організацією було Стоваришене Польського Народу, засноване співробітником Рбіпос-и, Шимоном Конарським, по даному йому порученю: „сполучити в одну організацію всі тайні політичні зв'язки з демократичними засадами, які стремлять до відзискання незалежності Польщі, і розширити ту організацію по цілім просторі земель Річи Посполитої, а рівночасно подбати, щоби подібні організації, на тих самих політичних і суспільних засадах, заведено по всіх славянських землях“. До Стоваришеня справді пристали зараз інші давнійші зв'язки, одним з перших Зв'язок Приятелів Народу.⁴⁴⁾ Чи він то вніс у нове Стоваришене національний фермент, се меншої ваги. Факт, що у Стоваришеню знайшло ся, як і в давнійших революційних організаціях, багато гр.-кат. молодежи, яка по вислову Сев. Гощинського була для революційної пропаганди „ліпша від католицької“.⁴⁵⁾ Збуджений в тім самім часі національний рух серед тих галицьких Українців, що стояли поза революційними кружками, не позваляв уже і многим польонофілам, батькам ополяченого Руського Собору з 1848 р., посувати ся за далеко в національнім самовідреченю. От вони то й зажадали змін в уставі Стоваришеня для унагляднення в нїм української народности; зажадали в 1836 р. передовсім зміни назви організації, предкладаючи назву: Стоваришене Польського і Руського Народу. Коли їм того не зроблено, згуртували ся в окремім Руськім Колі,⁴⁶⁾ згуртували ся в однім зв'язку, не ворожим для Стоваришеня і верховодів його на еміграції, але і незгіднім із ним у національних поглядах, а схильнім, правдоподібно, більше до федеративного устрою польських провінцій в будучій республіці,

⁴⁴⁾ Krajewski, op. cit., ст. 43—44; Szpotański: op. cit., ст. 44—45.

⁴⁵⁾ Кирило Студинський: Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—1846, Зап. Наук. Тов. ім. Шевч., т. LXXX і LXXXII; Krajewski: op. cit., ст. 84; Zygmunt Wasilewski: Seweryn Goszczyński w Galicyi. (Nieznane pamiętniki, listy i utwory 1832—1842), Львів, 1902, ст. 112.

⁴⁶⁾ Krajewski: op. cit., ст. 85; Sala: op. cit., ст. 98; моя статя п. з. Чорна книга, Діло, 1912, ч. 134.

який запевнював би незалежним українським провінціям їх національний характер.

Руське Коло, працюючи для революції паралельно зі Стіваришенем в душі Молодої Польщі скрізь там, де і Стіваришене, отже простираючи в якійсь мірі свої впливи й на російську Україну, додавало до ідей Молодої Польщі, ширених Стіваришенем, ще й розчин національної ідеї, що в дальшій послідовності потягало за собою жаданя федеративної республіки замість одноцільної. І мабуть не лиш тим одним ріжнило ся Руське Коло від Стіваришеня. Зложене в більшості з осіб, що мали стати „учителями народа“, т. є священниками, воно не могло легковажити привязаня народа до Церкви. Не легковажила його, правда, й Молода Польща. Одначе вона в своїм органі, *Rópnos*-и (ч. 2), в статі *Potter*-а п. з. *System Jezusa*, мало-що з тої системи лишала. Коли *Potter* осуджував ту систему за внесене роздвоєня між духове і фізичне жите чоловіка, яким „ангелів з людей поробити не вспіло ся“, а „вчинено насильство кардинальним законам природи“ (подружні звязки тільки толеруючи, а дівичу чистість приймаючи за найвисшу чесноту), то редакція *Rópnos*-и додала від себе лиш таке застережене: „Ми... заявляємо, що з християнізму приймаємо любов, посвячене і братерство; відкидаємо покору; не вірікаємо ся дочасної свободи. Найсильнійше протестуючи против виключности, против католицької нетерпимости, чи то в боротьбі чи в часі остаточного уладження суспільности, не угнемо коліна перед божеством касти або секти. Наша честь для правдивого Бога, Вітця всіх, під котрого добродійною опікою сполучать ся для спільного щастя, дочасного і вічного, всі віроісповіданя, всі народи“. Із статей *Rópnos*-и про католицьке і православне духовенство вже знаємо, що вона закидувала католицьким священникам у минувшині укріплюване римського Костела замість будованя національного. Як думала Молода Польща про потребу національного Костела для нових часів і що в ній хотіла лишити з католицизму, *Rópnos* се сказала. Та треба було щось більше сказати, коли вже й радикальнійші громади, Умань і Грудзьонж, у звязку з собою схиляли ся за приводом Ворцеля до звязуваня своїх доктрин з ортодоксійно-католицьким навчанем, що не остало ся без впливу й на Стіваришене Польського Народу, котре приймаючи за гасло „Грудзьонж“, певно приймало теж його спеціальні погляди на приватну власність (як на слід рабівництва!) і на значіне релігії народа в революційній пропа-

ганді між ним.⁴⁷⁾ Для тих українських членів Товаришення, що мали опісля згуртувати ся в Руськім Колі, як і для тих Поляків із духовного стану, яким випадало працювати серед релігійного народу, зв'язане революційних думок з християнськими було потрібніше, ніж для кого іншого. Не даром до найпопулярніших публікацій того часу належать усякі заграничні публікації революційного змісту з релігійною закраскою. Не даром на таких публікаціях взорували ся автори революційних відозв Товаришення. Вони певно шукали способу, як би заслонити себе перед закидом безбожності зі сторони народа і противників. Потвержене того знаходить ся в меморіалі Гощинського, написанім для Централізації Демократичного Товариства в 1838 р. на основі довголітної обсервації революційної пропаганди в Галичині, переважно східній. „Коли наш народ не в цілости католицький, — писав Гощинський — то майже в цілости християнський. Діяльна політична організація була би дуже неполітична, колиб виявляла погорду для християнізму або легковажене його. Закид безбожності може мати в нашого народа ще дуже велику вагу, може бути грізним оружєм против демократів у руках противників. Для притуплення того оружя, без прихилень себе до католицизму, бачу одну раду: пускати між польський народ, а головно між духовенство гадку, про національно-польський Костел, який приймив би богослуженє на рідній мові, признав авторитет у справах релігії загалови духовенства, установлював духовну власть дорогою виборів, завів духовні конгреси, устроєні демократично, для остаточного рішення справ релігії і польського Костела, одним словом утворив духовенство в повній гармонії із зовнішню залежністю і внутрішнім всевладництвом цілого народа.“⁴⁸⁾ Так писав Гощинський — той сам Гощинський, котрий, приймивши в 1835 р. програму Молодої Польщі, найбільше з емісаріями її потрудив ся до 1838 р. над підчиненєм їй ріжнородних революційних кружків у Галичині.⁴⁹⁾ Його пересторога замітна. Його проєкт національного Костела, що був уже ранше в думках Молодої Польщі, дістав

⁴⁷⁾ Моя стаття: Чорна книга, Діло, 1912, ч. 132, де зізнанєм Українця о. Миколи Гординського зазначений зв'язок Товаришення з громадою Грудзьонж, у чім була би также вказівка на зв'язок Молодої Польщі з тою громадою, який вже Шпотанський (op. cit., ст. 44) припускав, не могучи ствердити.

⁴⁸⁾ Wasilewski: op. cit., ст. 132—133.

⁴⁹⁾ Idem, ст. 24—26; Szpotkański: op. cit., ст. 45—46.

нове умотивованє. Демократичне Товариство повинно було з гадками Гоцинського числити ся, коли вже два роки ранше, при усталеню тексту маніфесту, мало багато клопоту наслідком замітів не лиш космополітизму, але й нерелігійности, які сяк так мусіло узгляднювати.⁵⁰⁾

Цілу групу важних — як бачимо — питань, бо славянського, національного і релігійного, на які орган Молодої Польщі, схиляючи ся до космополітизму і деїзму, відповідав лиш обиняками, прийшло ся емісаріям її застати вже в Галичині як питання невідхильні. Під впливом місцевих обставин, під впливом поглядів місцевих революційних організацій, з яких Молода Польща формувала свої кадри, приходило ся їй, а так само Демократичному Товариству, в порішеню тих питань жертвувати чимало із принципіальности власних поглядів. Найбільше мало зискати на тім порішенє релігійного і славянського питання. Одначе стало ся се вже завдяки ще іншим чинникам.

V.

Помисл національного Костела, по признаню Гоцинського, мав бути не тільки уступкою вимаганням галицьких обставин (католицизмови); був він і маневром у боротьбі з противниками, якими для організацій польських демократів являли ся інші польські організації. До уступок самим вимаганням місцевих обставин польські демократи не булиб скорі, як показало ся в конфлікті Стоваришеня Польського Народу з українською групою членів. Коли одначе приходило ся ставати до боротьби за впливи на народ із такими революційними організаціями чи кружками, що легко могли знайти ся в сітях аристократичного сторонництва претендента до польської корони, кн. Адама Чарториського, тоді польські демократи розумнійшали. Так було як раз у Галичині, де за впливи на народ бороли ся з собою передовсім ріжні польські сторонництва.⁵¹⁾

Впливам Стоваришеня Польського Народу, а так само й Демократичного Товариства, в Галичині почали загрожувати особливо сильно впливи тих еміграційних організацій, що під покришкою релігійности виступали уміркованійше против шляхти і аристократії та в краю старали ся знайти прихильників.

⁵⁰⁾ Józef Tretiak: Bohdan Zaleski na tułactwie 1831—1838, Краків, 1913, ст. 178—197.

⁵¹⁾ Idem, ст. 59.

Вже вплив Міцкевича на Галичан став несподіваний для демократії від того часу, як він у листі до Лелєвеля 1832 р. заявив ся за потребою надати польським стремлінням релігійний характер, основуючи його на католицизмі.⁵²⁾ Популярність імени поета була би вже дуже сильним аргументом за такою гадкою, колиб не було сильніших. Сам Міцкевич мав тоді вже таку повагу, як ціла якась організація, коли група Галичан до нього звертала ся в пошукуванню політичної орієнтації, наслідком чого був його лист *Do przyjaciół galicyjskich z tendencjami obrony dżidich przed pretensjami i napastami demokratów.*⁵³⁾ Та значно більше впливу обіцувало мати засноване Міцкевичем і його найближчими приятелями Товариство Зєдинених Братів, що стануло вже не на ґрунті євангельсько-революційних ідей Міцкевичевих *Ksiąg narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*, чи написаних у тім самім дусі *Paroles d'un croyant* Француза Lamennais, але на ґрунті католицизму, т. є примиреня з головою римського костела, против котрого дуже остро виступали демократи за киненє клятви на недавнє повстанє.

Акт заснованя Товариства Зєдинених Братів такий характеристичний для нового релігійного руху, що заслуґує на пізнанє його в цілости. Ось він:

„Во імя Отця і Сина і Святого Духа. І пізнасте правду і правда освободить вас.

„На честь і славу Пресвятої Трійці, на спасенє наших душ, на удержанє і визволенє нашої бідної Вітчини, щоб ціла, вільна і незалежна могла явно служити Господеви, ми христіяни, Поляки римо-католицького віроісповіданя, віддаючи ся під особлившу опіку Пресвятої Богородиці, уповаючи на слова Її Божого Сина: „Того, що прийде до мене, не відкину“ (Ів. гл. VI, 37); „Просіть і буде вам дане, шукайте і знайдете“ (Мат. гл. VII, 7); „Шукайте-ж наперед Царства Божого і Справедливости Його, а се все додасть ся вам (Мат. гл. VI, 33); „Ото є заповідь моя, щоб ви так себе полюбили, як я вас полюбив. Більшої від тої любови ніхто не має, тільки хто душу свою положить за приятелів своїх“ (Ів. гл. XV, 12—13); „По правді вам кажу, коли чого будете просити у Вітця в імя моє. дасть вам“ (Ів. гл. XVI, 23); „Теж сказав я вам, щоб мали ви мир в мені. На світі будете мати уґніти, але упуйте, я-ж побідив світ“ (Ів.

⁵²⁾ Idem, ст. 30.

⁵³⁾ Idem, ст. 59; А. Міцкевич: Лист до галицьких приятелів. Переклав і пояснив Ів. Франко. Львів, 1903.

гл. XVI, 33); „Не оставлю вас сиротами, прийду до вас“ (Ів. гл. XV); „Чувайте і моліть ся, щоб не вийшли ви у спокусу“ (Мат. гл. XXVI, 41); „Де двох чи трех зібрало ся в ім'я моє, там я посеред них“ (Мат. гл. XVIII, 20); — отже в ім'я святе Господа нашого Ісуса Христа, котрий видить щирість наших мислей, просячи в нього благословенства й опіки, в покорі серця й по умиснім відправленю святої сповіди в тім наміреню, лучимо ся у звязок під назвою З'єдинених Братів. Молити ся що днини за себе, вітчину і ближніх, за приятелів і ворогів; Господні заповіді словами і ділами виконувати; прикладом своїх земляків до того заохочувати і на тій дорозі спільним зусилем удержувати себе ми як найміцнійше приймаємо ся й постановляємо. Діяло ся в Парижі, року Божого тисяч вісімсот трийцятото четвертого, дев'ятнадцятого грудня, в день св. мученика Немезія“.

Коли в Міцкевичевих Księg-ax релігійний тон був приголомшуваний гордощами польського патріота, що Польщу уявляв собі як Христа народів замученого для відкуплення їх, то в акті Товариства З'єдинених Братів той релігійний тон підняв ся високо покорою і тим духом любови, що замість осуджувати й поборювати зло у других велів осудити й побороти його наперед у себе, велів від себе розпочати уліпшенє світа.⁵⁴⁾ В поетичній уяві Богдана Залеського, одного з перших членів Товариства З'єдинених Братів, Польща представила ся вже не як Христос, не як жертва принесена Богу за гріхи людства, але як Магдалина, що спокутує власні гріхи (Duch od stepu). Той погляд на минуле Польщі Третяк уважає реальнішим і приписує його переважно демократизмови Залеського.⁵⁵⁾ Зовсім справедливо, бо й демократи справді реальніше понимали причини упадку Польщі, видячи їх у прогрішеннях аристократії. Одначе до виведеня грішної Польщі в роли покутницї Магдалини — я гадаю — привів Залеського в 1836 р. той християнський дух покори, що опанував Товариство З'єдинених Братів.

Для взаїмного заохочуваня себе ревнійші члени Товариства замешкали спільно в домику Богдана Янського, котрий мав стати ся гніздом трохи пізнійшої Конгрегації Воскресеня Господнього vulgo Змартвихвстанців. Домик Янського був для

⁵⁴⁾ Tretiak: op. cit., ст. 72—74.

⁵⁵⁾ Idem, ст. 166—167.

Зєдинених Братів місцем спільних релігійних практик і молитов, місцем розважань над поправою життя і власного і польського народу. Поручаючи розпочинати поправу від себе, Янський в липни 1835 р. виложив дальші задачі Братів. Мали вони стреміти до того, щоб еміграція й народ стали ся взором християнського життя у всіх своїх мислях, словах і ділах. Мали трудити ся для осягнення тої ціли не лиш на еміграції, але й після повороту з чужини, дома. Мали дома працювати над релігійним відродженем народу, просвітою і економічним подвиженем його, а виступати против самолюбної аристократії і фальшивої демократії, против фальшивої філософії і безбожного індустріалізму. З тих задач випливала й нова задача: впливане на поправу письменства, від якого характер народу у великій мірі залежний.⁵⁶⁾ У звязку з тою новою задачею виринула згодом серед Зєдинених Братів гадка заснованя Братства ім. св. Станислава, яке зайнялось би перекладом найріжнороднійших книжок релігійного змісту в ціли ширеня їх серед польської суспільности.⁵⁷⁾ Та не лиш одну польську суспільність мали на увазі Зєдинені Брати при своїх починах. Справедливо прикладає Третяк більше ваги до факту, що задуми Янського вибігали поза границі Польщі — в Славянщину.⁵⁸⁾ На доказ того приводить передані кс. Смоліковським записки Янського з 10 грудня 1835 р., де читаєть ся:

„1. Сей світ марний. Живем для Царства Небесного. Спасенє через Христа. 2. Нині початок якоїсь нової, загальної поправи. Нове резвиненє християнізму. 3. Славянські народи приносять для тої збірної праці свої свіжі, могутні сили. Але: а) злий дух хоче ужити їх для своїх цілий, через Миколу; б) в їх практичнім житю є племінні, налогові хиби; в) бунтівницький, революційний дух рознузданої свободи, гордої філософії може їх погубити. Тим то повинність: спровадити їх до єдности віри католицького Костела і приготовити до виповнення Закона Христового в новім розвиненю його. Над тим ціла праця. Орудієм тої праці Польща з повсюдним трудом християнства“.

⁵⁶⁾ X. Smolikowski: *Historia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, т. I, Краків, 1892, ст. 73.

⁵⁷⁾ *Idem*, т. II, ст. 83—84.

⁵⁸⁾ Tretiak: *op. cit.*, ст. 79—80, 270.

Як бачимо, поставлене релігійної і славянської справи в Товаристві Зєдинених Братів зовсім инше, ніж у революціонерів-демократів. Замість пропаганди національної Церкви висунена пропаганда католицизму; замість релігійного чинника як способу до прискінення революції в зовнішнім устрою людства поставлений католицизм як ціль, якої досягнене повинноб зазначити ся революцією у внутрішнім житю народів, моральним відродженем їх, що далоб їм силу відперти всякі наступи ворога. Тому що ворожими наступами Миколи I найбільш загрожені Славяни, на них передовсім повинна би звернути ся увага. Так зі стремління до духового відродження людства в католицизмі видобута славянська ідея — зовсім инакша, ніж на початку XIX ст. у помислах російського офіцера Бронєвського чи польського письменника Сташіца, що Славянщиною загадували скріпляти російську державу;⁵⁹⁾ зовсім теж инакше, ніж у всяких революціонерів у Росії чи на еміграції, що Славянщиною хотіли поборювати царизм.

І Польщі серед Славянщини визначена Товариством Зєдинених Братів уже инша роля: не та, що в польських революціонерів-демократів або і в Księgach самого Міцкевича; не передова роля апостола свободи, але скромнійша — агента католицької Церкви. Приняте тої ролі для Польщі у Товаристві Зєдинених Братів тим замітнійше, що не бракло в нім членів, яким зразу хотіло ся бачити Польщу таки на більш почеснім становищі серед Славян. За почином Богдана Залеського на початку 1835 р. заснували вони навіть окреме Польське Товариство Любителів Славянщини, оживлене тою — як їм здавало ся — загальною гадкою Поляків, що „Польща є серцем Славянщини“ й від давна все будила схороване славянське тіло до життя і руху, за що належить ся їй передове становище тим більше, коли від визволення Польщі залежне визволене цілої Славянщини.⁶⁰⁾

Мірою нового руху з кличами католицизму і славянства може бути се, що на нім зараз рішило оперти ся аристократичне сторонництво кн. Чарториського в ціли ударемнювання пропаганди революціонерів-демократів. Під впливом нового руху воно почало шукати сильнійших звязків з папою; кн. Чарториський почав принагідно виголошувати дуже католицькі

⁵⁹⁾ Josef Perwolf: Die slavisch-orientalische Frage. Прага, 1878, ст. 87—90, 102.

⁶⁰⁾ Tretiak: op. cit., ст. 78—79.

бесіди; рівночасно-ж почала появляти ся часопись, яка прийнявши назву *Młoda Polska*, недвозначно виявляла, що в ім'я католицизму звертаєть ся против революціонерів з організації Молодої Польщі.⁶¹⁾ *Furor imitationis*, що в устах аристократів означав помисли польської демократії взоровані на помислах Франції, зустрів ся з „еміграційною манією католицизму“, як новий рух охрестив сам редактор католицької *Młod-oї Polsk-и*, чим зрадив ся, що особисто на власне видавництво дивив ся як на підприємство.⁶²⁾ Острійша боротьба противників мала наступити там, де передовсім ходило о здобуванє впливів — на землях давної Польщі. Там і знайшов новий католицький рух підмогу в місцевих обставинах. Не без підстави туди-ж — у Галичину, на Волинь, на Поділе і в Київщину — звертали ся Зєдинені Брати і їх одномишленники за грішми на всякі видатки й одержували більші суми — від Івановських, Понятовських і ин. з російської України,⁶³⁾ від гр. Уруського на *Młod-у Polsk-у* з Галичини.⁶⁴⁾ В тім ділі головним посередником між емігрантами і краєм крім Богдана Залеського був його свояк Йосиф Залеський, що мав село під Києвом і лишив там жінку і родину, з котрими удержував тісні звязки.⁶⁵⁾

Як на російській Україні, так і в Галичині улягали впливам нового руху головно поміщики з тих самих причин, що і члени сторонництва кн. Чарториського на еміграції. Католицький рух противділав рухови польських якобінів. Від явних погроз заможнійшій шляхті не здержували ся й уміркованійші члени Демократичного Товариства. „Хочемо — сказано в його маніфесті з 25 цвітня 1836 р. — тішити ся надією, що дуже значна часть польської шляхти, оживлена почуваннями чистого патріотизму і справедливости, навчена занадто сумним досвідом, піде за голосом розуму і серця і на посмертнім престолі вітчизни зложить жертву нового рода. Одначе, колиб конечна зміна суспільного ладу і безпосередна незалежність країни не могли обійти ся і без наглих потрясень та насильного усуненя ставляних перепон, колиб народ, мовчки вижидаючи до того часу опам'ятаня, сам мусів бути судею минувшини, местником заподіяної йому кривди і виконавцем невідкличних вироків

⁶¹⁾ *Idem*, ст. 301—302.

⁶²⁾ *Idem*, ст. 32, 301.

⁶³⁾ *Idem*, ст. 282—283, 290.

⁶⁴⁾ *Idem*, ст. 300.

⁶⁵⁾ *Idem*, ст. 54—56.

часу, то й тоді ще пролита братня кров спаде лиш на голови тих, що в завзяту власний егоїзм поставили висше спільного щастя і визволення вітчизни⁶⁶⁾ Не так обережно й делікатно говорили інші. Йосиф Залеський з негодованєм оповідав приятелеви в тім самім часі про знаного їм обом Адольфа — припускаю, що Тетмаєра,⁶⁷⁾ котрий галицьким мужикам голосив: „Шляхту треба вирізати, бо инакше не будете вільними й панами власности, яка вам належить ся.“⁶⁸⁾ В Галичині було таких більше. Згуртовані у звязку Вільних Галичан у Перемишли, вони — світські інтелігенти й духовні особи — прийняли клич: „аристократію в пень!“⁶⁹⁾ Зрозуміле, чому з католицьким сторонництвом, яке осуджувало подібні кличі революціонерів, мусіла симпатизувати шляхта й підпирати його. Одначе не менше зрозумілим повинно бути й те, що і найчервоніші революціонери, на скільки вони розумно брали ся до діла, мусіли глядати опертя о шляхту, ховати протишляхетські кличі до кишені й примирювали ся з ідеями не власного хову, навіть із ідеєю католицизму.

Більшого пошанованя релігії, а также й національно-патріотичних почувань вимагала від дійств і космополітів з демократичних організацій вкінці і може найбільше та обставина, що у здобуваню ширших кругів для революційних ідей приходило ся їм уживати помочи жіноцтва. Вже в організації Карбонаріїв був окремий звязок женщин, якого обовязком було не лиш збиранє фондів і приєднуванє селянства, але й ширенє любови вітчизни з пожертвованєм для неї.⁷⁰⁾ Подібний звязок, названий Товариством Сестер, був помислом Молодої Польщі, що поклікала його до праці у Стоваришеню Польського Народу вже в Галичині. Устроювало ся для Товариства Сестер підготовні виклади з польської історії і літератури; пояснювало ся ціли революційної пропаганди. „Панни — каже Богданський — з напруженою увагою і цікавістю слухали викладів про національність, про несправедливу ріжницю й перевагу одної верстви народа над другою, про шкідливість упередження висшости з уродження і стану, про достоїнство женщины, яке полягає на

⁶⁶⁾ Idem, ст. 179.

⁶⁷⁾ Wasilewski: op. cit., ст. 16.

⁶⁸⁾ Tretiak: op. cit., ст. 181.

⁶⁹⁾ Krajewski: op. cit., ст. 71.

⁷⁰⁾ Związki narodowe w Galicyi (Z pamiętników śp. Henryka Bogdańskiego), op. cit., ч. 45.

моральності і сповнюванню домашніх обов'язків, про наганність вимислів у одягах, уборах і наслідованню чужоземщини, словом про все, що жінчину могло би піднести національно, морально, відповідно до її жіночого призначення і підготувати до цілий Стоваришеня, а чого вони в домашнім житю від подруг і знакомих не чули".⁷¹⁾ Про се, що такий сам жіночий зв'язок був утворений для цілий революційно-демократичної пропаганди также на російській Україні, та що він там мав зовсім виразну патріотично-релігійну ціху, знавмо ще докладнійше.

VI.

На російській Україні сїйба ідей Молодої Польщі (зглядно Стоваришеня Польського Народу), приспособлених до місцевих обставин, припала Шимону Конарському. Там його діяльність почала ся в осени 1835 р., бо вже в вересни того року російські власти звертали на неї увагу поліції.⁷²⁾

Щоби згідно з порученем своєї організації сполучити для спільної праці всі сили, передовсім готові вже кружки, Конарський обїздив Поділе, Волинь і Київщину, бував по шляхетських дворах, вишукував молодїж, глядав зіткнення з найріжнороднішими верствами населеня. Так попав ся і в Бердичів, на великий ярмарковий зїзд народа, де дав перший почин ширшій конспіраційній роботі, полишаючи ся провідником у нїй. В Бердичеві, чи в іншій ярмарковій місті зійшов ся з українськими „балагулами“, з тою шляхетською молодїжою, що віддаючи ся гулящому житю і пянству, позувала рівночасно на якихсь конспіраторів, а мала дуже багато спільного з трохи пізнішими „мочемордами“.⁷³⁾ Втаємничене в конспірацію вожда балагулів Антон Шашкевича мало фатальні наслідки для неї, бо коли вкінци Конарського весною 1838 р. увязнено, найбільше обтяжив його і інших конспіраторів своїми зізнаннями Шашкевич.⁷⁴⁾

Та заки наступило увязнене Конарського, конспіраційна робота поступала так живо, що під кінець 1837 р. брало в нїй участь уже 300 осіб, із яких кожда зобовязала ся поставити на хвилю повстаня 10 людей, разом 3000 войовників.⁷⁵⁾ Завдячу-

⁷¹⁾ Krajewski: op. cit., ст. 77—78; Józefczyk: op. cit., ст. 32.

⁷²⁾ Szpotański: op. cit., ст. 56.

⁷³⁾ Моє: З життя і творчости Тараса Шевченка, Львів, 1914, в статі: Тоаст за українську республику, ст. 44.

⁷⁴⁾ L. N.: Pamiętnik więźnia stanu (1835—1849), Львів, 1876, ст. 142.

⁷⁵⁾ Szpotański: op. cit., ст. 65.

вало ся той успіх щасливому помислови дідича Родзевича, котрий для відвернення поліційної уваги від своєї хати і від частих зносин Конарського зі шляхтою, завів у себе, в Лисовій на Волині, фабрику бричок і повозів, за якими ніби то приїздили покупні з ближших і дальших околиць.⁷⁶⁾

На основі постанов з онуфрейського ярмарку в Бердичеві конспіратори зайняли ся: одні — пропагандою революційно-демократичних засад серед шляхти при помочи письм і відозв та освідомлюванем мужицтва при помочи відповідної часописи і поучувань; другі — безпосередними приготованями повстаня, т. є організацією військових відділів, збиранем оружя, навязуванем зносин з російською армією, робленем стратегічних плянів.

Першу частину праці вложено передовсім на жінщини, на окремо зорганізований Зв'язок Жіноцтва. Для нього самими жінщинами начеркнена була й програма, яка при ціхах релігійности має й виразні сліди впливів Конарського.

Першими головними задачами Зв'язку Жіноцтва признано: удержати народність, будити духа пожегтованя, ширити освіту, поправляти обичаї, робучий народ перетворити на синів вітчизни.

Вимагаючи національної освіти, вповіджено війну чужоземщині. Постановлено впливати на учителів, щоби по школах викладали свої предмети по польськи, замість по московськи. Порішено зайняти ся закладанем приватних польських шкіл і домашним вихованем дітей; скуповувати книжки, „які моглиб заціпити засади свободи“ і закладати бібліотеки.

Національний театр признано найвірнійшим, неначе живим образом обичаїв і духа батьків. Тому постановлено зайняти ся ним. Мало ся порозумівати з управами театрів і артистами; вручуючи їм грошеві жертви зі складок, мало ся зобовязувати їх, щоби бодай кілька разів у році давали вказані їм штуки національного характеру.

Дальше виражено віру в висше призначє Польщі та пояснено, що для неї з того випливає обовязок праці на користь людства. Пригадує воно Міцкевичів помисл. Одначе маніфест Польського Народа лунає в вислові: „Нехай всякий виречеть

⁷⁶⁾ L. N.: op. cit., ст. 116—117.

ся всего, що противить ся законови природи, а дальше щастю других“.

Освідомлюване мужицтва — сказано в програмі — повинно полягати на вияснюваню, що їх бит буде поліпшений наділенем землі на власність, поменшенем публичних податків і опікою закона однакового для всіх, але що все те настане аж у вільній Польщі, бо російське правительство на ніщо не згодить ся.

Жидів постановлено зрівнати з іншими горожанами вільної Польщі під умовою, що розпочнуть чесне житє.

Против аристократів виступлено так, як в Рófnос-и. Осуджено привязуване значіня до історичности імен, осуджено привилеї, якими вельможі відгородили ся від народа. Костюшко і Вашингтон — сказано — не мали ані історичних імен ані привилеїв, тому й були приятелями людства.

Принявши гадку, що належить поборювати погляд, будь то би народ не міг обійти ся без короля, постановлено виказувати нещастя, що їх монархи стягли на людство, та злочини, яких допустили ся. Сказано вкінци: „Ширім засади республіканства, що найвисша власть народа остаєть ся при нїм і що тільки той закон є обовязковим законом, який впливає з загальної волі народа“.77)

Програма Зв'язку Жіноцтва не остала ся на папери. Жіноцтво випереджувало, як каже мемуарист, своїх мужів і братів у конспірованю. Само з дітьми заняло ся видаванем письм для народа, переписуючи їх в численних примірниках, заки можна було зачати старати ся о тайну друкарню. Ширено брошури і часописи, яких Конарський раз-у-раз домагав ся від Лелевеля. Щоб лекше позискати для себе прихильність народа, зближувано ся до нього при всякій праці. Пані й панночки брали ся до найпростійших робіт: до доеня коров, викидання гною, до робіт на гумні і в поли поруч мужиків і їх жінок. Деякі навіть заправляли ся в стрілянню з рушницї і в їзді на кони.78)

А тим часом і Конарський не дармував з товаришами. Що три місяці скликував з'їзди головнійших конспіраторів, на яких складано звіти з того, що зроблено, і ухвалювано, що належить дальше зробити. Весною 1837 р. були навязані зносини з офіцерами в Києві, Одесї і Вильні.79)

77) Szpotański: op. cit., ст. 60—62.

78) L. N.: op. cit., ст. 119; Szpotański: op. cit., ст. 59.

79) L. N.: op. cit., ст. 122; Szpotański: op. cit., ст. 63.

Так булоб конспіраційне діло поступало ще довго наперед, колиб нараз агенти кн. Чарториського не почали звивати ся по терені ділань Конарського — в части з цілею прослідження його роботи, а більше, щоб у ріжних польських вельмож видобути фонди на акцію аристократів. Се друге пригадало й Конарському намір Молодої Польщі роздобути для себе більший фонд серед місцевої аристократії дорогою насильної реквізиції. В тій ціли почав обмірковувати наїзд на палату Браницьких у Білій Церкві, де мали бути більші скарби в готівці. Навіть вибрав ся туди на реконесанс із двома військовими інжинірами, що мали зняти пляни місцевости. Та саме в хвили, коли вони в роли подорожних, що інтересують ся околицею, зближали ся до палати, пані Браницька, придививши ся одному з них, скрикнула: „Конарський!“ Пізнала його, мавши певно нераз нагоду бачити його сильветки, якими аристократи заосмотрювали себе в обережности перед польським якобіном.⁸⁰⁾

Така подія не могла минути ся без більшого розголосу. Подвоїла чуйність поліції, якій вкінци удало ся заскочити Конарського невдовзі потім у Вильні, куди він виїхав у справі закупна тайної друкарні для потреб конспірації.

Більш голосною від білоцерківської події мусіла бути катастрофа, що зазначила ся прилюдним страченієм Конарського у Вильні в лютім 1839 р.⁸¹⁾ і масовими увязненнями конспіраторів на Волині, Поділі і в Київщині.⁸²⁾

І не лиш на російській Україні вязнено людей. То була тільки одна з пяти дільниць давної Річи Посполитої, обнятих працею Молодої Польщі. Повно увязнень було і в інших дільницях; повно в Познанщині і в Галичині. Навіть у таких містах поза польсько-українськими землями як у Дорпаті чи Москві, де тільки була на університетах польська молодіж, не обійшло ся без поліційних трусів, слідств і засудів. В полуднево-західних сторонах Росії захопили вони й найглухійші міста на провінції. Наслідком викритя в Києві на університеті конспіраційного кружка Гордона переслуховано і вязнено гімназистів у Немирові лиш по тій причині, що між ними був молодший брат

⁸⁰⁾ Idem, ст. 124—125.

⁸¹⁾ Докладний опис подав А. Семінський в Noworocznik-u Demokratyczn-im, Париж, 1842, ст. 211—234, в статі: Pobyt na Litwie i ostatnie chwile Szymona Konarskiego.

⁸²⁾ L. N.: op. cit., ст. 142; Szpotański: op. cit., ст. 80—84.

Гордона, ученик II класи.⁸³⁾ Так то хто навіть не чув ранше про якісь конспірації, довідував ся про них нехотя, зацікавлював ся ними, діставав бачне око й чуйне ухо на нові, хочби й найслабші прояви конспіраційного руху. А на нові прояви не треба було довго ждати.

В тім самім часі Централізація Демократичного Товариства глядала як найчисленніших зв'язків з краєм. Маніфест її з 1836 р. під впливом уміркованійших членів і противних сторонництв уже в части спустив з острого тону ранших революційних принципів, примирив з Централізацією багато непримирених.⁸⁴⁾ Діяльність Молодої Польщі, ведена Конарським і іншими емісаріями у добрій згоді з Централізацією, підготувала ґрунт і для неї. Вона не довго оставала безчинною по катастрофі, якою було і для неї викритє Конарщини.

Ледви в Росії поліційна метушня почала втихомирювати ся, ледви минуло три роки вязнень і слідств, уже конспіраційний рух підняв ся на ново. Крім Централізації Демократичного Товариства засилював його знову Лелєвель, котрий, користаючи з хвилі реформ у Демократичнім Товаристві, як і з намірів кн. Чарториського оживити аристократичне сторонництво на основі католицизму, з ріжних гуртків острійшого темпераменту і з недобитків Молодої Польщі утворив нову організацію — Зєдинєнє.⁸⁵⁾ У тім Зєдинєнєу мали знайти ся не всі політичні сторонництва, але зі всіх сторонництв тільки ті особи, що за народ хотіли стати до боротьби з державами і шляхтою. В уставі Зєдинєнєа з 1838 р. сказано: „Визволенє Польщі полягає на революції. Революція має на цілі незалежність Польщі в границях Річи Посполитої перед першим поділом, скасованє привилєїв, основанє правительства і цілого суспільного ладу на демократичних засадах, т. є на основі суверенности народа, братства, рівности і свободи. Першим здійсненєм тих засад буде еманципація селянства, безумовне наділенє його землею, яку посідає, свобода віри і заведєнє загального національного вихованя“.⁸⁶⁾

Хоч Лелєвель, ненавидячи аристократичне сторонництво, до Централізації Демократичного Товариства відносив ся не

⁸³⁾ Огryвки изъ записокъ Автонома Акимовича Солтановскаго, op. cit., кн. V, ст. 238.

⁸⁴⁾ Tretiak: op. cit., ст. 178—197; Szpotański: op. cit., ст. 65—66.

⁸⁵⁾ Noworocznik Demokratyczny, Париж, 1842, ст. 126—129.

⁸⁶⁾ Sala: op. cit., ст. 105—106.

ворожо, а тільки з легковаженем за його готовість до примирення зі шляхтою, то не вважаючи на те, радикальніші агенти Централізації дивили ся на Лелевеля як на авторитет. Надто ж мав він за собою підготовну працю Молодої Польщі. Завдяки тому вдалось йому опанувати огнище нового руху в Варшаві, а потім в Познані, де вже від 1839 р. був комітет Централізації, перемінений в 1844 р. на Головний Комітет для всіх дільниць давньої Польщі. З одним з найдіяльніших і найвпливовіших діячів познанського комітету, Едвардом Дембовським, пізнішим емісарієм для Галичини, Лелевель оставав у безпосереднім звязку.⁸⁷⁾

З ідеями, що їх ширили емісарії познанського Комітету, можна познайомити ся докладно, читаючи суспільно-політичні публікації, видавані в Познані майже без перепон завдяки більшій свободі друку, яка зі зміною в системі правительств наступила в 1840 р. по смерті Фридриха Вільгельма III. Польська публіцистика в Познані явно ширила комуністичні думки, до яких схильувала ся передше Молода Польща, а яких Демократичне Товариство не приймало. Спори, які ізза тих думок вели ся на еміграції, голосною луною відбивали ся в Познанщині, а познанський *Rok* друкував розвідки про *St. Simon*-а і *Fourier*-а. Дембовський заявляв ся горячо за скасуванням приватної власности в *Tygodnik*-у *Literack*-ім. Крім комунізму був ширений радикалізм у поступованю з ворогами. Дембовський не знав тих вагань, які проявили ся в маніфесті Демократичного Товариства при означеню відношення до шляхти. В *Dziennik*-у *Domow*-ім і *Tygodnik*-у *Literack*-ім, в оповіданнях Дембовського на тему відношення народу до шляхти скрізь виповідала ся сильна, майже наївна віра в народ. „Чеснота і що раз більше її тільки між народом“. Героїв зраджували і видавали в руки властей пани і графи; співчуте знаходило ся тільки під сільською стріхою. Коли емісарій оповідає мужикови про недалеку хвилю нового суспільного ладу, коли „народ не буде терпіти, бо не буде панів анї хлопів, тільки люди“ і всі житимуть у любови, то і на мужикове питанє, що мало би стати ся з панами, він має готову відповідь: „Згинуть ті, що не схотять бути людьми й будуть ставити свій шляхетський клейнод висше чоловіцтва, а котрі схотять любити всіх, як братів,

⁸⁷⁾ Idem, стр. 108—110; M. Stecka: Edward Dembowski, Львів, 1911, стр. 21.

будуть люблені і отворить ся їм цілий новий світ чеснот і почувань, якого не знають нині“.

Всі згадані писання Дембовського появили ся в 1843—1844 рр. Погляди Дембовського були зовсім схожі з засадами його свояка Генрика Каменського, проголошеними в *Katechizm-i demokratyczn-ім* (Париж, 1844) і в *Prawd-ach żywotn-их*, виданих під іменем Правдовського (Брукселя, 1844). У списі книжок, поручуваних Централізацією до ширеня, мали вони знайти ся тільки для того, що виступити против автора Централізація бояла ся. Одначе вже й ранше в Варшаві був кружок людей, що з Дембовським і Каменським ширив нові ідеї з цілю підготованя революції на весну 1844 р., на сам час приїзду царя Миколи I до Варшави. Зібрав ся той кружок коло *Przegląd-u Naukow-ого*, що його за власні гроші Дембовський почав видавати в 1842 р., заповнюючи майже половину квартального тому своїми статями, між якими звертали на себе увагу передовсім філософічні, писані під сильним впливом Гегля, але і зі значним відхиленем від Геглевих кінцевих висновків про бит і закони розвитку бити. Запал, з яким кружок приймав нові ідеї, приніс йому назву ентузіястів. Гадка Дембовського, що філософія будучини прийме за живло світа не тільки Геглеву мисль, але й додасть до неї ще почуванє і творчість, бо мисль уявлена без почуваня і творчости булаб тільки мумією мисли, мертвим тілом, — та гадка для кружка була не лиш оригінальна; вона була й запальна. Коли припустити, що революційні ідеї вже в тім кружку мали ту комуністичну закраску, яку дістали невдовзі по тім у Познані, то визнанє Нарцизи Жміховської може послужити для характеристики настрою, викликаного в ентузіястів новими ідеями — філософічними і революційними. „Я вірила — пише Жміховська — що історію дасть ся уложити в найкращу поему; аби лиш перед терпінем не подати ся, то щастє виграєть ся; аби лиш на смерть іти сміло, то житє здобудеть ся; аби лиш виректи ся всего, то все відзискаєть ся... Що там ми, що там щастє чи горе, що там чоловік — маленький листок на великім дереві світа, — нема чоловіка, є тільки люди і людство, віра і Бог“. Так тоді певно думав і Дембовський; так думаючи, певно вже тоді жертвував себе за ідею.⁸⁵⁾

Такий чоловік мусів бути страшний для противника. Він, зідєалізований В. Подем „*Emisaryusz*“, що викликав повстанє 1846 р.,

⁸⁵⁾ Stecka: op. cit., ст. 6—16, 20—21.

Б. Т. Трентовському представив ся як другий Яків Шеля, котрий гасив огонь повстаня шляхетською кровію.⁸⁹⁾ Кличі його не були нові. Чуло ся їх уже в Польщі й ранше, з уст голосних революціонерів з кінця XVIII ст.⁹⁰⁾ і деяких повстанців з 1830 р., потім від демократичних Адольфів, що лякали Йосифа Залеського, і від Вільних Галичан, які втихомирили ся по 1838 р., згубивши ся в Молодій Сарматії до 1840 р., або в галицьких вязницях.⁹¹⁾ І чуло ся не раз не одно, одначе все те не мало за собою тої сили завзятя, що у Дембовського. Не даром брав він „останні свячення“ від творця Зєдиненя, Лелєвеля.⁹²⁾

Остаючи під впливами Лелєвеля, проводиря Молодої Польщі і Зєдиненя, познанський Комітет демократів не міг руководити ся іншими думками, ніж ті, що їх виложила Рóінос. Одначе й побічні впливи католицької пропаганди з еміграції вкупі з краєвими обставинами заставляли числити ся з собою. Тут у великій пригоді став прихильникам Лелєвеля той виключно евангельський демократизм, що його ширив Людвік Круліковський видаваною в Парижі (1842—1846) *Polsk-ою Chrystusow-ою*.

Будучи співредактором *Zjednoczenia*, одного з орґанів сторонництва з тою-ж самою назвою, Круліковський власне видавництво заосмотрив епіграфом: „Стараймо ся передо всім о Царство Боже і його Справедливість на польській землі, а будемо мати Вітчину цілу й незалежну, свобідну для всіх, багату на невичерпані роскоші і так вічну, як само людство“. У виложенню способів, якими належить послугувати ся в цілі виконання тої задачі, Круліковський мало в чім відступив від Рóінос-и. Він тільки з огляду на евангельські основи демократизму старав ся бути послідовнішим від редактора Рóінос-и, Чинського, з яким для того й полемізував, допустивши його в своїм видавництві до слова в справі устрою людської громади. Була то полеміка ізза дрібниць. Але вона важна для нас, як доказ, що ріжницї між Чинським і Круліковським були саме тільки в дрібницях.

⁸⁹⁾ *Ojczyzniak: Wizerunki duszy narodowej z końca ostatniego szesnastolecia*, Париж. 1847, ст. 251.

⁹⁰⁾ *Мое: З життя і творчості Тараса Шевченка*, Львів, 1914, в статі: Шевченко в польській революційній притчи, ст. 64—67.

⁹¹⁾ *Krajewski: op. cit.*, ст. 62, 70, 76, 96.

⁹²⁾ *Sala: op. cit.*, ст. 109.

Сполучивши найрізномірніші системи релігійного містицизму та присвоївши собі при тім багато думок із писань А. Цешковського, Круліковський найосновніші свої думки вивів у перших двох зшитках *Polsk-i Chrystusow-oj* (1842 і 1843).

Щоб устроїти Польщу на засадах Христового евангелія, треба усунути з неї всі ті нехристиянські засади, на яких вона до останньої хвилі опирала ся. Се вихідна думка Круліковського. І тому каже він: „Проч із Польщею будованою і устроюваною після хвилевих людських пожадань і помислів, а не після споконвічних і незмінних засад евангельської правди і справедливості, які Христос узяв за основу для своєї загальної й вічної Церкви! Проч із Польщею царською, кайзеровою, королівською, папською, шляхетською, міщанською і зцентралізованою тільки в одній касті упривилейованих спасителів! Проч із Польщею без Бога й управляваною не по божому! Проч із усяким панованем чоловіка над чоловіком!“ (ст. 7—8).

Єдиним законом Христової Польщі повинен бути Закон Божий, т. є закон любови, бо християнський Бог є Любовію (239). Без узнання того Бога, без наказаного ним братства, без справедливості нема щастя на землі, нема стійності людської громади, нема й не може бути загальної католицької Церкви. „А хто говорить про католицьку Церкву, коли він тільки не брехун і не обманець, то тим самим говорить про загальне братство. Бо першим знаменем Христової Церкви є взаїмна, братська, евангельська любов“. Без неї між людьми панують лиш неправди і злочини, що ведуть до загуби. „Навіть цілі народи єдино тим грішать, відступають від Бога і приводять загалу на себе, що між собою і в своїх взаєминах з іншими народами не шанують і не держать братства. А навіть найбільша могутність величезних держав може удержати ся тільки загальним братством... Тож проч із тими фарисеями, письменниками і священиками, які в імя віри, правди, свободи, єдності, ладу і любови вітчизни вміють усе висміяти, викпити, зганити і осудити з єдиним винятком того, що між нами усвячує фальш і прогіри, що підносить неправду над чесноту, чим може удержати ся ще нестерта з нас пліснь старого поганського світа, і що під покришкою практичності, спасеня вітчизни і суспільного добра утверджує загально практиковане нині

„панованє брата над братом“ (ст. 238). Християнїзм їх то хрещене поганство.

„Споконвічне поганство названо християнїзмом, щоб його тим способом освятити і дати йому безпеченство, якого без нїякого насильства можуть заживати тільки одна правда, справедливїсть і братство“ (ст. 289). В такім хрещенім поганстві Церква не має духа, бо вигнано з неї Любов, яка все оживляє. Як одиниця без любови не є чоловіком, не є „сином Божим“, але „товариною в людській подобі або ходячим трупом“ (ст. 239), так ціле людство без Божого слова є „неначе цвинтар, повен трупів і грабарів“ (ст. 254). Апостоли там „нїмі“, бо не хотять сміливо голосити того, чого Христос казав навчати; вони „глухі“, бо не чують брехні і неправди, не чують стогону своїх братів; вони „мертві“, бо не йдуть на поміч угніченим, не стають до боротьби із гнобителями народа (ст. 255—256); проповіданє Царства Божого на землі вони називають вресю (ст. 241). З таким хрещеним поганством, з такою Церквою, з такими апостолами її нїчого спільного не повинно бути в правдивого християнина. Від них людство не може сподівати ся ані вічного, ані дочасного щастя на землі, коли вони йому щасте аж за могилою, за землею обіцюють. Від них не може й Польща сподівати ся спасеня, коли вони з гробокопателями її вяжуть ся. Між ними і Польщею наступив розрив уже тоді, коли вони по розшарпаню Польщі заспівали *Te Deum* на подяку за побіду над нею, осягнену наїздниками (ст. 372—373). Вже тоді наступив розрив Польщі з римським католицизмом. Побільшити ся повинен, коли папа кинув клятву на польських повстанців з 1830 р. (ст. 304).

Пророкуючи римському католицизмови упадок, Круліковський не щадить лайок папі і єзуїтам. Ставить папу все на рівні з царем Миколою I, котрого імени не випикує ніколи инакше, як малою початковою буквою, вже й графічно виявляючи йому погорду. Називає папу спільником Миколи і торговцем.

Для царя Миколи Круліковський рівнож не має міри в лайці. „Стараєть ся він теж — каже Круліковський — усильно і невтомно о єдність віри у своїм краю. Одначе ту віру основує не на тім, що Церква, обявлена в повнім евангельськїм братстві, приймає за правду і подає до віреня, але на своїх власних вимислах і науках, голошених указами і сильно підпираних підкупством, багнетами, кнутом і Сибіром“ (ст. 235).

Він, як і його спільник, топчучи засаду братства, є винниками всіх людських нещасть і терпінь. „В сльозах і в крові людства, вилитих невинно, можна би всіх нинішніх гнобителів витопити... Після їх думки, Бог то їх спільник, помічник і по-такувач їх злочинів. Правда то основа їх привилеїв, узурпацій, панованя, насильств і безкарних розбоїв“ (ст. 21). „Як же належить розуміти — з обуренем питає Круліковський — те велике, загальне богослуженє, наказуване гнобителями ніби на подяку Богу за успішно довершені найбільші світові злочини і найпогубнійші для всіх народів диявольські побіди?“ (ст. 71).

Для царя і його спільника самого евангельського братства за мало. Вони єдність віри бачать тільки в єдності форм, догм і обрядів, у яких нема нічого братського. Приймаючи Христове евангеліє, приймають його без братства (ст. 365—366). Наслідком того і ріжницї між Церквами. Наслідком ріжниць взаїмні ворожнечі і нетерпимість між народами. Не булоб їх, колиб кожда Церква опирала ся на засаді братства. Булоб загальне зєдиненє всіх Церков і народів. „Ріжність релігійних віроісповідань і народностей — каже Круліковський — не може бути ніякою перепоною ані перешкодою до повстаня загального Зєдиненя. Бо єдиною умовою і підставою його є те, щоб кождий без огляду на віроісповіданє і народність братською любовію і братським пожертвованєм вкупив ся до одної сімі“ (ст. 365).

„Без братської любови ніхто на лонї Божої сімі не зможе удержати ся. А кождий відступник, бунтівник і безбожник, не маючи нігде гіпотеки свого зухвальства і неправедности, виставлений на милостиве діланє цілого Братства і на загальний суд Божий, мусіти-ме навернути ся до Бога і поєднати ся з Братством, або полишений самому собі, викинений у зовнішну темноту, опущений всіми, як закамєнілий і непоправний вирід, згине нужденнійше ніж найнужденнійший черв: бо нігде в цілім Зєдиненю, навіть конаючи з нужди і з голоду, не знайде кубка води на покріплєнє, ані жмутка товарячої підстїлки на спокійнійше сконанє“ (ст. 364). Тій самій часто повтаряній гадці Круліковський дав вираз і в віршованій формі (ст. 194—196):

Sąd i odpłata stoją już w progu,
 Nikt nie wyżebrze żadnej litości,
 Kto zgrzeszy z wiedzą przeciwko Bogu;
 Kto nie ma w czynach Miłości.

Choć zbiega wszystkie Narody,
 Nie dostanie kubka wody;
 Na nic mu się nie zda mowa,
 Nikt doń nie przemówi słowa.

Послідовно з тої гадки випливає зазив, що дзвенить нотою Молодої Польщі з її комуністичним ідеалом:

Podnieś swą głowę ludu ubogi,
 Chrystus ci niesie zbawienie swoje,
 Pod Jego stopy legną twe wrogi,
 Lecz musi zniknąć moje i twoje.

Między sobą się miłujcie
 I Chrystusa naśladowajcie,
 Reszta sama do was przyjdzie
 I słońce zbawienia wznijdzie.

Як твердою є в Круліковського віра, що ціле людство може знайти щастє тільки в великій сімї, овіяній духом любови і братства, так непохитним є й переконанє його, що противники Закона Божого, противники евангельської братської любови, котрих називає антихристами (ст. 146, 152—152), упадуть (ст. 291). Тому і Польщі не ждати побіди над ворогами і спасеня ні відки-инде, як лиш від тої сили, яку може їй дати зєдиненє в великій Божій сімї. „На кождім пунктї Польщі, а навіть у кождім селї, хоч би його цар найгустїйше обставив своїми багнетами, може народ гуртувати ся в Божї сімї, ждати в евангельській готовости з покурою і скрухою обявленя Божого“ (ст. 351—352). „Оставмо поганам — каже Круліковський — всякі стараня, заходи, журби і клопотаня за військо, оружє, гроші, союзників, дипломатичні впливи і прихильність кабінетів (ст. 353). ...Була колись Польща могуча і богата; мала-ж доволї оружя і гроший. І в останній революції було в нас досить оружя і гроший на поконанє наших ворогів... Ніколи ще не чувано на цілім світї, щоби хто міг воскреснути при достатку приспособленого для нього оружя і гроший. Навіть у найпростїйшїм понятю умовою всякого людського житя і сили є душа. Ми впали не з причини недостачі оружя і гроший. Все, що лиш посїдають вороги Польщі, як украдене, видерте, загарбане і польськими сльозами полите — наше; і все мусять віддати, коли їх всемогуча рука Божа ударить і приневолить до того. А всемогучість Божа не лежить в оружю і грошєх. Без них навіть найсильнїйших ворогів людства уміє Бог розоружити і під стопи народа повалити“ (ст. 348). „Колиб Польща була правдивою Церквою Христовою,

домом Божим, унаслідженем синів Божих, а не областю і загороною змовлених на неї узурпаторів, гнобителів і прислужників їх, не булоб на цілім світі такої сили, яка висталаб на поневолене її й не мусілаб о неї розбити ся“ (ст. 346).

Щоб утворити велику сімю в народі, повинен кождий вистерігати ся відокремлення, повинен вистерігати ся самотного жита (ст. 232); коли-ж пристане до гурту, святим обовязком його — солідарність і спільність. Нема ані одного терпіня, ані одної суспільної нужди, якаб не була наслідком зломаня того святого обовязку. „Перше братоубийство було наслідком браку солідарности і спільности між братами; останне теж не буде мати иншої причини... Усунувши первородний гріх суспільний, усунеть ся незмірно легко всі особисті гріхи. Бо не сотворив Бог чоловіка злим, але добрим, на образ і подобу свою... А хоч бачимо, що наші неправедности незмірно великі і поражаючі, то повинні ми й те памятати, що діявольська злість (не людська), яка впливає на нас і панує в нинішнім світі, далеко більша і страшнійша. Чоловік серед суспільности — то неначе листок, піврваний струєю ріки в повени, або як легка пилина, захоплена вихром шаленої бурі: Не може спинити розбурханого живла, навіть не вспе оперти ся йому успішно. Мусить летіти, найчастійше з одностайно прискішеною скоростю, до доброго або до злого — на вічне спасене або на вічну ганьбу і згубу — відповідно до того, який напрям дасть йому суспільність (ст. 321).

Як майже всі основні гадки Круліковського згаджають ся з гадками Молодої Польщі, знаними нам з *Rópnos*-и, так і всі гадки про устрій громади прийняті Круліковським від редактора *Rópnos*-и Чинського (ст. 393—405) з одним тільки застереженем против особистої власности як спеціяльного привилею, признаного Чинським для одиниць з талантами (ст. 431). Одначе, стверджуючи се, треба рівночасно ствердити й залежність усіх польських демократів, отже і *Rópnos*-и і *Polsk*-и *Chrystusow*-ої, від ранших пропагаторів евангельського братства між людьми. Особливо думкам сучасного їм *Lamennais* вони улягали дуже сильно, а *Polska Chrystusowa* нераз повтарає їх так, що навіть не трібує дати їм инший вислів і задержує ті самі образи й порівняня. Щоб се провірити, встане взяти в руки книжечку *Lamennais* п. з. *Le livre du peuple* в польськїм перекладі п. з. *Księgi ludu* (вид. Демократичним Товариством в Пуатіє 1838 р.)

і прочитати, що він пише про Закон Божий (ст. 4), про призване людства до великої сімі (ст. 5), про шляхи Бога, які є шляхами Любови (ст. 14), про обовязок солідарности (ст. 22), про живий зміст християнської релігії і мертві форми її (ст. 76), про походжене зла від фальшивників Божого слова (ст. 77), про Церкву в домовині (ст. 91), про потребу узнання брата навіть у злочинци (ст. 93). На доказ, яким авторитетом для польської демократії був Lamennais, Третяк пригадує се, що Ян Альціято, один із членів Централізації, писав у Pism-i Towarzystwa Demokratycznego Polskiego (1837—1838), в статі O fanatyzmie religijnym ze względu na siły do powstania w Polsce. „Констанцький собор, — сказано там — на котрім спалено Гуса... виказав наглядно, що між католицизмом і новим стремлінням людства не може бути помиренья... Вкінци Lamennais, що вибираєть ся до Риму, щоби наклонити папу до реформи Церкви і Lamennais, що явно зриває з католицизмом в Книгах народа, найліпше рішає проблем його будучини“.

Принявши за основу для будованя нової Польщі Христове евангеліє подібно, як і Зединені Брати, Круліковський сильно відріжнив ся від них у відношеню до римського католицизму. Бо коли по думці Зединених Братів Польща повинна би в римськім католицизмі відродити ся і стати орудєм римського католицизму серед Славян, то Круліковський Польщею, відродженею в дусі евангелія Христового, хотів би власне передовсім серед Славян почати поборюванє римського католицизму для приспішення їх відродження. Його переконанє, що Славянам дасть відроджене тільки Польща. „Нема — каже — Славянщини без незалежної і для всіх щасної та свобідної Польщі. Славянщина — то побіда Царства Божого над усіми нуждами і неправедностями нинішнього світа. Славянщина то одно і загальне стадо Христове, що займе із Польщі всі погноблені нині народи в сусідстві її. Славянщина — то Польща, але зовсім не нинішня Польща, анї та стара Польща шляхетська, монархічна, єзуїтська і папська одночасно, анї й ніяка Польща протестантська, анї й ні-один із тих раїв для багатійших, міцнійших, хитрійших і спритнійших, за якими много наших братів, приголомшених миколаївською палкою, повзе в грязі, як по п'яному, силкуючи ся рачки добитись; але в то Польща, піддана тільки одному Богу, послушна евангелію, освободжена Христом, у всіх своїх справах і відносинах упорядкована на засадах братської любови евангельської — то

Царство Боже зі своєю споконвічною і незмінною справедливістю на польській землі“ (ст. 168—174). Отже тут і мрія про Славянщину з Польщею на чолі, як в Молодій Польщі!

Тому, що в зв'язку з Товариством З'єдинених Братів остало Польське Товариство Любителів Славянщини, вже хочби наслідком того, що основатель його був також з'єдиненим братом, то Круліковський не забув зазначити своє відношене й до нього. Товариство Любителів Славянщини між иншим поклато собі задачу: „словом і письмом оповідати мнувшість для будучини, т. є будити запал між земляками для всего, що своє, що співславянське, для братньої історії, пісень і мови, для старих памяток і нових надій“. Коротко сказавши, Славянське Товариство хотіло в минушині Славянщини шукати оправданя для ідеалів будучини. Круліковський рішучо спротивив ся тому. Він остро осудив мнувшість. „Світ, захований в памяти — мнувшість — каже Круліковський — безповоротно запала ся в пропасть вічності (Апокал. 18; 21) і ніхто з неї житя для себе ані для других зачерти не зможе! То Содома, з якої нас милосердний Отець перед загладою виводить (Р. Д. 9; 29. Апокал. 11; 8) і від якої, коли хто до неї вертає, або тільки на неї оглядаєть ся, бовваніє і на дорозі вічного житя, як жінка Лотова (Лук. 17; 32), дальше ані кроку поступити не може. Коли мнувшість видала які овочі для вічного житя, вони, як вічні, не можуть стати ся дочасними і знаходять ся в теперішности. Як у трупі ніхто не може відкрити житя, а ще менше видобути з нього взір для живих, так само, а радше ще далеко менше образу і взору для житя людства можна знайти в минувшости її, завмерлій на віки й на віки усуненій милосердним Провидінем з під людських змислів і понятя. Якийже вплив можуть мати люди на удосконалене своєї минувшости, або на помножене засобу її овочів, що ними має годувати ся потомність на вічне жите? Чиж яло ся глядати взору там, де найменше досконалости можна знайти? Щож спасенного може нам дати мнувшість, чогоб ми не могли знайти в теперішности? Хто занимаєть ся минувшостою і в ній з уподобанєм затоплює свій ум, подібний до того легкодушного дїтвака, що на березі спіненого моря бавить ся захоплений милим для себе піском і гарними мушлями. Бо будучина, як нагла і насильна повинь, повна поступів, що значне перевисшають наші голови, котить ся до нас нездержним гоном і розтручує, заливає та немилосердно нищить

усіх тих, котрі, забавляючи ся зле перехованим кістяком минувшости, не приготували ся поплисти на філях, які летять зі шкоростю блискавки (Мат. 24; 1—51. 25; 1—13). Минувшість для людського рода — те, що дитячі літа для кожного чоловіка. Тисяч віків просліджування її, жалю і сльоз пролитих над нею, не зможуть нічого злого відняти в неї, нічого спасеного видобути з неї, ані втілити її в теперішність чи в будучину“ (ст. 236). Маючи передовсім на увазі ту віру, що повинна обнови людство, Круліковський каже: „Віра, про котрої єдність і з братською любовію маємо старати ся, зовсім не залежить на зберіганю в пам'яті і на освяченю в мертвих і безплідних ділах, пересудних, недорічних традиціях про минувшість, які найчастійше злість укріплюють; але на пониманю і виrozumіню Царства Божого, приготовленого для людства від віків і проголошеного Христом, чого свідоцтвом, незатертим на віки — евангеліє“ (ст. 237).

Серед польської еміграції Круліковський зі своїми гадками, вираженими в трех зшитках *Posk-i Chrystusow-oї*, не був відосібнений. Мав товаришів, що подібні гадки проголошували завзято прозою і віршем. А хоч може один чи другий ріжнив ся від Круліковського в поглядах на підрядні річи, багато було серед демократії всіх відтінків таких, що сходили ся з ним у згоді на головне — відбудоване Польщі і Славянщини на засадах евангелія, незалежно від римського католицизму.

VII.

Як вязнення соток людей по викритю Конарщини дали їй в Росії розголос, якого вона ранше вистерігала ся, так мусли в найдальші сторони Росії поширити ся вістки про Дембовського і варшавський заговор його, викритий передчасно. Тим більше, що звязувано з ним, хоч без підстави, хлопську конспірацію кс. Сцегенного на Литві в 1844 р., ширену по мисли повного комунізму.⁹³⁾

На Україні по гірких досвідах з 1838—1841 р., по новійших переполохах з Литви і Варшави повинна була запанувати між конспіраторами більша обережність. Не запанувала одначе вповні. І в 1840-их рр. — по свідоцтву Солтанівського — мрії не опускали Поляків. Вони часто зіздили ся. „Розумієть ся — каже Солтанівський — не обходило ся на тих зіздах без по-

⁹³⁾ Stecka: op. cit., ст. 20.

літичних нарад і де тільки зібралося кілька польських панів, там невідмінно починалися розмови про способи відбудовання Польщі, і то в найширших границях — від Балтійського і Німецького моря до Чорного і до Карпатів“. У Києві був тоді новий кружок університетської молодіжі, що не давав пропасти традиціям кружка Гордона з часів Конарського. Видну роль грали в ньому два брати, князі Гедройці, котрі не пристали до аристократичного польсько-російського кружка, але згуртували коло себе молодих шляхтичів-політиків. Вони часто на цілі вечери сходилися разом і вели політичні розмови і спори, читали заборонені писання. Розпоряжав той кружок і дуже богатою потайною бібліотекою, зложеною зі збірки писань кращих польських письменників заграничного видання, заборонених творів політичного і соціального змісту і таких-же брошур. Та бібліотека для образования польської молодіжі повстала при матеріальній помочі і після вказівок князів Гедройців, котрі і свою обширну комнату відступали на вечірні сходи товаришів. Все те оповідає Солтанівський, замічаючи, що з того київського кружка вийшло багато польських діячів 1863 р.⁹⁴⁾ Я пригадаю, що вже в 1835 р. в Стоваришеню Польського Народу був князь Михайло Гедройць; належав навіть до краківського Головного Збору.⁹⁵⁾

На жаль, за мало в нас відомостей про безпосередні зв'язки київського кружка революціонерів з познанським комітетом. Не улягає одначе сумнівови, що такі зв'язки були. Емісарії й по 1840 р. звивалися скрізь не гірше від Конарського. На слід їх уже в грудні 1843 р. попав київський генерал-губернатор Бібіков. Приловлено тоді в Каменці Подільській емісарія Пйотровського, котрий ширив революційно демократичні засади по селах Поділя.⁹⁶⁾ Та хочби й емісарії на Україні не були при роботі, вона мала — як знаємо вже — постійні зв'язки з емігрантами найрізномордніших сторонництв, почавши від скрайно-демократичних, а скінчивши на католицькім. Ті емігранти мали на Україні своїх щирих приятелів у найблизших власних родинах, що запомагали їх грішми, передавали їм вістки з дому, а за те одержували відомости про всі почини і думки еміграції, одержували еміграційні видання, книжки, брошури й часописи,

⁹⁴⁾ Отрывки изъ записокъ..., оп. cit., кн. IV, ст. 77; кн. V, ст. 240.

⁹⁵⁾ Krajewski: op. cit., ст. 45.

⁹⁶⁾ Sala: op. cit., ст. 111.

не тільки польські, але й на чужих мовах, на скільки в них було що-небудь про Польщу чи взагалі про російську державу.

Дороги, якими на Україну і взагалі в Росію приходила заборонена царськими указами загранична література, були дуже ріжнородні. Привозили її з подорожий по Європі. Коли-ж виїзди за границю в Росії утруднено наложенем дуже високих оплат за паспорти і видаванем тих паспортів лиш у крайних потребах, приміром у потребі лічення за границею, подорожі за границю стали по просту манією в заможнійших людей. Гріш у Росії, як звісно, усував усі труднощі. Він помагав і емісаріям перепачковувати, що треба було, в Росію через границю. Сам знав я старших людей в Бродах, що за гроші ставали емісаріям до помочи в перевозженю книжок на російську сторону. Юзефчик переказав нам, що вже за його часів у 1830-их рр. управа організації карбонаріїв вийшла у порозумінє з книгарями, які підняли ся спроваджувати тайними дорогами заграничні книжки. Знайшли ся такі книгарі і в Росії. Кружкови Гордона в Києві доставляли нецензурні видання книгарі Lauron і Mieville, котрих за те видалено з границь Росії. На вилєнського книгаря Завадського наложено за недозволений промисл гривну 50.000 рублів. Петербурському книгареві, котрому доказано, що видав примірник *Paroles d'un croyant* знайдений у наслідника престоло, грозила більша кара. Одначе Bellizard викупив ся; стратив тільки титул надворного книгаря. В найтяжших обставинах все вкінци знайшов ся помисловий Жид, часом він був навіть патріот *sui generis*, як той, приміром, Йосиф Лейзорович, що з подільського села Кобиловолок (в Теревовельщині) удержував політичні зносини з польськими емігрантами в Лондоні. Такий спрагненому „цїлющої води“ не раз умів зробити несподіванку. „Кілька днів тому — оповідає анонім-шляхтич, автор листу: *Z Ukrainy* — впадає до мене все прислужний Жидок, дефравдант усякого забороненого краму, навіть літературного, і по довгім ваганю, шкрабаючи ся в голову, озвав ся вкінци: „Коли мені ясно-вельможний пан запевнять великий секрет і перед жінкою і перед паничем і „*przed wszystkich ludziach*“, то я йому продам і дешево, бо мене самого більше коштує, дуже рідкий товар — 41 номерів *Wiadomości Polskich*, свіжо з Парижа привезених моїм швагром“. — По довгім торгovanю Жидок узяв 42 рб., 6 кірців збіжа, 3 фіри дров і теля, а мене оставив з пожаданим скарбом“. От як повставали секретні бібліотеки в кружках Конарського, Гордона, Гедройців і ин. Не було в Росії

заказаного овоча, якого не можна би було дістати чи купити. І чим більше стіснявала свободу думки цензура, посуваючись аж до смішностей, яких досить зареєстрував Лемке, тим більш помисловими дорогами доходило ся до заборонених річий. Не спинив того й закон із 1845 р., що накладав на горожан обов'язок денунціяції. Мати бібліотеку, зложену з заборонених книжок, уважало ся приналежністю доброго тону. Заборонена книжка осмілювала людей думати й говорити в кружках знайомих про те, про що самому подумати й заговорити якось було лячно. За читанем такої книжки забувало ся за домашній тягар деспотизму, заживало ся з автором свободи в оцінюваню подій найновіших днів, дуже часто що-йно з заграничної книжки чи часописи довідувалось про ті події саме те, що треба було знати, приміром, про фатальне для Росії завойовуване Кавказу, про надужиття російської бюрократії, про патріотичні задуми одиниць чи гуртків, пятновані властями як державні злочини, про насильства над співгорожанами, dokonувані в імени царя. А найважніше се, що заборонена книжка дуже часто ставала тим кристалізаційним пунктом, докола якого формував ся кружок одномишленників, починав дискусію над прочитаним, будив неодну оригінальну думку. З кружків, що так повставали, творили ся кузні незалежної мисли, яка за довгу неволю платила собі по своєму — дотепом і сатирою на явища російського життя. Не рідко такий дотеп чи сатира, убрані в форму стиха, робили в виробленю громадської думки більшу службу, ніж ціла поневолена преса. Помагали їм часто мельодія або малюнок.⁹⁷⁾

Сатиричні вірші й пісні здобували популярність навіть на аристократичних сальонах. Заосмотрені карикатурними малюнками в копіях розсипували ся по цілій Росії. І множили ся, як гриби по дощи, по кожній важнійшій події, представлений фальшиво цареславними кругами або зовсім промовчуваній ізза своєї скандальности. Так само не вичерпували ся ніколи острі дотепи, що вмиль ставали власністю загалу. Сатирою і дотепом

⁹⁷⁾ L. N. op. cit., ст. 22; Józefczyk: op. cit., ст. 30; Szpotański: op. cit., ст. 63; *Demokrata Polski*, Париж, 1847, з дня 6 грудня; Iwan Golowin: *Russland unter Nikolaus dem Ersten*, Липськ, 1845, ст. 205, 208; *Dwanaście listów z kraju pisane do wychodźców*, Лондон, 1853 (лист XII); *Z Ukrainy. List pisany przez ****, Липськ, 1859, ст. 1; Fürst Peter Dolgorukow: *Wahrheit über Russland I*, ст. 19; II, ст. 187—188; Мих. Лемке: *Николаевские жандармы и литература 1826—1853*. Спб. 1909; *Наши шутивые стихотворцы, Отголоски*, 1881.

витано прояви царського самообожаня (Катехизм про почитане царя) й заплачені похвали для царя і його правительства, такі писаня, як Fel. Fonton: *La Russie dans l'Asie Mineure ou campagnes du maréchal Paskéwitch 1828—1829* (Париж, 1840) або драматичні славословя в роді „Параши Сибирячки“ Полевого, одобрювані для опублікованя самим царем. Сатира, дотеп і карикатура не оставали ся без впливу й на тих чужинців, що обличували Росію в західній Європі, а передовсім на заграничні публікації самих Росіян. В книзі Custine: *La Russie en 1839* (Париж, 1843), в публікаціях Головіна, Долгорукого, Бакуніна, Герцена, Огарйова повно слідів тої російської думки, що неначе на зазив Рóлнос-и до обличеня царизму звертала ся против нього з вістрем безпощадної сатири. Випереджували ту сатиру такі польські еміграційні видавництва, як *Brukowies* (Париж, 1834), *Pszonka* (Штрасбург, 1839) й ин., попередники французької публікації *Sotain: Histoire dramatique, pittoresque et caricaturale de la sainte Russie d'après les chroniqueurs et les historiens Nestor, Nikan, Sylvestre, Karamsin, Segur etc.* (Париж, 1854), де знайшло місце багато популярних дотепів.

Російський ґрунт був несогірше приспособлений до принятя нових думок. Уже в часі французької революції було в Росії чимало одиниць, які переживали революційну горячку. Деїсти-вольтерянці і містики-масони в мемуарах з кінця XVIII ст. полишили багато такого, що помагає нам зрозуміти, відки в Росії вже на початку XIX ст. взяли ся горячі республіканці зі зрозумінем соціяльних і історичних причин французької революції. З огляду на те питанє в письменстві з кінця XVIII ст. найважнішою появою є драма і роман, а передовсім драма. За приводом Франції став і в Росії театр ареною пропаганди нових ідей свободи, рівности і релігійної терпимости. Почавши поучуванєм, як повинен монарх відносити ся до підданих, драма скоро заговорила революційно про те, як мають піддані поступати з монархом. Нагло виросла віра в рівність усіх людей, якої основою повинна бути не лиш чеснота, але і любов.

Быть можетъ и мужикъ
 Душою такъ великъ,
 Какъ сильныхъ царствъ владѣтель.

Так говорить автор „Розаны и Любима“. А в иншій драмі, в „Пальмирѣ“, Николев проголошує:

Неравенство людей — одно предубѣжденье,
 И тамъ ужъ нѣтъ любви, гдѣ гордо разсужденье.

Словами „Вадима“ Княжнїн виливає обуренє на вельмож:

Во подлой робости согбенныхъ предъ царемъ
И лобызающихъ подъ скиптромъ свой яремъ.

Против релігії пересудів, против жерців, що держать в неволї думку і почуване чоловіка, виступають масони з круга Новікова — Херасков („Пламена“) і Ключарев („Владиміръ Великій“). Оба осуджують хрещене ідолопоклонство подібно, як Сумароков, котрий говорить, що „ліпше пригвоздити своє серце до Бога, ніж кавальчик золота чи срібла до ікони“ („Опекунь“), а виступаючи в оборонї свободи віри, обличає папу і пророкує, що колись:

Европа вся откинетъ прежній страхъ
И съ трона свержется прегордый сей монахъ.

Злочинним царям Княжнїн грозить неминучим Судом Божим („Рославъ“), а Ніколев рішучо заявляєть ся против абсолютизму („Сорена и Замиръ“), не узнаючи над собою нікого крім Бога, ніяких законів крім божих:

Мой Богъ — вселенной богъ; законъ — моя свобода.
Иныхъ законовъ я не буду знать во вѣкъ.
Торгуетъ вольностью лишь подлой челоуѣкъ.

Він не вагаєть ся сказати:

Тирана истребитъ естъ долгъ — не злодѣянье.

І він боліє над тим, що:

Изчезъ взаимства долгъ: нѣтъ къ ближнему любви
И челоуѣчество потоплено въ крови.

Подібні гадки стрічають ся і в Хераскова, котрий знаходить оправданє для опиришка, який розбиває прохожого, щоб накормити голодних діток („Другъ нещастныхъ“).

Херасков уже в першій своїй повісти, яка довго належала до найпопулярніших книжок, в „Нумъ Помпиліи или процвѣтающемъ Римъ“ (1768), бере за епіграф висказ Вольтера: „*Puissent tous les hommes se souvenir, qu'ils sont freres!*“ Він високо ставить релігію, але не як релігію внішного обряду, тільки як релігію серця і совісти. По його понятю храм Вести „не мав гордих прикрас і не блищав золотом та дорогими каменями, що їх порожність і низька боязнь звичайно божеству присвячують“. У жерців того храму виповнювали жите філантропійні вчинки. Коли-ж Херасков говорить про інституцію Весталок, той женський монастир старини, він не може не осудити її, як „строгу тюрму, як гріб для невинних дівчат, видуманий страшним забобоном в часах темноти“.

Такі гадки полишило XVIII ст. в спадщині людям XIX ст.⁹⁸⁾ Такі гадки в XVIII ст. на Україні ширив Гр. Сковорода, взиваючи до обнови життя на основі правдивої релігії та навчаючи, що правдива релігія — то релігія любови, а церемонія, обряд, форма релігії без діл любови стають ся „одним лицемірним обманством“, роблять чоловіка „мальованою домовиною“.⁹⁹⁾

В XIX ст. зараз під вражінєм подій 1812 р. виринула в Росії гадка, що на неї заражене гнилю західної Європи стягло кару Божу. Українець В. Капніст взивав земляків:

Престанемъ чуждымъ ослѣпленьямъ,
Развратамъ и предубѣжденьямъ
Подобострастно дани несть!
Отечество ждетъ нашей дани,
Притоптаны врагомъ поля —
Простремъ къ убогой братьи длани,
Избытокъ съ нею нашъ дѣля!¹⁰⁰⁾

Гадка про потребу усуваня впливів західної Європи прийшла трохи за пізно, як бачимо вже із зазиву Капніста. Чужі впливи були вже утревалені. Вони могли на російським ґрунті улягати хиба новим процесам розвитку. До приспішення їх причинив ся сам цар Александер I.

Той вінценосний ученик La Harpe-а, приписуючи спасене Росії в 1812 р. одному Провидіню, уляг у містичнім настрою духа західно-європейському пієтизму. Під впливами пані Крюденер переймив ся евангельськими ідеями. Юнг-Штіллінг, котрий правдиве християнство бачив лиш у Вальдензів, Альбігензів, Гуситів і Моравських Братів, утвердив його в гадці, що тільки евангеліє може бути основою правдивого християнства. Привернути правдиве християнство в Росії, обновити жите в ній по духу евангелія поклав собі задачею співтворець європейського Святого Союзу. Засноване в 1814 р. російське Біблійне Товариство мало причинити ся до виконання тої задачі. Релігійне виховане народа мало — як висловлював ся голова То-

⁹⁸⁾ В. В. Сиповскій: Изъ исторіи самосознанія русскаго общества XVIII вѣка. Извѣстія II Отд. Имп. Академіи Наукъ, 1913, кн. I, ст. 248 до 272; А. Н. Пыпинъ: Исторія русской литературы, Спб. 1907, т. IV, ст. 148—150.

⁹⁹⁾ Гл. мої статі: Встане Україна, Діло, 1913, ч. 57; Культурна ідея в поезії Шевченка, Діло, 1914, ч. 59.

¹⁰⁰⁾ Н. Канонькинъ: В. В. Капнисть и стихотвореніе „Видѣніе плачущаго надъ Москвой Россіянина 1812 года октября 28 дня. Изв.“ II Отд. Имп. Акад. Н., 1912, кн. IV, ст. 109.

вариства кн. Ал. Голіцин в торжественних промовах — бути основою для з'єднання всіх християнських віроісповідань на основі евангелія. Поставлене такої цілі Товариству, як і видавані ним переклади писань Якова Беме (Böhme), Еккертсгавзена, Юнг-Штіллінга і т. ин., збудили ту опозицію, що під кінець XVIII ст. переслідувала за подібну діяльність Новікова і його кружок (Дружеское Общество). Такі обскуранти, як архимандрит Фотій і Шішков, обжаловуючи нове Товариство, що воно стремить до утворення з цілого людства одної республіки з одною спільною всім вірою, досягли свою ціль. Александер I охолов у своїм реформаторським запалі, а його наслідник, Микола I, скасував Біблійне Товариство в 1826 р.¹⁰¹⁾

Рівночасність скасування Біблійного Товариства з подавленням революції декабристів не була простим собі випадком. Масонські льожі, які на початку XIX ст. були вже підготовною школою для революціонерів, покористувалися сильно як раз тим реформаторським рухом, що його збудило Біблійне Товариство. Як довго тому рухові патрунував Александер I, вони могли явно ширити нові ідеї, принесені в Росію переважно офіцерами, що побували у Франції до 1815 р. Що-йно тоді, коли під впливом обережного австрійського канцлера Меттерніха масонські льожі в Росії позамикано, почалось там організоване тайних революційних Товариств, яких ділом була революція 1825 р.

Республіканські ідеї декабристів знайшли ревних ісповідників уже в масонських льожях на Україні, а по замкненню тих льож у тайнім Товаристві Зєдинених Славян, що повстало в 1823 р. в Києві. „Катехизм“ того Товариства, зладжений одним з основателів його, Петром Борисовом, пропагував скасування кріпацтва, зрівнане усіх станів з усуненням привилеїв, релігійну та національну терпимість і освіту народу. Кінцевою ціллю Товариства мало бути зєдиненє всіх Славян у звязку самостійних демократичних республік, які у спільних справах повинувались би ухвалам звязкового конгресу. Такі самі ідеї певно були вже ранше і в тих українських масонів, що в Києві зійшлися в Льожі Зєдинених Славян (1818—1822), котрої знаком був хрест із двома сполученими руками в осереднім колі і з написом „Jedność słowiańska“. Як той знак льожі, так

¹⁰¹⁾ Peter von Goetze: Fürst Alexander Nikolajewitsch Galitzin und seine Zeit, Липськ, 1882, ст. 38, 47, 87, 96, 251.

і факт, що головою в ній був Поляк, київський губернський маршалок Густав Олізар, вже вказувалиб на залежність її стремління від польських впливів. І справді залежною була та льожа більше від варшавського Великого Сходу, ніж від петербурської Астреї, а між членами, котрих число доходило до 1000, мала крім Українців і Москалів дуже багато Поляків, яким певно лежали на серці передовсім польські інтереси, як масонам московських льож московські — в одних і в других закривані старанно славянофільством. Одначе, як серед декабристів знайшли ся піоніри української національної ідеї, так уже і в українським масонстві вона випливала на веру, на перекір польським і московським інтересам. У звязку з полтавською льожею, з Любовію Правди (1818—1819), до котрої належав также Іван Котляревський, оставало тайне стоваришене під проводом маршалка дворянства переяславського повіта, Лукашевича, зі стремліннями до політичної незалежності України. Ті стремління муіли уділити ся і українським членам київської льожи при її зносінах з полтавською, а дальше й Товариству Зєдинених Славян.¹⁰²⁾ На скільки такі стремління вже тоді піддержували для своїх цілий польські революціонери, серед Українців вони могли мати союзників. Тільки так можна би пояснювати собі се, що польський емісарій Тома Падура після славянської сесії, яка відбула ся в вересни 1825 р. в домі гр. Мошинського в Житомирі при участі декабристів Муравєва Апостола і Рилєєва, міг знаходити в своїх поїздках по Україні якісь більші симпатії, а в Полтаві у Котляревського навіть сердечне прийняте.¹⁰³⁾

Що під певними умовами могло діяти ся до 1825 р., те під подібними умовами було можливе й пізнійше. На скільки відживала на Україні пізнійше ідея національної незалежності, вона шукала собі піддержки в тих кличах і думках московської чи польської революційної пропаганди, що з нею згоджувала ся. А що в Московщині після революційного подвига з 1825 р. запанувала на довший час реакція, то на той час, майже на цілих п'ятнайцять літ, польські впливи стали одним з найблизших жерел революційної думки на Україні. Що-йно по 1840 р. воєнні невдачі російського царизму на Кавказі позвляють москов-

¹⁰²⁾ В. И. Семевскій: Кирилло-Мееодіевское Общество 1846—47, Русское Богатство, 1911, кн. V, ст. 98—101; Ludwik Janowski: Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia, Краків, 1911, ст. 130.

¹⁰³⁾ Prawdziwy życiorys Tomasza Padurry skreślony przez *** ****, Познань, 1875, ст. 33, 45—47.

ським революціонерам подумати про нові тайні організації, що мають вплив також й на Україну, але й ті організації не шкодили польським впливам, бо самі були від них залежні. З них беру на увагу передовсім тайний кружок М. Петрашевського в Петербурзі, до котрого належали й Поляки, а котрому один з найрадикальніших його членів М. Спешньов, побувавши 1842—1846 р. за границею, передав статuti польської революційної організації. Якої-ж породи були приналежні до того кружка Поляки, показує вислів Ястржембського. „Я Поляк душею і тілом — говорив він на однім зібраню в Петрашевського — за свободу Польщі готов дозволити випустити собі всю кров по каплі, але колиб був переконаний, що свобода Польщі шкідлива для розвитку загально-людської ідеї, то я перший одним ударом сокири відрубав би їй голову“.¹⁰⁴)

Кружок Петрашевського, зложений майже із самих найзапаленіших фурієристів, визнавав республіканські засади. Петрашевський вже в 1840 р. думав про децентралізовані національні республіки, сполучені в російській державі по взору Сполучених Держав у північній Америці. На інших кружкових зібраннях серед спорів ізза устрою держави на переході до республіки горячі фурієристи заявляли ся против усяких переходових форм, були за витраченєм усіх царів і міністрів, за усуненєм армій і центральних столиць. В справах віри жадали повної терпимости, коли вже не спільної нової Церкви (С. Дуров). Перекладано Lamennais „Paroles d'un croyant“ на церковно-славянську мову (А. Милюков). Не узнавано Бога до того часу, поки людство не перестане терпіти, а правди глядано в одній тільки природі, котрої закони належалоб зробити законами суспільного ладу (Кашкин). Офіційальна Церква, розумієть ся, улягала острій критиці. Дехто називав її мертвоцем, дехто гнилим трупом, а попів комедіянтами (Хаников). Одною з перших задач для Петрашевського вже від 1843 р. було пропагованє думки про потребу скасування кріпацтва. Інші дуже остро осуджували рабство військової служби (Филипов, Григорев, Момбеллі). Як у кружку Петрашевського, так і в інших споріднених кружках петербурських революціонерів кождому важнішому політичному чи суспільному питаню присвячувано спеціальні відчити і розмови. Тайні кружкові бібліотеки були в тій

¹⁰⁴) В. И. Семевскій: Изъ исторіи общественныхъ идей въ Россіи въ концѣ 1840-хъ годовъ, Ростів на Дону, 1905, ст. 57—58.

ціли сильно використовувані. Така більша бібліотека, закуплена за складкові гроші, була в Петербурзі вже в 1843 р. В ній були передовсім книжки заборонені російською цензурою, переважно французькі з обсягу соціяльних наук, політичної економії, релігії. Такаж бібліотека була в Петрашевського ще ранше.¹⁰⁵⁾

Коли до всего сказаного про тайні петербурські кружки в 1840-их рр. додати, що і в них виринала гадка про потребу ужитя жіноцтва для ширеня нових ідей, то аналогій між ними і Конарщиною буде досить, щоб можна не сумнівати ся про взаємні звязки.

Навіть найпопулярніші ідеї московських славянофілів 1830-их рр. являють ся паралельними до ідей Конарщини і ріжних ранших польських еміграційних організацій, на скільки не були пропаговані в Росії вже масонськими кружками і Біблійним Товариством. Поминаючи цілу філософію славянофілів, яка в помислі А. Хомякова є філософією любови, поминаючи й сотворене тою філософією понятє Церкви як єдности в свободі по закону любови,¹⁰⁶⁾ з чого випливають ріжні конечности суспільної реформи, я зверну увагу лиш на те, як А. Кошельов аргументував потребу скасованя кріпацтва. Воно — голосив Кошельов — противне християнству. Христова наука не тільки незгідна з кріпацтвом, але і зі всіми дотеперішними суспільними відносинами. Коли вони удержують ся, то або Христова наука є неправдою, або ми всі крайні зухвальці, називаючи себе християнами.¹⁰⁷⁾ Подібно говорила й Рóінос. Та хиба більше ніж її радикалізм відповідала московським славянофілам поміркованість, яку мусли зберігати агенти Молодої Польщі на ґрунті практичної діяльности, мирячи ся подекуди навіть із кличами Товариства Зєдинених Братів і Любителів Славянщини. З ними спільна у московських славянофілів релігійність і мрія про національну Церкву,¹⁰⁸⁾

¹⁰⁵⁾ Idem, ст. 14—15, 47, 27, 45—46, 20, 50, 19; I. Gordon: Soldat czyli sześc lat w Orenburgu i Uralsku, Липськ, 1865, ст. 100; В. И. Семейский: Петрашевцы и крестьянскій вопросъ. Великая реформа. Юбилейное издание. Москва, 1911, т. III, ст. 208.

¹⁰⁶⁾ В. З. Завитневичъ: Алексѣй Степановичъ Хомяковъ, т. II: Система философско-богословскаго міровоззрѣнія Хомякова. Київ, 1914.

¹⁰⁷⁾ В. Я. Улановъ: Славянофилы. Вел. Реформа. Юб. изд. Москва, 1911, т. III, ст. 182.

¹⁰⁸⁾ Гадці польських революціонерів про первісний католицизм, незалежний від Риму, відповідала гадка московських славянофілів про старе

спільна віра в особливше призоване свого народа, зглядно Славянщини, до якої дійшли дорогою критичного відношення до філософії Гегля з її культом германізму, спільне осуджуване всякої чужоземщини, яке Погодіна доводило до гадки засновання товариства для боротьби з „челядю французькою“, Надєждіна наповнювало обуренем на „панщину європейську“ в літературі, а Сахарова погородою для „бродяг німецької породи“ та вдоволенем, що він „не поклонився ані перед одним шевцем Французом і не брав від нікого поучень, як цуратися батька й матери, як ненавидіти вітчизну, як нівечити добро придбане батьками й дідами“.¹⁰⁹⁾ Особливо острі виступи московських славянофілів против Німців належить пояснювати не лиш послідовністю із противставлення геглівському культови германізму свого культу Славянщини, але і впливами польської революційної пропаганди, яка в Галичині і в Познанщині з природи річи мала антигерманську закраску, а в Росії, користаючи з того, що там високі становища в правительстві занимали Німці, могла также вдаряти в струну антигерманізму. Не випадково-ж се в Александра Герцена, що вийшов з найраншого кружка московських славянофілів, вяжуться зненавиджене германства із щирим польонофільством при мріях про федерацію славянських республік. Не випадково й інші російські революціонери, такі, як Бакунін, Огарйов, Долгоруков, Головін, що сяк чи так отерлися о московське славянофільство, будучи противниками Німців, були приятелями Поляків.¹¹⁰⁾ Початок московського славянофільства влучно звязував з революційною пропагандою польської еміграції вже Петро Геце, що мав нагоду неоднораз спостерегти добре, бувши на службі в російських

православе, що повстала не без впливу Шеллінга, котрий в *Epikeureisch Glaubensbekenntnis Heinz Widerporstens* каже:

Drum, sollt's eine Religion noch geben
 (Ob ich gleich kann ohne solche leben),
 Könnte mir von den andern allen
 Nur die katholische gefallen,
 Wie sie war in den alten Zeiten,
 Da es gab nicht Zanken noch Streiten.

¹⁰⁹⁾ Барсуковъ: Жизнь и труды М. П. Погодина, Спб. т. I, ст. 284; „Отчетъ за 1831 г.“ в Телескоп-і; А. Н. Пыпинъ: Исторія русской этнографіи, Спб. 1888, ст. 88.

¹¹⁰⁾ Die politische und nationale Bewegung in den Nachbarstaaten Oesterreichs und deren Rückwirkungen auf die oesterreichischen inneren Verhältnisse. Ende März 1864, ст. 20, 27—28. (Офіційальний друк для ужитку астрійського правительства).

міністерствах Просвіти й Віроісповідань та Фінансів за пановання Александра I і Миколи I.¹¹¹⁾ Він міг мати відомости про факти, яких слідів ми тепер що-йно дошукуємо ся.

VIII.

Українською тайною організацією, в якій приймало ся багато ідей ширених передовсім Поляками з еміграції, було київське Кирило-Методіївське Братство, засноване, як тепер загально твердить ся, в січні 1846 р., але обмірковане — по моїй гадці — вже ранше, найпізнійше в осени 1845 р. Одначе попередив його той кружок київської молодежи, що його на основі характеристики, даної П. Кулішем в „Історичнім оповіданю“, можна поставити у звязок із кружком Гордона, в котрім ідеї Конарщини — по вимогам місцевих обставин — мусіли улягти впливам уміркованих організацій польської еміграції.

В українськім кружку київської молодежи до 1845 р. панувала, по свідоцтву Куліша, глибока просвіченість Святим Письмом. Визначаючись високою духовою чистотою, та молодіж в апостольстві любови ближнього доходила до ентузіазму. Із сього виникла в неї передовсім думка проповідати серед просвічених українських панів визволенє народа з кріпацтва дорогою християнської просвіти, погодженої з наукою. Перш усього вони хотіли натхнути духом своєї любови і благоволення лучших людей у панських сім'ях, злучених з ними високими інтересами науки й поезії, а в купі з ними вже й інших. Учителем тих послідувателів проповідника живота вічного був сам він. Бо всі вони — каже Куліш — були рівні між собою і тільки той бував між ними першим, хто бував усім їм слугою.¹¹²⁾

Можнаб у сій характеристиці добачувати деякі риси давного масонства і Біблійного Товариства; можнаб на основі тої характеристики говорити й про впливи московського славянофільства; одначе не дасть ся заперечити і звязок ідей київського кружка з пропагандою польського Товариства Зєдинених Братів, веденою против кличів Молодої Польщі, зглядно Стоваришеня Польського народа. Спільний для київського кружка і для Зєдинених Братів є дух християнської любови і покори; спільна для обох них просвіченість Евангелієм

¹¹¹⁾ Peter von Goetze: op. cit., ст. 409.

¹¹²⁾ П. А. Куліш: Хуторна поезія, Львів, 1882, ст. 8—9.

і та духова чистота, якою повинніб визначати ся ті, що хотять реформувати інших; спільна поміркованість, що проявляєть ся у противставленю евангельської ідеї любови крайностям опертого на Евангелії демократизму. Поняте християнської просвіти погодженої з наукою треба вважати відгомоном клича революційних демократів, який стрічав ся з острою опозицією католиків і православних, викликав завзяті спори скрізь, де були гнізда революційних організацій, а польську молодіж у Києві спонукав присвятити обороні нових думок поважне кружкове видавництво, що назване *Gwiazd*-ою почало появляти ся в виді альманахів в 1846 р.¹¹³⁾

Український кружок київської молодежи, побільшений в 1845 р. визначними одиницями, які внесли в нього сміливіші національно-політичні ідеї, був завязком Кирило-Методіївського Братства. Матеріал, добутий слідством після ув'язнення головних членів Братства, позваляє нам представити собі доволі ясно його думки і стремління.

Принявши ся за виконанє евангельського заповіту любови ближнього в покорі і терпіню, Братство загадувало усунути передовсім на Україні все, що противне тому високому заповітови, отже всяку темноту (церковну чи світську) і всяку неволю (з кріпацтвом чи з царизмом), релігійний фанатизм (з державним православем чи з римським католицизмом) і національний шовінізм (з обрусінем чи з ополячуванем), всі ріжницї станів, як і всі ті ріжницї, що випливають із пересудів чи привилеїв (у шляхти й аристократії). На Україні мали запанувати вповні свобода, рівність і братерство. До осягнення тої ціли мало ся дійти дорогою народної освіти на рідній мові, в душі правдивої, не пофальшованої науки Христа, яка й повинна була лягти в основу української обновленої Церкви. Так понимано евангельські слова: „уразумїйте истину и истина освободить васъ“, ті слова, що їх вирито й на печатці Братства.

¹¹³⁾ Особливо *Gwiazda* № 2, видана Венедиктом Доленгою в Києві на початку 1847 р., подала цілий ряд статей в обороні правдивого християнізму та повістий Eug. Sue. Альберт Гриф, відповідаючи Крашевському на його оборону Єзуїтів, зачеплених в романі *Juif errant*, писав: „Ні, пане Крашевський, не нам то боронити Єзуїтів, не перед лицем України, пересяклої невинною кровію жертв їх пекольного фанатизму, і не в Польщі вкінци, де вони без сумніву були першою і найміцнішою спружиною морального упадку народа“ (ст. 154).

Від членів Братства вимагало ся, щоб вони були правдивими християнами й народолюбцями, та щоб усі вчинки їх визначали ся евангельською любовію, покорою і терпеливостю. В виборі членів не роблено національного обмеження. Тому що Братство, називаючи себе іменами перших просвітителів Славянщини, намічувало собі ширшу діяльність серед неї, то в члени могли бути приймаєні одиниці з усіх славянських народів — на Україні в першій ряді Українці, Москалі і Поляки. Вони мали працювати в тім напрямі, щоб ідеали Братства прийняли ся й серед Славян, котрих належало приготувати до утворення одної великої сімї освідомлюванем в історичних пам'ятках давного славянського братства. Давні звязки мали зміцнити ся у західних Славян прийємем славянської мови в богослуженю. Впливанем на молодіж і жіноцтво постановлявано приєднувати для нових думок як найширші круги прихильників. Уталантованим одиницям мало ся допомагати в образованю, щоб могли стати як найпожиточнішими для громадської справи.

Обновлена Україна, як і всі славянські землі, мали одержати й нову управу замість правительств, що не опирали ся на щиро християнських засадах. На християнських засадах мали оперти ся й нові закони та право власности. Україна, як демократична республіка мала вийти в федеративний звязок з такими-ж республіками інших славянських земель по взорови Сполучених Держав північної Америки. Одній з республік могла бути признана зверхність у звязку, евентуально найсильнішій, московській, наслідком чого моглаб і московська мова, як найбільш знана в Славянщині, стати посередником взаїмного порозуміння. Для всіх славянських республік приймаєло ся спільність закона, монети, міри й ваги; всі мали мати участь у вільній торговлі; у всіх мала бути своя народна міліція. Спільні справи мали полагоджувати ся на конгресі представників усіх республік, скликуванім бодай раз на чотири роки до якогось екстериторіяльного міста; евентуально мав ним бути Київ. Полагоджуване справ поодиноких республік мало належати до їх власних соймів, скликуваних що року. Ведене діл кожної республіки з окрема призначувало ся власному президентови й сенатови.

В виложених ідеях і програмі Кирило-Методіївського Братства, на скільки далось їх пізнати із записок, устава, головних правил і зазивів, списаних головно В. Білозерським і М. Косто-

маровом при переважній участі М. Гулака,¹¹⁴⁾ Семевський ствердив з одного боку доволі виразні ремінісценції українського масонства і київського Товариства Зєдинених Славян, зглядно декабристів, з другого боку — впливи польської пропаганди з еміграції, зглядно безпосередного зв'язку знайденої в Костомарова і в Гулака рукописної „Книги битія українського народу“ з Міцкевичевими *Księgam-i Narodu Polskiego*.¹¹⁵⁾ Те стверджене, як у першій часті зовсім справедливе, так у другій — дуже маломовне, бо є лиш удостоверенем того, що було зізнане вже на слідстві в справі ув'язнених членів Братства і стверджене „Докладомъ“ гр. А. Орлова, в котрім про „Книгу битія українського народу“, названу „Законом Божим або Подністрянкую“, сказано, що вона „дійсно... не є нічим иншим, як перерібною книги Міцкевича“ з приложенем до України всего, що сказано там про Польщу.¹¹⁶⁾

Тому що Семевській, а по нїм і Арабажин навіть не завдавали собі питання, чи правдиве було зізнане Костомарова на слідстві, що „Книга битія українського народу“ („Закон Божий або Подністрянка“) була написана не ним, але якимсь Поляком, як багато подібних писань революційного змісту, та що він і не перекладав її з польського на українське, бо й по українськи була вже написана, то се питане приходить ся порушити мені. Бо колиб зізнане Костомарова показало ся неправдивим та колиб йому чи кому иншому з членів Кирило-Методіївського Братства можна було приписати авторство перерібки Міцкевичевої брошури, в такім разі польський вплив на ідеї Братства вже тим самим представляв ся би показнійше. Одначе, мені видить ся, більше доказів можна знайти на те, що Костомарів, чи хто другий з близьких йому, міг одержати відкись уже готовий рукопис „Книги битія українського народу“, та що той рукопис міг повстати — може лиш у дещо відмінній формі — в польських кругах. Я зверну увагу лиш на два найважнійші моменти в зізнаннях Костомарова.

Припускаючи, що перерібка Міцкевичевого писання вийшла з польських кругів, Костомарів зізнав, що він не перекладав

¹¹⁴⁾ Семевській: Кирилло-Методіевское общество, *op. cit.* ст. 117—124; Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Шевченка, Твори Т. Шевченка, т. II, вид. Яковенка, ст. 97—100.

¹¹⁵⁾ Семевській: *op. cit.*, ст. 125—126, 39—50; Арабажинъ: Шевченко и мессіаниззмъ, *op. cit.*, ст. 26—27.

¹¹⁶⁾ Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Ш., *op. cit.*, ст. 116; Семевській: *op. cit.*, ст. 61—62, 64.

її з польського вповні, бо „написана була вона по українськи і тільки часть її була по польськи“, яку він і переклав.¹¹⁷⁾ Хоч як похоже на викрут моглоб видати ся таке зізнане, мене воно переконує в своїй правді. Відомо-ж, що з кругів, захоплених польською революційною пропагандою на українських землях по 1831 р., виходили агітаційні писаня, зладжені по українськи не лиш у цілости, як *Listy ruskie*, приписані Франком бездоказно К. Ценглевичеви,¹¹⁸⁾ але й так, як Ценглевичева *Instrukcyя dla nauczycieli ludu ruskiego* — в річевій части по українськи, а в інформаційній по польськи.¹¹⁹⁾ Як *Instrukcyя*, так, видно, і „Книга битія українського народа“ були призначені для ужитку польських емісаріїв і агітаторів. В „Книзі битія“ также тільки інформаційна часть була зладжена по польськи — вступ із чимсь в роді правил славянської республіканської федерації,¹²⁰⁾ що може й послужив Костомарову за взір при уложеню знаного уставу Братства.

Не менше важне й друге показане Костомарова. Він твердив на слідстві, що рукопис, названий в нього „Книгою битія українського народа“, а в когось иншого „Законом Божим“, первісно звав ся „Подністрянкою“.¹²¹⁾ Се впроваджує мене на слід галицького походження перерібки Міцкевичевого писаня. Тільки для галицьких Українців призначена перерібка могла дістати назву „Подністрянки“, що на Україні мусіла бути заступлена иншою, чи то взятою зі змісту („Закон Божий“), чи з заголовка Міцкевичевого писаня („Книга битія українського народа“). Розумієть ся, що і зміст „Подністрянки“ на російській Україні мусів улягти відповідним змінам. Хто їх поробив, Поляк чи Українець, се менше важне; в кождім разі не ворог Польщі, яка мала повстати в Славянщині на нових демократичних засадах, як республіка у звязку з иншими славянськими республіками. Міг то бути і якийсь член Кирило-Методіївського Братства, доступного не лиш для Українців, але і для инших Славян, отже й для Поляків. Не противилось би ідеям Братства те польонофільство, що знайшло свій евангельський вираз у „Книзі

¹¹⁷⁾ Семевській: *op. cit.*, ст. 60.

¹¹⁸⁾ Іван Франко: Шевченко героєм польської революційної легенди, Львів, 1901, ст. 60—63; моє: З життя і творчости Тараса Шевченка, Львів, 1911, ст. 65.

¹¹⁹⁾ Копія *Instrukcy-i*, списана перед 1840 р., є в мене.

¹²⁰⁾ Семевській: *loc. cit.*

¹²¹⁾ *Ibidem.*

биття українського народу“, особливо в тих словах її: „Але не згине Польща, бо її пробудить Україна, яка не памятає зла і любить сестру свою так, як колиб нічого не було поміж ними“. ¹²²⁾

Відкиб і не вийшла „Книга биття українського народу“, ширене її членами Кирило-Методіївського Братства є замітним фактом. Свідчить про сягане в українську сферу впливів тої польської організації, якої творцем був Міцкевич, а яка вже і при виборі назви для української організації була взором. Маю на мисли Товариство Зєдинених Братів з його помічним органом Братством ім. св. Станислава.

Як у самих назвах згаданих польських організацій, так і в назві організації української виражена ідея євангельського братства під покровом славянських Святих. Там братство і тут братство; там св. Станислав, тут св. Кирило і Методій. Як там, так і тут однаково намічений євангельський шлях до свободи: „Уразумѣйте истину и истина освободитъ васъ“; там поставлене тих слів на самім початку акту заснованя організації, тут вирите їх на печатці організації. В обох організацій задачею — відроджене свого народа дорогою правдиво християнської просвіти і такеж відроджене Славянщини, в яким своєму народови визначаєть ся передову ролю. В обох пановане духа євангельської любови і смирности, чого наслідком і поміркованість у замислах. В обох стремліне до зєднаня Славян на лоні одної Церкви — там римо-католицької, тут православної. Коли-ж узяти на увагу, що в тіснім звязку з Товариством Зєдинених Братів (через Богдана Залеського) оставало Товариство Любителів Славянщини, то спільним для членів обох організацій буде і намір освідомлюваня в історичних памятках славянського братства. Вкінці як Зєдинені Брати, так і українські братчики — по свідоцтву гр. Орлова — являють ся противниками всякої чужоземщини, ¹²³⁾ а найголовнійше — ворогами російського деспотизму, олицетвореного в Миколі І.

Як уже з наведеного бачимо, при всій схожості замислів Кирило-Методіївського Братства з замислами Товариства Зєдинених Братів є між ними й ріжниці, що тільки стверджують засаду: *si duo faciunt idem non est idem*. Се-ж зовсім природне, що в Українців замість польського св. Станислава являють ся

¹²²⁾ *Idem*, ст. 50.

¹²³⁾ Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Ш., ор. *cit.*, ст. 114.

взорами св. Кирило і Методій, замість мрії про передову ролю Польщі в Славянщині — мрія про таку-ж ролю України, замість гадки про зеднанє Славян в одній римо-католицькій Церкві — гадка про таке-ж зеднанє Славян у Церкві православній.

Пішовши в своїх замислах дальше ніж Товариство Зєдинених Братів, Кирило-Методіївське Братство подумало і про язикове зближенє Славян, пропонуючи західним Славянам приняте церковно-славянської мови для богослуженя, а всім вкупі — літаратурної московської мови для взаїмного порозуміня. Ті замисли, виходячи поза сферу впливів Товариства Зєдинених Братів, ведуть у сферу впливів інших польських організації. Гадка про церковно-славянське богослуженє у західних Славян пригадує нам гадку Гощинського про богослуженє на рідній мові в польським національним Костелі. Обі гадки сходять ся в намірі усуненя богослужебної мови римо-католицького костела. Помисл узнання одної славянської мови за орган порозуміня між Славянами був ранше вже (1842) помислом Зєнона Свєнтославського, одного з найвизначнійших діячів Громади Грудзьонж, котрий польську мову хотів авансувати на степеня загальної мови для одностайного ширеня освіти.¹²⁴⁾ В кругах захоплених Конарщиною гадка Гощинського, як і помисл Свєнтославського мусіли бути знані. З тими кругами безпосередно стикали ся Українці так само, як зі сферою впливів Товариства Зєдинених Братів, Братства ім. св. Станислава і Товариства Любителів Славянщини. З Конарщиною, особливо з програмою Звязку Жіноцтва, багато спільного мають стремління Кирило-Методіївського Братства.

В Костомарова не випадково нові соціально-політичні думки почали народжувати ся що-йно в Рівнім на Волині, де польська пропаганда з еміграції принялась найсильнійше; не даром він слїдив за революційними письмами Міцкевича і Лєвєля, в Києві приставав з бувшим професором кременецького ліцея поляком Стефаном Зєновичем, котрий „з переконань був панславїстом і республіканцем, який мріяв про зєдиненє Славян і всєславянську республіку“.¹²⁵⁾ Не даром Гулак побував на університетських студіях до 1843 р. у Дорпаті, де власне в 1839 до 1842 рр. вязнено молодіж за звязки з Конарщиною.¹²⁶⁾ З чим

¹²⁴⁾ St. Szpotański: Lud Polski. Z dziejów polskiej myśli socyalistycznej. Львів, 1907, ст. 106.

¹²⁵⁾ Семевскій: *op. cit.*, ст. 103—104, 62.

¹²⁶⁾ Rocznik Towarzystwa histor.-liter. w Paryżu, Париж, 1867, ст. 369.

Костомарів міг зіткнутися на Волині, Гулак у Дорпаті, про те міг довідатися Білозерський, будучи на університеті в Києві, а М. Савич уже в 1830-их рр. підчас трохлітнього побуту на студіях в Collège de France в Парижі, де певно теж зіткнувся з польськими скрайніми революціонерами, наслідком чого „був помішаний на точці французького комунізму“, імовірно по викладови Fourier-а.¹²⁷⁾

Найвизначніші члени Кирило-Методіївського Братства знаходилися близько осередків польської революційної пропаганди на Україні чи поза нею. Коли в них була свідомість українських революційних ідей з часів масонства, Біблійного Товариства, Товариства Зєдинених Славян і декабристів, а що була, то певне, ті ідеї під впливом польської революційної пропаганди могли тільки зміцнитися і усталитися, при чім і московське славянофільство дещо заважало. Тому, хоч і як не нагадувалиб нам ідеї Кирило-Методіївського Братства подібні помисли, зроджені ранше в межах російського царства, зв'язку їх з польською революційною пропагандою не можна недоцінювати. Відсвіжуючи давнє, вона приносила також багато нового з тої самої західної Європи, відки нові соціальні, політичні й релігійні думки плули в Росію від кінця XVIII ст. Цар Микола I не помилився, коли по ув'язненню членів Кирило-Методіївського Братства на донесення про появу революційної прокламації в Києві написав: „Явна робота тої-ж пропаганди з Парижа“.¹²⁸⁾

ІХ.

Вже для того кружка з української молодіжі, що згуртувався в Києві до заснування Кирило-Методіївського Братства, Шевченко з'явився — по словам Куліша — неначе якийсь небесний світильник, неначе оправдане натхнення його звиш.¹²⁹⁾ Се одно промавляло би достаточо за тим, що ідеї київського кружка Шевченко визнавав уже ранше і завзятійше. Шевченків світогляд не обмежувався на євангельську єлейність кружка, як се слушно зауважив Семевський.¹³⁰⁾ Потверджувалось би воно й деякими поемами його, написаними до кінця 1844 р. по українськи і по московськи.

¹²⁷⁾ Семевський: *op. cit.*, ст. 53—54.

¹²⁸⁾ *Idem*, ст. 59.

¹²⁹⁾ Куліш: *op. cit.*, ст. 9.

¹³⁰⁾ Семевський: *op. cit.*, ст. 115.

Те саме можна сказати про Шевченка в відношенню до Кирило-Методіївського Братства. Факт, що він з Братством відразу зсолідаризував ся,¹³¹⁾ може бути лиш доказом, що знайшов у нїм своїх одномишленників. Спори, які все таки виникали між ним і деякими членами Братства, приміром Костомаровом, ізза ріжниць у поглядах на деякі справи,¹³²⁾ свідчилиб, що ті ріжницї не були прїнципіяльні. Вказівку на характер тих ріжниць подав у часті Сїрко, переказуючи, що Шевченко приїхав з Петербурга до Києва „уже правдивим революціонером і до того більше в національному напрямку, революціонером, що хотїв зістати ся Українцем і ні за що — Москалем“.¹³³⁾ У Братствї-ж, як відомо, виринали думки про признанє московській республіцї першенства у звязку славянських республік, московській мові — ролі органу порозумїня Славян між собою, православної вірі — характеру славянської віри. Против таких думок могла звертати ся згадувана Костомаровом у його автобіографії нетерпимість Шевченка. Відгомоном тої нетерпимости було певно й Шевченкове „caeterum censeo“, виголошуване на закінченє всяких діскусій у Братствї: „Я нічого не хочу, тільки щоб люди свого не цурались“.¹³⁴⁾ З тим згоджувалась би записка у дневнику петрашевця Момбеллі, що може відносити ся до 1844 р.: „Шевченко все виявляв сильне привязанє до своєї вітчизни України і неприхильність для Росії.“¹³⁵⁾ На те саме вказував і член Братства Андрузський, переслуханий на слідстві, кажучи, що Шевченко був у Братстві „неуміркованим представником української партії“.¹³⁶⁾

Одначе не тільки в національнїм напрямі Шевченко міг бути більшим революціонером, ніж умірковані члени Братства. Крім зізнаня Андрузського, що Шевченко, будучи в Братстві за українською республікою у звязку із Славянщиною чи поза тим звязком, був непримиримим ворогом монархистів та називав їх підляками, вказівок на його неуміркованість также в суспільно-політичних, а навіть релігійних поглядах не брак у його поемах із часу естования Братства. Від тих то поем Костомарова — як сам він признав ся — „обдало страхом“.

¹³¹⁾ *Idem*, ст. 105—106.

¹³²⁾ *Ibidem*.

¹³³⁾ Сїрко: *op. cit.*, ст. 9.

¹³⁴⁾ Н. М. Памяти Николая Ивановича Гулака. Киевская Старина, 1900, кн. 2, ст. 264.

¹³⁵⁾ Семевскій: *op. cit.*, ст. 109.

¹³⁶⁾ Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Ш., *op. cit.*, ст. 109.

Він побачив, що Шевченкова муза роздирала занавісу народного життя. „І страшно і солодко, і болючо і упійливо було заглянути туди“.¹³⁷⁾

І при всій неуміркованості, при всій — по вислову Костомарова — нетерпимості, Шевченко в розмовах з тим-же Костомаровом „віддихав любовію, бажанем примирення всяких національних і соціяльних непорозумінь, мріяв про загальну свободу і братство всіх народів“.¹³⁸⁾ Була би тут якась суперечність, коли б її не дало ся легко пояснити тим, що Шевченко був революціонером того покоління, що й деякі з Петрашевців, а ще більше члени Молодої Польщі і споріднених з нею організацій, Товаришеня Польського народу, громади Грудзьонж, Зєднання — Лєлєвель, Ворцель, Дембовський і інші. При всіх стремліннях до революції в ім'я ідеї загально людського братства, в ім'я християнської ідеї любови ближнього вони не знали компромісів з ворогами тих ідей, а коли допускали їх, як у Конарщині, то лиш як тактичний маневр, під примусом обставин і до часу.

В Кирило-Методіївськiм Братстві, що в своїм революціонерстві було схильне до великої поміркованості і спинювало ся перед витяганем крайних консеквенцій із принятих революційних засад, Шевченко був речником послідовності, який завдяки своєму генієви потягав за собою й уміркованих, побуджував їх до більшої діяльності і — як зізнав Андрузський — оживляв їх. З огляду на те, що одним з найвизначніших проводирів у Братстві без сумніву був Костомарів, повинно бути дуже важним і Кулішеве спостережене впливу „геніяльного дикаря“ Шевченка на того ученого історика.¹³⁹⁾

Знаючи те все, трудно не згодити ся з Семевським, котрий, приймаючи „Книгу битія українського народу“ за утвір Костомарова, каже, що Шевченкови той утвір ледви чи міг дати много нового в ідейнім змислі.¹⁴⁰⁾ Міг дати йому — додаю я від себе — не так нові думки, як радше деякі вислови їх, які Арабажин трохи за скоро взяв за доказ більшої залежності Шевченкових ідей у „Сні“, „Іванови Гусі“ і „Посланію“ від

¹³⁷⁾ Н. Н. Костомаровъ: Воспоминаніе о двухъ малярахъ. Основа, Спб. 1861, кн. IV, ст. 49.

¹³⁸⁾ Т. Шевченко: Кобзарь, Прага, 1876, т. II, ст. VII—VIII.

¹³⁹⁾ П. Кулишъ: Воспоминаніе о Н. И. Костомаровѣ. Новь, 1885, кн. XII, ст. 68.

¹⁴⁰⁾ Семевскій: op. cit., ст. 51.

„Книги битія українського народу.¹⁴¹⁾ Значить ся, Костомарову навіть у припущеню, що він був автором „Книги битія українського народу“, чи тільки редактором „Подністрянки“, можна би приписати дуже малий вплив на Шевченка. Коли-ж вірити Костомарову і Шевченкови, що вони з собою познайомилися не весною 1845 р., але аж весною 1846 р.,¹⁴²⁾ т. є вже по написаню Шевченком „Івана Гуса“, „Кавказа“ і „Послання“ в такому случаю Костомарів і з тим дуже малим впливом, який можна би приписати „Книзі битія українського народу“ на згадані поезії не буде мати нічого спільного. В такому случаю прийдець ся прийняти, що Шевченко вже до свого знакомства з Костомаровом мав у руках „Книгу битія українського народу“ чи „Подністрянку“, попавши на неї певно в тих польсько-українських кругах, на які вказував у слідстві Костомарів, приписуючи на основі поголосок авторство „Книги битія українського народу“ гр. де Бальменови. Звісно, що Шевченко з тими доволі революційно настроєними кругами, в яких обертав ся його друг і ілюстратор його вольнодумних поезій гр. Яків де Бальмен, зіткнув ся вже 1843 р.¹⁴³⁾ В тих кругах певно не трудно було зійти ся і з польськими революційними емісаріями. Як на слід того, що Шевченко в своїй революційній агітації міг послугувати ся „Книгою битія українського народу“, вказували би чутки, ширені Поляками після увязнення його в 1847 р. Вони говорили, що Шевченко стремів до гетьманства на Україні та додавали, що коли б йому було повело ся стати гетьманом, то тоді певно воскресла би і Польща. Семевській справедливо замітив схожість такого висказу з висказом у „Книзі битія українського народу“ про воскресенє України і Польщі.¹⁴⁴⁾

Коли хто із визначнійших членів Кирило-Методіївського Братства міг мати більший вплив на Шевченка, то хиба Гулак. Покінчивши 1843 р. університетські студії в однім із огнищ Конарщини, в Дорпаті, Гулак свої революційні думки виніс певно вже відтам. Та виніс він відтам і ту поважну ученість, яка його ентузіязмови для нових ідей веліла шукати реальних підстав і від товаришів, навіть таких, як Костомарів, вимагала критицизму. Занимаючись німецькою філософією і словяно-

¹⁴¹⁾ Арабаджинь: *op. cit.*, ст. 27.

¹⁴²⁾ Т. Шевченко: *Кобзарь*, Прага, 1876, т. II, ст. VI.

¹⁴³⁾ *Мое: З життя і творчости Тараса Шевченка*. Львів, 1914, статя: Тоаст за українську республику.

¹⁴⁴⁾ Семевській: *op. cit.*, ст. 56.

знавством, він не спускав з ока таких справ, як соціально-політичне положення українського закріпощеного народу і його освіта. „Головно — писав він до Вяч. Ганки — звертав я доси увагу на правові відносини нижших клас як у Росії, так і в інших Славян, а то на рабів, невільників, хлопів, селян, підданих і ин., як на предмет, що своєю важністю і актуальністю, спеціально перед іншими, заслугує на уважне просліджене“. Запитаний на слідстві, чому в знайденому у нього рукописі виставив положення кріпаків у Росії в як найстрашніший виді, Гулак відповів коротко: „Я старався показати їх положення в такому виді, в якому воно мені самому представилося“. А хоч на тім самім слідстві Андрузський зізнавався проти Шевченка, що він у Братстві найбільше наставляв на конечність видавання журналу на славянських мовах, то належить відмітити, що проєкт видавання такого журналу, як і просвітних книг для народу, вийшов від Гулака і Шевченком, видко, був прийнятий з найбільшим запалом. Та ледви чи тільки в тім однім случаю Шевченко улягав впливови Гулака. На силу того впливу вказують найкраще Білозерський і О. Маркович у своїх листах до Гулака. „Ви, думаю я — писав 1846 р. Білозерський Гулакови — так багато трудитеся для загального добра, ваші проєкти такі далекосяглі і благородні, що я много, много готов би пожертвувати, щоб хоч у сні живо відчувти благодійне вражіння вашої бесіди“. А Маркович писав тому-ж Гулакови: „Найгорячіша любов, яку я тільки уявляв собі — та що, уявляв? і не уявляв ніколи! — для нашої оплаканої вітчизни, поразила мене до глибини душі. Як! Любити так, як ви любите, — не як предмет вашого життя і занять, безкорисно, з вірою і надією? Та хто, скажіть, хто так любить або любив коли Україну?... Ви розумієте, чого варта, якої любови наша вітчизна; розумієте тому, що любите її найвисшою в світі любовію; в розливі свого необмеженого чувства ви надієтеся і ждете від нас більше, ніж ми можемо зробити для нашої вітчизни. Не хочу називати других, а вкажу тільки на себе, на котрого ви надієтесь, як на передні воли...“¹⁴⁵⁾

Які революційні ідеї міг присвоїти собі Гулак у кругах університетської молодіжи в Дорпаті, на се крім приналежности його до передових членів у Кирило-Методіївським Братстві і крім відзивів тих-же членів про нього вказував би посередно

¹⁴⁵⁾ Н. М. Памяти Н. И. Гулака, *op. cit.*, ст. 263—267, 269.

ідейний характер сучасних Гулакови вихованців дорпатського університету, з яких багато було вмішаних у конспірацію Конарського. Я зверну увагу лиш на того Едварда Желіговського (Антонія Сову), з котрим Шевченкови на заслані довело ся більше здружитись.¹⁴⁶⁾

Віршована „драматична фантазія“ п. з. Jordan — се увір, в яким Желіговський найвиразнійше виповів ся, який по виданю з 1845 р. дочекав ся другого видання в 1847 р. і за який Желіговського аж після того другого видання покарано в 1851 р. засланем. Герой фантазії, символічно названий Йорданом — то піонір ідей Молодої Польщі серед закостенілої в своїх пере-судах шляхти. Про неї він так відзиваєть ся:

I chrzest wzięli, krzyża znamie,
Krew i żywot — męki Pańskie,
I obrzędy chrześcijańskie!
Ale głos ich sercom kłamie!
Umęczony Bóg na krzyżu
Powstał oczom na obrazku
Z farb i z drzewa, i ze spiżu;
Lecz samotny jest na krzyżu
I samotny w cnót odblasku!
Powstał z grobu umęczony,
I króluje tam na niebie!
Lecz w człowieka Bóg wcielony,
A on Boga w sobie grzebie
I na niecnót krzyżu męczy!

І звертаючись прямо до таких християн, Йордан каже:

Z znamionami chrztu, poganie.
Kiedyż w piersiach waszych wstanie,
Jak wstał z grobu i uwieńczy
Życie wasze tą błogością,
I tem szczęściem, dla którego
Bóg żył, umarł z tą miłością,
Co przekazał dla bliźniego?¹⁴⁷⁾

Пригадуючи відразу відзиви Рóпнос-и про тих панів, що сміють носити імя християнина, а ще більше вислови Polsk-i Chrystusow-oї про хрещене поганство, ті слова недвозначно дають вираз ідеалови демократів-революціонерів з різних таборів, а передовсім з Молодої Польщі, Стоваришеня Польського

¹⁴⁶⁾ Мої: Літературні начерки, Львів, 1913. стаття: Шевченко-Желіговський-Чечот, ст. 94 і д.

¹⁴⁷⁾ Antoni Sowa: Jordan. Fantazyja dramatyczna. Вильно, 1847 (2-ге видане), ст. 114—115.

Народа і Зєдинєня: ідеалови обнови людства здїйсненєм евангельського заповіту любови ближнього. Виразним натяком на революційно-демократичне жаданє скасованя усіх привилєїв, на жаданє заступленя всіх титулів одним титулом чоловіка є такі слова Йордана:

Czyś ty żebrak, czyś w koronie,
Czyś dziś szlachcic, czyś przed wiekiem
Musisz naprzód być człowiekiem.¹⁴⁸⁾

Тим, що вважають се неможливим, Йордан закидує нехристиянську гордість:

Wy mówicie: ludzka stopa
Krokom Pańskim nie podoła:
Bo zmyć trudno pychę z czoła,
Trudno zostać bratem chłopa.
Różne chrześcjan udawanie.
Ja wam powiem — ach! bo muszę,
Że spdlone macie dusze,
Tylko słowa chrześcijanie!¹⁴⁹⁾

Вимагаючи християнської жертви, Йордан упертим у гордості грозить карою дочасною і вічною — зовсім так само, як Круліковський.¹⁵⁰⁾

Як Рóлнос, виступає і Йордан также против того морального поневолення чоловіка, яке з найбільшою гидотою виявляєть ся в подружних зв'язках при потоптанню правдивої любови. В таких зв'язках він не бачить ані мужа ані жени.

Gdzie sakrament obrażony —
To nie męże, to nie żony,
Ale to są nałożnice.¹⁵¹⁾

Вони не спосібні до ніяких чеснот, скорше до злочинів:

Kto najczystszą część istoty
Swojej sprzedał, pojmiesz cnoty?
Ten przedajnik miłość pojmie?
Jaką miłość? świata! ludu!
Komedjanci, głupiuteńcy —
O przepraszam — lecz żal trudu,
I nie powiem nic już więcej.
Niech domówią reszty dzieje,
Skąd są zdrajcy i złodzieje?...¹⁵²⁾

¹⁴⁸⁾ Idem, ст. 85.

¹⁴⁹⁾ Idem, ст. 140.

¹⁵⁰⁾ Ibidem.

¹⁵¹⁾ Idem, ст. 101.

¹⁵²⁾ Idem, ст. 99—100.

Навіть із потомства їх не може бути нічого доброго.

Wszystkie dzieci takich związków,
 Jak robactwo w gnoјnej ranіe,
 Toczą łono społeczności!
 Stoczą prawo obowiązków!
 Ach! bo w grzechu są poczęte,
 Bo są dziećmi przedajności,
 Gdzie stargane węzły święte!

Może temu nie wierzycie,
 Jak robactwo lęgnie w trupie?
 Nie wierzycie, to spojrzycie
 Na tych panów przedajników
 I na pańskie dzieci...¹⁵³⁾

Та гадка про дідичне обтяжене потомства неморальних звязків подружних могла би служити хіба найліпшим доказом, що Шевченко читав Jordan-а. Ту гадку він повтарає в 1849 р. в поезії „У наших раї, на землі“, де на вид матери, що турбуєть ся своїм „поганим чадом“, дитиною неморального звязку, його обнімає жаль, бо з такої дитини не буде нічого доброго:

. . . . з його
 Не вийде нічого,
 Або вийде недолюдок,
 Сатана безрога, —
 І ніколи із байстриати
 Не матиме мати
 Собі доброї дитини,
 Хоч вона й багата.¹⁵⁴⁾

Шевченкови лягла глибоко в памяти не лиш гадка, що діти неморальних звязків подружних є обтяжені злочином батьків, але і спеціальне приложене тої гадки в Jordan-і до панських дітий, що веліло йому теж підчеркнути се словами: „хоч вона й багата“.

Не брак одначе й безпосередних признань Шевченка, що він інтересував ся Желіговським, як поетом, знав його поезії, знав добре Jordan-а. Знаходять ся вони в листах до Бр. Залеського.

Довідавшись від Залеського що Желіговський знайшов ся на засланю, Шевченко вже в 1853 р. рад був переписувати ся з ним та журился, що не вміє на стільки писати

¹⁵³⁾ Ibidem.

¹⁵⁴⁾ Т. Шевченко: Кобзарь. Спб., 1908 (2-ге видане В. Доманицького), ст. 480.

по польськи. Тому пишучи до Залеського казав його лиш уцілувати від себе.¹⁵⁵⁾ В іншій листі до Залеського, з 20 мая 1853 р. поручав йому дописати на своїм „Варнаку“ евентуально присвяту Желіговському.¹⁵⁶⁾ В листі з січня 1854 р. писав: „Юрдана и Сову я знаю, какъ твое сердце“.¹⁵⁷⁾ В листі з 6 червня 1854 р. дякував за „прекрасные пѣсни“ Сови. „Мнѣ — писав він — особливо понравились изъ нихъ „Два слова“ и „Экспромптъ“; если ты съ нимъ въ перепискѣ, то въ каждомъ твоёмъ (письмѣ) цѣлуй его за меня всею полнотою моего сердца“.¹⁵⁸⁾ Дня 9 жовтня 1854 р. писав: „Переводы Совы такъ прекрасны, какъ и его оригинальная поезія, и я не изъ скромности авторской, а говорю, какъ понимаю вещь, Катерина моя не такъ хороша, а главное не такъ цѣла, чтобы ее переводить, и переводить Совѣ, а впрочемъ онъ можетъ быть это лучше меня знаетъ. Два слова — эта идея такъ возвышенно прекрасна и такъ просто высказанна у Совы, что Плещеева переводъ, хотя и передаетъ идею вѣрно, но хотѣлось бы изящнѣе стиха, хотѣлось бы, чтобы стихъ легче и глубже ложился въ сердце, какъ это дѣлается у Совы!“¹⁵⁹⁾ В листі з 10 лютого 1855 р., пожалувавши, що Залеському до щастя бракує натхненного Сови, додав: „А если увидишь Сову, или будешь писать ему, то расцѣлуй его за меня, за его прекрасные сердечные стихи. Мнѣ грустно, что я ему не могу ничего прислать [изъ] своего произведения. Онъ долженъ быть въ высшей степени симпатической человекъ. Какъ бы я былъ счастливъ, если бы мнѣ удалось когда-нибудь обнять и поцѣловать его“.¹⁶⁰⁾ „Напиши мнѣ подробнѣе, добрый мой друже, о бѣдномъ нашемъ Совѣ: какъ и чѣмъ онъ живетъ и что онъ дѣлаетъ? Напиши все: меня глубоко трогаетъ этотъ страдалецъ“. Так знову писав Шевченко Залеському 25 вересня 1855 р., а одержавши від нього письмо з дорогоцінним для себе подарунком, з портретом Сови, не знав, як дякувати йому. „Что-то близкое, родное я вижу въ этомъ добромъ, задумчивомъ лицѣ; мнѣ такъ любо, такъ отрадно смотрѣть на это изображение, что я нахожу въ немъ самого искренняго, самого задушевнаго собесѣдника! О съ какимъ бы наслажденіемъ я прочиталъ бы

155) Твори Т. Шевченка, вид. В. Якозенка, 1911, т. II, ст. 371.

156) *Idem*, ст. 372.

157) *Idem*, ст. 376.

158) *Idem*, ст. 380.

159) *Idem*, ст. 382.

160) *Idem*, ст. 384—385.

теперь его Иордана! Но это желание несбыточное. Благодарю тебя, тысячу раз благодарю за этот сердечный подарок. Ты пишешь, что желал бы сблизить меня с ним покороче. Дай Бог, чтобы все люди были так коротко близки между собою, как мы с ним; тогда бы на земле было счастье! Пиши ему и цѣлуй его за меня, как моего родного брата.¹⁶¹⁾ В листі з 10 цвітня 1856 р. пригадував: „Когда будешь писать Совѣ, кланяйся ему, а мнѣ объ немъ напиши подробнѣе, потому что я знаю его, какъ поэта, и ничего больше“.¹⁶²⁾ А 21 цвітня 1856 р. Шевченко обіцявав написати до Сиви і знову поручав Залеському уцілувати його; так само і пізнійше в листах з 10 червня, з 8 падолиста і в однім без дати того-ж року.¹⁶³⁾ До тих Шевченкових признань можна би ще докинути посвідчене Залеського, що Шевченко Желіговського „дуже високо цїнив, деякі його пісні перекладав і почув для нього ту щирю приязнь, яку зберіг до кінця життя“.¹⁶⁴⁾ Можна би вкінці й пригадати, що оба поети після повороту з заслання, в Петербурзі, присвячували собі взаємно свої вірші — Желіговський Шевченкови перерібку свого перекладу з болгарського (13 мая 1858), а Шевченко Желіговському свою перерібку одной пісні Яна Чечота (19 падолиста 1859).¹⁶⁵⁾

Доказів симпатії Шевченка для Желіговського і його поезій, як бачимо, є дуже много. Коли-ж візьмемо на увагу, що вирости вони вже тоді, коли Шевченко ще навіть не знав ся з Желіговським особисто, то мусить ся приписати їх тому вражіню, яке міг зробити на Шевченка найсильнійший по ідейности увір Желіговського, його Jordan. На силу того вражіння натякає Шевченко своїми згадками про Jordan-а, своїм несповнимим бажанєм прочитати його в друге. Виразний слід першого читання Jordan-а, який я зауважив у Шевченковій поезії з 1849 р., отже

¹⁶¹⁾ Idem, st. 389—390.

¹⁶²⁾ Idem, st. 395.

¹⁶³⁾ Idem, st. 392, 394, 398, 399.

¹⁶⁴⁾ Rocznik Towarzystwa hist.-lit. w Paryżu, Париж, 1867, ст. 370. Які саме пісні Желіговського Шевченко перекладав, невідомо. Припускаю, що ті, котрими захоплював ся: „Dwa słowa“ і „Do przyjaściół“ (Odpowiedź na wezwanie), назване в Шевченковім листі експромптом. Обі поезії (одна на тему єдності вічного Бога з вічною любовію, друга — протест против продажности поета) справді відповідають смакови Шевченка. Вони поміщені в книжці: Poezye Antoniego Sowy (Спб. 1858, ст. 69 і 135). Шевченко читав їх перед опублікованем у відписі.

¹⁶⁵⁾ Мої: Літературні начерки, loc. cit.

з часу перед засланем Желіговського, вказував би на те, що перший раз прочитав Шевченко Jordan-a і перед безпосереднім заінтересованем для особи автора і перед власним ув'язненем. Він міг прочитати його до 1847 р., в першій виданю з 1845 р., тим певнійше, що по свідоцтву Залеського Jordan завдяки благородним гадкам і не одному сарказмови, виміреному против шляхетської суспільности, був прийнятий молодіжю з запалом і вчинив імя автора між нею популярним.¹⁶⁶⁾ З Українців Гулак найскорше міг заінтересувати ся польським популярним автором, що разом з ним вчив ся на тім самім університеті, а знайшовши в його книжці любі собі ідеї, не міг не звернути на неї уваги товаришам.

Відомо між иншим, що Гулак був прочитаний в сучасній собі німецькій науковій літературі. Він найбільше зі всіх членів Кирило-Методіївського Братства був покликаний забирати голос у тих розмовах, яких предметом був і Штравс і неокатолицизм і намір помирення філософії з релігією. В Братстві такі розмови часто вели ся.¹⁶⁷⁾ Були вони не лиш живим відгомном наукових інтересів інтелігентних одиниць, але й тих викладів, що їх чуло ся з катедр філософії на київськім університеті від такого — приміром — професора, як катедральний протоєрей Софійського собора Скворцов, котрого спеціальною була полеміка зі Штравсом. На основі одного спомину Солтанівського можна зовсім на певно ствердити, що власне та університетська полеміка зі Штравсом побуджувала й декого із членів Кирило-Методіївського Братства застановляти ся над релігійними питаннями. „Студент Т—б, — оповідає Солтанівський — молодець невеликих спосібностей, страшно самолюбний і честилюбний, старав ся всіми способами виріжнити ся і визначити ся серед товаришів; він тягав ся за всіми професорами, і вкінці перед Великоднем зтурбував бідного старика Скворцова, признавши ся до свого невірства. Два дні говорив з ним Скворцов і на своє вдоволене зробив його знову віруючим та потім особливо прихильно почав до нього відносити ся, часто запрошуючи його до себе в хату на духовні розмови. Про невірство Т—ба і чудесне скорє наверненє його заговорив цілий університет і город. Т—бу тільки й треба було того. Він почав розповідати і в очи говорити Скворцову, що свята молитва його, Сквор-

¹⁶⁶⁾ Rocznik Towarzystwa hist.-lit. w Paryżu. Париж, 1867, ст. 369.

¹⁶⁷⁾ Н. М.: Памяти Н. И. Гулака, оп. cit., ст. 264.

цова, більше поділяла на нього, ніж його вповні переконуючі докази, і що він, Т—б, мав потім сонне видіння, яке вповні і на все зробило його віруючим. Тими штуками він осяг те, що його назначено учителем одної з київських гімназій, чого не удостоювалися й перші з кандидатів після укінчення курсу. Т—бу ніколи не прийшло би в голову оголосити себе невіруючим, але сам Скворцов піддав йому ту гадку, збиваючи в аудиторії твердження Штрауса, звернені против чудес і божественного єства Спасителя світа¹⁶⁸⁾ Оповідане Солтанівського не може відносити ся ні до кого иншого, як лиш до трушеного за участь в Кирило-Методіївськiм Братствi студента київського університету Тулуба, про котрого инший мемуарист пише, що він „в своїй молодости зіткнув ся з Шевченком, зачепив о берег Кирило-Методіївського Братства, був увязнений, вивинув ся щасливо, виперши ся всего, як Петро, і ставши професором, русифікував чужі діти“¹⁶⁹⁾ І певно не єдиним був Тулуб, що в Братстві навязував розмови до університетських викладів з філософії та тим чином викликував дискусії на тему помирєня філософії з релігією. Причинювались до викликування таких дискусій певно й журнальні статі. Дня 7 марта 1847 р. Т. Булгарин писав до А. Стороженка: „Ти бачиш самі дурниці в московських журналах, а я виджу більше, але мовчу. Чистий комунізм, проповіданий явно, без всяких обиняків. Напримір, в „Отечественныхъ Запискахъ“, в 1844 р., № 2, ст. 98, в статі „Іезумъ“ надруковано: „Бог на хресті, котрий освячує свободу і рівність не одних римських горожан, але і всіх людей, як членів одного людства, присущого його божественности, от що побідило старий світ і не перестає розвивати ся і оплодотворювати ся в світі новім. Як воно тобі покажуть ся? І той журнал протегуєть ся і продаєть ся на провінції жандармами і урядниками всіх дікастерій, по розпорядкови директорів департаментів, вихваляєть ся з катедр і т. д.“¹⁷⁰⁾ При такім заінтересованю для новітнього поставлення релігійного питання мусіла і драматична фантазія Желіговського бути предметом розмов. В ній также релігійне питанє пору-

¹⁶⁸⁾ А. А. Солтанівський: Отрывки изъ записокъ... op. cit., кн. V. ст. 243—244.

¹⁶⁹⁾ R. Oryszowski: Czasy szkolne w Kijowie 1854/5—1862/3. Львів, 1901, ст. 48.

¹⁷⁰⁾ Н. В. С—ко: Очеркъ литературной дѣятельности А. Я. Стороженка. Кіевская Старина, 1886, кн. XI, ст. 459.

шене, а саме так, як і в Кирило-Методіївському Братстві — в душі помиренья філософії з релігією. Желіговський аргументи против релігії, черпані з письм Штравса, Бавера і Фаєрбаха, вкладає в уста Злого Духа. Він Злому Духови каже говорити:

Wy chcecie tylko prawdę w starym znać mundurze:
 Już się mundur ten podarł na Golgoty górze.
 Już Słowo, które przyszło i stało się ciałem,
 Powieszzone oddawna — ja sam pomagałem.
 Już niema Słowa ciała; tylko krzyż widzicie;
 Lecz i on pada — patrz, na krzyża szczycie
 Struś siedzi i swym dziobem dziobi bez litości,
 Tuż przy Strusiu Chłop dzielnie siekierą go wali;
 A tuż Ognisty Strumień z podstawą go pali.
 Przestańcie głupcy wierzyć!¹⁷¹⁾

З такою проповідю Злого Духа, розумієть ся, не може погодити ся Йордан, що є речником поглядів самого Желіговського. В передмові до першого видання книжки Желіговський в тім напрямі виражаєть ся зовсім ясно: „Наш вік є релігійним віком! Розвиненє на тій канві національних індивідуальностей, упрощенє символів християнської ідеї, глибоке зрозумінє її в душі і перенесенє в жите, у всі условини життя суспільного і домашного — буде тим Словом, котре було в Бога, а котре станеть ся тілом і поселить ся між нами. Прапор духа піднесений! Всі конвенціональні поваги вірувань in verba magistri якої-будь цивілізації упадають; найвисшою повагою Бог і дух Його, втілений в людство. Встають нові народи, нову пісню починають; фібри внутрішнього життя починають розвивати ся у всіх своїх живлах; слово Христового братства починає втілювати ся в народи, не в касти“.¹⁷²⁾

Мені здаєть ся, що всіми тими рисами образ світогляду Желіговського означений досить виразно, щоб можна у нїм не лиш пізнати впливи Молодої Польщі, зглядно Конарщини, але і зрозуміти основу симпатій Шевченка для Желіговського. На

¹⁷¹⁾ Antoni Sowa: op. cit., ст. 116—117. В Przepis-ach (ст. 146) Желіговський пояснює, що Струсь, Хлоп і Огнений Потік означають Штравса, Бавера і Фаєрбаха та що той помисл взятий з німецької карикатури. До пояснення додає: „Наш вік без сумніву є віком великих ферментацій релігійно-соціальних. Коли з одної сторони правовірні серця обурюють ся на появу зухвалих і нераз безбожних виображень, то з другої сторони спостерігаємо в історії людства завсїгди те відрадне явище, що вони служать тільки до глибшого виясненя і відчутя все святої і нічим незламаної правди“.

¹⁷²⁾ Idem, ст. XIX—XX.

скільки Гулак безпосередно ширенем ідей винесених з дорпатського університету, де Конарщина ширила ся, чи посередно, зверненем уваги на пюніра Конарщини Желіговського, причинив ся до кращого промоцненя шляху впливам Молодої Польщі на членів Кирило-Методіївського Братства, на стільки можна приписувати йому і якийсь більший вплив на Шевченка. Зауважу тут, що під таким впливом оставали певно і інші члени Братства, яких тільки на тій основі можна би уважати в якімсь часі польонофілами. Такими булиб і всі ті приятелі Шевченка, що їх польонофілами з часу Кирило-Методіївського Братства назвав Оришовський в своїх споминах: Сошенко, Хильчевський, Тулуб.¹⁷³⁾

Вплив Гулака на Шевченка представив ся би значно імовірнійшим і значнійшим, колиб дало ся доказати, що оба вони пізнали ся ранше, перед приїздом до Києва. Одначе се ледви чи можливе. Значно легше було би доказати, що Гулак міг мати вплив на Костомарова, в котрого писанях не трудно знайти і сліди таких думок, які виражені в Jordan-ї Желіговського.¹⁷⁴⁾ Вплив Гулака на Шевченка, коли був якийсь, міг бути безперечно більший від впливу Костомарова, але трудно йому приписати перше зазнайомленє Шевченка з новими ідеями взагалі, як трудно булоб і впливови Костомарова приписати перше зазнайомленє Шевченка із славянофільством, дарма що Костомарів, як член Кирило-Методіївського Братства, був одушевлений для славянської ідеї, а в слідстві на питанє, що знає про неї, написав цілу розвідку про Славян з цитатами із Шафарика і інших учених.¹⁷⁵⁾ Як зі славянофільством, так і з революційними ідеями познайомив ся Шевченко до заснованя Кирило-Методіївського Братства, до близшого зіткненя з визначними членами його, ще в Петербурзі.

Сам Шевченко на питанє, яке мало на цілі викрити жерела його революційних думок, відповів: „Будучи ще в Петербурзі, я чув скрізь різкі слова і наріканя на царя і правительство. Вернувши ся на Україну, я почув ще більше

¹⁷³⁾ Oryszowski: op. cit., ст. 39—48.

¹⁷⁴⁾ З думками вираженими в Jordan-ї Желіговського сильно сходять ся думки поезії Костомарова п. з. „На добраніч“, (Збірник творів Ієремії Галки. Одесса, 1875, ст. 105—109), що в петербурській „Основі“ (1861, кн., ст. 44—48) заосмотрена датою: червень 1847.

¹⁷⁵⁾ Евгеній Гаршинъ: Шевченко въ ссылкѣ. Историческій Вѣстникъ, 1886, кн. I, ст. 158.

і гірше між молодими і між поважними людьми; я побачив бідність і страшний угніт селян дідичами, посесорами і економами шляхтичами, і все те робилося і робить ся іменем царя і правительства...¹⁷⁶⁾ Вже в тім зізнаню Шевченка була би легка вказівка на тайні революційні кружки в Петербурзі до 1845 р., бо різкі слова і наріканя на царя і правительство хиба найбільше в тих кружках давалися чути. На зв'язки Шевченка з тими кружками натякнув і Ліпранді в своїм доносі на Петрашевців. На скільки він міг довідатись, петербурські конспіратори поклали надії на поміч України, бо там, як вони припускали, була вже ферментація в умах від посіву киненого творами Шевченка.¹⁷⁷⁾ Та відомо дещо й про безпосередню знайомість Шевченка з Петрашевцями. Петрашевець Микола Момбеллі в своїм дневнику записав 1847 р. з приводу ув'язнення Шевченка все, що знав про нього не тільки з оповідань, але й на основі власного пізнання, бо з Шевченком стрічався ранше у Евг. Гребінки.¹⁷⁸⁾ Подаючи характеристику Шевченка, Момбеллі замітив, що Шевченко з прив'язанєм до України виявляв своє невдоволенє з Росії. Коли воно могло виявляти ся Шевченком в прияві Гребінки, то видко, що й Гребінка не був уважаний Петрашевцями за непевного чоловіка. Іншу, може в дечім пересадну вістку про кружкову діяльність Шевченка в Петербурзі знаходимо в листі Сергія Левицького, писанім до Шевченка з Петербурга 1 марта 1850 р. „Много тут таких, що згадують Вас, — писав він — і Головка каже, що хоч Вас і не стало, але на Ваше місце знайдеться до 1000 людей, готових постояти за все те, що Ви говорили“.¹⁷⁹⁾ Семевський зовсім влучно бачить у тих словах Левицького вказівку на той більше український кружок у Петербурзі до 1845 р., що явно міг маніфестувати ся тільки театральними виставами, яких успіхи Шевченко схарактеризував у листі до Кухаренка словами: „Отамане, як би ти знав, що тут робить ся. Тут робить ся таке, що цур йому й казати. Козацтво ожило!!!

¹⁷⁶⁾ Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Ш., ор. cit., ст. 107—108.

¹⁷⁷⁾ Семевскій: Изъ исторіи общественныхъ идей въ Россіи въ концѣ 1840-ыхъ годовъ. Ростів на Дону, 1905, ст. 52.

¹⁷⁸⁾ Семевскій: Кирилло-Методіевское общество, ор. cit., ст. 56 до 58, 109.

¹⁷⁹⁾ Стороженко: Новые матеріялы для біографіи Шевченка, ор. cit., ст. 428; Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Ш., ор. cit., ст. 143.

Оживуть гетьмани
 В золотім жупані,
 Прокинуть ся доля,
 Козак заспіва:
 Нема в краю
 Нашім ні Німця“.¹⁸⁰⁾

Ожили традиції гетьманської вільної України в петербурзькім кружку Шевченка з особливою силою після його поїздки на Україну в 1843 р., з якою він сам на слідстві звязував скріплене своїх революційних думок, а про яку до Кухаренка писав 26 падолиста 1844 р. з Петербурга: „Був я торік на Україні — був у Межигорського Спаса, і на Хортиці, скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну“...¹⁸¹⁾ Оживив ся кружок історичними традиціями України під впливом нових думок не без участі Шевченка. Визначним способом до розбудження нового руху стало тоді даване театральних вистав з давного побуту України, а першим керманичем тої роботи був Шевченко. До розпорядимости мав драматичні писаня Котляревського і Квітки, але їх було за мало і на число і на зміст. Прийшлось подбати про нові, а передовсім про відповіднійші. Що міг сам зробити, зробив уже, а до Кухаренка писав: „На різдвяних святках наші земляки отут komponують театр у медіцинській академії; так я думав, щоб ушкварить твій Черноморський побит, але тепер уже пізно, а як би ти його звелів переписать гарненько та прислав к Великодню, тоб це так. А тепер вони вже розучують Москаля Чарівника, Шельменка, Сватання на Гончарівці і мого Назара Стодолю“.¹⁸²⁾ В театральних виставах Шевченко без сумніву брав участь также як актор, бо инакше трудно би пояснити, де би він міг придбати собі той акторський хист, яким пізнійше в Новопетровській Кріпости пописував ся, граючи по свідоцтву Е. Косарева „превосходно“ Расположенського в комедії Островського „Свои люди сочтемся“.¹⁸³⁾ Та не одними

¹⁸⁰⁾ Семейскій: *op. cit.*, ст. 109; Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 350.

¹⁸¹⁾ Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 349. В иншій листі до того-ж Кухаренка писав, що на Україну вже не надієть ся, бо „там чорт ма людей, німці прокляті, більш нічого“ (німці — в апелятивнім значіню). Зарікав ся й їхати в друге на Україну: „дур їй, бо там, окрім плачу, нічого не почую“ (*Idem*, ст. 348).

¹⁸²⁾ *Idem*, ст. 349.

¹⁸³⁾ Нѣскольکو новихъ матеріяловъ для біографіи Т. Г. Шевченка. Киевская Старина, 1893, кн. II, ст. 251—252.

театральними виставами будив Шевченко давний дух України. Він рівночасно заходив ся коло видавництва „Живописная Украина“, що й появило ся 1844 р. в Петербурзі й містило між иншим картину „Дари в Чигирині“, складані Хмельницькому в хвили найвисшої слави України посольствами трех держав. Надто-ж збирав ся ще „кликнуть на світ Головатого“ в такім виді, як він „стоїть сумний коло зімнього дворця, позаду Нева, а за Невою кріпость, де конав Павло Полуботок“. Носив ся вкінци довго з гадкою пустити в світ окреим виданєм поему „Гамалію“,¹⁸⁴⁾ ту по „Іванови Підкові“ другу ідеалізовану картину сили і слави українського козацтва в своїому освітленю.

Як усе воно замітне по своїй одноцільності в замислі, так е ще замітнійше, що все вказує знову на звязки Шевченка з тою революційною конспірацією, яка подібними способами силкувала ся осягнути свою ціль, а в якій передову ролю грали Поляки. На такі звязки вказувало би вже те, що Шевченко свого „Гамалію“ сподівав ся побачити в варшавськім виданю, заки його надруковано несподівано в Петербурзі, а Головатого наміряв посилати у літографію в Париж.¹⁸⁵⁾ Ті самі круги, що звертали Шевченка з „Гамалією“ до Варшави, з Головатим до Парижа, з певністю мали вплив і на Шевченків запал для театральних вистав національного характеру та для видавництва „Живописная Украина“. Атже-ж се в Конарщині Зв'язок Жіноцтва, як відомо вже, признав національний театр „найвірнійшим, неначе живим образом обичаїв і духа батьків“, постановив займати ся ним та зобовязувати артистів, щоби бодай кілька раз до року давали штуки національного характеру. На значіне-ж національного малярства для революційно-демократичної пропаганди звертано нераз увагу в кругах польської еміграції, де й появили ся відповідні видавництва, між якими визначнійшим була й Polska Malownicza, по заголовку і по ідеї неначе предтеча Шевченкової „Живописной Украины“. А ще

¹⁸⁴⁾ Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 348.

¹⁸⁵⁾ Ibidem. — Тут приходиться мені замітити, що хронологія листів Шевченка у виданю Яковенка повна помилок, дороблювана без уваги на зміст. Так, приміром, лист до Бодяньського, в яким доносить ся йому, що „Гамалія“ вже надрукований в Петербурзі, означений датою 15 марта 1844, а лист до Кухаренка, де говорить ся, що „Гамалія“ друкується в Варшаві і ще не видрукований, має дату 24 марта 1844. Очевидно, що той другий лист написаний ранше від першого. І се не єдиний случай попутаня хронології, яке дуже утруднює користанє з Шевченкових листів у Яковенковім виданю.

безпосередно перед Шевченковою постановою видавати „Живописную Украину“, всего одним роком ранше, парижський *Demokrata Polski* присвятив спеціальну статтю гадкам „O potrzebie narodowego polskiego malarstwa“, взиваючи до мальованя національної Польщі й переконуючи, що малярство, як музика, найскорше може стати ся народним, а тим самим найскорше може придати ся до успішної агітації між народом.¹⁸⁶⁾

Де саме зустрів ся Шевченко вперше з гадками про вагу театральних вистав національного характеру і національного малярства, не дасть ся прослідити. Зовсім не виключене, що розмови на такі теми чув і на Україні в 1843 р., а в хаті Чужбинського, у збірці польських книг і журналів, з якої читав дуже багато, міг знайти й *Demokrat-a Polsk-ого* з 1842 р.¹⁸⁷⁾ Одначе про значіне театральних вистав для національної пропаганди він з певністю довідав ся ранше в Петербурзі, бо вже в 1841 р. взяв ся до писаня для кружкового театру. Дня 8 грудня того року писав Квітці: „Ще посилаю вам кацапські вірші своєї роботи; коли доладне що, то друкуйте, а коли ні, то закурить люльку, коли курите. Це, бачте, пісня з моєї драми „Невѣста“, що я писав до вас, трагедія Никита Гайдай. Я перемайстрував її в драму, я еще одну драму майструю, назоветь ся „Сліпая красавиця“. Не знаю, що з неї буде; боюсь, щоб не сказали москалі *mauvais suget*, бо вони, бачте, з українського простого бити. Ну, та цур їм, москалям!“¹⁸⁸⁾ А 30 вересня 1842 р. Шевченко сповіщував Кухаренка: „Скомпонував я ще драму чи трагедію в трьох актах, зоветь ся Данило Рева; не знаю, що з неї буде, бо ще і сам не читав; прочитаємо в двох, як приїдете, бо я таки вас зімою сподіваю ся“.¹⁸⁹⁾ Факт, що Шевченко при всій своїй неохоті до московської мови, виявлюваній доволі рішучо навіть в листах до брата Никити (¹⁵/₁₁ 1839, ²/₃ 1840), а потім до Квітки (⁸/₁₂ 1841) і до Кухаренка (³⁰/₉ 1842),¹⁹⁰⁾ все таки свої драми писав по московськи і в поемі „сповідав ся кацапам чорством словом“, — той факт, що його біограф Шевченка пояснював неприхильними відзивами московських рецензентів про українські писаня поета

¹⁸⁶⁾ *Demokrata Polski*, Париж, 1842, т. IV, ст. 77—80, 84—87.

¹⁸⁷⁾ Чужбинській: оп. cit., ст. 12.

¹⁸⁸⁾ Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 344.

¹⁸⁹⁾ *Idem*, ст. 346.

¹⁹⁰⁾ *Idem*, ст. 343—345.

і бажанем його показати своє знане московської мови,¹⁹¹⁾ мені представляється як один з доказів, що Шевченко, вже беручись до писання своїх перших московських творів, наміряв виступити з ними в ролі піоніра нових ідей в кружку петербурської молодіжи, в кружку неоднотілінім по національності, отже й не вповні спосібним до зрозуміння писань на українській мові. Передовсім для запевнення успіху своїй пропаганді Шевченко міг компромісово заступити в своїй творчості українську мову московською. Намір досягнути висшу ціль примирював Шевченка з московською мовою так само, як з московськими славянофілами їх співчуте для тяжкої долі кріпаків та їх згода з поглядом Кошельова, що кріпацтво противне правдивому християнству. Се належить безумовно тямити й при пояснюваню, чому Шевченко дещо із своїх московських писань помістив у обскурантнім „Маяк-у“. Пояснюване того одною прихильністю „Маяка“ для українського письменства, приймає й Семевським,¹⁹²⁾ ще не достаточне.

Як московська мова деяких Шевченкових писань вказує на спеціальне призначенє їх, так ідеї тих писань кидають світло на той Шевченків кружок, для котрого він їх призначував. „Никита Гайдай“, речник Хмельниччини, дивить ся на неминуче польсько-українське кровопролите як на Божий суд, як на покаранє за потоптанє Божого закона братської любови катами українського народа, магнатами, перед якими рад би він захоронити потомків, закликаючи їх до славянської єдності в любови. Мрія його про будучий рай, який мав би настати при пошанованю Божого закона по усуненю магнатів, сеж мрія революціонерів-демократів з під стягу Лелевеля — Молодої Польщі, Стоваришєня Польського Народу, Зєдинєня, але так зручно убрана в славянофільство, що не вміли пізнати ся на ній в редакції „Маяка“ в 1842 р. Поема „Сльпая“ — один великий протест против тих надужить кріпацтва, що потягають за собою злочин підпалу, але й рівночасно дають оправданє злочинцєви, — зовсім після виображінь Рóпнос-и. Таким-же протестом против неволі подружя, в яку втручує батько для особистого свого інтересу власну дитину, є драма „Назарь Стодоля“. Тїнь злочину кинена в тій драмі згідно з тенденціями Рóпнос-и на слова батька-деспота: „Цє-ж моя

¹⁹¹⁾ Кониський: *op. cit.*, т. I, ст. 115.

¹⁹²⁾ Семевскій: Кирилло-Меєодієвское общество, *op. cit.*, ст. 108.

дитина, моє добро, слідовательно моя власть, моя і сила над нею. Я отець, я цар її¹⁹³⁾ А вкінци поема „Безталанний“ або „Тризна“ — той ідеальний образ євангельської братської дружини, взорованої на дружині Христовій, з учителем нових правд і дванадцятьма його апостолами, з останною тайною вечерою і рік-річним повтаряєм її на вічну пам'ять учителя — се-ж як не відблиск Шевченкового кружка в Петербурзі, то таки з певністю ремінісценція Товариства Зєдинених Братів не свобідна й від впливів Polsk-и Chrystusow-oї: при проповіді євангельського братства з осудом фальшивої філософії — голошенє побіди без крови на дорозі пожертвованя, подаване взору людству з ладу і краси в природі, осуджуване минувшости за її братовбийчі подвиги.¹⁹⁴⁾

Одначе діяльністю для театральних вистав, московськими драмами й поемами, видаванем „Живописной України“ не вичерпують ся ще всі сліди впливу польських еміграційних організацій на Шевченка. Що не могло виразити ся явно, виражувало ся тайно — в тих рівночасно (до 1845 р.) по українськи писаних поемах Шевченка, від яких пізнійше, в Києві, Костомарова „обдало страхом“, а які я з повним правом можу назвати конспіраційними поемами. Спеціально конспіраційною поемою з тої доби (1841—1844) вважаю „Сон“ (⁸/₇ 1844). Се обличуване російського царизму, повного деморалізації на низинах кріпацтва і мілітаризму, а сервілізму на вершинах чиновництва, цвіганє бичем безпощадної сатири проявив самообожаня в виступах царської пари, пятнованє тяжких злочинів, яких предки її допустили ся в поступованю з Україною — все те неначе й писане на відомі зазви Рóпос-и, звертані до поетів і писателїв, а повторювані в Конарщині Звязком Жіноцтва. А при тім і натяк на клич рівности всіх людей:

Усі на сїм світі
І царята і старчата
Адамові діти!¹⁹⁵⁾

І при співчутю для декабристів неохота до московщини. Хиба досить доказів на те, що революційно-демократичні тенденції „Сну“ виплили з польських жерел, як і на те, що не міг він бути призначений до опублікованя, а тільки до читаня

¹⁹³⁾ Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 9.

¹⁹⁴⁾ Idem, ст. 70, 75, 77.

¹⁹⁵⁾ Т. Шевченко: Кобзарь. СПб., 1908 (2-ге виданє В. Доманицького), ст. 170.

в кружку одномишленників автора, конспіраторів. Конспіраційною поемою є „Сон“ також з формального боку. Без коментаря нині в ній не все буде зрозуміле. Багато в ній натяків, алюзій, недомовок. Так не пишеться для ширших і дальших кругів. Так можна писати тільки для кружка добре втаємничених у все те, про що поет хотів сказати і ясно і без зайвої могомовності. Свої розуміються легко. Так як „Сон“ писані були й ті московські чи польські сатиричні пісні і вірші революційних кружків, про які я вже згадав, заосмотрювані часто карикатурними малюнками. До ряду їх можна зачислити й „Сон“. Для карикатурного ілюстровання в ній повно епізодів. Можливе, що власне „Сон“ ілюстровали гр. де Бальмен і Башилів, котрих Шевченко на слідстві назвав ілюстраторами своїх писань.¹⁹⁶⁾ Воно тим правдоподібніше, що тільки ілюстрації до „Сну“ могли стягнути на Шевченка царську заборону рисувати, як заборону писати стяг на нього зміст поеми.¹⁹⁷⁾

Такими конспіраційними поемами, як „Сон“, є з петербурської доби в Шевченка ще „Чигирин“ (¹⁹/₂ 1844) і „Розрита могила“ (⁹/₁₀ 1843). В обох поемах поет звертається не лиш против московського поневолення України, але й против винownika того поневолення, Богдана Хмельницького. Коли пригадати, що Андрузський на слідстві обтяжав Шевченка зізнанєм, буцім то він „з гетьманів більш за всіх хвалив і шанував Мазепу,¹⁹⁸⁾ а дальше й другий факт, що Шевченко писав лібрето до опери „Мазепа“ для музики П. Д. Селецького,¹⁹⁹⁾ то побіч осуджування Хмельницького за віддане України Москві сліди симпатій для Мазепи, що повставав против неї в порозуміню з одною партією Поляків, повинні би не тільки бути характеристичні для Шевченка, але й представити ся як нова нитка у зв'язках його саме з польськими революціонерами.

І в інших українських поемах, написаних Шевченком по виданю „Кобзаря“ і „Гайдамаків“ до остаточного виїзду з Петербурга, знайдець ся неодна замітне. Полишаючи на боці розбуджуване тихої туги за новим визволенєм України мальованєм високо артистичної картини давного визвольного походу в „Гамалії“ (1842), поминаю теж вислів гіркого жалю в присвяті „Н. В. Гоголю“ (³⁰/₁₂ 1844), що:

¹⁹⁶⁾ Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Шевченка, *op. cit.*, ст. 108.

¹⁹⁷⁾ *Idem*, ст. 122.

¹⁹⁸⁾ Кониський: *op. cit.*, т. I, ст. 236.

¹⁹⁹⁾ Киевская Старина, 1884, кн. IX, ст. 621.

Не заревуть в Україні
 Вольнії гармати,
 Не заріже батько сина,
 Своєї дитини,
 За честь, славу, за братерство,
 За волю України.²⁰⁰⁾

Се тільки відгомін Шевченкового бажання волі для України, раз слабший, раз сильніший. Але „Сова“ (6/5 1844), — та мати, що впавши жертвою несправедливости в вибираню рекрута, дуріє і муштрує цеглину, сином її називаючи, се така-ж ілюстрація до викладу Рóпос-и про самоволю в російськiм рекрутованю, як „Черниця Марьяна“ (1841) — ілюстрація до погляду тої-ж Рóпос-и на бідні жертви подружного насильства і тюрми-монастиря.

Викриваючи сліди польських революційно-демократичних ідей в писаннях Шевченка вже з 1841 р., в „Черниці Марьяні“, в „Сльпой“, в „Никитѣ Гайдаѣ“, я по просту не міг би подумати собі, щоби від впливу тих ідей могла бути свобідна така поема, як „Гайдамаки“, викінчені также в 1841 р. І дійсно, „Гайдамаки“ не свобідні від такого впливу. Він у них навіть виразніший, ніж можна би було сподіватись.

Я не думаю вказувати тут на звязок Шевченкових „Гайдамаків“ з тими яacobінськими ідеями, що їх приголошували деякі польські революціонери-демократи в часі великої еміграції, заохочуючи навіть визначних польських писателів по 1831 р. визискувати для революційно-демократичної агітації епізоди з уманської різні з 1768 р. так само по яacobінськи, як визискували їх польські революціонери з кінця XVIII ст.²⁰¹⁾ Звязок Шевченкової поеми з польським еміграційним яacobінізмом очевидний, але його можна би пояснювати впливом колївщини в польській літературі до 1841 р. Для мене-ж важнійше є вказане близших звязків Шевченка з революційно-демократичними організаціями Поляків чи з їх публіцистикою, вказане безпосередного впливу їх на Шевченка, без посередництва польської літератури. Впрочім сам вплив польської літератури не пояснив би нам вповні всіх різниць між поглядом на гайдамаччину в польських революціонерів і в Шевченка. Ті різниці зазначили ся в тих рефлексійних уступах Шевченкової поеми

²⁰⁰⁾ Шевченко: Кобзарь, СПб. 1908, ст. 189.

²⁰¹⁾ Моє: Колївщина в польській літературі до 1841 р., Львів, 1910; моє: З життя і творчости Т. Шевченка, Львів, 1914 (Шевченко в польській революційній притчи); моє: Шевченко і гайдамаки, Діло, 1914, ч. 43.

і в тій „передмові“ до неї, якими поет застерігаєть ся недвозначно против заміту, буцім би то він апотеозував героїв уманської різні і наміряв різню викликати на ново. Ті рефлексійні уступи, а більше „передмова“, є як раз документами безпосереднього впливу польських революційно-демократичних організацій на Шевченка.

Місяцю мій ясний! З високого неба
Сховай ся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось
І Альту і Сену: і там розлилось,
Не знать за-що, крови широкее море.
А тепер що буде? Сховай ся-ж за гори;
Сховай ся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакати!

Сей вислів виразної відрази до страшної картини, викликаної творчою уявою поета, заосмотрений ще й приміткою його: „Тарасова й Варфоломієва ночі — одна другої варт на стид римської тіари“.²⁰²⁾ І се, що сказане в сій примітці, доповнюєть ся на іншій місци поеми, де поет боліє на згадку великого братовбийства:

Болить серце, як згадаєш:
Старих Славян діти
Впились кровью. А хто винен?
Ксьондзи, єзуїти.²⁰³⁾

І осуд національних гріхів минувшости і жаль на потоптане звязків славянського братства й солідарности і приписане всеї вини релігійному фанатизмови, ксьондзам, єзуїтам і римському папі — які то дзвінкі струни, що в них так справно вдаряли Круліковський і публіцисти з Рóїнос-и!

Та ще замітнійше і важнійше се, що написано Шевченком у „передмові“ до „Гайдамаків“.

„Весело подивить ся на старого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як бороли ся Ляхи з козаками. Весело, а все таки скажеш: „Слава Богу, що минуло!“ А надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми — Славяне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братають ся знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом,

²⁰²⁾ Шевченко: *op. cit.*, ст. 96.

²⁰³⁾ *Idem*, ст. 105.

покрита, нерозмежованою останеть ся на-віки од моря і до моря славянська земля!“²⁰⁴)

Не зважаючи на легкий натяк на ідеал славянської федерації (нерозмежованість славянської землі од моря і до моря), належить звернути увагу передовсім на оправдуване поета, чому він узяв тему з гайдамаччини. Те оправдуване потребою пригаданя помилок батьків і каєня, по яким повинна наступити поправа, воно більше всего засвідчує, що Шевченко вже в 1841 р. оставав під впливом революційно-демократичних організацій польської еміграції, особливо тих, які стояли у звязку з Лелевелем. Коли в 1836 р. часопись *Nowa Polska* закинула Громаді Умань, що вже в назві її видно звеличуване гайдамацьких ножів, Громада Умань відповіла таким знаменним оправданем: „Пригадуване помилок наших батьків, за які нині вітчизна і ми принимаємо тяжку кару неба, веліло нам приложити палець до найболючійшої з ран. Дітям Уманя, шляхті, нам випадало взяти імя того театру жорстокостей, щоби перед небом, вітчизною і людьми сповнити покірну експіацію за провини батьків. Нам випадало прибрати назву Уманя, щоби з населенем України, з населенем грецьким постановити союз відродження, союз будучини; щоби у спільній памятці затерти спільні терпіня, щоби за переслідоване народа України, за викликані найстрашнійші реакції, тою самою назвою обмити спільну ненависть, змазати криваві памятки“.²⁰⁵) Схожість поглядів на гайдамаччину в Громади Умань і в Шевченка — поражаюча; вислови тих поглядів у головнім — майже однакові; залежність Шевченкових поглядів від поглядів громади Умань — очевидна. Тільки той факт, що погляди Громади Умань на гайдамаччину впливають у Шевченка з повною силою і ясністю не з відповідного освітлення щілости його поеми, але що-йно з доробленої „передмови“, та що в самій поемі два рефлексійні уступи, достроєні до поглядів Громади Умань, являють ся якось неожидано, несподівано після попереднього тону поеми, не підготовано тим попереднім тоном — той факт наводить мене на гадку, що Шевченко в іншій тоні свою поему почав писати, а в іншій тоні кінчив, або скінчену перерабляв, за порадою з боку, щоб застерегти ся против замітів якобінізму. На се вказували би й його слова в „перед-

²⁰⁴) *Idem*, ст. 134—135.

²⁰⁵) *Szypotański: Lud Polski*, Львів, 1907, ст. 30.

мові“: „Весело, а все таки скажеш: Слава Богу, що минуло!“ Се й пояснювало би нам давно відчувану нерівність у будові „Гайдамаків“, якесь ніби двоєнне поетової душі.

Коли би хто хотів ще сумнівати ся, чи могли доходити до Шевченка ідеї Громади Умань, то я йому зверну увагу на ще одну гадку в Шевченка, яку високо підніс Сірко, вважаючи її оригінальною Шевченковою гадкою. Шевченко — каже Сірко — „перший поставив у нас питанє політично-національне й питанє про крєпацтво на ґрунті соціалістичному і відкидаючи лібералізм у політиці, разом із дворянським націоналізмом і демократизмом — він перший кинув у вічі ліберальному панству радикально-гостре запитанє:

По якому правдивому
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте?

І дальше пригадує Сірко, що все панське добро в очах Шевченка було крадіжою:

Дідами крадене добро.²⁰⁶⁾

Не уймаючи ваги тій гадці Шевченка, що земля є „всім даною“, громадською власністю, а посіданє її панамі є наслідком крадежі, мушу пригадати: перше, що вже в відозві Демократичного Товариства до повстанців-воєнків селянського походження з 12 вересня 1832 земля признана даною від Бога для всіх людий, та що таке голошено і в організаціях Молодої Польщі і Польського Народу (Lud Polski), т. є. у звязку громад Умань і Грудзьонж, котрих речником був также Круліковський в своїм видавництві Polska Chrystusowa; друге, що саме з організації Польського Народу з кличами комунізму на евангельській основі давала ся чути як найчастійше гадка про кожду власність, як про річ рабівництва і морду. І як у відозві Демократичного Товариства з обуренєм підношено, що на Україні панство людий з землею „один другому продає, або у карти програє“, так член Громади Умань, Свентославський, обурював ся на кожду приватну власність, як на крадіж, пишучи в 1845 р. на жаданє редактора Polsk-и Chrystusow-oї про „Przyszłe powstanie Polski“ — статью повну безпощадного пятнованя всіх, що усвячують понятя незгідні з наукою Христа за приміром папи

²⁰⁶⁾ Сірко: *op. cit.*, ст. 81—82.

і його одномишленників та при піддержуваню тих понять сподіють ся вибороти собі свобідну Польщу.²⁰⁷⁾ Погляд Свентославського на приватну власність міг бути лиш повторенєм такого-ж погляду члена Громади Грудзьонж, Ворцеля, автора спеціального викладу *O własności*, одобреного цілою громадою Грудзьонж уже в 1836 р.,²⁰⁸⁾ на основі чого можна сказати, що найвизначнійші члени двох громад, Уманя і Грудзьонжа, зєдинених в організації Польський Народ, виражали й погляд цілої тої організації. Коли-ж Ворцель в 1840 р., не змінюючи в нічм своїх поглядів, перейшов до Зєдиненя, утвореного Лелевелем, то Ворцелів погляд на власність міг і серед членів Зєдиненя більше розширити ся.²⁰⁹⁾ До 1845 р., в котрім написані Шевченкові поеми „Посланіє“ (14/12 1845) і „Холодний Яр“ (17/12 1845) з висказами про панську власність,²¹⁰⁾ що їх цитує Сірко, було досить часу на розширене відповідних Ворцелевих думок. Найлегше можна було зустрінути ся з ними на Волині в околицях Рівного, відки Ворцель був послом на революційний сойм в 1831 р., а відки Шевченко в петербурській Академії мав товаришів Поляків, Каневського і Карла та Рудольфа Жуковських.²¹¹⁾ Одначе не чужі були ідеї Ворцеля й Москалям революціонерам у Петербурзі, хочби лиш наслідком звязків їх із щирим приятелем Ворцеля, Герценом, що й присвятив Ворцелєви по його смерти повний сердечного тепла некрольоґ.²¹²⁾ А відомо-ж, як і Шевченко відносив ся до Герцена. Зустрівши ся в 1858 р. на повороті з заслання з давним знайомим Шумахером, Шевченко під днем 6 лютого записує в своїм „Дневнику“: „Він недавно вернув ся із-за границі й привіз із собою 4 числа Колокола. Я перший раз сььогодні побачив газету і з побожною поцілував“.²¹³⁾ Крім високого пієтизму для Герцена видко тут і живе заінтересованє Шевченка нецензурним виданєм. З таким заінтересованєм слїдив Шевченко за нецензурними виданнями із-за границі від першої хвилі свободи після

²⁰⁷⁾ Polska Chrystusowa, Париж, 1846, том II, зшиток 1, ст. 32—63; Szpotański: op. cit., ст. 55—69.

²⁰⁸⁾ Szpotański: op. cit., ст. 47—54.

²⁰⁹⁾ Idem, ст. 45.

²¹⁰⁾ Шевченко: op. cit., ст. 263, 276.

²¹¹⁾ Romuald Podbereski: Kilka słów o pracach malarskich w Petersburskiej Akademii Sztuk oraz o polskich artystach tamże pracujących... Tygodnik Petersburski, 1842. ч. 59.

²¹²⁾ Szpotański: loc. cit.

²¹³⁾ Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 304—305.

заслання. Під днем 20 вересня 1857 р. в „Дневнику“ записав, що в М. Брилкина взяв читати льондонські „Голоса изъ Россіи“; під днем 16 жовтня знову, що П. Голіховський розповів йому про організоване в Парижі журналу „Посредникъ“ під редакцією Сазонова. „Головна ціль журналу — замічено — бути посередником між льондонськими періодичними виданнями Іскандера і російським правительством тай викривати підлости Пчелы, Le Nord, і взагалі правительственні плюгавства. Прекрасний намір! Жаль, що не в Брюсселі або не в Женеві. В Парижі як раз коронований Картуш по приятельськи придавить се новонароджене дитя святої правди“.²¹⁴⁾ З тої записки видно, що Шевченко інтересувався не тільки змістом, але й долею заграничних видавництв про Росію й мав не злі інформації. Коли-ж се було можливо йому в Нижнім Новгороді, на скільки-ж можливійше було ранше в центрі Росії, в Петербурзі, де він зараз після викупу з кріпацтва знайшов доступ у різні круги, всюди був радо витаний, став модний.²¹⁵⁾

Були-ж у Шевченка в Петербурзі знайомости не тільки з кружками Петрашевців, де міг стрічати ся з революціонерами Поляками, але і з польськими кружками людей різної масти. Поляки товариші з Академії зазнайомили Шевченка з кружком Ромуальда Подберезького, видавця Roczniка-a Literacko-го й автора прихильної рецензії на „Живописную Украину“ в Tygodnik-u Petersbursk-im з 1844 р., а навіть посередника в продажі її, що так само замітне, як поява „кобзаря, Тараса Шевченка“ у списі передплатників на Roczniк Literacki з 1843 р.²¹⁶⁾ І хоч Куліш в листі до Шевченка з 31 грудня 1844 р. назвав Подберезького дурнем,²¹⁷⁾ Шевченко певно не так думав про нього. В його кружку стрічав ся з людьми, що інтересували ся українською літературою і вміли дивити ся як слід на явища її, відріжнюючи зерно від полови такого, приміром, Падури, котрого — подібно, як пізнійше Шевченко — вважали нікчемним.²¹⁸⁾ До кружка Подберезького належав і офіцер кавказської армії, поет і співробітник Roczniка-a Literacko-го, Тадей Лада Заблоцький, що

²¹⁴⁾ Idem, ст. 262, 273—274.

²¹⁵⁾ Кониський: *op. cit.*, ст. 79 і д.

²¹⁶⁾ Моє: *З життя і творчости Т. Шевченка*, Львів, 1914, (в статі: Перші польські голоси про Шевченка).

²¹⁷⁾ Н. Стороженко: *Новые матеріялы для біографіи Шевченка*. Київская Старица, 1900, кн. IX, ст. 305.

²¹⁸⁾ Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 314.

відбуваючи службу в Тифлісі, помагав з А. Чужбинським Фр. Боденштедтови зладити німецький переклад українських народних пісень (*Die poetische Ukraine*, 1845), сам перекладав їх на французьке, а в своїх оригінальних поезіях зраджував знане Шевченкової поезії,²¹⁹⁾ значить ся захоплював ся нею. Як покараний ранше засланем у салдати, Заблоцький певно був одним з вольнодумних.²²⁰⁾ З його особою може вязати ся питанє, чи міг знати Шевченко Боденштедтову „Поетичну Україну“; друге, відки міг взяти ся в Куліша в 1844 р. намір видати Шевченкового „Кобзаря“ і „Гайдамаків“ за границею по німецьки;²²¹⁾ найважніше-ж може третє, якими дорогами доходили до Шевченка відомости й настрої з Кавказу, що виявили ся так революційно в його елегії на смерть гр. Якова де Бальмена.

До найранших петербурських звязків Шевченка з Поляками належить його щира приязнь з Леонардом Демським з 1839 р. Припадає вона на той час, коли Шевченко ще обертав ся найчастійше в окруженю свого учителя К. Брюлова й земляків Українців, від Брюлова — можливе, що епігона з Біблійного Товариства — не лиш брав поради читати Біблію, але й вислухував нарікань на „феодалів-собачників,²²²⁾ а в Гребінки може тоді вже стрічав ся з пізнійшими Петрашевцями. В тім часі, в другій половині 1839 р., Шевченко щиро дружить ся з Демським, з ним разом мешкає, з ним разом читає, в нього вчить ся французької мови. Серйозність Демського Шевченкови імпує. Смерть Демського його сильно вражає. З незвичайною симпатією згадує його пізнійше (1856 р.) в своїй автобіографічній повісти „Художник“, з котрої довідуємось, що не жалував і власних заходів коло похорону того „праведника“.

²¹⁹⁾ Порівн. його поезію: *Dumka w samotności* (*Lewiatan*, Київ, 1843, ст. 180) з початком присвяти „Гайдамаків“.

²²⁰⁾ Моє: *Die poetische Ukraina von Bodenstedt*. *Oesterreichische Monatschrift für den Orient*, Відень, 1915, ч. 9—12, ст. 271, або те саме по українськи в „Звіті управи гімназійних наукових курсів з українською викладовою мовою у Відні“, Відень, 1915, ст. 5—6.

²²¹⁾ Стороженко: *op. cit.*, ст. 310. Куліш писав Шевченкови з Петербурга: „Если-же Вы согласитесь теперь исправить Кобзаря и Гайдамаковъ, то я бы желалъ во время моего пребывания за границею напечатать ихъ для славянскаго міра съ нѣмецкимъ переводомъ, введеніемъ и комментаріями на нѣмецкомъ языкѣ — да славится украинское имя на всѣхъ языкахъ“.

²²²⁾ Кониський: *op. cit.*, ст. 97, 83.

А найінтереснійше, що знаємо також з тої автобіографічної повісти, то се, що в Демського була своя бібліотека і в ній по польськи тільки — Міцкевич і Лелвель.²²³⁾ Коли воно не значить, що Демський польську літературу маловажив, то з певністю можна припускати на основі того, що Міцкевича і Лелвеля спеціально цїнив. Міцкевич взагалі ніколи не був так читаний, як тоді.²²⁴⁾ А Лелвель, як провідник Молодої Польщі, що оставав у безпосереднім порозуміню з Конарським підчас його праць на Литві і на Україні, і як творець Зєдиненя, голосний в Росії ще наслідком оголошеня до неї революційної відозви з 1832 р. і конфлікту з французьким правительством ізза неї,²²⁵⁾ не міг бути незаний і Демському із своєї діяльности. Оттут то перед нами може і найранший слїд зіткненя Шевченка з революційно-демократичною пропагандою польської еміграції, особливо тої, що гуртувала ся під стягом Лелвеля. Той слїд буде для нас ще певнійший, коли пригадаємо собі, що в тім самім часі, на початку 1839 р., страчене Конарського у Вильні і численні вязненя учасників Конарщини по ріжних містах і закутках Росії та всякі слухи, звязані з тими подїями, муїли заїтересувати й інтелїгентні круги Петербурга, тим більше круги молодежи з університету і Академії, до яких належали Демський і Шевченко. В тих кругах легко було вже Шевченкови, заїтересованому викритєм польської революційної пропаганди, попасти на ширені нею публікації. З тих самих кругів хтось, можливе, що й сам Демський, довідавши ся, що Шевченко пише поему на тему Гайдамаччини, звернув йому увагу на те, яку ідею можна би, чи належало би в такій поемі виразити. Увагу, видко, звернено йому за пізно, але слїд нового впливу таки ще встиг у кінцевих частях поеми зазначити ся, найсильнійше в „передмові“, написаній, як каже сам Шевченко, вже „по мові“.

Як скоро прийняли ся серед деяких польських гуртків погляди Громади Умань на гайдамаччину, виражені і в Шевченковій „передмові“ до „Гайдамаків“, видко з того, що вже в 1838 р. присвоїв собі їх рецензент повісти Е. Тарші „Koliszczyzna

²²³⁾ Кобзарь Тараса Шевченка, ч. III, вид. Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, 1895, ст. 88.

²²⁴⁾ Szpotański: Konarszczyzna, ст. 6.

²²⁵⁾ Noworocznik Demokratyczny, Париж, 1842, ст. 118—119.

і степу“ в *Pamiętnik-u Nauk Krakowsk-im* (ч. 8).²²⁶⁾ Рецензент, виказуючи, що гайдамаччина не була вибухом виключно диких інстинктів, збуджених агітацією з боку, а її жертви не були ангелами, так дальше пише: „Єсть се гірка правда, але правда конечно потрібна: історія не знає галянтманії, спосібної найгрубші пороки прикрашувати кольоровими висловами; вона радше є щирим другом, який отверто і без обиняків виказує правду, хоч би й терпку часом, не з наміром роздратовати нас, але щоб нас поправити“. Се всі повинні тямити і згідно з тим писати, не лякаючись криків „поверховних величателів вітцівської слави“. Бо „що-йно під позорним стовпом поставлені пороки людські не знаходять уже адвокатів. Тим то я власне гадав би, що осуджена п. Грабовським суворість інших писателів, які правдивих причин українських катастроф глядали в політичнім і релігійнім угніті, видала найспасеннійші овочі; що лиш тим робом не один схаменує ся в своїх промахах і ще може схаменутись“. Такі гадки можуть послужити в части й коментарієм до тої Шевченкової оборони гайдамаків, з якою він виступив в 1846 р. у „Холоднім Ярі“ против замітів, що „гайдамаки не воїни, разбойники, воры, пятно въ нашей исторіи“.²²⁷⁾ Не спроневірив ся він раншому поглядови на гайдамаччину (помилку батьків), як думав колись Франко,²²⁸⁾ але тільки виступив проти односторонних, поверховних судіїв так, як против „поверховних величателів вітцівської слави“ радив виступати рецензент польської повісти.

Стверджуючи, що нові демократичні ідеї Шевченка, зі слідами революціонерства польського походження вже в „Гайдамаках“, з такими-же слідами в пізнійших писаннях із петербурської доби до 1845 р., могли появи́ти ся в нього наслідком зіткнення з революційно-демократичною пропагандою польської еміграції в 1839 р., я склонюю ся навіть до гадки, що легкі сліди того видко й на деяких Шевченкових писаннях уже з того року. В поезії „Думи мої, думи мої“ таким легким слідом нового способу думаня в поета вважаю його признане, що за Україну він тільки вміє плакати:

²²⁶⁾ Повторене в *Poznan'skim Tygodnik-u literack-im*, 1838, ч. 8, а мною пригадане в невідписанім рефераті „З часописий і журналів“, Неділя, Львів, 1911, ч. 12.

²²⁷⁾ Шевченко: *Кобзарь*, СПб., 1908, стр. 270.

²²⁸⁾ Іван Франко: *Темне царство*, Львів, 1914 (передрук зі Світа, Львів, 1881), ст. 12.

А за лихо — та цур йому!
 Хто його не знає?!
 А надто той, що дивить ся
 На людий душою —
 Пекло йому на сїм світі,
 А на тім...²²⁹⁾

Дивленє на людий душою й переживанє пекла наслідком того — се та прикмета Шевченка, яка йде в нього в парі з вироблюванєм нового світогляду і з новим оцінюванєм житєвих явищ. Признаєть ся він до тої нової прикмети пізнійше нераз; дуже виразно знову в 1841 р. в „Сльпой“:

Не то я сталь, что прежде былъ;
 И путь унылый бытія
 И ноша тяжкая моя
 Меня ужасно измѣнили:
 Я тайну жизни разгадалъ,
 Раскрылъ я сердце челоуѣка...²³⁰⁾

В сїчни 1843 р. в листї до Г. Тарновського пише: „Ви, спасибї вам, боїте ся міні розказувать про людей. Цур їм! покоштував уже я цього меду, щоб він скис!“²³¹⁾

Така сама гадка, виражена в поезії „Три літа“ 1845 р. не повинна бути вже нова, й незвичайна. В нїй повторено Шевченком лиш те саме, до чого він признав ся вже 1839 р. В тім році вже він „прозрівати став по троху“. А коли нам відомо вже, під якими впливами, то вибір такої реальної теми, як у поемі „Катерина“, повинен бути для нас цілком зрозумілий при тім освітленю лиха від жовнірських постоїв, яке дала Рóїнос. І в „Тополи“, навіть поза романтично-балядовою декорацією, добачимо звязок із поглядом Рóїнос-и на подружнє насильство, виконуване тиранією батьків на власних дітях для матеріальної користи. Реалістичне спостеріганє явищ житя в „Тополи“ чудово сплїтаєть ся з романтичним декорованєм, подібно, як і в пізнійшій „Русалці“ (1846), яку Ол. Колеса силкував ся віднести до першої фази духового розвитку Шевченка з огляду на її романтично-фантастичні декорації,²³²⁾ але без глибшого вникнення у зміст, без розуміння, що ядром поеми є злочин — в освітленю Рóїнос-и результат фізичної і моральної

²²⁹⁾ Шевченко: *op. cit.*, ст. 55—56.

²³⁰⁾ Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 43.

²³¹⁾ *Idem*, ст. 347.

²³²⁾ Олександр Колесса: Шевченко і Міцкевич. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. III, ст. 54.

неволі, т. є панської розпусти з одної сторони, панованя пересуду в відношеню до нешлюбних дітей — з другої.

На новім шляху поетичної творчости я бачу Шевченка вже в 1839 р. У викінчених 1841 р. „Гайдамаках“, в яких уже Франко спостерігав „перший несмілий і майже несвідомий крок“ поета на тім новім шляху,²³³) бачу вже крок другий, не так несмілий і несвідомий, як трудний. Що-раз легше йдеть ся йому тим шляхом потім, як видко не тільки з його писань, але і з иншої діяльности. В конспіраційних поемах 1843—1844 рр. бачить ся вже не лиш повну свідомість мети, але й майстерське розпоряджанє чинником, що мав улегшити осягненє її: облицуванєм царизму по вказівкам Рóінос-и. Осуджуванє царизму з його кріпацтвом і мілітаризмом, а саме осуджуванє його за злочини давнійші над Україною і новійші над речниками свободи (декабристами); представляванє людських злочинів і нещасть, як плодів кріпацтва і мілітаризму (панської розпусти, жовнірських постоїв, самоволі в рекрутованю); поборюванє морального поневоленя: світського (тиранії батьків у справах подружя) і церковного (пересуду в поглядї на нешлюбні звязки й діти з них); натяки на жіноче вступанє в монастир, як на фальшивий крок, незгідний ані з вимаганнями монастирського житя ані з вимаганнями серця; у відношеню до минувшини осуджуванє магнатів за потоптанє Божого закона, показанє помилок батьків, осуд їх діл, подиктованих релігійним фанатизмом і негодованє на виновників польського фанатизму, на єзуїтів і папство; в думках про будучину мрія про евангельське братство, про федерацію славянських народів, народне розпоряджанє землею, украденою панством і рівність усіх Адамових дітей; в кінци будженє духа народности й національних традицій поезією, театром і малюнком — при осудї московщини, як чужоземщини; все те — нові мотиви Шевченкової поезії, які один по другім виринають у нього від 1839 р. І хоч один чи другий мотив могла дати Шевченкови московська література з доби вольтерянців, масонів і Біблійного Товариства, та хоч можна би жерело деяких мотивів бачити в традиціях декабристів, московськїм славянофільстві й петербурських кружках пізнійших Петрашевців, одначе з огляду на

²³³) Франко: *op. cit.*, ст. 11.

те, що ні одного з показаних мотивів не бракує в публікаціях революційно-демократичної пропаганди польської еміграції, а в Шевченковій поезії багато їх зраджує польське походження, я мушу признати визначну й передову роль у формуванні Шевченкових думок як раз революційно-демократичній пропаганді польської еміграції, особливо групам Лелевелівської марки (Молода Польша, Товаришене Польського народу, Зєдинене) і звязкови громад Умань і Грудзьонж (Польський Народ) та й таким публікаціям, як *Pólnoc, Polska Chrystusowa*, й подібні, не виймаючи й видань Централізації та інших еміграційних груп у виборі. Воно потверджується й показаними доси впливами польської літератури на Шевченка, більшими, правда, ніж впливи московської літератури, хоч усе таки нераз, особливо в студіях Ос. Третяка (Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка. Краків, 1892) і Ол. Колесси, переціненими і засудженими на зредуковане, на скільки брак їм узгляднення, що Шевченко впливам польської літератури улягав не все, навіть не все тоді, коли подібно, як вона, озвав ся, бо частійш усього було воно тільки результатом спільного улягання впливови революційно-демократичної пропаганди польської еміграції, було наслідком ставання Шевченка й польських поетів на революційно-демократичній основі, якою передовсім належить пояснювати не лиш поетичні, але взагалі ідейні та особисті звязки Шевченка з Поляками.²³⁴) Станувши на тій основі в 1839 р., він на Україні до 1847 р., підчас своїх проїздів по Волині і Поділлі, де були гнізда Конарщини, а ще більше на засланні в кружку польських революціонерів утвердив ся на ній, що видко з його писань.

На засланні Жигмонт Сераковський, душа польського кружка в Оренбурзі, найбільше міг причинити ся до укріплення Шевченка в набутих ранше переконаннях. Могли Шевченка звязати з Сераковським спільні спомини з Петербурга, де Сераковський, приготовлений до революційної конспірації вже на Волині, в Житомирі, обертав ся в тайних кружках університетської молодежи, знаних і Шевченкови.²³⁵) Та більше всего по-

²³⁴) Навіть до Міцкевича особисто звертав ся Шевченко, передаючи йому в Париж через Савича свій „Кавказ“. (Семевській: *op. cit.*, ст. 116).

²³⁵) *Wacław Koszczyc: Zygmunt Sierakowski*. Львів, 1891, ст. 13—14.

тягало Шевченка до Сераковського певно його відношене до України, яке веліло йому в 1862 р., в меморіалі поданим воєнному міністрови Мілютінови для предложеня цареві, домагати ся признаня національних прав Українцям, допущеня української мови до публичного урядованя і до всіх шкіл, не виключаючи й київського університету.²³⁶⁾ Про характер звязку Шевченка з Сераковським і його кружком найкраще понятя може дати цитована мною нераз переписка Шевченка з Бр. Залеським, як і ряд споминів про Шевченка з того часу.²³⁷⁾ Тут одначе належить замітити, що спомини Залеського і Гордона про Шевченка, в яких підносить ся його примирене з Поляками, зовсім не виказують, будьто би Шевченко згодив ся на відбудову старої Польщі, а навіть на унію. Правда, Залеський каже: „Шевченко, внук одного з гайдамаків, який в горячій крові носив велику ненависть до польської шляхти і снував мрії про удільну українську незалежність, там з Польщею помирился, писав вірші до друга Ляха і многих давних похибок і понятя позбув ся“. Одначе рівночасно Гордон зауважив щось инше: „В 1850 р. Шевченко — каже він — переїздив через Уральськ на нове заморське засланє. Говорив я з ним довго про се і про те. Не любив Ляхів, а не терпів Москалів і зовсім не крив ся з тим. Незалежна Україна була цїлюю його мрій, революція стремлінем; можна би сказати, що дивив ся на світ через червоні окуляри“. Спостереженє Гордона вважаю вірним, а позірна суперечність між ним і оповіданєм Залеського упадає, коли основою Шевченкового примиреня з Поляками вважати-мем виключно революційно-демократичні ідеї. На такій основі Шевченко міг примирити ся й подружити ся навіть з латинським ксьондзом Мих. Зельонкою. На такій основі стоячи, він міг думати й говорити навіть про релігійну унію, але не східної

²³⁶⁾ Benedykt Dybowski: Pamięci Zygmunta Sierakowskiego. Львів, 1906, ст. 91.

²³⁷⁾ Н. И. Стороженко: Первые четыре годы ссылки Шевченка. Киевская Старина, 1888, кн. X, ст. 13; А. Родзевичъ: Тарась Шевченко въ Закаспійскомъ краѣ. Русская Старина, 1891, кн. V, ст. 442—443; Нѣсколько новыхъ матеріяловъ для біографіи Т. Г. Шевченка. Киев. Стар., 1893, кн. II, ст. 27; Изъ воспоминаній Ѡ. М. Лазаревскаго о Шевченкѣ, Киев. Стар. 1899, кн. II, ст. 159; Br. Zaleski: Wygnańcy polscy w Orenburgu. Rocznik Towarzystwa hist.-lit. w Paryżu, Париж, 1867, ст. 103—104; I. Gordon: Sołdat czyli sześć lat w Orenburgu i Uralsku, Липськ, 1865, ст. 104; Jasięńczyk: Dziesięć lat w niewoli moskiewskiej. Краків, 1901, ст. 281—282).

Церкви з західною, а всіх християнських вір із собою — згідно із мрією революціонерів-демократів. Офіційний римо-католицизм був Шевченкови що найменше так само противний, як офіційне православ'є. Тільки з неохоти до одного і до другого він міг схилити ся в гадці до протестантизму.²³⁸⁾ Розуміли се ті Польки, що були противниками польських революціонерів-демократів. Ненавиділи вони Шевченка, як і своїх власних якобінів. Без вагання робили на нього навіть доноси начальству, спричинюючи його ув'язненє в 1859 р.: піднимали тривогу ще над його могилою; жадали від властей викинення з неї тлінних останків поета зараз по смерті його, вже 1861 р.²³⁹⁾

Х.

Вважаючи, як усі революціонери-демократи, своїм суспільним ідеалом рівність усіх людей на землі, Шевченко, згідно з Молодою Польщею бажав скасування всіх титулів, що їх різнять, бажав для всіх одного титулу чоловіка, що допускав би тільки таку різницю, яка може бути між батьками і дітьми. І він надіяв ся, що колись:

...на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати,
І будуть люди на землі.

(І Архимед і Галілей... 1860, ст. 597).²⁴⁰⁾

І як емісарій Дембовського, мріяв Шевченко про Україну „без холопа і без пана“, намічуючи в „Черці“ (1847, ст. 348) злегка анальоґію між тим ідеалом своїх київських одномишленників і вимріяною Палївщиною.

Дембовського гадку рівнож дуже сильно нагадує Шевченко, коли каже, що тільки між людьми, на селах може бути чеснота й добро:

²³⁸⁾ Драгоманів каже, що в „Воспоминаніяхъ о Т. Г. Шевченкѣ“ А. Козачковського, друкованих у Києвскомъ Телеграфѣ, 1875, ч. 25, цензура вицеркнула згадку, що Шевченко хвалив протестантизм, а ганив православ'є за його покїрливїсть перед начальством і панством (Громада, 1879, кн. IV, ст. 140).

²³⁹⁾ Стороженко: Новые матеріялы для біографіи Шевченка. Київ. Стар., 1898, кн. III, ст. 431—435; Н. М.: Арестъ Т. Г. Шевченка въ 1859 г. Київ. Стар., 1899, кн. V, ст. 144—146, 150; И. Билыкъ: Тревога надъ свѣжей могилой Шевченка. Київ. Стар., 1886, кн. IV.

²⁴⁰⁾ Всі цитати беру з Кобзаря по виданю В. Доманицького, СПб., 1908, зазначаючи при титулах віршів рік написаня.

Ходімо в селища: там люди!
 А там де люди, — добре буде;
 Там будем жить, людий любить,
 Святого Господа хвалить.

(Бодай кати їх постинали... 1848, ст. 387).

Відомо-ж нам, як твердо Дембовський вірив, що тільки на селах, між простим народом, є чеснота. Щоб її скрізь завести, він, як і радикальніші революціонери-демократи, радив поступати по яacobінськи: усувати всяку заваду — шляхту, все панство з його верхами.

Так міркує і Шевченко. Був би гаразд:

Як би не осталось
 Сліду панського в Україні...

(І виріс я на чужині... 1848, ст. 417).

З пересердя говорить:

Бодай кати їх постинали
 Отих царів, катів людських...

(Царі, V. 1848, ст. 386).

Або:

Як-би то, думаю, як-би
 Не похилили ся раби,
 То не стояло б над Невою
 Оцих осквернених палат;
 Була б сестра і був би брат;
 А то... нема тепер нічого, —
 Ні Бога навіть, ні пів-Бога...

(Якось то йду я у ночі... 1860, ст. 607).

Тому — гадає — треба будити волю, приспану царем
 Миколаю:

...треба миром,
 Громадою обух сталить,
 Та добре вигострить сокиру,
 Та й заходить ся вже будить.

(Я не здужаю... 1858, ст. 552).

Формальним зазивом до кривавої революції є Шевченків
 „Заповіт“:

...вставайте,
 Кайдани порвіте,
 І вражою злою кровью
 Волю окропіте!

(1845, ст. 284)

Не так явно кличе до революції, а все таки дуже виразно йде шляхом її Шевченко в поезії „Холодний Яр“. Зажуривши ся лихом не своїм, а „позиченим“, т. є громадським, не знає

иншого способу зарадити йому, як той, що його знали гайдамаки: тайну конспірацію і революцію. Рад би найти шлях до революційної конспірації, давний шлях до „Холодного Яру“ і є повен надії, що знайде його :

Де-ж ти дів ся, в Яр глибокий
Протоптаний шляху?
Чи сам заріс темним гаєм?
Чи то засадили
Нові кати, щоб до тебе
Люди не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими, —
Новими Ляхами?
Не сховаєте: над Яром
Зелізняк вітає,
Та на Умань поглядає,
Гонту вижидає.
Не ховайте, не топчіте
Святого закона...

(Холодний Яр. 1845. ст. 269—270).

Революції сподівав ся Шевченко, як і Дембовський, з долу. З долу вийшовши, вона по сподіваню його :

Розтрощить трон, порве порфиру...
(Бували війни... 1860, ст. 608).

Але даром ждав. І дивував ся :

Чому не йде
Апостол правди і науки?

(І день іде... 1860, ст. 606).

Апостол правди — себ то — по термінології польських революціонерів — емісарій.

Виразні сліди гадок і висловів Дембовського в наведених висше поезіях Шевченка і дати найранших із них не позвляють сумнівати ся, що він зіткнув ся также з його пропагандою й сам розпочинав її, розумієть ся на користь України, вже перед фатальним для польських революціонерів 1846 р. Розмірів його почину не знаємо, але на те, що він був зроблений, є навіть у Шевченкових поезіях з того часу натяки. В його поемі-містерії одна з ворон, натякаючи (Шевченковим способом з „Холодного Яру“) на революційну конспірацію на Україні кряче :

Так от бачите, сестриці,
Що тут komponують :

На катів та на все добре
Кайдани готують!

(Великий Льох. 1845, ст. 233).

А в елгії на смерть друга, гр. Якова де Бальмена, жалує,
що йому:

Не за Україну
А за її ката довелось пролить
Кров добру...

(Кавказ. 1845, ст. 260).

Значить се, що як би не поляг був Шевченків друг на Кавказі, то певно — про се міг знати Шевченко — він станув би в рядах борців за Україну. Слід приналежності де Бальмена до якоїсь конспірації, звязаної з особою Шевченка, видно і в Шевченковім зізнаню на слідстві.

Як міг віднести ся Шевченко до невдатного польського повстаня в 1846 р., се я трібував показати давнйше, комбінуючи деякі мало знані факти з життя його.²⁴¹⁾ Виходило, що невдача польського повстаня вразила його прикро. Докладнйше просліджене звязків Шевченка з польською революційною пропагандою повинно лиш потвердити мій здогад, а навіть дозволити подивити ся на поезію Шевченка „Сичі“, як на рефлекс подій 1846 р. в Галичині. Бо хиба ніщо инше, як галицьку різну, справлену польським революціонерам Мазурами, міг мати Шевченко на мисли, пишучи про тих сичів, що злітали ся на мужицьку ниву в ночі радити, як спалити орлине царство і повісити орла, щоб зволити бідне птаство і зробити республіку, а ледви урадили, попали ся в сильце, наставлене таки голісіньким мужиком, що і забрав їх:

повбивав,
А инших грати ся оддав
Приборканих воронам...

(Сичі. 1848, ст. 410).

Тільки полюбувати ся можна влучністю порівняня: конспіраторів, що потайки заходять у село, з налітанем нічних птахів, сичів, на мужицьку ниву; народа — з дрібним птаством; володаря — з орлом; приготованої ним контрреволюції — з наставленем мужицького сильця; епільогу мазурської різні, т. є видаваня побитих революціонерів австрійським старостам —

²⁴¹⁾ Моє: З життя і творчости Тараса Шевченка. Львів, 1914, статя: Шевченко про Галичину в 1846 р.

з віддаванем приборканих сичів на іграшку воронам. І тільки подивуватись можна силі ляпідарного вислову гіркої іронії:

Воно було б не диво,
Як би хто инший на тій ниві
Сільце поставив, а то зирк —
Таки голісінький мужик
Поставив любо...

(Ibidem).

Справді, гіркою іронією судьби був факт, що ті, які в ім'я свободи піднимали польського мужика до революції, полягли з руки того мужика.

„Сичі“, написані в 1848 р., значить ся, вже по перших стрічах Шевченка з Поляками на заслання, найправдоподібніше є відгомонам їх розмов чи споминів про мазурську різню. Шевченко міг співчувати їх жалеві, бо у невдачі польської революції не міг бачити задатку на успіхи якого-небудь українського революційного руху.

Звернувши увагу на схожість деяких гадок Шевченка з гадками Дембовського, які впрочім можна подибати і в пропаганді Молодої Польщі, громад Уманя і Грудзьонжа та петербурських кружків,²⁴²⁾ годі мені не запримітити также слідів Шевченкових відомостей про варшавський кружок ентузіястів. До гадки того кружка, що історію дасть ся уложити в найкращу поему, Шевченко, правда, відніс ся — як до дуже високого мудрованя — з повним легковаженем у своїм „Посланії“:

А історія? — Поема
Вольного народу...

(До мертвих і живих і ненароджених... 1845, ст. 265).

Дуже можливе, що таке маловаженє гадки ентузіястів було виявлене Шевченком і з приводу погляду Боденштедта на українську історію, як на величаву поетичну картину, — погляду присвоюваного собі й деякими Українцями.²⁴³⁾ Все таки і з варшавськими ентузіястами щось було в Шевченка спіль-

²⁴²⁾ Спільна Дембовському й Шевченкові з петербурськими кружками фурієристів, приміром, завзятість на всіх царів і міністрів. Кашкинове не-узнаване Бога до того часу, поки людство не перестане терпіти, повторене в Шевченковім „Заповіті“. Про однаковий погляд на приватну власність у Ворцеля, Дембовського і Шевченка говорити вже й не треба.

²⁴³⁾ Мое: Die poetische Ukraine von Bodenstedt, op. cit., ст. 273.

ного, коли і його в Петербурзі, як писав 1843 р. Тарновському, називано — ентузіястом.²⁴⁴⁾

Загадочне друковане Шевченкового „Гамалії“ в Варшаві на початку 1844 р. вияснявалось би по трохи.

Ще більше ніж з пропагандою Дембовського вяжуться ідеї Шевченка з *Polsk-ою Chrystusow-ою* Круліковського. Особливо поборюване офіційальних Церков із папством і царизмом за потоптане Божого Закону, закону християнської любови, на яким повинен би опертися цілий устрій людства і поодиноких народів та їх держав, у Круліковського і в Шевченка майже таке саме. Острі виступи Шевченка в поемі „Єретик“ або „Іван Гус“ (1845) против римського католицизму і папства подиктовані йому не привязанем до православія, бо такого привязання до православія, як до офіційальної віри в Росії, у Шевченка не було. Ті виступи подиктовані Шевченкови переконанем, таким, як і в Круліковського, що римський католицизм і папство стають на перешкоді самим християнам у їх стремління до досягнення євангельського братства і сотворення одної великої сімї, бо розєдинюють їх піддержуванем зверхних ріжниць в обрядових формах і догмах, які не згоджують ся з євангельською наукою Христа і стають ся жерелом релігійного фанатизму. Таким самим переконанем подиктований Шевченкови й осуд офіційального православія, який читаємо у „Дневнику“ під днем св. Петра і Павла: „Сегодня — пише Шевченко — святкуєть ся память двох великих проповідників любови і мира. Великий в християнськїм світі празник! А в нас — кольосальне пянство з нагоди храмового празника. О, святі великі, верховні апостоли! Коли б ви знали, як ми заплямили, як зогидили проголошену вами просту, прекрасну, світлу правду! Ви заповіли лжеучителїв і ваше заповідженє сповнило ся. В імя святе, в імя ваше, так звані учителї вселенські побили ся, немов ті пянні мужики, на Никейськїм вселенськїм соборі. В імя ваше папи римські ворочали земною кулею і в імя ваше заводили інквізицію і страшне автодафе; в імя же ваше ми поклоняємо ся гидким суздальськїм ідолам і справляємо в честь вашу огидну вакханалію... Правда стара і, значить ся, повинно би бути легко понятї її й зрозуміти, а вашій правді, в якої ви були за хрещених батьків, минає 1857 рочок. Дивно, яке тупе люд-

²⁴⁴⁾ Твори Т. Шевченка, вид. В. Якозенка, 1911, т. II, ст. 347.

ство!...²⁴⁵⁾ Іншим разом Шевченко обурюєть ся на відношене православної Церкви до самоубийників. „Релігія християнська, — каже — як ніжна мати, не відтручує навіть і злочинного з діток своїх, за всіх молить ся і всім прощає. А представники тої кроткої, любячої релігії відтручують саме тих, за яких повинні би молити ся. Де-ж любов, поручувана нам на хресті нашим Спасителем-чоловіколюбцем“. І дивуєть ся Шевченко, що поганського могли знайти лжеучителі в молитві за самоубийника, в поминках на його могилі, які були гарним звичаєм на Україні, даючи замість них у новішій Требнику Могили молитви на вигнанє злого духа і на очищенє посудини, оскверненої мишею. „Се навіть не поганські молитви“.²⁴⁶⁾ М. Новицький згадує, як Шевченко, вже на прикінци житя, водячи його по саях петербурської Академії, спинив ся перед „Осадою Пскова“, картиною Брюлова. „А подивись, що се воно?“ — сказав, показуючи на Москалів і Поляків, що зі святими хрестами й хоругвами йдуть на смертний бій із собою. „Предінь, кілько тут мисли!... в імя Христа і на славу його і одні і другі йдуть нищити себе взаїмно!... і страх, і жах бере, як подумаєш, скілько крови і сльоз людських пролито, скілько лих накоєно, і все те — як думали, думають, ба ще й тепер не перестають переконувати нас, — в імя Христа!... Боже-ж, ти мій Боже!...“²⁴⁷⁾ Як без духа евангельської любови православне християнство не було для Шевченка християнством, так його обряди і святині пригадували йому щось поганське, япанське або тибетське. В своїм „Дневнику“ він не раз дає тому вислів, повен обуреня. В церкві св. Юрія в Нижнім Новгороді він жахаєть ся на вид мальовила в роді індійського Ману або Вешав, обурюєть ся на фарисейство ідолопоклонницї, що те мальовило з удаваною побожностю цілує, і каже: „А чи одна вона така? Міліони подібних до неї, безрозумних, скалічених ідолопоклонниць. Де-ж християнки? Де християни? Де безплотна ідея добра й чистоти?“ На архієрейській Службі в соборі Шевченкови видало ся, що є в ній „щось тибетське чи япанське“. „І на отсїй-то ляльковій комедії — каже Шевченко — читають святе Евангеліє! Найнизша

²⁴⁵⁾ *Idem*, ст. 171.

²⁴⁶⁾ *Idem*, ст. 202—203.

²⁴⁷⁾ Н. Д. Н.: Къ біографіи Т. Г. Шевченка. Кіевска Старина, 1889, кн. III, ст. 732.

²⁴⁸⁾ Твори Т. Шевченка, *op. cit.*, ст. 264.

противорічність!“²⁴⁹) В московським Кремлі поет мав таке саме вражінє: „Світла мало, дзвону сила, хрестний хід, немов той вяземський попралик, рушає серед натовпу, найменшої гармонії, ані тіни красивого. І доки ще протягнеть ся та комедія японська?“²⁵⁰) На основі таких вражінь Шевченко й вияснює собі призначенє офіціального православя в місті Чобоксарах: „Церков тут, — каже — коли не більш, то що найменше в числі домів половина... Для кого і на що вони побудовані? Для Чувашів? Ні, для православя. Православіє — головний вузол старої московської внутрішньої політики. Неудобозабиваємий Тормаз хотів з дуру затягти той вузол, бо, бачите, вузол той ослаб; тай перетяг — і тепер він держить ся на одній волосинці“.²⁵¹) Такі погляди Шевченка на російське православіє виключають припущенє, щоб він міг осуджувати римський католицизм і папство з православного становища.

При ярих, навіть дуже ярих схожостях Шевченкових думок про всяку офіціальну Церкву з думками Петрашевців (Ханикова) і з понятєм правдивого християнства в славянофілів (Кошельова), не згадуючи вже схожостий з наукою Сковороди й старших московських письменників, вольтерянців і масонів, не брак у Шевченкових поезіях безсумнівних слідів читаня *Polsk*-и *Chrystusow*-ої, які й повинні пояснювати нам красше відношенє Шевченка не лиш до римського католицизму і папства, але й до російського православя, взагалі до всякої офіціальної Церкви. Коли Круліковський обурював ся на хрещене поганство і на християн-лицемірів, коли їх Церкву називав цвинтарем, а святині пагодами, коли він бажав собі повороту людства до первісного, евангельського християнства, яке людий збрало би в одній великій сімї й не примушувало би їх кланяти ся нікому, тільки одному Богу, то Шевченко, в котрого поезіях подібні гадки подибуємо, міг і не за Круліковським повтаряти їх. Але коли Шевченко в їдкій характеристиці папи, в якій не щадить відповідних епітетів, приписує йому

²⁴⁹) *Idem*, ст. 308.

²⁵⁰) *Idem*, ст. 320.

²⁵¹) *Idem*, ст. 257. Звертаю тут увагу на те, що Шевченкова критика офіціального православя в Яковенковім виданю „Дневника“ неповна — з допусту російської цензури, а я доповнюю її на основі виданя Наукового Товариства ім. Шевченка: Кобзар Т. Шевченка, Львів, 1895, ч. III, ст. 34, 66, 120, 126, 172, 186, де Шевченків „Дневник“ — в українським перекладі Кониського — повнійший.

торговане людською кровію, віддаване раю в найми, продаване були святости таким, що не заслужили на святість, проголошуване правдивих християн єретиками,²⁵²⁾ то все воно — повторене гадок *Polsk*-и *Chrystusow*-ої, намічених уже мною, а часто повтаряних нею. Рівно-ж за *Polsk*-ою *Chrystusow*-ою повтаряється в Шевченка гадка, що Бога вважають упривилейовані за за свого спільника, та що його :

Пани вкрали, та в шкатулі
У себе ховають.

(Відьма. 1847, ст. 300).

Так само й саркастичний вислів про співанє *Te Deum* по доконаню злочину в поемі „Іван Гус“,²⁵³⁾ або другий такий :

Храми, каплиці і ікони,
І ставники і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомимі поклони —
За кражу, за війну, за кров —
Щоб братню кров пролити, просим,
А потім в дар тобі приносим
З пожару вкрадений покров...

(Кавказ. 1845, ст. 260).

В уста офіціальних представників Росії вкладає Шевченко слова :

...продаєм,
Або у карти програєм
Людей...

(Кавказ. ст. 259).

Як той вислів дословно взятий з відозви Демократичного Товариства до повстанців-вояків з 1832 р., так майже дословно за *Polsko*-ою *Chrystusow*-ою повтаряє Шевченко :

А сльоз? а крови? Утопить
Всіх цариків би стало,
З дітьми й внучатами, втопить
В сльозах удових...

(Idem, ст. 257).

Круліковський так се виражає: *We łzach i we krwi Ludzkości niewinnie wylanych możnaby wszystkich dzisiejszych ciemieżców wytopić.*²⁵⁴⁾

Найсильнійше вплив *Polsk*-и *Chrystusow*-ої зазначив ся на Шевченковім посланні „До мертвих і живих і ненарожденних

²⁵²⁾ Єретиком тільки у розуміню папи був для Шевченка Іван Гус.

²⁵³⁾ Замітне в Шевченка повторене саме тої латинської фрази.

²⁵⁴⁾ *Polska Chrystusowa*, Париж, 1842, ст. 21.

земляків моїх“ (1845 р.). Сам заголовок послання стає ясний що-йно в світлі того поділу нових апостолів Церкви Христової, що його зробив Круліковський, — поділу на живих і мертвих, німих та глухих. Поминаючи-ж мальоване картини суду Божого і взиване людей, щоб не сквернили на собі „образ Божий“, що в Круліковського показаний дуже докладно,²⁵⁵) зверну увагу тільки на величезну схожість зацитованого мною вірша з Polsk-i Chrystusow-oї з Шевченковою гадкою, що:

... не має злomu
На всій землі безконешній
Веселого дому.

(Послання, ст. 267).

І схожість із кінцевим зазивом до братньої любови та за-
певненем, що при ній:

І світ ясний не вечірній
Новий засіяє...

(Idem, ст. 268).

Як пригадує Шевченків вислів про злого сказане по
польськи:

Choć zbiega wszystkie narody,
Nie dostanie kubka wody;
Na nic mu się nie zda mowa,
Nikt doń nie przemówi słowa!

І як пригадує закінчене Шевченкового „Послання“ кінцеву
строфу Круліковського:

Między sobą się miłujcie
I Chrystusa naśladowajcie,
Reszta sama do was przyjdzie
I słońce zbawienia wznijdzie.

Ріжниця між Круліковським і Шевченком тільки в силі
слова.

В кінці й той сильно вже розвинений критицизм Шевченка
в відношеню до української минувшини, до „слави України“,
який дістає вираз у поетовім признанню:

Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших: тяжкі діла!
Як би їх забути,
Я віддав би веселого
Віку половину...

(Idem, ст. 267—268).

²⁵⁵) Idem, ст. 293.

Як близький той критицизм і те признанє до виложеного мною погляду Круліковського на минувшість, котра нам нічого доброго дати не може.

Без викладу Круліковського про солідарність, переповіджену мною здебільша, годі булоб дещо в поезіях Шевченка навіть піймати як слід. Тільки в світлі того викладу стає вповні ясна поемка, в якій говорить ся, що:

Ми в осени таки похожі
Хоч капельку на образ божий, —
Звичайне, що не всі, а так,
Хоч де-які...

(Ми в-осени... 1849, ст. 489).

Чому? — питаємо. В дальшій поет дає нам з осінних картин лиш одну: картину перекотиполя, що відірване від усього котить ся степом у Дніпр, а Дніпром несеть ся на край світа, в невідоме... І як у поета, так і в нас та осінна картина будить тривожний жаль, і рівночасно будить бажанє зближити ся до людей, зсолідаризувати ся з якоюсь людською громадою. Символ осамітнення й безпомічності, осінне перекотиполе, з нічим не зсолідаризоване, стає для нас осторогою. Ми вшановуємо одну з прикмет Божого образу — почуванє потреби солідарности. Стаємо в осени хоч капельку похожі на Божий образ. Ідея чудової поемки виступає виразно по глибшій вникненю у зміст. Але сильно улєкшує те вникненє виклад Круліковського про солідарність, із якого Шевченко взяв навіть сам символ осамітнення, замінюючи тільки осінний відірваний листок на перекотиполе, — символ, взятий Круліковським з книжечки Lamennais: *Le livre du peuple*.

Коли-ж в кінци пригадаємо собі, як сильно підчеркує Круліковський гадку, що побіду над ворогами може запевнити нам не матеріальна сила, не військо й не оружє, а дасть нам побіду тільки сила духа, коли станемо ся воїнами божими, то яркий відблиск тої гадки знайдемо і в Шевченка:

І без огня і без ножа
Стратеги Божії воспрянуть
І тьми і тисячі поганих
Перед святими побіжать.

(Неофіти. 1857, ст. 540).

Сліди впливу *Polsk*-и *Chrystusow*-ої на поезію Шевченка значно численнійші, ніж я їх виказую. Я обмежую ся на не-обхідно потрібне для виказання ідейної залежности Шевченка від того органу Лєлєвелевого Зєдинєня.

Додатково міг би я навязати до ідей *Polsk-и Chrystusow-ої* Шевченків вірш: „Світе ясний, світе тихий“ (1860, ст. 595). Негодоване поета на запановане у Церкві форм замість ідеї Христової очевидно згідне з гадками Круліковського, і не його одного. Але замітніший в тім віршу кінець:

Будем, брате,
З багряниць онучі драти,
Люльку з кадил закурят,
„Явленними“ піч топити,
Кропилами будем, брате,
Нову хату вимітати.

Хоч у світлі преміс, т. є тих гадок, з яких останна виплила, перестає вона видавати ся богохульною, а тим самим і страшною, то і нечуваною та гадка перестане бути, коли згадаємо, що один Бернардин, Маркевич, агент Молодої Польщі в західній Галичині, вже в 1836 р., в селі Щепановичах, виконував те, про що Шевченко в 1860 р. лиш говорити посмів, навчаючи, що не в формах суть віри, він у мужицькій хаті зривав зі стін образи і в печи палив.²⁵⁶⁾

Вплив *Polsk-и Chrystusow-ої* на Шевченкові поезії був — можна сказати — не лиш сильний, але й виїмковий. Зазначив ся не лиш в ідеях, але і в стилі. *Polska Chrystusowa*, котрій все присвічував евангельський ідеал, послугувала ся заєдно й евангельськими висловами, евангельським стилем так правильно, що нераз трудно визнати ся, де в неї цитат чи парафраза Св. Письма, а де оригінальний вислів. Шевченко пійшов за приміром *Polsk-и Chrystusow-ої* від-разу, бо й легко було пійти за тим приміром йому, з малку обізнаному з Св. Письмом і близькому до Брюлова, захопленого може ще останними філями впливів російського Біблійного Товариства. Епіграфи із Св. Письма, порівняня, фрази й піднесений тон його появляють ся у Шевченкових поезіях наглядно, почавши з 1843 р., в „Безталаннім“, „Сні“, „Іванови Гусі“, „Великім Льоху“, „Посланії“, „Відьмі“ і у многих інших поемах, а в звязку з тим остають переклади псалмів і „подражанія“ пророкам.²⁵⁷⁾ Дата першої появи тої новини в Шевченковій творчості тісно вяжить ся з появою *Polsk-и Chrystusow-ої*. Сліди Св. Письма в поемі „Слѣпая“ веліли би припускати, що й та поема писана вже під новим впливом.

²⁵⁶⁾ Tretiak: Bohdan Zaleski na tułactwie 1831—1838, Краків, 1913, ст. 182.

²⁵⁷⁾ Моє: Святе Письмо в Шевченковій поезії, Львів, 1904.

Як уляг Шевченко впливам *Polsk*-и *Chrystusow*-ої, так еще більше мусів улягти впливови *Rópnos*-и, органу Молодої Польщі. Головні ідеї *Rópnos*-и Шевченко міг пізнати вже з *Polsk*-и *Chrystusow*-ої, бо виловив їх там сам редактор *Rópnos*-и, Чинський. Але цілий ряд важних справ, які порушила *Rópnos* по мисли своєї твердої постанови обличення російського царизму, порушуєть ся і в Шевченковій поезії не лиш із тим самим наміром, але также з такої самої точки погляду та з такою-ж систематичністю, як і в *Rópnos*-и, на основі чого можна без помилки прийняти за факт, що Шевченко великим рядом своїх писань немов відізвав ся на зазиви *Rópnos*-и до поетів, щоб вони обличували царизм. Як ідеї *Rópnos*-и, так і зазиви її мусіли бути знані в Росії скрізь, куди лиш засягла *Конарщина*, бо-ж *Конарський*, емісарій Молодої Польщі в Росії, був співробітником *Rópnos*-и.

Немов на зазив *Rópnos*-и до обличування царизму й на такий же зазив *Зв'язку Жіноцтва з Волинї*, щоб виказувати злочини царів, Шевченко здобуваєть ся на що-раз то нові помисли: по „Сні“ на „Кавказ“, пізнійше на „Царів“ (1848) — ніби на помисл цілого циклю поем, в кінци на „Юродивого“ (1857), що мав кинути світло на царські злочини, довершувані засудами на кари заслання і каторги.

Одним з найбільших злочинів царизму вважала *Rópnos* кріпацтво. Була то гадка, як би винята з душі Шевченкови. Як *Rópnos* порівнала кріпацтво з неволею *Негрів*, голосною тоді в європейській публістиці й літературі, так повторив се й Шевченко в „Кавказі“ (ст. 259). Малювати неволю-кріпацтво не треба було Шевченкови хиба від нікого вчити ся. На основі прожитого у батьківській хаті малював він кріпацтво, як „пекло“ (Як би ви знали, паничі, 1850, ст. 504—505), а кріпацьке село, як згарище, де люди „наче подуріли“, і „чорнійше чорної землі“ блукають та з дітьми „німі на панщину ідуть“ і де навіть природа наче примерла (І виріс я на чужинї, 1848, ст. 416—417). Є одначе в Шевченка одна інтересна точка погляду, з якої він дивить ся на явище кріпацтва, є систематичність у нього в узгляднюваню тих явищ. Одно і друге дала йому *Rópnos*.

Зауваживши, що нігде в Європі нема стілько злочинів, що в Росії, *Rópnos* пояснила се. Злочини між народом — сказала — є наслідком злого устрою суспільности; а що в Росії при кріпацтві і самоволи рекрутованя, при сервілізмі висших, світських

і духовних сфер, при ріжнородній тиранії, навіть семейній, взагалі при явищах деспотизму не може бути й мови про добрий устрій суспільности, то і мусять там лучати ся злочини частійше ніж деінде — підпали, убийства, мордованя. Те саме каже й Шевченко:

Бо де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи.

(Бодай кати їх постинали... 1848, ст. 386).

І тому то в Шевченкових поезіях, писаних з наміром облиценя „темного царства“, так часто стрічаємо ся зі злочинами: з тим, на який Рóґнос найбільше уваги звернула, з підпалом, уже в „Слѣпой“, потім у „Княжні“ (1847), в „Марині“ (1848), в поезії „Буває в неволі“ (1850); з убийством в „У Вильні городі преславнім“ (1848), в „Як би тобі довело ся“ (1849); з отроєнєм у „Петрусю“ (1850); зі страченєм власної дитини в „Титарівній“ (1847). На всі ті злочини паде світло з Рóґнос-и. Всі вони в освітленю Рóґнос-и стають ся нам більше зрозумілі, пояснюють ся як не фізичним поневоленєм, то поневоленєм духа, панованєм пересуду, чи віроіспвідного, як в поезії „У Вильні городі преславнім“, чи кастового як у „Княжній“, чи иншого. В освітленю Рóґнос-и такі злочини й оправдують ся по части причинами, які їх викликали. Бо кожного чоловіка — каже Рóґнос — сотворив Бог добрим, чулим, товариським, тільки тиранія й несправедливість зробили його злим, похїпним до пімсти й жорстоким. Тим то й Шевченко, показуючи нам на дні душі кожного злочинця щось доброго, будить співчутє для нього.

Кріпацтвом пояснює й оправдує Рóґнос навіть найяркійший зі злочинів — убиванє новонародженої дитини власною матірю. Пояснює й оправдує Рóґнос той злочин, приписуючи його тим самим соціяльним і моральним угнітам кріпацтва, яких продуктом належить — по міркованям Рóґнос-и — уважати й появу численних покриток у кріпацьких селах. Властію панів і паничів над кріпачками й панською розпустою Рóґнос пояснює появу по селах покриток і обурюєть ся на виновників, що вони ще сміють називати себе христіянами. Отже не инакше дивить ся на ту справу й Шевченко. Покритки і для Шевченка є невідлучним явищем кріпацтва:

Поки села,
Поки пани в сехах,

Будуть собі тиняти ся
Покритки веселі...

(Як би тобі довело ся... 1849, ст. 472).

Постарають ся про те пани, з яких одного Шевченко так характеризує:

Оцей годований кабан,
Оце ледащо — щирий пан,
Потомок гетьмана дурного
І презавзятий патріот
Та й християнин ще до того.
У Київ їздить всякий год,
У світі ходить між панами,
І пьє горілку з мужиками,
І вольнодумствує в шинку.
Оттут він весь, хоч надрюкуй!
Та ще в селі своїх дівчаток
Перебірає та спроста
Таки своїх байстрят з десяток
У год подержить до хреста
Та й тільки-ж то... Кругом паскуда!

(П. С. 1848, ст. 396).

Обуренє Рóїнос-и на пана, що при своїх злочинах, називаєть ся ще християнином, озвало ся і в Шевченка. В иншій поемі підчеркнена ще лицемірна філантропія такого пана:

Мужицькі душі аж пишать,
Судовики благають Бога:
Пяниці, знай, собі кричать:
„И патріотъ и братъ убогихъ
Нашъ славный князь! Вивать! вивать!“
А патріот, убогих брат
Дочку й теличку однімає
У мужика...

(Княжна. 1847, ст. 324—325).

Пана в такій патріотичній, філантропійній і християнській діяльності виручують — каже Рóїнос — паничі посесори, писарі і т. п. Отже і в Шевченкових поезіях не брак такого управителя:

Другий год,
Як він з німецькими плугами
Забрав ся голий в цей куток, —
А що тих бідних покриток
Пустив по світу з байстрюками!

(Марина. 1848, ст. 401).

Не брак у Шевченка й тих паничів, що то:

Жили
В дворі гуляли в карти грали,

Свого весілля дожидали,
Та молодих дівчат в селі,
Мов бугаї, перебірали,
Звичайне паничі...

(Варнак. 1848, ст. 376).

Вони вміють — як каже Рóїнос — зривати „двіт призначений для милого, для мужа“. Так і в Шевченка. Коли стає на заваді милий, суджений, то:

У льох його молодого
Той пан замикає,
А дівчину покриткою
По світу пускає.

(Із-за гаю сонце сходить... 1848, ст. 430—431).

Коли-ж завадою муж, тоді пан до нього візьметь ся:

За чоловіка,
Укоротивши йому віка...
А жінку можна привітати.

(Між скалами... 1848, ст. 412).

Як в обуреню Рóїнос-и на таких панів-християн, так і в Шевченковім жалю і обуреню чути різкий протест против їх нехристиянського поступованя з закріпощеними:

А жаль мені, і жаль великий
На просвіщенних християн.

І звір того не зробить дикий,
Що ви, бьючи поклони,
З братами дієте. Закони
Катами писані за вас, —
То вам байдуже! В добрий час
У Київ їздите що-року,
Та сповідаєтесь, нівроку,
У схимника!

(Марина, ст. 400).

Ряд покриток у Шевченковій поезії, особливо таких, що впали жертвою панської самоволі й розпусти в кріпацтві, звертав часто на себе увагу дослідників творчости Шевченка. Дашкевич догадував ся, що демократичний напрям Міцкевичевої баляди Рувка (в польській літературі одного з перших голосів в обороні збезчещених дівчат), дав Шевченкови спонуку до написаня цілого ряду поем в обороні бідних покриток; в тій-же Міцкевичевій баляді і Франко бачив завязок Шевченкової „Катерини“. Колесса, не згоджуючи ся ні з одним ні з другим, виявив погляд, що „жерела сього циклю, безсмертної апольогії людських прав жінщини, треба шукати головно в високих

гуманних поглядах самого Шевченка.²⁵⁸) Не відмавляючи Шевченкови високих, гуманних поглядів, я не можу відмовити й органі Молодої Польщі впливу на поета, що при своїх високих і гуманних поглядах заінтересував ся так сильно долею бідних покриток. Вплив Міцкевичевої Rybk-и тут справді ні-при-чім.

На залежність Шевченкових поем про покритки від гадок Рóпос-и вказують навіть другорядні сліди. „Наші поети — каже Рóпос — описують сільські весіля, бавлять панів картиною сватів з рушниками і скрипками; колиб знали, колиб відчували велич свого призваня, представили би образ чесної, роботящої, релігійної дівчини, що паде жертвою безбожного тирана, який сміє носити імя християнина“. Отже Шевченко не лиш представив „образ чесної, роботящої, релігійної дівчини“, ослонивши імлюю її упадок, в „Наймичці“ (1845), але й майже спарафразував зазивні слова Рóпос-и до поетів у іншій poemі, що так починаєть ся:

Як би тобі довело ся
В нас попанувати,
То знав би ти, пане брате,
Як їх називати,
Отих твоїх безталанних
Дівчаток накритих;
А то верзе бісі-зна-що,
Та й думає: ми-то,
Ми-то людям покажемо
Оцих безталанних,
Та навчимо шануватись
Паничів поганих.

(1849, ст. 472).

Вкінци зверну увагу на представлене в Рóпос-и і в Шевченка долі тої покритки, що бажала би укрити перед людьми свій сором, або позбути ся плоду. Коли прийде хвиля розв'язаня, — оповідає Рóпос — вона втікає в самотні поля, в безлюдні ліси, там родить...“ Як близько від того опису до картини Шевченка в прольогу „Наймички“:

У неділю в-ранці рано
Поле крило ся туманом:
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась

²⁵⁸) Колесса: *op. cit.*, ст. 56.

Молодиця молодая.
Щось до лона пригортає...
(Ст. 240).

А дальше оповіданє Рóѣнос-и про евентуальне страченє дитини, зловленє матери громадою і тяжке покаранє — яке воно близьке до Шевченкового оповіданя про „Титарівну“ (ст. 393), а zarazом і до народної піснї на сю тему.²⁵⁹⁾ Визискати народний мотив умів Шевченко й без чужої поради. Але в сїм случаю могла його спонукати до того Рóѣнос.

Иншою болячкою кріпацтва, як для Рóѣнос-и, так і для Шевченка, є відданє рекрутованя самоволи дідича-пана. Воно — каже Рóѣнос — отвирає йому поле для заспокоєня пїмсти, для насиченя розпусти. Він забирає в батьків єдиного сина, в дїтий батька, в молодї жінки мужа. Всї ті случаї надужитя при рекрутованю узгляднює й Шевченко.

Передовсїм підчеркує взагалї несправедливість :

Ой привели до прийому
Чуприни голити :
Усе дрібні, усе малі, —
Все багатих діти, —
Той каліка-недоріка,
Той не вмїє стати,
Той горбатий, той богатий,
Тих чотири в хаті.
Усі не в-лад, усіх назад, —
В усіх доля — мати.
А у вдови один син,
Та й той як раз під аршин.
(Сова. 1844, ст. 164).

І таким робом :

Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надїю! — в військo віддають,
(Сон. 1844, ст. 173).

Иншим разом пан справляєть ся коротко — хоч би і в день весїля — з молодим, коли в око впаде йому молода :

Незабаром
І молодого привели.
На завтра в город одвезли
Тай заголили в москалі.
Отак по нашому звичаю,
Не думавши, кончають!

²⁵⁹⁾ Мое: З життя і творчости Т. Шевченка, Львів, 1914, ст. 37—38.

Або коли муж перешкаджає панови позалицяти ся до гарної жінки:

Прийшли, взяли сіромаху
Та й повезли з дому
Пройдисвіта, волоцюгу,
Прямо до прийому.

(Між скалами... 1848, ст. 415).

Від пана вчить ся так само поступати й громада:

Порадили громадою,
Та скурвого сина
Вдовиченка, ледащицю
Забили в скрепицю,
Та й повезли до прийому.
Он яке творить ся
На сім світі — яка правда
У людей, мій сину.
Така й доси, я думаю,
В нас на Україні;
Та другої і не буде
В невольниках-людях.

(Москалева криниця. 1857, ст. 519).

Останні слова — знову лиш повторенє гадки Рóпос-и, що всі злочини й лиха в Росії то явища неволі, невідлучні від неї.

Як Рóпос найбільше лихо мілітаризму в Росії бачить у несправедливости рекрутованя і зв'язує його з кріпацтвом, а менше уваги присвячує самій салдатській службі, бо тільки злегка доторкаєть ся до салдатського горя і приниженя на муштрах, так і в Шевченковій поезії є лиш натяки на салдатську неволю й муштру (Сон, ст. 176), на „салдатське нежитіє“ (Не спало ся, ст. 317). В Дневнику-ж поет каже: „Салдати — найбіднійший і найнужденнійший стан в нашім православнім царстві. В нього відібрано все, чим тільки жите й гарне: сімю, рідну сторону, свободу, одним словом все“.²⁶⁰) В иншій записці обурюєть ся на моральне приниженє салдата.²⁶¹)

Не лиш у кріпацтві і мілітаризмі бачить Рóпос прикрі явища неволі. Висші сфери, світські й духовні, яким вільно панувати над низшими, ті дворяни, шляхтичі, що їм вільно бути царями селян, вони — на гадку Рóпос-и — также невірники в найвисшого царя-деспота. Згідно з таким поглядом і в Шев-

²⁶⁰) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 150.

²⁶¹) *Idem*, ст. 155, 162 і д.

ченка є і міністри-раби (Хоча лежачого й не б'ють... 1860, ст. 604) і інші:

Раби з кокардою на лоби,
Лакеї в золотій оздобі,
Онуча, сміття з помела
Його Величества!...

(Во Іудеї... 1859, ст. 560).

Сервілізм їх змальований Шевченком ярко у „Сні“ (ст. 178—179).

Багато уваги присвячено в Рóпос-и тій неволи, яка йдучи з гори, так же в семейнім та в приватнім житю людини в Росії зазначаєть ся ширенєм моральної гнилї, а якої жертвою паде передовсім женщина. Подружний примус, кастовий пересуд, обовязковість церковного шлюбу, погляд на висшість дівочої чистоти, що наповнює монастирі неприваними одиницями — все те для Рóпос-и прояви російської злочинної неволї. Все те порушуєть ся і Шевченком. Подружний примус і його катастрофальні наслідки представлені вже в „Тополи“ (1839), потім в „Черниці Марьяні“ (1841), в „Княжній“ (1847), в „Петрусь“ (1850). Як Рóпос, так і Шевченко видить мотиви подружного примусу в користолюбїю, кастовий гордості, пересудї упривилейованя, перецінюваня фальшивого клейноду, приміром, княжого. Показуючи, до яких катастроф вони доводять, та які злочини родять, Шевченко в одній поемі каже:

Моліте Господа, дівчата!
Моліте Господа, щоб мати
І вас отак не завдала
За генерала, за палати
І вас отак не продала.
Любітьсь, діточки, весною!...
На світі є кого любить
І без користі; молодю,
Пренепорочною, святою
В малій хатині буде жить
Любов та чистая, і буде
Святий покой ваш стерегти
І в домовині.

(Петрусь, ст. 500).

Зовсім так, як Рóпос, жалїє Шевченко над жертвою геральдики, пересуду батьків про фальшивий княжий клейнод, яка в монастири, в мурах церковної тюрми, загребує молоде житє:

Родилась на світ жить, любить,
Сіять Господньою красою,
Вітать над грішними святою
І всякому добро творить,
А сталося ось-як: у черницях
Занапастило ся добро...

(Княжна. ст. 333).

Занапастилась доля Княжни, як і „Черниці Марьяни“, як і неодної з тих, що в монастири вже виспівують:

Удар, громе, над тим домом!
Над тим божим, де мремо ми,
Тебе-ж, Боже, зневажаєм,
Зневажаючи співаєм:

Аллілуя!

(Гимн черничий. 1860, ст. 593).

Шевченків осуд неволі дівичої чистоти, представленої вже мукою „Дівочих ночей“ (1844), виявляєть ся різким зазивом до „великомучениці куми“:

Начхай на ту дівочу славу,
Та щирим серцем не лукаво,
Хоч раз, сердего, соблуди!

(N. T. 1860, ст. 609).

Обуренє на підозріване любови, яка не усвячена церковним шлюбом, хоч ним усвячуєть ся часто взаїмну антипатію, вириваєть ся в Шевченка тим сильнійше, що таке підозріване і його самого діткнуло. Він каже до Ликери:

Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа,
Раби, не вільники недужі!
Заснули, мов свиня в калюжі,
В своїй неволі.

(Ликері. 1860, ст. 596).

Скорше ніж з удаваною дівичою чистотою, скорше ніж з усвяченою, але продажною любовю міг погодити ся Шевченко з проституцією, бо пояснював собі і оправдував її, як Рóпос, браком вихованя і нуждою великих міст, также наслідками російської неволі. Їх найчастійше, замість наставити на кращий путь, пускала в нужді на дорогу проституції мати.

Посилала мати
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.

(Сон, ст. 183).

А ті, що таким проявам нужди повинні були б зарадити, ще й самі патронували їм. З боєм серця дивився поет, на те, як:

... неначе ті ягнята,
Ідуть задрипані дівчата,
А дід, сердешний інвалід,
За ними гнеться, шкандибає,
Мов у кошару заганяє
Чужу худобу...

І видячи таке, поет кидав гостре слово:

Де-ж той світ?
І де та правда? Горе! горе!
Ненагодованих і голих
Дівчаточок, як ту отару,
Женуть („последній долгъ отдать“),
Женуть до матері байстрят! —
Чи буде суд? чи буде кара
Царям, царятам на землі?
Чи буде правда між людьми?...
Повинна быть! бо сонце встане
І осквернену землю спалить.

(О люди, люди небораки. 1860, ст. 605).

Що такий погляд на проституцію виявлявся Шевченком разом з поглядами на інші справи, залежними від гадок Рол-пос-и, не тільки в поезії, але і в розмовах зі знайомими, се засвідчується споминами Чужбинського. „Пропаші, але милі сотворіня, в той час²⁶²⁾ не потягали Шевченка; в нього були по тій часті свої оригінальні понятя. Він не знаходив ніякого вдоволення у відвідуваню веселих захистів продажних грацій, хоч ніколи не карав їх згїрдним словом. Він був дуже людяний і улягав слабости дивитися поблажливо, стараючи ся в самій грязи знайти хоч крихітку золота. На продажну любов, на жінчину, що віддавала ся пристрасти — він говорив „можна махнути рукою“; але тайна розпуста, якими би цвітами вона не прикривала ся, все будила в души його непереможну відразу“.²⁶³⁾

Ставши згідно з зазивами Молодої Польщі до боротьби з російським царизмом і його устроєм суспільности, та обличуючи зла їх в імя ідеалів кращої будучини, Шевченко й остаточний устрій щасливої суспільности уявляв собі, згідно з органом Молодої Польщі, на основі нового і праведного закона, який державам Америки дав Вашингтон. Він так і питав:

²⁶²⁾ Говорить ся про час проживання Шевченка в Києві до заслання.

²⁶³⁾ Чужбинській: оп. cit., ст. 34.

Коли
 Ми діждемо ся Вашінгтона
 З новим і праведним законом?
 І з вірою, з непохитною вірою, сам же говорив:
 А діждемось таки колись!
 (Юродивий. 1857, ст. 545).

Мріяв про Вашінгтона Шевченко так, як мріяв про нього-ж і волинський Зв'язок Жіноцтва в Конарщині, списуючи свій устав. Дуже правдоподібне, що і у зміцненню Шевченкових мрій та ідей відограв той Зв'язок Жіноцтва посередню важну роль. Кажу: посередню, бо маю на мисли тільки зачеплене Шевченка впливами тих сфер на Україні, серед яких Зв'язок Жіноцтва потрудився, а з якими Шевченко мусів зіткнутися вже в 1843 р.

В одній поемі Шевченко ідеальними рисами зображує таку жінчину-громадянку, яка повинна би вийти і може вийти з панської сім'ї на стрічу бідному українському селянству, чи в загалі народови.

Мов сизая голубонька,
 Село облетіла;
 У всіх була, всіх бачила,
 Всі повеселіли...
 Там словами привітала,
 Там нагодувала,
 Шо-день божий обходила
 Село, помагала
 Усякому; а сироти
 До неї в покої
 Приходили і матірью
 Своєю святою
 Її звали, і все село
 За неї молилось.

(Княжна. 1847, ст. 330—331).

Коли не у сферах Зв'язку Жіноцтва, то хіба нігде не міг би я показати першовзору, з якого Шевченко міг зняти той портрет жінчини-громадянки. З таким першовзором стрічаємося власне в характеристиці діяльності членів Жіночого Зв'язку, поданий мемуаристом. Був би тут ще один слід зв'язків Шевченка з польською революційно-демократичною пропагандою — тою найтвердшою основою зв'язків його з Поляками, з котрими для нього не могло бути зв'язку на ніякій іншій основі: ані на основі польського націоналізму, ані в ім'я релігійної унії з Римом, ані в інтересі будовання історичної Польщі.

ШЕВЧЕНКОВА „МАРІЯ“.

Написав ІВАН ФРАНКО.

Шевченкову поему „Марія“ треба зачислити до найкрасших, найглибше задуманих та гармонійно викінчених поем Шевченка. Вона займає визначне, а з деякого погляду навіть першорядне місце між такими перлами Шевченкової поетичної творчости, як „Княжна“, „Відьма“, „Петрусь“, „Сотник“ та „Неофіти“. Основний помисл сеї поеми незвичайно смілий — змалювати жите матери Спасителя на основі дуже скупой церковної традиції, а головню на основі власної творчої інтуїції. Ся тема одначе була у Шевченка тільки одною з численних варіяцій теми жінки-матери, що починаеть ся вже в його молодечій поезії українськими поемами „Катерина“ та „Наймичка“ та московською „Слѣпая“, а в „Марії“ доходить до найвисшого вершка, який тільки могла досягти фантазія поета, і до найкрасшої апотеози того типу, висловленої в чудовім вступі ось якими словами:

Все упованіє мое
На тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє твоє,
Все упованіє мое
На тебе, Мати, возлагаю,
Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, благая!
Молю ся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників, подай їм силу
Твойого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю!

Достойно-пітая, благаю,
Царице неба і землі!
Воньми їх стону і пошли
Благий кінець, о всеблагая!
А я незлобний воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим і веселим
Святу доленьку твою.
А нині плач і скорб і сльози
Душі убогої убогий
Остатню лепту подаю.¹⁾

Перший помисл до написання поеми „Марія“ прийшов Шевченкови мабуть у часі його ув'язнення та примусової салдатської служби. В листі з Орської кріпости до княжни Варвари Репніної він писав: „Я тепер наче той злодій, що падає в безодню; ладен за все вхопити ся. Жахлива безнадійність, така жахлива, що тільки одна християнська філософія спроможна бороти ся з нею.... Єдина моя втіха тепер святе євангеліє. Я читаю його що дня, що години. Колись думав я аналізувати серце матері по житю св. Марії, непорочної матері Христової. Але тепер се-б було взято мені за злочинство“. З тих слів можна догадати ся, що думка про написане поеми „Марія“ повстала в душі Шевченковій уже давнійше, та в важких обставинах, серед яких ішло тодішне його жите виконанє її видало ся йому неможливим. Іще раз у іншій листі до тої самої Репніної писав Шевченко: „Новий Завіт я читаю благоговійно і у мене вродила ся думка описати материне серце по житю Пречистої Діви, Матері Спасителя, а друга думка — змалювати картину Розп'ятого Її Сина. Молю Бога, щоб хоч коли небудь здійснили ся мої мрії“.²⁾

Ся поема була написана в першій половині падолиста 1859 р. в Петербурзі. З дати вірші „Во Іюдеї во дні они“, написаної безпосередно перед нею, виходить, що автор писав її протягом 16 днів, від 24 жовтня до 11 падолиста. Вдуючи ся в цілий ряд творів написаних Шевченком по по-

¹⁾ Твори Тараса Шевченка. Кобзарь, т. II, 1847—1860, виданий під мою редакцію. Львів, 1908, ст. 346—347. З сього видання й дальші всі цитати.

²⁾ Др. В. Щурат: Святе Письмо в Шевченковій поезії. Львів, 1904, ст. 10—12. У тій розвідці автор дав цінний причинок до зрозуміння біблійних основ досить численних Шевченкових поезій та уступів у його поезіях, але не заняв ся розбором поем „Царі“ та „Марія“, основаних на темах біблійних, зазначаючи тільки, що в них „Шевченко лиш формально опер ся на святім письмі“ — оруд у всякім разі неясний.

вороті з заслання, кожний мусить завважити в ньому в тім часі незвичайний підєм релігійного духа, зовсім природний після такої важної переміни в його житю, як освободжене з воєнної служби, на яку він волею царя Миколи I був засуджений до смертно. Важність тої переміни, після якої Шевченкови було позволено жити в Петербурзі та віддавати ся свобідно не тільки малярству, але також поетичній творчості, відчув не тільки сам Шевченко, відчули її також інші його сучасники, в тім числі й російський поет Некрасов, що у своїй вірші „На смерть Шевченкови“, представивши його злиденне жите в салдатах і його пізнійше положене в Петербурзі, написав: „Тут йому Бог позавидів, жите урвало ся“.

Переглядаючи Шевченкові твори писані по відзисканю свободи, ми мусимо на них дивити ся звичайно з подивом для їх глибини, артистичного викінчення, сили та плястики вислову при всій його простоті, і мусимо ствердити факт, якого не добачують деякі біографи та мемуаристи, що десятилітня неволя в кіргізьських степах не зломил а духової сили нашого поета, а навпаки лишила йому можливість серед красших обставин підняти ся на недосягну перед тим висоту. Поема „Марія“ являєть ся одним із найкрасших доказів сього погляду.

Зміст поеми більш іділічний ніж драматичний. Марія — вбога робітниця в теслі Йосифа. Вона проводить час у легкій роботі, шиє дещо або, пасучи козу, гуляє над Тиверіядським озером, поки її самоту не перериває поява молодого гостя, що незвичайними для неї словами віщує їй та Йосифови недалеку появу Месії, обіцяного з давна :

„Во Іудеї не було —
Промовив гость — того ніколи,
Що нині узрить ся; равві,
Равві великого глаголи
На ниві сїють ся новій,
І виростуть, і пожнемо,
І в житниці соберемо
Зерно святее. Я Месію
Іду народу возвістити!“ (Ст. 353).

Слухаючи його слів Марія, мабуть почула щось нечуване доси в своїм серці, але поет не вдаєть ся в розбір того почутя, а тільки каже коротко, що вона „помолила ся перед апостолом“. А вечером, коли Йосиф задуманий тихо сидів при огнищі, Марія встала та пішла з глечиком по воду до криниці. Неза-

баром вийшов за нею також молодий гість. Поет не описує стрічі. Він тільки каже:

Холодочком
До сходу сонця провела
До самої Тиверіяди
Благовістителя, і рада,
Радесенька собі прийшла
До-дому. (Ст. 354).

Так справив ся поет із великою християнською тайною Зачаття і поставив подію на чисто людському ґрунті, неначеб ішов за таким апокріфом, який подибуєть ся в одній пам'ятці старого церковного письменства, в „Житію святої Теклі“, де маємо дуже ефектовну сцену, як Текля, слухаючи крізь віконце проповіді апостола Павла, три дні й три ночі сидить нерухомо на місці та не може відірвати ся від його слів, а потім покидає вітця й матір і йде з ним у світ поділяти його небезпечну вандрівку. Марія не пішла за благовістителем, але її тиха радість перемінила ся в тяжку душевну муку. Йосиф відчував її положенє:

„Ти не та,
Не та тепер, Маріє, стала.
Цвіт зельний наша красота!“
Промовив Йосип. „Диво сталось
З тобою, доненько моя.
Ходімо в церков, повинчаймось,
А то... (й не вимовив: уб'ють
На вулиці) і заховаймось
В своїм оазисі“. І в путь
Марія на-швидку зібралась
Та тяжко плакала, ридала. (Ст. 354).

З приводу сеї короткої, але дуже трагічної сцени поет висловляє високо-поетичну рефлексію в звороті до Йосифа, в якій підносить його заслугу вратованя жита Марії:

О старче праведний, багатий!
Не од Сіона благодать,
А з тихої твоєї хати
Нам возвістила ся. Як би
Пречистій їй не дав ти руку,
Рабами б біднії раби
І досі мерли би. (Ст. 354—355).

І ще раз після довгих рефлексій загального змісту поет вертає до благородного вчинку Йосифа, і звертаючи ся до Марії каже:

Молись і дякуй, що не кинув,
 Що на розпуття не прогнав;
 А то б цеглиною убили,
 Як би не вкрив, не заховав! (Ст. 356).

З євангельського оповідання про події перед уродженем Ісусовим знаємо, що Йосиф думав прогнати її зі свого дому, поки поява ангела у сні не застала його лишити її при собі. Шевченко й тут поминув надприродний обяв божої волі і виставив Йосифа по свому благороднійшим та великодушнійшим.

Незабаром по вінчаню з Йосифом Марія довідала ся, що якогось провозвістителя Месії стяли в Тіверіяді і зараз догадала ся, кого. На її серці полекшало і вона „веселенькая пішла у Назарет“. І тут поет коротким натяком передав влучну психологічну обсервацію. Марія на таку вість мусіла почути облекшене в своїй новій ситуації.

Оповідане про вроджене Ісусове у Вифлеємі уложив Шевченко, хоч не зовсім докладно, а все таки на основі євангельських оповідань, скомбінувавши їх по трохи з оповіданем про Симеона Богоприємця, яке в євангелії стоїть пізнійше при введеню Марії в храм. І тут Шевченко підчеркнув та розширив найбільше оповідане про пастухів, що прийняли Марію з дитиною в свій курінь. Один із них являєть ся також першим проповідником появи Месії у Вифлеємі. Ті самі пастухи спасають Марію з дитиною та Йосифа від кривавого переслідування Ирода. Поет зі щирим захватом відзиваєть ся:

Слава вам,
 Убогим людям, чабанам,
 Що привітали, заховали
 І нам Спасителя спасли
 Од Ирода! Нагодували
 І напоїли, і дали
 Кожух і свиту на дорогу
 І, небораки, додали
 Ослицю дійну, і небогу
 З її дитяточком малим
 І посадили й провели
 В ночі тайними манівцями
 На шлях Мемфіський. (Ст. 360—361).

Трудно знайти уступ більш характеристичний для поетичної вдачі Шевченка, як той, у яким він звеличав ослицю, що несла Марію з дитиною до Єгипту.

Як би де на-світї хоч раз
 Цариця сіла на ослицю,

То слава стала б про царицю
 І про великую ослицю
 По всьому світу. Ся-ж несла
 Живого, істинного Бога!
 Тебе-ж сердешну Копт убогий
 Хотів у Йосифа купить,
 Та здохла ти, мабуть дорога
 Таки завадила тобі! (Ст. 361).

Про побут Ісуса з його родителями в Єгипті в євангелії сказано зовсім коротко, лиш стільки, що він жив там аж до смерти Ирода. Шевченко обробив сей уступ знов іділічно, малюючи тихе та скромне жите утікачів на тлі єгипетської околиці над Нілем. Варто навести тут Шевченків опис того краєвиду.

З-за Нилу сфінкси мов сичі
 Страшними, мертвими очима
 На тее дивлять ся; за ними
 На голому піску стоять
 По шнуру піраміди в ряд,
 Мов Фараонова сторожа,
 Мов Фараонові сказать
 Хотять: „Встає вже правда божа,
 Встає вже, встала на землі“,
 Щоб Фараони стереглись. (Ст. 362).

В іділічним тоні описано поворот Ісусових родителів із Єгипту до Назарета. Там вони застали руїну зі своєї колишньої домівки, так що Марія була змушена просити ся в найми до своєї своячки Єлисавети, матери Івана Хрестителя. Вона тоді була вже вдовою, бо її мужа, ерея Захарію, замордовано в Єрусалимі. Ісус виростає в товаристві з трохи старшим Іваном і тут Шевченко покористовуєть ся мотивом далеко пізнійшої християнської іконографії, що на одній картині представляє двоє дітей, Івана і Ісуса, та Марію, при чім Ісус держить у руках хрестик. Із сего мотиву зробив Шевченко дуже зворушливе оповіданє про те, як Ісус, бавлячи ся з Іваном, із двох палочок зробив хрестик.

Отож воно, мале, взяло,
 Другую палочку у Йвася
 (Івась у коники гуляв ся),
 Зробило хрестик, та й несло
 До-дому, бачте, показати,
 Що й він уміє майструвати.
 Марія ще за ворітьми
 Дітий зустріла, і зомліла
 І трупом пала, як узріла

Той хрестик-шибеничку. „Злий,
Недобрий чоловік, лихий
Навчив тебе, моя дитино,
Зробить отсе. Покинь, покинь!“
А він маленький, неповинний
Святую шибеничку кинув
І зарідав, і пролились
Ще в перший раз младенчі сльози
На лоно матерне. (Ст. 366).

Євангельське оповіданє нічого не знає про шкільну науку Ісуса, хоч оповідає про неї апокрифічне, т. зв. євангеліє Томи. Шевченко, виходячи з того погляду, що Ісус пізнійше виступає вчителем жидівського народу і не раз присоромлює книжників та фарисеїв своїми покличами на святе письмо, представляє також по своєму шкільну науку Ісусову. Се оповіданє, як і багато інших, маємо в двох редакціях, із яких перша просторійша, взята мною в текст, виглядає ось як:

Марія мовчки утішалась,
— — — — —

За золотого за гіркого
Буквар списали їй. Взяла
(Сама письма вона не знала)
Та в школу хлопця одвела
У ієссейську; доглядала ж
Сама його, сама й навчала
Добру і розуму. Івась,
Таки вдовенко, в його вдавсь,
Та в двох собі й ходили в школу
І вчились в купочці. (Ст. 367).

В другій редакції початок цього оповідання коротший:

Заробила,
Чи то позичила вдова
Пів копи тую на буквар,
Сама б учила, так не знала ж
Вона письма того. (Ст. 367).

Як бачите, тут початок шкільної науки дітий дає не Марія, а вдова, себ-то Єлисавета. Не завадить завважити тут, що римо-католицька іконографія представляє Марію письменною, а сцена благовіщення малюєть ся звичайно так, що ангел застає Марію зачитану в псалтирі. Коротко, хоч зовсім не драматично, оповідає Шевченко євангельський епізод про подорож семи-літнього Ісуса з родителями до Єрусалима, та про те, як вони згубивши його з очий, віднайшли його в храмі між учителями та книжниками, які, слухаючи його дитячих слів, дивували ся його мудрости. Не зайвим буде пригадати, що сей епізод більш

епічно, ніж драматично, але досить просторо та поетично обробив польський поет Богдан Залеський у своїй поемі „Przenajświętsza Rodzina“. З Шевченкового оповідання сього епізоду наведу тільки ось які рядки:

Межи раввинами дитина,
 Її хлоп'яточко сидить
 І навчає неповинне:
 Як в світі жить, людий любить,
 За правду статъ, за правду згинуть.
 „Без правди горе! Горе вам,
 Учителі архиереї!...“
 І дивувались фарисеї
 І книжники його речам. (Ст. 368).

Принявши спільне вихованє Ісуса з Іваном Хрестителем, про яке нічого не знає євангеліє, Шевченко короткими словами згадав також про їх розлуку по виході зі школи.

Із школи
 Путем терновим розійшлись
 Обидва: божії глаголи,
 Святую правду на землі
 І прорікали, й розп'ялись
 За воленьку, святую волю!... (Ст. 369).

Або, як читаємо в першій редакції:

У купці вчилися і росли.
 І вирости і прорекли
 Святії Божії глаголи,
 Святую волю на землі. (Ст. 369).

Незгідно з євангельською традицією подає Шевченко також ту подробицю, що коли Ісус у дозрілих літах пішов між народ навчати, Марія пішла також за ним, лишивши дома старого Йосифа. І знов поет малює іділічну сцену, як Ісус сидить на Єлеоні та глядить на Єрусалим, а мати тихо плаче, дивлячи ся на нього, а потім іде у яр, принесе води, напоїть його та отрясе порох із його хітона, а потім сяде мовчки під смоквою і знов глядить на нього.

Смерть Ісусову збуває Шевченко коротко і так само коротко та сумовито оповідає кнець Марії.

Розп'ялась
 Твоя єдина дитина,
 А ти спочинувши під тином
 У Назарет отой пішла.
 Вдову давно вже поховали
 В чужій, позиченій труні

Чужії люди, а Івана
 Її зарізали в тюрмі,
 І Йосипа твого не стало,
 І ти як палець той осталась
 Одна-однісенька. Такий
 Талан твій латаний, небого! (Ст. 371).

Здавалось би, що автор так і полишить матір Ісусову, за-слонену імлою забутя, як полишають її наші канонічні евангелія. Але він не на те писав свою поему і зробив Марію її героїнею, щоби дати їй умерти зовсім безславно та безслідно. Правда, зі сфери бідности та сирітства вона не виходить, але проте духом вона далеко висша від свого окруження, навіть від тих товаришів та супутників Ісусових, яких він іменував своїми апостолами. Ось що читаємо в кінцевих рядках Шевченкової поеми:

Брати ж його, ученики
 Нетвердії, душеубогі,
 Катам на муку не дались,
 Сховались, потім розійшлись,
 І ти їх мусіла збирати...
 Отож вони якось зійшлись
 В ночі круг тебе сумувати,
 І ти, великая в женах,
 І їх униніє і страх
 Розвіяла, мов ту полову,
 Своім святим, огненным словом.
 Ти дух святий свій пронесла
 В їх душі вбогії... Хвала
 І похвала тобі, Маріє! (Ст. 371—372).

Се закінчене нагадує потрохи закінчене „Неофітів“, де мати героя Алкида, по його смерті, переймаєть ся його вірою та запалом і йде між народ проповідати во ім'я Розп'ятого. Можна добачити тут також відгомін апокрифічного „Слова Івана Богослова про Успеніє Богородиці“, в яким при смерті Марії до її постелі прилітають усі апостоли, принесені туди божою силою в повітрі з ріжних кінців землі. Можна сказати напевно, що се оповіданє було невідоме Шевченкови, але дуже правдоподібно йому відомі були малюнки Успенія, на яких біля постелі Богородиці видно постаті всіх апостолів.

Писано у Львові, 1—2 грудня, 1913 р.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПО БОЛГАРСЬКИ.

Подав С. ЧІЛІНГІРОВ.¹⁾

Тарас Шевченко, нині мало відомий болгарським читачам, був одним із найулюбленніших поетів серед наших письменників у двох останніх десятиліттях передвизвольної доби. В нього вони запозичали не лиш мотиви й вітхненє, але й форму для своїх поетичних творів. Шевченко як поет був для них вповні доступний і зрозумілий; вони цїнили його, відчували і переживали.

На таку близкість між ними складало ся багато причин, та найважнїшою були безперечно однакові обставини, серед яких вони росли й розвивали ся та однакові стремлїня, що їх побуджували до творчости та діяльности. І Шевченко і його болгарські наслїдувачі, виховані в неволи та злиднях, мріють про смілий поворот тих минулих романтичних часів, серед яких раб буде чоловіком, а чоловік Богом. Вони задумують обвістити своїм землякам нове слово, переповне тугою, якого кожда сльоза розпалює пожари та освітлює тьмаві небосклони. А там, де се не виставало, кидали між своїх земляків ті кличі протесту, що кожного підбунтовували в душі, до кого доходили.

Таких смілих кличів українська поезія майже не знала перед Шевченком. Правда, деколи подибуємо їх у деяких його попередників, та вони були такі невинні, так обережно висловлювані в формі гумору, сатири або байки (Котляревський, Артемовський-Гулак, Гребінка), що мало надавали ся для кладеня основ під народні змаганя до самостійного житя, повного простору для вільної діяльности. Те саме подибуємо і в нашій поезії. Чи ж не оспівували її адепти на церковно-славянсько-

¹⁾ С. Чілінгіров — болгарський поет, бувший учитель, парламентарний посол, а тепер в управі Народної Бібліотеки в Софії, ур. 1881 р. Сю його статю переклав із болгарського рукопису В. Гнатюк. — *Прим. ред.*

болгарській мові усього, що попадало їм на очі, з виїмком того, що бажали перетворити, зосередковуючи боязко увагу над кождим словом, якого значіне міг би інакше зрозуміти місцевий валія? Чи виростали вони дома, чи повертали з чужини, все були позбавлені не лиш можности, але й права думати про що инше понад освідомлюване себе та своїх су-сідів. Про ніяку самостійність не можна було і мріяти. Непідготовлений ще був ґрунт для такого ризиковного і що-найменше передчасного діла.

Та швидко в Росії ударила поезія в нові струни. Зміцняв ся похід проти кріпацтва, що ставав звільна стихійний та обхоплював усе. Серед загальної боротьби проти народнього поневолення підносить ся також голос кріпака Шевченка. Його слова ясні та чисті, його смілість одягнена в блискучі кришталі поетичної форми, крізь яку пробиваєть ся на світ у новім незанім виді. А сього якраз треба було болгарському поетови, що подібно як українські попередники Шевченка, блукав та шукав цілий, напрямів і доріг, мріяв про ідеали, що крили ся оповиті мракою десь далеко, не знати де. Тепер вони стали йому в одній хвили перед очима, немов чудесним способом проявили ся. Для нього стало ясно, що поезія лиш тоді сповнить свою задачу, коли заговорить смілою мовою і почуваннями самого народа без огляду на тяжкі умови закріпощеня. Та все таки було в нас іще за вчасно на таку поезію. І значіне Шевченка, як індивідуальности, яке грає визначну ролю в популярности поета, ще не було доволі велике. Се стало ся аж тоді, коли він повернув із вигнання до Петербурга, де його принято як давно вижиданого і дорогого гостя у всіх сальонах і літературних кружках, а його сльози-пісні вславили його імя в печати та доставили йому широкий круг читачів. Та смерть перетяла нитку його житя на вісім день перед оголошенем маніфесту Олександра II про знесенє кріпацтва¹⁾ і нанизала нові золоті промінї на авреолу його мучеництва. Імя Шевченка рознесло ся здовж і вшир Росії. Про нього почули і молоді болгарські студенти, що вчили ся там, а між якими виробляли ся й поети, та прикували всю свою увагу до нього і до його творчости. На сю обставину натякає і Жінзіфов на початку біографічної замітки про Шевченка, зачерпненої з автобіографії поета, написаної для редакції „Народнаго Чтенія“: „І як у житю

¹⁾ Иллюстрированное Обозрѣніе, додаток до газети „Голось Москвы“, ч. 47, ст. 2.

знавав усяких мук та прикростей, так не дочекав ся також славного в російській історії 1861 року, котрий з уст російського царя приніс російському народови свободу. Та по смерти полишив Шевченко по собі живий і славний пам'ятник у своїх піснях, що остануть довгі літа в пам'яті Українців і інших любителів народности".¹⁾

Від того часу починаєть ся зачитуванє творами Шевченка, та їх перекладанє. Відкривають ся нові картини. Виринає однакова доля двох братніх народів, що попали в рабство та неволю. А колись оба вони були свобідні та славні. Одні пам'ятають іще дні своєї гетьманщини, а другі з легенд своєї далекої, але не призабутої минувшини виловлюють силвети великих царів, що визначували побідоносними мечами границі просторої держави від Карпат до Егейського Моря, а від стін Царгорода до північних альбанських пустар. Усе жите боров ся Шевченко проти російського царизму, що знищив незалежність його народа. В боротьбі проти другого царизму проходить жите і наших перших поетів передвизвольної доби.

Отже нічого дивного, що з усіх поетів у Росії стає любимцем наших Шевченко, якого слава рознесла ся між духовими провідниками болгарського народа майже рівночасно зі славою Жуковського, але з багато ширшим і сильнішим впливом. Що притягало нашого поета й читача до Жуковського, то був його романтизм і поза тим ніщо инше. У Шевченка крім романтизму подибують ся й інші акорди. У нього минувшина не є метою артистичної творчости, лиш способом до вплетєня протесту проти теперішности та непоборною мрією для славної будуччини. Шевченко копаєть ся в минувшині, щоби пробуджувати та вчити. І коли би український народ не був її мав, він був би її утворив в уяві, переконаний, що тим способом найпевніше розбурхає до житя своїх поневолених земляків. А такого будженя треба було й болгарському народови. І сього вхопили ся наші поети. Їм треба було лиш позмінювати деякі слова: „Україна“ на „Болгарія“, „гетьман“ на „болгарський цар“, „Дніпро“ на „Янтра“, „Дунав“ або „Вардар“, „широкі степи і самітні могили“ на „Балкан“ або „Пірін“, „Москаля“ на „Турчина“, „злого пана“ на „злого фанаріота“,²⁾ щоби передати на

1) Новобългарска Сбирка. Москва, 1863, ст. 131.

2) Дрѣ Ив. Д. Шишмановъ: Тарасъ Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българскитѣ писатели прѣди освобождението. Споменъ за Тараса Григориевича Шевченко. (Библиотека на Славянска Бъсъда, кн. XVI, ст. 60).

своїй мові, почування Шевченка та дістати чисто болгарський твір. І вони так робили, починаючи Жінзіфовом, а кінчаючи Каравеловом та Славейковом.

У тім сплітанню теперішности з минувшиною, особистих терпінь із загальними, належить шукати найбільшої тайни впливу Шевченка у нас. Його поезія, незвичайно суб'єктивна, так тісно звязана з його житєм, що творить із ним одну нероздільну цілість. Та в відголосі особистих переживань поета криється колективна душа українського народу, що немов уповажив Шевченка, щоби змалював та виявив світови його долю і його терпіння та щоби освітив блискавками поезії все, що таїло ся в народній душі. Колиж відбивав ту душу, Шевченко не забув огріти її промінем культурної ідеї. Він став не тільки співаком простого народу, але й дорогим та смілим представником сучасної йому української інтелігенції. Все, про що думала і мріяла українська освічена молодіж від сорокових років, появило ся у Шевченка, прибране в яркі поетичні образи та огріте огнем горячого його поетичного серця. „Коли читаєте або слухаєте віршів Шевченка, каже І. І. Іванов, то ви немов положили руку на розболілу грудь брата або друга та відчуваєте, що під нею бється серце не звичайного мученика, але велике серце великого народу“.¹⁾

Зближенє наших поетів до Шевченка спричинила в великій мірі також подібність їх політичних стремлєнь. І один і другі — явні вороги російського царизму та його політики. Перший бореть ся за визволенє зпід нього, а другі за перегородженє йому дороги до їх вітчизни, хоч усі свої надії на визволенє покладають на російський народ. З любовю до сього народомученика відносить ся і Шевченко. І лише сею обставиною поясняєть ся їх приналежність до славянофільської струї в Росії, на скілько се славянофільство проповідало єдиненє великої славянської родини з повним захованєм самостійности та індивідуальности окремих славянських народів.

Проф. Шишманов завважує, що і плебейський демократизм Шевченків причинив ся немало до його популярности серед наших поетів.²⁾

Визначну ролю у впливі Шевченка на болгарських поетів грає також форма його творів. Він притягав їх передовсім

¹⁾ Н. Стороженко, Изъ области литературы, ст. 425.

²⁾ Шишмановъ, op. cit. ст. 61.

простотою стиха, близькою до простоти народньої пісні, легкою і приступною, як мельодія на двострунним інструменті. А любов для такого стиха і для такої форми була вже розбуджена серед болгарської інтелігенції від 1842 р. Тоді то видав Богоєв першу збірку „Български народни пѣсни и пословици“, в 1859 р. надрукував Раковський свій „Показалець“, в 1861 р. брати Міладінови випустили у світ свій збірник „Български народни пѣсни“, в яким брав участь і Жінзіфов своїми записами з Пріліпщини, Велещини та Кукущини. Швидко по сих збірниках слідує цілий ряд інших із різних земель болгарських, які призбирають тодішні наші грамотії та учителі. Народні твори друкують ся і в періодичних виданнях, газетах та журналах; се був необхідний матеріал для кожного їх числа.

На скільки наші поети присвоїли собі форму народних пісень, особливо таких, які найчастійше подибуємо у Шевченка (чотиростопові і тристопові хореїчні стихи з цезурою на переступній), бачимо на поезіях Жінзіфова та Славейкова. А. Л. Каравелов написав у тім розмірі — по обчисленю проф. Шишманова — до 113 стихотворів на 191, поміщених у першій томі творів.¹⁾

II.

Найвчаснійше почали перекладати Шевченка ті болгарські поети, що мали змогу жити в Росії, особливо на Україні, де познайомили ся безпосередно з творами геніяльного мученика. Перші переклади завдячуємо Ксенофонтови (Райкови) Жінзіфову, що в 1863 р. випускає свою „Ново българска сбирка“ в якій поміщує шість творів Шевченка під загальною назвою: „Гусларь Тараса Шевченка“. Ось вони: 1) Тополя (По дѣбрава вѣтеръ вѣить), ст. 133—140. 2) Дума (Течить вода въ сино море), ст. 140. 3) Дума (Вѣтре буйнь й, вѣтре буйнь й), ст. 141—142. 4) Дума (За що ми сеть чьрнь вежди), ст. 142—143. 5) Удавена (Вѣтеръ въ шумъ неси шетать), ст. 144—150. 6) Катерина (Милвайте ся чьрновежди), ст. 150—172. Загалом у цілій збірці, що обіймає 186 сторін, поміщені переклади зі староруського (Пісня про похід Ігоря), старочеського (Королеводвірська рукопись), чотири оригінальні вірші, а 42 сторони присвячені Шевченкови. Пять літ пізнійше випускає Жінзіфов у світ свій другий переклад, що є заразом першим Шевчен-

¹⁾ Шишмановъ, op. cit. ст. 58.

ковим твором, друкованим у періодичнім виданю. Се „Послание славному П. И. Шафарику“ (У съсъдъ-тъ запалих...), журн. „Общи Трудъ“, ч. I, 1868, кн. 3, ст. 32—35. — За сим перекладом слїдував переклад „Казашка пѣсень“ (Тамъ задъ тая страна), в час. „Свобода“, ч. I, ч. 35, ст. 274—275, 1870 р., 22 липня. — В дальшїм роцї надрукував він знов два стихотвори: 1) „Минув-тъ дни, минувхтъ нощи“ і 2) „И день и ношь сж мина“, Читалище, ч. I, кн. 15, ст. 474—475 з 1 мая 1871 р. В тїм самїм роцї і в тїм самїм журналї друкує Жінзіфов більше перекладів п. з. „Ратакиня“: „Рано, рано въ недѣля“, I, кн. 23, ст. 735—736 і кн. 24, ст. 774—776 (1 і 15 вересня) та р. II, кн. 1, ст. 42—48 і кн. 2, ст. 80—83 (1 і 15 жовтня). В 1873 р. помістив він тамже „Завражена“ (Въкатъ та стенкатъ Днѣпръ широкий), р. III, кн. 12, ст. 1114—1120, 30 вересня і „Ой три друмове широки“, р. III, кн. 12, ст. 1141—1142, 30 вересня. — В дальшїм, 1874 р., Жінзіфов містить у журн. „Вѣкъ“ отсі три переклади: 1) „Каленка“ (Зачто ть ходишь на могилж). 2) „Дума“ (Вѣтре буйнь й, вѣтре буйнь й), — друкована давнїйше в його „Новоболгарський Збірці“ — і 3) „Ой зачто си почърнело“, р. I, ч. 12, ст. 3, 30 марта, ч. 21, ст. 3—4, 1 червня, ч. 25, ст. 4, 29 червня.

Майже рївночасно з Жінзіфовом почав друкувати у періодичних виданях свої переклади з Шевченка і Л. Каравелов. Перший його переклад надрукований в 1869 р., отже в рік по перекладах Жінзіфова (1868 р.) в періодичних виданях. Його титул: „Изъ Т. Шевченка“ (Учете се брате мой). Пор. Съчинения, I, ст. 1. — В 1870 р. появляють ся два дальші переклади: Пѣсень: 1) „Защо ми сж черни вѣжди“, 2) „Родила е мене мама“, час. „Свобода“, р. I, ч. 44, ст. 374, з 3 вересня і ч. 52, ст. 410, з 10 вересня. Оба вони передруковані в першїм томї творів, ст. 16 і 21—22. — В 1871 р. друкує Каравелов переклади, заборонені російською цензурою; частину поеми „Иванъ Хусъ“ з підзаголовком „Еретикъ“ (Наоколо било лажа и неволя), час. „Свобода“, кн. 1, ст. 3, з 2 січня (пор. Съчинения, I, ст. 22—23) і „Пѣсень“ (Тече вода въ синїю море), час. „Свобода“, р. II, ч. 17, ст. 131, з 4 жовтня (пор. Съчинения, I, ст. 30). А між рукописами Каравелова, що переховують ся в „Народній Бібліотеці“, є бруліон перекладу Шевченкової поеми „Неофити“, що доси не був друкований.

В одинайцять лїт по перекладї пісні „Ой зачто си почърнѣло“, зладженім Жінзіфовом, появили ся під ініціялами три переклади П. Р. Славейкова, остатні друковані загалом у періо-

дичних виданнях перед визвольною добою: 1) „Мисли мои, мисли мои“ (сього перекладу не вважав зрештою Славейков за переклад, лише за наслідованє, як виходить із титулу: „По Шевченка“). 2) „Гадуларътъ“. 3) „Вѣтръ вѣе и повѣва“. Всі три поезії надруковані в журналі „Периодическое Списание“, 1885 р., кн. 15, ст. 426—428.

По сих перекладах Славейкових заінтересованє Шевченком майже заникає, коли заінтересованє письменником мірити скількістю перекладів, яку подибуєть ся в публікаціях. Більше не перекладає ніхто геніяльного українського поета, що більше, ніхто не пише, навіть не згадує про нього. І се зовсім природне. Живі і бурні часи нового вільного життя, серед яких кожний почував себе провідником і творцем теперішности й будучности, не надавали ся до думок для тужних жалів за минушиною або над невідрадною сучасністю, в якій живемо як чужі, що творить головні мотиви Шевченкової поезії. Чого иншого вимагала від Болгарина тодішня доба і инші були тоді літературні напрями в Росії, нашій керманичці та учительці в науці і поезії. Громадянські вірші Некрасова та Надсона ширили ся тоді рівночасно в оригіналах і перекладах межі болгарською інтелігенцією, яка виучувала їх і деклямувала по хатах і сальонах. Навіть вплив Пушкіна, так сильний в остатніх роках неволі, у перших часах вільного життя значно ослабає. В його особі освічений Болгарин, разом із Писаревом, не добачує нічого иншого крім аристократа слова, гарного, але пустого. Аж у другій половині 90-их років, коли у нас попросту в одній хвили виринув цілий ряд молодих талантів, що так само ненадійно згасли, як ненадійно появили ся, заінтересував ся ширший круг чужими поетами, між котрими подибуємо і Шевченка, якого перекладають зрештою не з оригіналу, але з російських перекладів. Із тих часів маємо в перекладі три малі вірші: 1) „Пѣсень“ (Вѣтрѣ буйни, съ тебѣ морето), переклав Ів. Белєв (Българска Сбирка, 1895, р. II, кн. 7, ст. 701—702). 2) „Мисль“ (Бърза, бистра се рѣчица), переклав Діямантін¹⁾ (журн. „Ученически Другарѣ“, редакторѣ Ів. Толєвъ, 1898, р. I, кн. 9—10, ст. 393). 3) „Пѣсень“ (Вѣ тозѣ свѣтъ съмѣ саминка, като билка низѣ полето), переклав А. Д. Іхчієв (журн. „Животѣ“, 1899, р. II, кн. 9—10, ст. 574).

¹⁾ Діямантинѣ — се псевдонім А. Д. Іхчієва.

З нагоди пятьдесятої річниці смерти Шевченка надруковано два Шевченкові вірші під спільним наголовком: „Стихотворения отъ Т. Шевченко“: 1) И поглядвамъ и разгледвамъ. 2) Завѣщание (Когато умра, то ме закопайте). Їх переклав С. Дрінов (в журн. „Просвѣта“, 1911, р. VI, кн. 2—3, ст. 68—69). Оба переклади попереджені коротенькою біографійкою Шевченка, що її написав Ст. М. В тім часі появило ся в часописях та журналах доволі багато заміток про поета, але вони всі мають хронікарський характер. Так болгарська суспільність дізнала ся про свято братньої України, але не обходила його, ані не переживала. Шевченко полишив ся для неї на далі самим іменем, яке було десятки років перед тим. До всього написаного в тім часі не зайвим буде додати статейку Ст. Чілінгірова: „Шевченко на български. Библиографически бѣлѣжки по случай петдесеть годишнината отъ смъртъта му“, надруковану в журн. „Славянски Гласъ“ із 1 вересня, кн. 1—2 ст. 37—40.

Найбільше зацікавлене Шевченком проявило ся в нас перед півтора роком при нагоді сотної річниці його уродин. Та те зацікавлене не розросло ся до великого культурного празника через криваву борню, в яку попала Европа. Вона не дозволила достойно відсвяткувати памяти геніяльного покійника навіть у його власній вітчизні. Та все таки уладила „Славянска Бесѣда“ дня 9 марта, 1914 р. поранок, на яким відчитано два реферати: Ст. Станімірова „Биографически свѣдѣния за Тараса Григориевича Шевченко“ та проф. Ів. Д. Шішманова „Тарасъ Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българскитѣ писатели прѣди освобождението“. Оба ті реферати вийшли опісля окремою брошурою, як XVI випуск „Библиотека на Славянска Бесѣда“ під наголовком: „Спомень за Тараса Григориевича Шевченко“. В сю брошурку увійшов також „Заповіт“ в оригіналі з композицією та в перекладі Ст. Чілінгірова „Завѣтъ“ (Щомъ погина, закопайте). Сей переклад був перед тим надрукований в журн. „Свободно мнѣние“ з 3 мая 1914 р., кн. 18, ст. 285.

А ювілей Івана Гуса, який мав святкувати ся, приніс переклад Шевченкової поеми „Янь Хусъ“ (Навредъ неправда и покрус), тої самої частини, що колись переклав був уже Каравелов. Переклад зладив С. Чілінгіров і помістив у журн. „Свободно мнѣние“, з 8 червня 1915 р., кн. 28, ст. 446.

Загалом появило ся на болгарській мові 25 віршів і поем Шевченка у 32 перекладах. Між ними три рази перекладені

трьома ріжними авторами: 1) Тече вода въ синьо море. 2) Двома ріжними авторами: Вѣтре буйни, вѣтре буйни. По два рази перекладені: 1) Завѣтъ. 2) Янъ Хусъ. Найбільше віршів переклав Жінзіфов — усіх 16, по нім Каравелов 6 і Славейков 3. Всі ті вірші перекладені в часі від 1861 р. Нема сумніву, що число перекладених віршів зовсім не відповідає періодови часу.

Та значіня Шевченка для нашої літератури не можна мірити числом перекладів, бо хоч його й мало перекладали, то він мав такий вплив на наших поетів старшої генерації, як ніхто инший, крім хиба Пушкіна. Форма поезії поетів перед визволенем, як уже висше зазначено, особливо ж вірші Жінзіфова та Каравелова, запозичена у Шевченка. Навіть у Славейкова, найбільшого артиста в новоболгарській поезії, можемо віднайти сліди Шевченка. Всі три вони любують ся в короткім хорейнім стиху, зложенім із 7—8 стрічок, закінчених женським римом, та в строфі, зложеній з двох білих і двох римованих стихів, що придають окрему народню музикальність віршам. Крім того всі три вони переважно громадянські поети, як і Шевченко. В однім і другім напрямі дійшов до найбільшого артизму Славейков, що виріжняв ся не лиш талантом, але й найбільшою поетичною культурою від обох попередних. Найтипичнішим учеником Шевченка у нас у кождім разі належить уважати Жінзіфова, що зовсім наслідує свого учителя, використовуючи не тільки його форму й мотиви, але слідкуючи за ним навіть у відношеню до мови, бо пише македонським говором, що сильно ріжнить ся від тодішньої літературної мови.

Софія, 22. II, 1916.

PUBLIKATIONE

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften.

Čarnečkyj-Gasse, 26.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, bis jetzt erschienen Bde, I—CXVIII u. CXXI—IV (Geschichte, Archäologie Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr. Bd. XXIII—XXIV (Doppelband), Bd. CXIX—CXX (Doppelband) 5 K., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI, CXXIII—IV (Doppelbände à 6 Kr., Bd. CXVII—VIII (Doppelb.) à 8 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 15 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoj sekcii).

Bd. I: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. I. (bis Anfang des XI Jahrh.) 7·50 Kr.

Bd. II: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. II. (bis Mitte des XIII Jahrh.) 7·50 Kr.

Bd. III—IV: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340) 7·50 Kr.

Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. 4 Kr.

Bd. VI—VII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569) 7·50 Kr.

Bd. VIII—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.) 7·50 Kr.

Bd. X—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.) 7·50 Kr.

Bd. XII—XIII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625) 8 Kr.

Bd. XIV: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine, Bd. VIII, I. Teil 7·50 Kr.

Bd. XVI: Al. Novyčkyj, Taras Ševčenko als Maler 5 Kr.

2. Ukrainisch-ruthenisches Archiv:

Bd. I: H. Svjencičkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim in Lemberg 3 Kr.

Bd. II: Iv. Franko, Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. 4 Kr.

Bd. III: M. Teršakovč, Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen im Galizien 1830—1840 5 Kr.

Bd. IV: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien im XVIII—XIX Jahrh. 3 Kr.

Bd. V: M. Vosnjak, Philologische Schriften des Iv. Mohylnyckyj. 5 Kr.

Bd. VI: H. Svjencičkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim. II Teil 3 Kr.

Bd. VII: H. Svjencičkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim. III Teil 3 Kr.

Bd. VIII: Dr. I. Franko, Der Kampf um Alphabet in Galizien im J. 1859 3 Kr.

Bd. IX u. Bd. X: M. Vosnjak, Beiträge zur Geschichte der ukr. Lieder und Versifikationen à 4 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 18 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VIII.

1-naturwissenschaftlich-medizinische Section pub-
17 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk).

ographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:
zur Geschichte der Ukraine.

- Hruševskýj, Lustrationen der königlichen Domänen in den
Bezirken von Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66 4 Kr.
Bd. II: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den
Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565 4 Kr.
Ad. III: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den
Bezirken von Cholm, Bels und Lemberg im J. 1564—5 5 Kr.
Bd. IV V: St. Tomašivskýj, Galizische Akten und Annalen aus
den J. 1648—1649 4 Kr.
Bd. VI: St. Tomašivskýj, Galizische Chroniken 1648—1657 6 Kr.
Bd. VII: M. Hruševskýj, Lustrationen vom J. 1570 4 Kr.
Bd. VIII: Iv. Krypjackevyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken
1513—1630 4 Kr.
Bd. XII: Dr. M. Korduba, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken
1648—1657 5 Kr.
Bd. XXII: Journal von J. Markovyč 4 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I—VII.
3. Kotljarevskýj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe
vom J. 1798.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und
ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, 3 Kr.
5. Ševčenko, Kobzarj, Facsimile der ersten Ausgabe vom 1840 1.50 Kr.

E. Statistische Kommission publiziert:

1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und
der Statistik, bis jetzt 3 Bde 3 Kr.

F. Juridische Kommission publizierte bis jetzt:

1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde 2 Kr.
2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde 3 Kr.
3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde 2 u. 3 Kr.

G. Die Ethnographische Kommission publizierte:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk; bis
jetzt erschienen 38 Bände.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschie-
nen 16 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:

- Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 3 Bde 6 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesell-
schaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis
jetzt erschienen N. 1—59 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung
der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10
vorhältig.

